HORVÁTH MIHÁLY

KISEBB

TÖRTÉNELMI MUNKÁI.

ELSŐ KÖTET.

PEST, 1868.

KIADJA RÁTH MÓR.

ELŐSZÓ.

Midőn kisebb történelmi munkáimat, négy kötetben összegyűjtve, a történetkedvelő közönségnek átadom, szükségét érzem annak, hogy e gyűjteményre nézve néhány szót intézzek tisztelt olvasóimhoz. El kell mondanom különösen azt, mi indított ezen gyűjtemény kiadására, melynek néhány egyes darabjai harmincz évet meghaladó történetirói munkásságom zsengéit tették.

A gyűjteménybe foglalt dolgozatok egy része, névszerint: az Európába költöző magyarok s a többi Európa műveltsége közti párvonal; az ipar és kereskedelem története a középkorban; szintugy iparunk s kereskedelmünk története a három utólsó század alatt, — részint a tud. Akademia, részint magam által kiadva, önállólag jelentek meg, s első kiadásuk már rég óta nem találtatik többé a könyvkereskedésben. A többiek

mind időszaki iratokban láttak először napvilágot, melyeknek egy része, mint például az Akademia Évkönyvei, a Buda-Pesti Szemle régibb folyama, magok is szűkebb olvasó körben terjedtek el; vagy, mint a Tudománytár és az Athenaeum szinte nem léteznek többé a könyvkereskedésben; a magam által kiadott „Történelmi Zsebkönyv"-ből pedig még csak néhány kötet maradt a könyvpiaczon. E munkák ennél fogva eddigelé részint igen szűk körben forogtak; részint másokéival vegyesen, csak nagyobb, a könyvpiaczról jobbára már eltűnt s meg nem szerezhető gyűjteményekben elszórva léteznek: nagyobb közönségünk tehát, kivált annak ifjabb része, azokat még alig ismeri.

Talán épen e körülmények indíták barátaimat, hogy e munkák újabb, együttes kiadására ösztönözzenek, állítván, hogy azokkal, hazai közönségünkben őseink életének, intézményeinknek ismeretét terjesztve, az érdekeltséget történelmünk iránt szintugy mint a történeti érzéket ápolva, még mindig hasznos dolgot tehetek irodalmunknak.

Említsem-e azon, minden irónál természetes vágyat, minél fogva, midőn megfutott hosszú pályájára visszatekint, együttesen óhajtja látni tevékenysége elszórt eredményeit: mint az apa örül vénségében jól elhelyezve, jó karban együtt látni az élet különféle ösvényeire lépett gyermekeit?

De mind ez nem indított volna e munkák újabb kiadására, kivált miután magam legjobban érzem, hogy van köztök egy s más, mit ma már túlhaladt a tudomány színvonala s mit ha ma irnék, magam is másként fognék irni; — mind ez, ismétlem, nem indított volna e kiadásra, ha meggyőződve nem volnék, hogy az, egyes darabok bevégzettlensége mellett is, egynémi hasznára válandik történelmi irodalmunknak.

Szíveskedjék olvasóm magát képzeletében a harminczas évekbe visszahelyezni s emlékezetébe idézni történelmi irodalmunk akkori állapotját. Ott fogja látni Praynak, Katonának s másoknak latinul irt izmos köteteit, melyek bár, mint úttörők, nagy becsűek; de idegen nyelvök miatt nem hatolhattak be nemzetünk minden rétegeibe. Ott látja Fesslernek, Engelnek s több másod rangúaknak németűl irt munkáikat, melyekről, a fölött hogy szinte idegen nyelven jelentek meg s ennél fogva nem a mi irodalmunkat gyarapították, még azt sem lehet elmondani, hogy különben tagadhatatlan becsök mellett, mindenütt mentek volnának az idegenszerű felfogástól. Azon osztrák vagy más német irókról emlékezni sem akarok, kik vagy kicsinyes nemzetiségi versenygésből szándékosan, vagy nemzeti intézeteink szellemét fel nem fogva, nem ismerve, tévedésből ferdítették el történelmünket. Éldelhető magyar történetirónk végre csak egy volt, a, mint költő is,

jeles Virág Benedek; de az ő „Magyar Századai“ is csak a XV-dik század közepéig terjedtek. Budai Ezsajás „Magyarország historiája“ dísztelen nyelvű, nehézkes mű; Budai Ferencz polgári Lexikona, különben bármily becses, nem volt rendszeres történet. Ezeken kivül mindössze is csak néhány, kevés kútfőismerettel s még kevesebb kritikával irt monographia volt mind az, mit történelmi irodalmunk nemzetünk életéből felmutathatott. A harminczas évek vége felé jelent meg az Árpádok és vegyes házakbeli királyok korszaka Péczelytől, ékesen szóló, szép magyarsággal; de a felett, hogy Mohácsnál ő is megállapodott, a történet okadatos ismeretében ő sem haladta túl Fesslert, kiből majdnem kizárólag dolgozott. Nagy remények csatlakoztak Horvát Istvánhoz azon pár értekezlete után, melyeket őstörténelmünk köréből közzétett. De, fájdalom, őt nemzetünk dicsőítésének heves vágya, bolygó tűz gyanánt, oly ingoványba csalta, melyből kigázolnia nem lehetett. S mit kétszeresen kell fájlalnunk, benne nem csak a szép erő s óriási terjedelmű olvasottság, mely jobb irányban nagy becsű műveket teremthetett volna, elveszett; hanem csábító példája több másokat is tévutra vezetett.

Történelmi irodalmunk e szánandó elhagyatottságában kezdett, velem körülbelül egy időben, működni néhány fiatal erő. De a sokat igérő Petrovics korán elhalt, b. Mednyánszky, gr. Majláth, Czeh inkább né-

metűl irtak; vagy, mint Érdy, egyes monographiákra buvárlák, gyűjték a még szűk anyagot; gr. Teleki Józsefet az adatgyűjtés nehézségei s hivatalos elfoglaltsága lassan engedé haladni nagy művében, mely a Hunyadiak korát minden viszonyaiban tárgyalja. Jerneyt csak őstörténetünk foglalkodtatá, melyben alig tudott menekűlni a Horvát István által tört ferde ösvényről. Mások, mint Fejér, Podhradczky, Gyurikovics, Gévay, Jászay stb. inkább csak kútfőgyüjtéssel, mint azok feldolgozásával foglalkodának: dicséretes buzgalom, de a mely a közönség történetismeretét nem gyarapította.

Nekem nemzeti történelmünk iránti nagy előszeretetemmel annak behatóbb tanyúlmányozásában kivált az nem engede lépést tartanom, hogy távol a fővárostól, többnyire távol jelentékenyebb könyvtáraktól, sem a kútfők bőségesebb használatához nem juthattam, sem pályatársak vagy más irodalmi férfiak társaságát nem élvezhetém, kiktől egy-egy újjmutatást, irányt vehettem, szélesebb látkörbe vezettethettem volna. Kénytelen valék azon néhány főbb kútfővel megelégedni, melyeket szűk erszényem megszereznem engedett. S ezen csekély eszközökkel, falusi segédlelkészi állásomban senki és semmi által nem támogatva, léptem a nehéz, töretlen pályára, s próbálgatám egy s más irányban erőmet, egyedűl azon soha nem lankadó vonzalomtól ösztönöztetve, mely nemzeti történelmünk mívelésére lelkesített.

Már tanúlmányaim kezdetén, midőn hazai történetiróinkat a külföldiekkel összevetém, sajnálkozva láttam, hogy hazai iróink munkáikban majdnem egyedűl a politikai történelem körében mozognak; az intézmények, a társadalom s népi élet történelmi fejleményeit pedig, mik épen a legtanúlságosabbak, az egy Fesslert kivéve, kellőleg nem méltányolják. Érezték e nagy hiányt velem együtt mások is, miként ama két pályakérdés tanúsítja, melyek egyikét a Marczibányi-intézet, másikát a nem rég felállott tudományos Akademia tűzte ki. E pályakérdések valódi szükségből eredtek: nemzetünk erkölcsi, társadalmi s népiségi életének történetéből némi töredékeken kivűl alig birt valamit előmutatni irodalmunk. E pályakérdések tehát engem is arra indítának, hogy a legparlagabban hagyott mezőt fogjam mívelés alá. Sok akadálylyal kellett megküzdenem, újoncz létemre, falusi magányomban, távol minden jelentékenyebb kútfőgyűjteménytől. Megküzdöttem még is, s a háromszor egymás után elnyert koszorú ösztönének eredménye lőn aztán nagy része azon munkáknak, melyek e gyűjteményben helyet foglalnak. E tér pedig mind máig míveletlenebb még nagy részében, mintsem hogy az én kisérleteim, melyeket jobbak nem igen pótoltak, már egészen fölöslegesekké váltak volna.

Ha olvasóim valamelyike tán azt kérdezné: miért nem dolgoztam át újra, hosszú tanulmányaim alatt

izmosúlt erővel e munkák egynémelyikét? Két okkal válaszolhatnék. Először is, mert ezek újra dolgozása oly tértől vonna el, melynek mívelését mái álláspontomon még szükségesebbnek látom, s mely egymaga oly nagy, hogy talán egész életemre elfoglal. De másodszor azért sem akarok e munkák legrégiebbjein is tenni jelentékenyebb változtatást, mert azok így adva, némileg a kort is előtűntetik, melyben készűltek; vagy fejlésünk fokát jelölik, melyen történelmi irodalmunk állott. E munkák közől három koszorúzott pályamunka volt. A megbízott akademiai birálók, midőn azoknak a jutalmat odaitélték, kivált midőn azok egyikét azon év összes irodalmi termékei közt legméltóbbnak nyilvánították a nagy jutalomra, szavazatukkal azt tanúsították, hogy azon fok, melyen e munkák állnak, összes történelmi irodalmunk fejlettségének foka volt. A gyűjtemény egynémely más darabjai a harminczas években megkezdett nemzeti reformjaink, politikai s társadalmi átalakulásunk kérdéseire vonatkoznak, azok előzményeit vagy a velök összefüggő intézményeink multját, fejleményeit derítik fel, s mint ilyenek, lefolyt küzdelmeinket is jelölik. Valamennyi pedig az egész gyűjteményben vagy egy s más megoldatlan kérdést felvilágosítva, vagy nem eléggé ismert jeles egyéniségek életét rajzolva, vagy egy s más még járatlan mezőn utat törve, tényezői közé tartoznak azon haladásnak,

melyet történetirásunk e harmincz s néhány év alatt tett.

Mind ezek tehát arra birtak, hogy kivéve az időközben némileg változott helyesírást s az irályban néhány kevésbbé szabatos kifejezést, a régibb munkákat is változatlanúl s azon reményben adjam át az olvasó közönségnek, hogy e gyűjteményt szívesen fogadva, velem együtt oda fog hatni, hogy őseink szép intézményeinek, nemzetünk dicsőséges történelmének ismerete s az érdekeltség annak minden ágai iránt mennél szélesebb körben terjedjen.

Pesten julius 15-kén 1867-ben.

Horváth Mihály.

TARTALOM.

Lap.

I. Párhuzam az Európába költözködő magyar nemzet s az akkori Európa polgári s erkölcsi műveltsége között 1

II. A magyar honvédelem történeti vázlata 147

III. Az 1514-diki pórlázadás, annak okai s következményei 247

IV. A pórosztály költözési jogának történetéből 277

V. Corvin János élete 291

VI. Adalékok János király külviszonyainak történelméhez 319

VII. Az 1764-ki országgyülés története 375

VIII. Az országtani theoriák eredete, kifejlése s gyakorlati befolyása az újabb Európában 423

I.

PÁRHUZAM

AZ

EURÓPÁBA KÖLTÖZKÖDŐ MAGYAR NEMZET
S AZ AKKORI EURÓPA

POLGÁRI S ERKÖLCSI MŰVELTSÉGE

KÖZÖTT.

A MAGYAR AKADEMIA ÁLTAL

M. D. CCC. XLVI-BAN MARCZIBÁNYI-INTÉZETBELI JUTALOMMAL KOSZORÚZOTT

M. D. CCC. XXXV-DIK ÉVI DOLGOZAT.

AZ AKADEMIA ÉRTESÍTÉSE.

A Marczibányi-Intézet, 1834-ki junius 5-dikén tartott közülésében két száz ötven vft jutalom mellett, mely gróf Teleki László és József uraknak száz ötven, 's Jerney János úrnak, általa a' pályán nyert, száz vft adományából keletkezett, ily szerkezetű kérdést hirdetett ki: „Miben és mennyire különbözött az Európába költözködő magyar nemzetnek erkölcsi és polgári culturája Európának akkori culturájától?“ 1836-ki augustus 29-kéig, mint határnapig, egy munka érkezett ily jeligével: „Res ardua est vetustis novitatem dare, novis auctoritatem, obsoletis nitorem, obscuris lucem, fastidiosis gratiam, dubiis fidem, omnibus vero naturam.“ *Plin. Hist. N. in Praef.* Sorsa az értekezésnek függőben maradt, míg a' Marczibányi-Intézet körül működő küldöttség 1845-ben dicső eml. Pártfogója József főherczeg-nádor által megszüntettetvén, 's maga az intézet az akademiába bekebleztetvén, ez utóbbi az idézett pályamunkát 1846. január 2. átvevé, 's azt osztályi vizsgálat alá bocsátotta.

A' három birálók, **Bajza József, Czech János** és **Péczely József** rendes tagok, egy értelemmel oda nyilatkoztak, hogy szerző a' kérdést helyesen fogta fel, szorgalommal járt el az adatoknak

birálatosan választott és használt kútfőkből összeszedésében, 's itélettel és részrehajlatlansággal feldolgozásában: minél fogva, ha a' kérdés, egy részt a' források' szűke miatt teljesen kimerítve nincs is, de igen meg van közelítve. Ez okok által indíttatván az akademia, 1846. december 14. tartott nagy gyülésében ez értekezést mind jutalomra, mind kinyomatásra méltatta. Az ez után felbontott jeligés levél Horváth Mihályt vallotta szerzőnek.

Költ **Pesten,** a' m. t. t. május 31. 1847. tartott kis gyülésében.

Toldy Ferencz, sk.
titoknok.

ELSŐ RÉSZ.

Európa polgári és erkölcsi műveltsége a magyarok bejöttekor.

Midőn a magyarok, a Feketetenger melléki székeiket 890 táján odahagyván, mostani hazájokban ütötték fel táborukat, akkor már széttagolva volt Nagy Károly roppant birodalma. Az ő nagy szelleme egyikre sem örökült át utódjai közől; s az általa alkotott császárság a verduni szerződés szerint már 843-ban három fő részre oszlott: Német-, Franczia- és Olaszországra. Ezeken kivül Európa nevezetesb tartományai voltak: Angol- és Spanyolország, a tót állodalmak, a nem rég ismertetni kezdett Scandinavia és Oroszország. Keleten csak az egy Görögbirodalom érdemel említést. Ezek közől a három első és a keleti császárság valának a fő alakok; s azok határozzák meg Európa akkori műveltségének jellemét.

Ezen jellem, általában véve némileg már ezen országok külsején is észlelhető. A magas kősziklákról egekbe nyúló őrtornyok, a most békes, szorgalmas falvakkal rakott, vagy zöldellő szőlőkkel koszorúzott hegyek és dombokon vad magányban emelkedő kolostorok, erősségek, komoly várak; a sik földön mérget párolgó terjedelmes mocsárok, ingoványok, rengeteg erdők, pusztaság a legkiesb völgyekben s partmellékeken, — ezek átalános jellemvonásai ama korszak műveltségének.

Tanúi ezek egy komor, elvadúlt kornak, melyből a nemesebb pogárosodás száműzetett; tanúi a harczi zajjal, s a szilaj erőszak, önkény és anarchia mindennemű nyomoraival megtelt időnek, melyben a hatalmas nem ismert kivánataiban s tételeményeiben más vezetőt, mint féktelen önszeretetét, és nem volt egyéb biztosítása az iránt, mihez jogot tartott, mint kardja éle, várának erős falai s hadi szolgáinak csoportjai; melyben a belharczok nyomora s a szolgaság vas igája a műszorgalmat, kereskedést, tudományokat, — szóval a szorgalom és műveltség minden ágait lehervasztá.

I. Franczia-, Német- és Olaszország polgári és erkölcsi műveltsége.

Azon országokban, melyek a nyugoti birodalom romjaiból keletkeztek, mindenütt hűbéri rendszerre alapíttatott a polgári alkotmány; s ez volt azon középpont, mely körül forgott az országok mind polgári, mind erkölcsi állapotja. Ezen rendszer terjedelméből, különféle változásaiból, s az országok minden ereibe szétágazó hatásából határozhatni meg leginkább a népek akkori műveltségének fokait. Mert nem csak az országok politikai állapotjára, törvényeire, intézeteire, hanem még a népek gondolkodásmódjára, erkölcseire, sőt vallására is hatalmas volt a hűbéri rendszer befolyása.

Itt, hova ezen rendszer eredetének, gyarapodásának s kifejlésének története nem tartozik, elég legyen megjegyezni, hogy annak eredetét azon csoportokban (Geleit) kell keresnünk, melyek önkéntes vállalkozókból egy vezér alatt haddá idomúlván, a római sas ellen oly gyakran és nem mindig szerencsétlenül harczoltanak; s melyek közt később, sükeresebb diadalmak után, az elfoglalt tartományok egy része, hadi

szolgálataik díjául, vezéreik által felosztatott [1]). Ezen új viszonyokban, melyek az ily kiséretek tagjai s azoknak vezére közt támadtak, hintettek el magvai a hűbériségnek, mely később oly igen megrontandó vala mindent, min a népek műveltsége és boldogsága alapul. De ez, mint minden nagy forradalom, sokára érett meg, s csaknem észrevétlenül haladt elő. A merovingi házból származott királyok hanyagsága és a major-domus korlátlan hatalma sietteték kifejlését. Mennyire elhatalmazott a hűbéri aristocratia N. Károlyig, mutatják több rendbeli Capitulárjai [2]). De akkor még, főleg miután általa új korlátok közé szoríttatott [3]), túlsulyra nem jutott a hűbéri rendszer; és bár megcsonkúlva, még mindig az allodial szabadság volt uralkodó.

Azonban mily erőtlenek valának azon gátok, melyeket N. Károly az eláradó feudal-aristocratiának ellenébe vetett, s miként csak ezen nagy fejedelem szelleme tartotta azt korlátok között, nyilván kitetszett utódjai alatt, kik vagy gyöngék s kormányra ily körülmények között alkalmatlanok, vagy szerencsétlenek voltak. Alattok ismét felütötte fejét az igazságtalan hatalmaskodás és szilaj önkény hydrája. A tartományok kormányzói s egyéb nagyok elszakasztván a féket, melyet N. Károly a missi-k szoros felügyelése s a püspökök ellenőrsége által reájok vetett, nem csak a gyöngébb szabadoknak, hanem magának a királynak is veszedelmesekké lettek. Az elsők, hogy némi ürügy alatt annál bátrabban s büntetlenebbül gázolhassanak mások jogaiban, s féktelenségöket

---

[1]) Lásd C. J. Caesar de Bell. Gall. L. 6. C. 23. p. 197. Lipsiae 1746. — Tacitus German. C. 14. — Remer: Geschichte K. Karl des V. Bd. I., hol bőven előadatik a hűbéri rendszer eredete.

[2]) L. Capit. Caroli M. 111. ad ann. 811 ap. Baluzium. T. I.

[3]) Minő javitások voltak ezek, l. többek közt Cap. IV. ad ann. 806. §. 4. — Cap. ann. 813. §. 13. ap. Baluz. Tom. I. p. 313 etc.

az igazság és kötelesség palástja alá rejthessék, az allodial birtokosokat a nemzeti had — Heermannie — terheivel, melyeket újakkal súlyosbítottak, kezdék sanyargatni; sőt azokat, ha talán vonakodtak teljesíteni parancsaikat, a divatozó birság által gyakran végkép tönkre juttaták. Igazságos ügye pártolását hol találhatta volna föl az elnyomott? Maga a császár is rettegett kormányozóitól. Ő is a feudal aristocratia bilincsei közé szorúlt, s hasztalan törekedett új capitulárok alkotása által a birodalom állapotját javítani: erőtlen kezek tarták a kormányt, s képtelenek elmozdítani a gátokat, melyeket nem ritkán épen azon nagyok vetettek erőködéseinek ellenébe, kik az új törvények alkotásában is vettek részt. Ennek következtében pedig mi egyebet tehetett a szegény szabad, mint lemondani függetlenségéről, mely miatt annyi izetlenségek és sérelmeknek volt kitéve, és személyét vagy magának a kormányzónak, vagy valamely egyházi intézetnek s egyéb hatalmasnak pártfogásába, birtokát pedig, mint hűbéri javat, védelme alá ajánlani, hogy azt azután jobbágyi függésben, személyes szolgálatokkal és adókkal terhelten vegye vissza? A francziáknál különösen annyira divatba jött ez, hogy közmondáskép hangzott: „nulle terre sans seigneur.“ Minek következtében, ha kerülete határaiban szabad földre talált a kormányzó, azt vagy elfoglalá, mint úrtalant, vagy birtokosát annak felajánlására kényszerítette [1]).

De ezen erőszakos eszközökön kivül egyéb körülmények is elősegítették a hűberi rendszer kifejlését. A jobbágyi birtokok a 9-dik század második felén túl, legalább a francziáknál mindenütt, örökösekké változtak [2]), s birtokosaik még életökben

[1]) Az erről rendelkező törvényt l. Capit. Caroli Calvi ad ann. 847. ap. Baluz. II. p. 32.

[2]) Ugyanazon fejedelem alatt a chiersi gyülésben. L. Cap. Carisiacense Cap. 3 és 9.

is átengedhették azokat örököseiknek, mi által a feudum mindinkább hasonlított a tulajdon birtokhoz, s nem személyé személyes szolgálatért, hanem egész családé lőn; a szolgálat pedig eleinte mindenütt könnyebb, legalább határozottabb vala, mint a nemzeti hadban teendő szolgálat; nem csak azért, mivel ez, mint említém, megnehezíttetett, hanem azért is, mivel a hűbéri szolgálat már nem a személyen, hanem a javakon feküdt s az egész családra kiterjedt. Ekkép tehát a hűbéri birtok nem egyedűl hadi, hanem egyéb szolgálatokat is vont maga után. Sőt egészen új nemű feudumok keletkeztek, melyekkel nem is volt hadi szolgálat összekapcsolva [1]). Ilyenek valának azok, melyek az udvarok növekedő fényűzése által igen megsokasított tiszteknek és szolgáknak adattak. Végtére pedig csaknem minden tisztségek, még azok is, melyek értelmet, tudományt s egyéb erkölcsi vagy testi tulajdonokat kivántak, s melyekkel birtok, vagy egyéb bizonyos vagy bizonytalan jövedelmek voltak összekapcsolva, p. az országos vagy törvényszéki tisztségek, bíróság, várőrség stb.; sőt még némi dolgok is, mint a vámok, tizedek, a tisztségek mellékes jövedelmei stb. örökös hűbérekké váltak.

Azonban, mik eddig a hűbérről mondattak, mindenüve egyaránt ki nem terjeszthetők [2]). Franciaország volt ugyan eredeti s legerősebb széke a hűbéri rendszernek, s mik ebből csak származának, ott mutatkoztak legelőbb és legközönségesebben: azonban a déli tartományokban valamint a nem rég alkotott Burgund-országban és az olasz földön is jobban fenmaradt a szabadság; a németeknél pedig néhány tartományban még később is gyalázatnak tartatott, ha az ősi javak örökösei szabad-

[1]) Hasonlítsd össze Wachsmuth: Europäische Sitten-Geschichte Bd. I. S. 185.

[2]) L. a különbség némi okait u. o. Bd. II. S. 60.

ságukat bár mily gazdag hűbéri birtokért föláldozták [1]). Általában véve mindazáltal a hűbérek ha számukra nem is, de kiterjedésökre nézve már bizonyosan meghaladták a független birtokokat; minek következtében az alkotmány alapjának s a polgári viszonyoknak is változniok kellett.

Ezen hűbéri aristocratia mellett lehetetlen volt a fejedelmeknek kellő hatalomra vergődniök. A tartományi kormányzók, herczegek, grófok, miután tisztségeik örökíthetőkké váltak, teljes hatalommal, a királytól csaknem egészen függetlenül, birták tartományaikat; minél inkább növekedett pedig ezek hatalma, annál csekélyebb lőn a fejedelemé. A nemzeti had (Heerbann) szétoszlása következtében a fejedelem vasalljainak segedelme nélkül háborút nem viselhetvén, a külbátorságot önereje által nem tarthatta fenn; hogy tehát jobbágyait szükség idejében gyors segélyezésre birhassa s magával szorosabban összekapcsolja, nem csak minden követelést tűrnie, minden kívánt kegyet megadnia kellett, hanem a még fenmaradt családi vagy katonai uradalmakat is mind inkább szétosztani s azok által háborús időkben segélyt vagy védelmet vásárlani kényszeríttetett; mi által gazdagsága még inkább megcsökkenvén, még erőtlenebbé lőn hatalmas vasalljait engedelmességre szorítani. Innen következett, hogy a jobbágyi hódolásnak már csak árnyéka maradt fenn [2]). A javak és tisztségek fiúról fiúra öröklése szétszakítá azon köteléket, melynek a status első tagjait a fejedelemmel összekötnie kellett volna; s igy

---

[1]) Ennek példáját olvashatni Chron. Monach. Weingartens. de Gvelf. Princip. ap. Leibnitz: Scrip. rr. Brunsvic. I. 782.

[2]) „Der Königsname — u. m. Hüllmann — ein blosser Titel, die Huldigung nur Ceremonie, die monarchische Verfassung nichts als Schein, denn im Grunde herrschte Lehens-Aristokratie.“ — Geschichte des Ursprungs der Stände. II. 252. — Eichhorn: Allgem. Gesch. der Cultur und Sitte d. neuer. Europa. I. 5.

őket egymással vetélkedő, ellenséges állásba helyezte. Ezen anarchiából, — mely a hűbéri rendszer természetes következése vala, — magyarázhatni meg, miért dúlhatták a magyarok a szomszéd Német- és Olaszországot oly gyakran és sokáig büntetlenül. A fejedelmek a tőlök független, belczivódásokba keveredett nagyokat a közjóra egyesíteni, s általuk a magyarok rohanásainak gátot vetni erőtlenek valának; ezek pedig az egyenetlenséget s belviszályokat sejdítvén, szívesen kalandoztak az oly csekély bajjal nyerhető gazdag martalékért. Ide járúltak még a belharczok is; melyek szinte igen megcsökkentek a fejedelem hatalmát és tekintélyét; mert egy részről, mint magán birtokos családi javaiban ő sem volt kivéve azoknak súlya alól; más részről pedig ezen önkényes harcz-izenések által a nagyok kevélysége s erejökkel együtt növekedő követeléseik is ápoltattak.

Különösen Németországban, mind a mellett is, hogy a hűbéri rendszer annyira meg nem gyökerezett, mint a frankoknál, az is okozta a fejedelmi hatalom gyöngeségét, hogy a király választásában N. Károly háza elmellőztetett. Mivel itt a különféle nemzetségek — például: szászok, thuringiak, frankok, bajorok, svábok stb. — székeik szerint is elkülönözvék, egymás ellen régi gyűlölséggel viseltetének: közölök egyik sem szivesen hódolt a más nemzetségből származott királynak; s azért a szabad birtokosak is, kiknek száma itt sokkal nagyobb volt mint a franczióknál, inkább szítottak a saját nemzetségökből való kormányzókhoz, herczegekhez, grófokhoz, mint a királyhoz. Minek az lett volna bizonyos következménye, hogy a németek ismét annyi kisebb állodalmakra oszolnak, mint mielőtt a frank királyok által egy testté alakíttattak, ha őket ezen lépéstől a szomszéd magyaroktól való félelem nem tiltja el. Azonban néhány királyok, kik szebb fejedelmi tulajdonokat és személyes erőt gazdagsággal párosúlva vittek föl a

trónra, mint p. a szász nemzetségből való Henrik és I. Otto, nem csak a nemeseket korlátok közé szorították, hanem a külön nemzetségeket is szorosabban egyesítették egymással.

Olaszország, miután a Karolingi ház Vastag Károlyban a kormánytól elmozdíttatott, a hatalmasabb herczegek közt oszlott szét, kik, huzamos viszálkodásokba keveredve, egymás után többeket emeltek föl a kormányra, míg végre I. Otto azt örökre Németországhoz kapcsolta. De Olaszország mindig gyűlölte a német kormánypálczát [1]); s az egész hatalmat magokhoz ragadó herczegek csak akkor hódoltak a császároknak, midőn arra fegyveres kéz által kényszeríttettek, a had visszatértével az engedelmességet ismét megtagadandók. Divatban volt itt már ez időben is azon álnok politika, mely szerint a hűséget semmi eskü, semmi szerződés szilárddá nem tette [2]). Néhány nagyobb városok pedig tökéletes függetlenségbe helyezték magokat a zavaros körülmények között.

Mi a nemességet illeti, oly nemesi kart, minő mai időkben létez, az alacsonyabb néposztályoktól, törvényeken épült jogokkal, czímekkel élesen elkülönzöttet, a 9-dik században, sőt egészen a keresztes háborúkig hasztalan keresnénk. Az akkori nemességet csak a tekintetesbek, gazdagabbak, hűbéresek és tisztviselők s általában azon osztályba tartozók képezték, mely a hűbéri rendszer által gazdagsághoz és tekintélyhez jutott, ellentétben a másik osztálylyal, mely a szolgaság nyűgében tengett.

Itt azonban, hova a nemesség eredetének s kifejlésének bővebb előadása [3]) nem tartozik, csak azon viszonyokat szük-

[1]) L. Muratori: Antiquit. Ital. medii aevi, seu de morib. ritib. stb. Vol. I. Dissert. 1. p. 23.

[2]) Ennek bizonyitását l. a Wachsmuthnál II, 418 idézett irókban.

[3]) A nemesi osztály eredetéről l. Struben: De origine et progressu ordinis equestris in Germania. — Hüllmann: Gesch. des Ursprungs der Stände II. 252. kövv. Wachsmuth 2, 58 kövv.

ség érinteni, melyek a király, a nemesek s a többi nép között léteztek. Láttuk már, miként a fő nemesség — a királyi és koronai vasallok kara — csaknem minden hatalmat magához ragadott; s ámbár a hűbéri rendszer elvei szerint szolgai viszonyban állott királya iránt, azon rendszer elfajzásának következtében magát mégis függetlenségbe helyezte; említettük, mikép bitorlott hatalma által elég erővel birt daczolhatni királyával, ki saját erejének csekélysége miatt az engedetlent büntetés helyett még kedvezéssel kényteleníttetett halmozni, s még e mellett is fejedelmi személyét illető tisztelet helyett gúnyt és megvetést aratott [1]). A 878-ik évi chiersi gyülésben Kopasz Károly reászoríttatott, hogy a koronai jobbágyok követelt méltóságát elismerje, megerősítse és tisztüket az azokkal kapcsolatban álló hasznokkal együtt családjaik örökös tulajdonává tegye [2]). Minek következtében azok birtokukban egész fejedelmi hatalommal uralkodtak: ők adták alattvalóiknak a törvényeket, saját nevökben szolgáltatták ki az igazságot, viseltek háborút, verettek pénzt, szálítottak a puszta vidékekre telepeket [3]) stb. Sőt a már nevezett Kopasz Károly 857-ben oly értelmű törvényt is kénytelen volt alkotni, mely szerint a nagyoknak jog adatott, erőszakosan is ellentállaniok a királynak, ha szabadalmaikat megsérteni merészlené [4]).

De ezen jogtalan erőszakoskodás, ezen megvetése s lealacsonyítása miatt a törvényes főnek meg is lakoltak a féktelen

[1]) Hogy a fejedelmek hatalmukkal tiszteletöket is elveszték, bizonyítják közönséges gúnyneveik, minők: kopasz, hebegő, vastag, tunya stb.

[2]) L. Capit. Carisiacense Cap. 3. 9. ap. Duchesne: Script. Franc. II. p. 463, 466.

[3]) L. Hüllmann II, 255.

[4]) Baluz. II, 82. „Nullus — t. i. a nagyok közől — parem suum dimittat; ut contra suum legem — — — etiamsi voluerit, quod absit, rex noster alicui facere non possit.“ S ez legrégibb nyoma azon egyesülési jognak, melyet később a trón ellen oly közönségesen gyarkorlott az aristocratia.

koronai vasallok: mert a másod rendű jobbágyok — kik közt amazok birtoka oszlott szét, s kikből az alsóbb osztályú nemesség származott [1]) — hűbéruraik iránt szintoly engedetlenséggel s konoksággal viseltettek, mihelyt tőlök oly valami kivántatott, mi nekik nem tetszett. Ezen viszony s általában véve a nemesség függetlensége a királytól és a törvények s törvényszékek megvetése idézte elő azon vadság-szülte véres szabadságot, melynek következtében mindenki fegyveres kézzel vítta ki azt, mihez igényt tartott, vagy mire mást reászorítani akart [2]). Elgondolhatni, mily gyilkolólag hatottak ezen belcsaták mindenre, min a népek polgárisodása s boldogsága alapúlt, s mikép még elvét is megsemmisítették a polgári társaságnak. És szükséges volt mégis ezen véres ököljog a bomladozó állodalomban; mert a józan törvénykezés s az igazság kiszolgáltatásának hiánya miatt egyéb mód a sérelmet elhárítani s megtorlani, vagy a zabolátlan engedetlenséget megtörni, nem létezett. Ennek következménye volt, hogy már a 10-dik század elején is hasonló volt a nemesek birtoka mindannyi külön állodalomhoz, melyek egymás ellen fegyvert ragadni mindig készen voltak [3]).

A nemzetre nézve legártalmasabb s a nagyobb rész boldogságának és műveltségének minden forrásait elnyomó következménye volt a hűbéri rendszernek azon viszony, mely az úri és alsóbb osztály közt létezett. Amaz, mint láttuk, zabolátlan függetlenségre emelkedett; emez pedig, mely a közép-, vagy tulajdonképeni polgári osztályt alkotta, elnyomatott, szolgaságba döntetett. Ezen közép-osztály — valamint annak

[1]) L. Hüllmann említett munkáját II, 170 kövv.

[2]) Remer: Gesch. K. Karl des V. I, 273 kövv.

[3]) Ezen belcsatáknak bővebb fejtegetését l. Struben: de origine et progressu ord. equestr. in Ger. czimű munkájában — és Remernél I, 279 föl-idézett irókat.

bölcsői is, a városok, — a hűbéri rendszerrel semmi módon sem férhet meg; s azért csak ott tengődött az még, hol e rendszer súlya kevésbé nehezedett a nemzetre; például Franczia ország déli és Olaszország nagyobb városainak vidékein. Olaszországban különösen az tartá fenn némiképp a polgári rendet, hogy ott a császárok hatalomgyakorlata igen szűk korlátok közé szoríttatván, a herczegek még nagyobb függetlenségben kormányozták tartományaikat, mint akár hol egyébütt; alattok pedig a régibb alkotmánynak némi intézményei is megmaradtak. Mert ámbár a longobardok is a hűbéri szerkezetet állították fel az általuk elfoglalt tartományokban; de ők Olaszországot egészen soha sem birták, és a többi tartományok példájakint nálok is jobban fenmaradt a közép-osztály, főleg a tengermelléki városokban, hol a kereskedés soha sem szűnt még egészen [1]). Ámbár tehát valami bizonyost e tekintetben a városokról s azoknak polgárairól nem állíthatni, igen hihető mégis, hogy azoknak nagy része szabad volt. Erősíti e véleményt az is, hogy a városok közől a nevezetesbek már a 10-dik század közepe táján erőre és hatalomra kezdettek vergődni; mi csak a szabadságnak lehet gyümölcse. S ezen okból biztosan állíthatni, hogy már ez időszakban is általános volt légyen azon czélra törekvés, melynek elérése a városok közől többeknek külsőleg függetlenséget, belsőleg pedig municipalis szerkezetet adott. Leghatalmasbak valának ezek közt a régi Milano, Velencze, és ennek versenytársa, Genua. Ezek részint Olasz-, részint Dalmátországban, egész tartományokat birtak; az utólsó pedig már N. Károly idejében is ura volt Corsicának. Hihető az is, hogy ezen köztársaságok birtokaiban is virágzott a szabadság.

---

[1]) L. Muratori: Antiq. Ital. Vol. II. Diss. 30. p. 865. Ezen irónak több helyeiből az is hihetőnek látszik, hogy azon városokban, melyekbe a hűbéri rendszer a longobardok által be nem vitetett, municipalis szerkezet divatozott.

A franczia és német városok közt a burgundiak, nevezetesen a provenceiak [1]) legkedvezőbb helyzettel dicsekhettek. Azonban, ámbár itt a hűbéri rendszer sem annyira el nem fajzott, sem oly igen súlyos nem volt, mégis gyakran kénytelenittettek ezen városok is viselni s tűrni a kormányukra rendelt s magokat nem ritkán függetlenségbe helyező királyi tisztek zsarnokságát. A többi franczia és német városok pedig teljes mértékben érzették birtokosaiktól való függésök nyomasztó következéseit, akár királyokat uraltak, akár azok vasalljait. Közönségesen a birtokosaktól kirendelt tisztviselők által igazgattattak, s már az idő szelleméből is gyanítható, mily önkényesen. Nagyobb részét ezen városoknak szolgák lakták és félszabadok, kik közé leginkább az árusok és kézművesek számláltattak; voltak ugyan szabadok is a lakosok közt, de csekély számmal. A fensőbb osztályt a király vagy egyéb egyházi és világi nagyok — kiknek székhelyein alakúltak többnyire a városok — jobbágyai (ministeriáljai) alkották. A legalsóbb osztálybeliek sorsa kevéssel lehetett kedvezőbb a mezei szolgákénál; a kalmárok és mesteremberek pedig személyökért bizonyos védelem-bért fizettek; de ha házhelyet, vagy a városon kivűl jobbágyi telket is birtak, azért szintoly adókkal és szolgálatokkal tartoztak, mint a mezei lakosok [2]). Némelyekben ezen városok közől a nép száma tetemes lehetett; mert a csekélyebb birtokúak közől sokan — főleg Németországban — hogy a mezei élet súlyos terhe alúl menekhessenek, azoknak falai közt kerestek védelmet, hol az ott

---

[1]) L. Papon: Histoire Generale de Provence II, 208. „Il y avait — u. m. — plus de personnes libres en Provence, que dans aucune province; et les revolutions de la monarchie s' y etant fait beaucoup moins sentir, nos villes dûrent leur l'administration municipale."

[2]) L. ezen városok állapotjáról Anton: Geschichte der deutschen Landwirthschaft II, 20. kövv.

lakó nagyok s főleg egyháziak — s igy a vallás — pártolása alatt valóban is nagyobb bátorságban élhettek; mert noha ott sem valának fölmentve az adózás és személyes szolgálat terhe alól, de nem is voltak annyira kitéve az embertelen ministeriálok zsarlásának és a rablók fosztogatásainak, mint a mezei szállásokon. — De általán véve, ámbár a nagyobb és kisebb, déli és éjszaki, provencei és rajnai városok lakosainak állapotja közt volt is némi különbség: tulajdonképeni helyhatósági szerkezet — municipalitas — még sehol sem létezett; ez csak a 12-dik és következő században tűnt fel, miután az élénkebb kereskedés, a gazdagodást megkönnyítvén, a szabadság szellemét is fölébresztette.

Sokkal nagyobb nyomorúság érte még a mezei lakosokat. „Az úri osztály — u. m. egy német iró — királya iránti viseletében féktelenséghez szokván, és főurasági hatalom által korlátok közé nem szoríttatván, súlyos iga alatt tartá a népet.“ [1]) Ezen iga alatt sanyarogtak pedig nem csak azok, kik eredetiképen még az allodial szabadság alatt is rabszolgák voltak, hanem mind azok is, kik a hűbérrendszer elfajzása által fosztattak meg szabadságoktól; egyátaljáu szolga volt minden, ki az úri osztályhoz nem tartozott. Ámbár pedig mind ezen alacsony sorsú jobbágyok, mind a tulajdonképeni rabszolgák közt létezett némi különbség; de általában véve még is igen szomorú vala állapotjok. A véd- vagy földes urak haszonvágya és kegyetlensége mindnagyobb, az eredeti szerződésekkel ellenkező hatalmat kezdett gyarkorlani az erőtlen jobbágyokon; mert hihetetlen, hogy ezek eleitől fogva oly szomorú állapotban lettek volna, mint minőben őket már a 9-dik század végén is találjuk. Ámbár elég terhes adók és szolgálatok nyomták

[1]) Eichhorn: Allgem. Geschichte der Cultur und Literatur des neuern Europa. I. 5.

is ezen alacsony sorsú jobbágyok vállait, még is könnyebb és emberibb volt állapotjok azon rabszolgákénál, kiket a német eredetű nemzetek régi honjokból magokkal hoztak, vagy kik az új hon lakosai közől lettek olyanokká; de később, s már a kérdéses időben is, semmi különbség nem volt a jobbágyok és szolgák között. Ez azonban igen természetes következménye volt a hűbéri uraságnak: ennek nyomasztó súlya szükségkép azon legalacsonyabb osztályt érte, melynek nem volt viszont alattvalója, ki által magát némileg fenntarthatná. A menekvésre pedig ezen vas iga alól út sehol sem nyílt: a hűbéri rendszerrel egyaránt járó ököljog és a törvényszékek megvetése vagy kijátszása még reményét is elfojtá a segélynek: a hatalmas úr ugy akarta, s a szegény védetlen jobbágy kénytelen volt nyakát az önkény igája alá hajtani.

Az urak féktelen kevélysége és haszonvágya nem csak polgári, hanem nagy részint még természeti jogaiktól is megfosztá a szerencsétlen jobbágyokat: nagy részök dolog s nem ember gyanánt tekintetett, s mint akár mely más állat, urának tökéletes tulajdona volt. Mi pedig ezen kebellázító, az emberiség legszentebb jogaiban szilajul gázoló méltatlanságot az utálat legmélyebb fokáig sülyeszté, volt az, hogy ezen emberi jogaiból kivetkeztetett köznép mind a mellett is statust tőn, a nemzet egyik részét képezte; ők eredetileg a nemzet polgárai valának [1]), polgári jogokkal birók s polgári kötelességeket végzők; de a szabadság száműzése után egy hatalmasabb osztály által eltipratva, — mint őket Hüllmann nevezi [2]) — nyugati pariakká lettenek.

---

[1]) Miután az új honban a győző s meggyőzött közti különbség az idő, a nyelv, és szokások fölvétele által feledve, a vérkeverés által pedig végkép eltörülve vala, a rabszolgaságban sanyargó népnek nagyobb részét azok tették, kik a kisebb szabad földek birtokosaitól származtak.

[2]) Geschichte des Ursprungs der Stände II, 323.

Első lépés, mely a jobbágyokat a szolgaság nyűgébe szorítá, az volt, hogy azon jogukat, melynél fogva véd- vagy földes urokat szabadon odahagyhatták, s mely még az első karolingi fejedelmek alatt közönséges vala, elvesztették s örökre telkeikhez kapcsoltattak [1]), — | azon telkekhez, melyek egykor őseik szabad birtokai voltak. Ezen telkekkel juthatának csak eladás, csere stb. utján más úr kezére [2]); s ha tán az irgalmatlan nyomást s urának kegyetlenségét ki nem állhatván, közőlök egy megszökött is, sorsa semmiben sem javult: akár hová vetődött, vagy ott is hansonló állapotba jutott, vagy, mivel a telkek birtokosai igazságtalan jogaikat fentartani összefogott kezekkel iparkodtak, urához visszaküldetett, hűtlenségeért keményen meglakolandó [3]).

Az úrnak tökéletes hatalma volt jobbágyai s szolgáinak élete fölött; annak kénye szerint a legcsekélyebb vétekért is kegyetlen büntetés alá vetteténck, sőt még a gyanú miatt is kínpadra vonatának a boldogtalanok [4]). Megfosztattak még az életpárnak szabadon választása jogától is [5]); uraik kénye adta azt nekik, s akkor is nem szentesített házasságban, megáldva egyházi szertartások szerint, hanem csak állati párosulásban nemzették gyermekeiket, a magokéhoz hasonló nyomorúságra jutandókat. A mit ily jobbágy szorgalma által keresett, uráé

[1]) Glebae adscripti. l. Joachim Pottgiesser: De Statu Servor. in Germania. L. II. C. 6.

[2]) U. o. Cap. 3 és 4.

[3]) U. o. Cap. 8.

[4]) Pottgiesser azt irja ugyan L. II. C. 4. hogy: „Germani jus vitae et necis in servos non atrociter ob leves causas exercebant, sed tum demum, si servi hostilem induissent animum;“ de még is önkénytől függött az ellenséges indulat meghatározása. — Cap. 1. pag. 306. pedig irja, hogy: „Dominus servum et ancillam se invito connubium contrahentes vivos tumulari jussit!“

[5]) U. o. C. 1 és 2.

volt, ki csak annyit hagyott neki, mennyivel életét nyomorúltan tengetheté [1]); s ha elhalt, mindene urára szállott [2]). Hogy pedig megvetett sorsa külsőleg is látható legyen, nyírott fejet s különös szabású szolgai ruhát kellett hordania [3]).

Azonban, némi különbség mégis létezett ezen jobbágyok és a szolgák között, nem csak a külön, hanem ugyanazon tartományokban is, mire már a sokféle nevezetek is mutatnak [4]). Legtűrhetőbb helyzetben voltak azok, kiknek szolgálati körük uraik személyéhez közelebb állott. De mit ért e kedvezőbb helyzet is, ha az iránt semmi biztosításuk nem volt, s mindig félniök kellett, ne talán a legnyomorúltabb állapotba taszíttassanak le urok változó szeszélye által? Mit ért, hogy itt s amott az uraság szelídebb kedélye megkönnyíté állapotjok súlyát, ha azután az annyival szilajabb örökös nadályi szomja büntetlen szíhatta ki szívök vérét?

A nemzetnek alacsonyabb és számosabb osztálya ily méltatlanul letiportatván, a fejedelem hatalma csaknem egészen megsemmisíttetett; a nemzet maga számtalan, külön s külön érdekeknek hódoló részekre tagoltatott szét a hűbéri rendszer által: csoda-e aztán, ha a minden életerőtől megfosztott országok oly igen csekély hatalmat fejthettek ki külviszonyaikra nézve? A nemzet ereje semmikép sem volt egyensúlyban annak tömegével, s az erkölcsi erő hiánya miatt a physicai hatás

[1]) Cap. 6.

[2]) Cap. 11.

[3]) Mind erről, mind a többiről, mi eddig a szolgákról mondatott, l. még Anton: Gesch. der deutschen Landwirthschaft II, 20. kövv.

[4]) A tökéletes rabszolgák, mancipia — Leibeigene —; a mezei jobbágyok s átalánosan minden szabadságtalanok, Hörige; kik személyes szolgálatban jártak el, Liti, Litones, Knechte, Dienstmannen; kik a földet műveltek, glebae adscripti, villani, Meyerdings; továbbá Gassindi, casati, fidi stb. stb. nevet viseltek l. Pottgiesser L. I. C. 4. p. 164. kövv.

sem emelkedhetett jelentékenységre. Innen a hadak nyomorú gyöngesége s a rablók büntetlen betörései s kalandjai. Ha a fejedelem, ezeket megbüntetni akarván, a hon védelmére nagyobb s az ellennel mérkőzhető hadat szándékozott állítani, nem a nemzet tömegét, hanem a nagy vasallokat kellett felszólítnia s megnyernie, hogy kiséreteiket, melyek már nem a honéi, hanem sajátjaik valának, a fejedelmi hadhoz kapcsolják. A sereg nagyobb részét, nevezetesen a gyalogságot, gyülevész jobbágyok alkották, kik tulajdonképen már nem a hon, hanem uraik személyes ügyét védték; s ha általuk nem vezettettek, önként, vagy a fejedelem parancsára a legnagyobb veszély idején sem mehettek hazájok védelmére. A hűbéri rendszer a nemzet vagy hon iránti kötelességet személy iránti vá változtatta; miből a nemzetre kimondhatlan kár áradott. A nemzeti ügy s a hon védelmének eszméje, főkép a belcsaták hozzá járultával, hol mind a két részről nemzeti vér vesztegettetett, feledékenységbe merült; s igy az erkölcsi erő a nemzeti szellemmel együtt elfojtatott; a harczosok nagyobb része nem saját, nem a hon, hanem ura háborúit viselte, s egyedül ennek személyes érdekétől látta kiszabatni hatáskörét. Ily viszonyok közt pedig csoda-e, ha a nemzeti zászlók alatt a vitézség s egyéb hadi erények oly ritkák voltak? A közvetlen királyi vagy koronai vasallokon kivül mind csak közvetve, uraik által, kapcsoltattak zászlójokhoz; s minthogy a kemény iga alatt sanyargó jobbágyoknak mindegy volt, ezt vagy amazt uralniok: nem buzgalom, nem lelkesedés, hanem csak parancs emeltette velök fegyveröket az ellenségre.

Ez azonban még sem volt volna oly káros hatású, ha a nemesség több hűséggel ragaszkodik fejedelméhez és honához; de ennek hiánya miatt a sereg összetartása vagy szétbomlása is egyesek indulatjától függött. Nem volt hallatlan eset, — főleg miután a hűbérek örökös birtokokká váltak, — hogy a

nagy vasallok magán-ügyeiket a nemzetéinek elébe tévén, vagy épen nem jelentek meg a fejedelmi zászlók alatt, vagy nyakasságból, szeszélyből épen a legérdekesebb ügyekben s az elválasztó pillanatokban hagyták oda kiséreteikkel együtt a királyi sereget [1]). Ily körülmények közt többnyire egyedül a fejedelem személyes tekintélyétől s hatásától függött a királyi sereg vállalatainak sükere. — Ehhez járult, az eddig mondattak természetes következménye gyanánt, hogy a hadban semmi fegyelem, semmi rend s engedelmesség nem létezett, s nem is létezhetett az annyi részekre szakadások miatt; a' seregnek valamely tartományon átvonúlása hasonlított rabló csoportok kalandjaihoz, s kétségen túl több kárt okozott egyes lakosoknak, mint hasznot az országnak [2]).

Mi tovább a polgári élet egyéb részleteit illeti: ezek közt elül nevezendők a közönséges foglalatosság nemei. E tekintetben tetemes különbség mutatkozik a folyók és tengerek, városokkal diszeskedő partjai s az országok más belső vidékei közt, hol városok igen gyéren voltak. Amott a müvészet, kereskedés és némileg a tudományok is gyakoroltattak, itt a foglalatosság fő nemeit némi mesterségek, földmívelés, baromtenyésztés és vadászat tették. A vadászat béke időben csak nem egyedüli foglalatossága volt a nemeseknek, s nem csak időtöltésül, hanem egyszersmind az élelem-keresés egyik nevezetes ágául is szolgált. Német- és Francziaország éjszakibb vidékein a földmívelés csak azon tárgyakra szoríttatott, melyek az emberek és házi állatok táplálékára elmulhatlanúl szükségesek voltak; itt a fényűzés még a nemesek közt is majdnem ismeretlen vala: a drágább s finomabb házi butor legfelebb egy ezüst serlegből, vagy arany billikomból s más

[1]) E tárgyat bővebben előadva lásd Remernél II, 285.
[2]) L. Muratori Antiqu. Ital. stb. Vol. II. Diss. 26. p. 441.

ily neműből állott, miket őseik a rómaiaktól martalékúl nyertek. Itt a szorgalomról és müvészetekről igen keveset tudtak [1]; s a mesterségek közől is leginkább csak azok divatoztak, melyek a test szükséges mezét, hadi szereket, s az igen egyszerű házi butorokat készítették.

De a városokban s ezek közt kivált a tengermellékiekben a foglalatosság több oldalú, az élet élénkebb volt. Igaz ugyan, hogy a kereskedés általában véve még mindenütt csekély volt, s a vadság annyira elhatalmazott, hogy még Olaszországban is, mely egyébkor Európa kertje vala, rengeteg erdők, terjedelmes mocsárok elég sürűn találtattak [2]; s hol az előtt vidám emberek nemesebb örömöket éldelének, most farkasok tanyáztak; a nyugoti országokban pedig nagy terjedelmű vidékek pusztán, parlagon hagyattak; s általában a szorgalom minden ágai annyira ellankadtak, hogy egy meddő esztendő, vagy váratlan hadjárat éhséget hagyott nyomában. De a városokban s azok vidékein még is kezdett már éledni a szorgalom. Szintugy a régi művek maradványainak, melyekkel főleg az olasz városok dicsekedhettek, lehetetlen volt utánzókra nem találniok s a müvészetet nem ébreszteniök föl némileg a nagy népvándorlatok után [3]. S ámbár az előhaladást nagyra nem tehetni, a kevés is igen jótevőleg hatott nem csak a városi, hanem a közel vidéki lakosokra is: a szaporodó kézmüvek és müvészetek anyagot egy részben a földmüvestől kivántak, mi által a sokáig elhanyagolt föld is szorgalmasabb mivelést nyerhetett.

---

[1]) L. Fischer: Geschichte des Handels I. első czikkelyeit.

[2]) Muratori: Antiq. Ital. med. aev. Vol. II. Diss. 21. pag. 147. seqq.

[3]) Sőt Muratori Vol. II. Diss. 24. p. 349. igy ir: „artes homini ad vitam necessarias et plerasque etiam ad commodum aut voluptatem compositas nunquam deperiisse, vel postquam in italicam regionem invecta est barbaries.“ Mit azonban csak igen kevés városokra alkalmazhatni.

Azonban, ha a körülményeket tekintjük, csodálkoznunk nem lehet a szorgalom általános csekélységén. A népek vándorlása s egymással pusztító összeütközéseik nem épen rég zajlottak el; ezek pedig mily pusztaságot, mily nehezen és sokára javítható vadságot hagynak magok után, példa honunk is a mongol és török dúlások után. Más részről mennyi akadályokkal kellett vínia a körülményektől épen nem pártolt szorgalomnak! Elsőbben is a belső fogyasztás még a nemesek s gazdagabb jobbágyok közt is igen csekély vala: közönségesen vadászatuk, halászatuk, rabszolgáik csekély földmívelése adta élelmöket, ruházatukat pedig, főkép Németországban, a nőnem szőtte s varta; mi által a családok csaknem minden szükségei saját szorgalmuk által födöztettek[1]). A városokban ugyan, hol az erkölcsök valamennyire szelídebbek, a szükségek többek valának, szaporán előhaladt volna a szorgalom, ha azoknak lakosait is oly súlyosan nem nyomja a hűbéri rendszer: az alsóbb osztály ott sem birt semmit is tulajdonképen, s javairól, bár mennyit szerzett is szorgalma által, végrendeletet nem tehetett[2]); az igazság kiszolgáltatása ott is a birtokos úr vagy helytartója kezében vala, kik az igazság ürügye alatt számtalan módokat találtak a védetlen jobbágyokat kifosztogatniok[3]); a városokban lakó kézművesek egy része is köteleztetett személyes szolgálatra. Ily állapotban, ily körülmények közt pedig mikép gyarapodhattak volna a mesterségek és művészetek, melyek csak a szabadság és biztos élet szülöttjei?

---

[1]) Fischer: Geschichte d. Handels I. B. elején egyenesen az asszonyok fonás-szövéseinek tulajdonítja a kereskedés csekélységét, mely főleg a németeknél, addig föl sem emelkedett, mig a házi nép minden szükségeit kielégíteni tudta.

[2]) D'Achery: Spicilegium Tom. 9. p. 374. — Pottgiesser L. II. C. 11.

[3]) D'Achery: u. o. p. 182 azt olvassuk, hogy a fölpörös, ha már egyszer az itélőszék elébe vitte ügyét, sem vissza, sem barátságos egyességre nem léphetett; mert ugy a biró díját vesztette volna el.

Hasonló, több vidékeken pedig még nagyobb, akadályokkal kellett küzdenie a kereskedésnek, főkép a szárazföldinek. A várostalan tartományokban nem talált a vándor megszálló helyeket, tanyákat; az utakon a rablók csoportonként kalandoztak; és sok nemes, várát csak azért lakta, hogy onnét, mint karvaly az apróbb szárnyasokra, annál sükeresebben intézhesse az utasokra lecsapásait; véteknek sem tartatott az utazót kirabolni, bár mily keményen tilták is azt az egyházi és polgári törvények; sőt gyakran még a birák is rablókká vagy orgazdákká aljasodtak, s Kopasz Károly szükségesnek látta őket esküvel kötelezni mind a két csiny kerülésére [1]). Ha a szekér utfélen eltört, vagy a hajó, törést szenvedvén, partra vettetett, vagy valamely szükség miatt kikötni kényszerítetett, a föld birtokosa jogot tartott a jószág lefoglalására; sőt még maga az idegen is birtokába esett, ha egy évig mulatott határában [2]), — idegen volt pedig az ugyanazon nemzetbeli is, ha más tartományból származott. A kereskedés akadályaihoz tartoznak még: az urak önkénye által az utasokra s javaikra vetett vámok és azon fonák nem csak eszme, hanem törvény is, mely szerint a pénznek kamatra adása keresztények közt tilalmas vala [3]).

De a kereskedelem ezen akadályai sem általánosak nem voltak, sem ott, hol léteztek, nem fojtották el egészen a kereskedést. Olaszországban — Muratori bizonyítása szerint [4]) — végkép soha sem szűnt meg a kereskedés; s a szombati napokon tartatni szokott héti vásárok bizonyítják, mikép az ottani városok egymással s vidékeikkel közlekedésben állottak.

---

[1]) Capitul. R. Franc. ap. Baluz. Vol. II. p. 63. 68.

[2]) L. ezeket Robertson s Remernél II. 183. forrásokból bebizonyítva.

[3]) Fischer 1, 285.

[4]) Antiq. Ital. Vol. II. Diss. 30. p. 865 seqq.

Sőt a német, főleg rajnai városokba is el-eljártak az olasz kereskedők; de a fennebb említett akadályok az élénkebb közlekedést meggátolták.

Nagyobb volt a szárazföldinél az olasz városok tengeri kereskedése. Velencze, mely a 10-dik században is kezdette már követelni a közép tenger uraságát, élénk kereskedést űzött a kelettel, melynek fő piacza Konstantinápoly vala. A szorosabb kapcsolat ezen várossal nem csak politikai okból [1]), hanem még inkább a kereskedés miatt régtől fogva czélja volt Velencze törekvésének. Ez okból nyujtottak e császári székes városnak a tengeri rablók és arabok ellen oly gyakran segedelmet; miért is oly kedvezéseket, szabadalmakat nyertek a császároktól, minőkkel egyéb olasz városok — Amalfi, Bari, Genua stb. — nem birtak. Kiterjedt továbbá az olaszok kereskedése a német s még inkább a franczia tengermelléki városokra is. Sőt Velencze N. Károly kora előtt még az arabokkal is volt némi közlekedésben. Ezen város kezdte — mi épen nem válik dicséretére — legelőbb a rabszolga-kereskedést. Később fegyvereket is árultak az arabok kikötőiben; de ezen kereskedés vallásos tekintetből tiltatván, igen élénk soha sem lehetett [2]).

A franczia városok közt a kereskedés tárgyában is leginkább a provenceiak tűntek ki, melyekben, mint fennebb említtetett, a hűbéri rendszer kevésbbé vala nyomasztó. De az arab tengeri kalózok sürű kalandjai s a vetélkedő olasz városok nagyobb hatalma miatt virágzatra itt még sem juthatott a tengeri kereskedés. Egyéb franczia és német városokban

[1]) Hogy t. i függetlenségüket a frank császároktól annál inkább fentarthassák.

[2]) Az olasz városok kereskedéséről l. Muratori II. Diss. 30. p. 865. seqq. és Heeren: Kleine historische Schriften Th. 2., S. 226. kövv.

pedig leginkább csak a szárazföldi kereskedés divatozott s az érintett akadályok miatt az is gyönge lábon állott, nagy részint a longobard név alatt kalandozó olaszok és zsidóktól üzetvén. Különösen az éjszakibb városokban az lankasztá a kereskedést, hogy ezek az olaszoknak csak durvább gyapju, kender és bőr készitményeiket adhatták cserében[1]).

Sokkal alacsonyabb fokon álltak még a müvészetek és tudományok, mint a kereskedés; már e kornak közönségesen divatozó neve is jelenti, mikép azok csaknem egészen eltüntek a nyugoti Európából. A szelíd muzsák nem férhettek meg a hűbéri zsarnoksággal, az ököljog véres szellemével s a minden részről nyomasztó inséggel. A nemesség csak a testi erőt és vitézséget — mely egyedül vala képes szerezni külső bátorságot, — becsülvén és tartván magához egyedül illő jellességnek, megvetette a szelíd tudományt és müvészetet; egész életét vagy hadban, vagy itélő széken, vagy vadászaton s dobzódásban tölté. Az annyira elnyomott jobbágy pedig mikép szerethette volna meg mély nyomoruságában az emberiség e nemesebb szülötteit? A tudatlanság annyira eláradott, hogy a legnagyobb, leggazdagabb nemesek közt is igen kevesen értettek az iráshoz[2]); néhány fejedelmek is csak vénségökben tanulták meg azt; a papságnak pedig, mely mégis a müveltebb osztályt alkotá, nagy tudatlanságát eléggé bizonyítja az, hogy a fölszenteltetés, vagy kerületi vizsgálatok alkalmával közönséges volt e kérdés: „Tudják e az Evangeliomot és Leczkét olvasni s némikép lefordítani vagy magyarázni?“[3])

---

[1]) Bővebben irnak ezekről Robertson s Remer II, 194. kövv. — Fischer: Geschichte d. Handels egész I. kötetében.

[2]) Dufresne: Glossar. ad script. med. et infim. latinit. ad vocem Crux. Tom. II. p. 1191. Ezen korból származik az a szokás, melynél fogva az irni nem tudók keresztvonással jegyzik alá magokat.

[3]) L. Regino: Abb. Prumin. Norma visitandi Ecclesias.

Azonban ez csak átalános képe a szellemi műveltségnek; kivételek ebben is találtatnak. Hol a kereskedés divatozott, ott az elvadulás sem hághatott oly magas fokra. Déli Franczia-ország, kiváltképen pedig az olaszok hona adott a tudományoknak és müvészetnek némi menedékhelyet. A szerzetesek monostoraik csöndes falai közt kézi munkán kivül némely tudományokkal is foglalkodának; léteztek itt iskolák is, s bár mily tökélyetlen volt állapotjok, még is sugároztak némi világot a közönséges sötétségbe [1]).

Olaszországnak, hol a régi műveltségnek emlékei jobban fenmaradtak, mint egyebütt, s mely összesen egész nyugotnál gazdagabb volt azoknak maradványaiban, lehetetlen volt egész vadságba sülyednie. Az ottani városok, melyek a még mindig művelt kelettel szorosabb kereskedési kapcsolatban álltak, mindinkább visszafogadták kebelökbe a müvészetet s tudományokat, mik aztán szinte a kereskedés utján tovább is szivárogtak. Csak hogy a tudományok itt is egyedül a papok, főleg szerzetesek birtokában maradtak. A Monte-Cassino szerzeteseiben birta Olaszország legműveltebb és tudósabb férfiait. A híres bononiai egyetem, melyben egyedül tanittatott a törvénytudomány, a római, paviai, cremonai, veronai, vincenzai, stb. iskolák szerzetesek által láttattak el. — Ekkép tehát a délnyugoti Európának terjedelmes körében mindig maradtak még némely vidékek, melyekre a müvészet és tudományok jotékony világa sugárait — noha elég szűken — hintegeté, s melyekben egyes csillagok a tudatlanság legsötétebb korát is átderengték.

[1]) Az iskolák hiányiról s hibáiról l. Ruhkopf: Gesch. d. Schul- und Erziehungswesens in Deutschland I. 35. 73.

* * *

Mivel a polgári s erkölcsi műveltségnek okait s forrásait külön véve lehetetlen ugy kijelölni, miként azok kizárólag egyik vagy másik oldalra hatottak; miután ezek egymással a legszorosabb kapcsolatban állanak, egymást szükségkép föltételezik s egymásra épitőleg vagy rontólag hatnak vissza: azért a Franczia-, Német- és Olaszország eddig lefestett polgári életének alakzatáról biztosan lehet vonni következtetést azoknak erkölcsi műveltségére is. A hűbéri szolgaságnak és csaknem szünetlen belcsatáknak e véres kora nem teremhetett szelidebb, nemesebb erkölcsöket. Azonban, a műveltségnek ezen oldala még élénkebben megismerhető az uralkodó — főleg vallásos — eszmékből, törvények s törvénykezésből, szokásokból stb. Ezekről tehát még néhány vonást.

Legelőbb említendő itt a vallás. Kétséget nem szenved, hogy a vallás, ha szent, ha tiszta minden ész elleni kohol-mánytól, leghatékonyabb eszköz a nép erkölcseit simítani, nemesbíteni. Ezt különösen a keresztény vallásról minden kétségen tul tanúsítja a tapasztalás, miután tudjuk, hogy hová az eljutott, mindenütt meggyujtotta a nemesebb polgárisodás fáklyáját, s csak ott látható e kérdéses korban is némi műveltség, hol az már meghonosodott. De bizonyos az is, hogy minden nemzet, midőn a műveltségben magasabbra még nem emelkedett, vallására is reányomja saját erkölcseinek s lelkületének bélyegét, ugy annyira, hogy a vallás gyakorlati alakjáról biztosan lehet következtetést vonni a népnek, mely azt tulajdonának vallja, jellemére, szellemi és erkölcsi műveltségére. Mit a keresztény vallás tekintetében még annál csalhatlanabbul tehetni, minthogy mi benne a józan ész, vagy erkölcsiséggel ellenkezőnek találtatik, mindjárt első tekintetre is ugy tűnik elő, mint a népnek, mely azt vallja, uralkodó eszméiből s jellemből belé ültetett idegen növény. És csak ezen oldalát akarjuk itt fölfogni a keresztény vallásnak.

Azon szelíd szellemű morál, s az élet minden körülményeire s viszonyaira befolyó és minden cselekvést kormányzó tanok, melyeket az emberiség ezen nevelője, a keresztény vallás, hirdet, ezen korban is, mint mindig, tagadhatlan, igen jótékonyan hatottak a népek erkölcseire. De hatniok kellett volna még áldásosabban, ha oly igen makacs akadályokra nem talál, melyekkel való küzdelmében önmaga is vesztett eredeti tisztaságából. A tudatlanság s annak gyermeke, a babonahit, minden osztályokra kiterjesztő regényes szárnyait; az emberek nagyobb része nem fogta fel hitének egyszerű és tiszta, de annál magasabb szellemét. Sőt a babonahit némely vallásos, egyébiránt tiszta s igaz tanokban, melyek t. i. a szellemi túlvilágot tárgyazzák, vagy melyeknek igazi értelme elvont, s azért fejletteb észt, mélyebb belátást kiván, szinte táplálatot találván, azokra viszont s az egész hit tisztaságára kártékonyan hatott vissza. A babonahit sok erkölcsi tant megrontott, meghomályosított; és a vallás tiszta szellemével ellenkező szokásokat és szertartásokat nemzett, melyeknek némelyike nem csak képtelen volt, hanem botránkoztató is. Ilyenek valának p. a legszentebb dolgokat gúnyoló szamarak és bolondok ünnepei, a csaknem istenítésig kicsapongó tisztelete a szentek képeinek és hamvainak; az ereklyék vadászata, és a semmi okoskodás által meg nem rendíthető ábránd azoknak rendkivűli erejében; az ostorozók (Flagellantes) durva, szemtelen szokásai, szertartásai és erkölcsei; a szent földre gyakran fontos kötelességek elmulasztásával intézett zarándoklatok, s ama képtelen visszaélés, mely szerint az áhitatosság vállalattá, a zarándoklat egy más megbizottnak vagy bérlettnek utaztatásává fajult stb. Gyakran az is, mi magában szent, boldogító vala, előítéletes visszaélés, babonás tulságok által kártékonnyá aljasíttattot; p. sokan halálos ágyukon rabszolgáik fölszabadítása által hitték előbbi,

tán a legundokabb gonoszságokban töltött életüket jóvá tehetni; vagy a püspökségeknek, monostoroknak s egyéb papi intézeteknek hűbér vagy örökségképen átadott birtokaik által megvehetni az örök üdvességet stb. stb. Általjában az isteni erény s lelki nemesség helyét külső s többnyire babonás tételmények, szertartások foglalták el. A vallás magas szelleme nem fogatván föl, a külső szertartásokban helyeztetett minden jóság, sőt csaknem egyedül azok tették a nép vallásának tartalmát. Példa gyanánt csak egyet hozok föl. Közönséges volt a népnél ama hiedelem, hogy a legszentebb eskű sem kötelező ha azon szekrényből, melyet az esküvőnek illetnie kellett, a szent ereklye előbb kivétetett.

Mennyire elhatalmazott e babonahit s mennyire megfertőztette a vallás tiszta szellemét, kiviláglik azon törvényekből is, melyek a forrásoknál, szirteknél s a ligetekben divatozó áldozatok, jóslatok, stb. ellen hozattak [1]). Vakhite a legmindennapibb dolgokban regélt csodáknak s természetfölötti erőknek, melyek közvetlen hatnának s jót vagy rosszat árasztanának az emberekre, még a magasb osztályban is közönséges vala; s ha valamely természetes ugyan, de titkos okú, — minő azon tudatlan korban számtalan volt, — ritkább eset fordúlt elő, az tüstént vagy sátánnak, vagy boszorkánynak, vagy a megholtak lelkeinek tulajdoníttatott, a szerint a mint az eset jó vagy rosz hatású s következményű volt az emberekre.

Ekkép a szörnyű tudatlanság s a tőle elmaradhatlan babonahit és hitábránd meghomályosítá a legfőbb lény ismeretét, képtelen eszméket terjesztett a világ igazgatása s a

[1]) Ily törvényeket találhatni: Baluznál: Capitul. R. Franc. II, 210. Georgischnál: Corpus Jur. Germ. antiq. Cap. Carol. M. C. 41. Capit. Aquisgran. ann. 789. pa. 565. — Capit. Carol. M. et Ludov. Pii Lib. I., Cap. 62. L. VI. C. 374. p. 1299. és 1592. stb. stb.

gondviselés felől; a morálban pedig csaknem egészen elol-totta, vagy elferdítette, mi benne oly nemes, oly isteni, oly kielégítőleg hat az emberi lélekre. Így pedig, a lényegében oly szent és áldásos vallás a nép nagyobb részében megfertőztetve lévén, a lelket bilincsek közé szorítá inkább, mintsem a szívben kivánt gyümölcsöket termett volna. És ebből magyarázható meg, miérthogy oly soká nem haladhatott elő a nyugati kereszténységben az erkölcsi nemesbülés. Mert valódi erény csak annak tulajdonítható, ki az erkölcsi törvényt ismeri, és állandó, szilárd akarattal bír annak teljesítésében; ily akarat csak annak sajátja, ki erejét, a törvénynyel összevetve, szabályosnak ismeri s magában bízni tanult; igazi vallásossággal pedig csak az van fölruházva, ki hisz, mivel hitének igazságát s üdvességes voltát önelméjével is átlátja. De a tudatlan — ha bár nyilvánít is szükségben, vagy a kényszerítés által makacs ellentállásra gerjesztve, némi lelki erőt, — erényéről biztos soha sem lehet: az erkölcsi erő nem növekedhetik benne annyira, hogy az indulatokkal szilárd egyensúlyban álljon; értelme a szemfényvesztés és babonahit hatása ellen nincs megóva: s ha erőszak nem törheti is meg konokságát, de elcsábíthatja őt az álnok csalárdság, hizelgés, szemfényvesztés stb. S hol a lékeknek értelmen alapuló s meggyőződésében bizakodó ereje s szilárdsága hiányzik: ott a szellem annyival bizonyosabb martaléka a babonahitnek és csalásnak, mennyivel kisebb biztosságot, kevesebb jogot, szűkebb örömet nyujt a földi élet s a polgári társaság. Már pedig, mint fennebb láttuk, a kérdéses országok népeinek nagyobb része szánandó nyomoruságba sülyedett, s örömet szolgaságának súlya alatt nem ismert, megfosztatva lévén oly jogoktól is, melyeket az emberi természet s méltóság ad, s melyeknek biztosítása a polgári társaság legfőbb czélja s tisztje. A magasabb polgári osztály szilaj hatalmaskodása elfojtá az alacso-

nyabban az erkölcsi érzetet, melynek hiánya miatt ismét mély szellemi tespedés, romlottság terjedt el a népekben. Innét fejthetni meg, miérthogy egy kor sem szült annyi erkölcsi szörnyeket, mint a szolgaság e vad korszaka.

Más részről a vallás szolgái sem menthetők fel minden vádtól. A nép nem hallott oktatást az emberi méltóságról s kötelességeiről szólót, mely szerint a teremtőtől nyert erejét czélszerűleg haználni megtanúlta volna. A nyilvános tanítások többnyire a néptől irányzatukban föl nem fogott külső szertartások gyakorlatára, vagy az egyházi szolgák iránti adakozásra — mi által a haragos ég megengeszteltetni mondatott —, vagy a világtól való elvonulásra, a test sanyargatására stb. irányzó buzdításokból állottak. S ez után csoda e, ha a nép, a vallás lényegét nem ismervén, szellemét föl nem fogván, a valódi erényt a szertartások s külsőségekhez való ragaszkodással cserélte föl. Csoda e, hogy a nép sem istenről s a világ igazgatásáról, sem a természeti eseményekről fövilágosító ismeretekkel ellátva nem lévén, a legközönségesebb eseteket is természetfölötti erők művének hitte, mihelyt azoknak oka értelmének szűk körén túl vala keresendő?

Mennyi tulságokat, mennyi képtelen szokásokat csusztatott be a magános életbe ezen uralkodó csoda- és babonahit, nem szükség előszámlálni: sokkal fontosabb következményű annak hatása a polgári nyilvános életre. Ezen eszmék szülemménye azon regényes, a józan észt és minden igazságot gúnyoló, de a kornak erkölcsi és értelmi műveltségét annál hűvebben festő, törvénykezési szokás, melyet istenitéletnek (ordalia, judicia Dei) neveznek. Ama hajdani, igaz lélekkel, őszinteséggel párosult együgyűség, mely a törvénykezésben minden nagyobb készületet szükségtelenné tőn, már rég elenyészett ezen népek közől. Az erkölcsök egyrészről a növekedő gazdagodás s az avval járó félműveltség által, más részről a szolgaságba s csaknem állati vadságba sülyedés következté-

ben mind inkább megvesztegettetvén, a pörlekedők puszta állitása már elégtelen volt az itéletek igazolására; mindenféle készületek, nyomatékos bizonyítványok, tanúk kivántattak. De mivel köz hiedelem volt, hogy a hazudság is használható, ha általa a tanú atyjafiának, urának, vagy alattvalójának ügyét elősegítheti: a tanúk is méltán gyanúsakká lettek. Az eskü, mely a hazudság meggátlása végett jött divatba, gyakori ismétlése által annál előbb elvesztette szentségét, mennél többször büntetlen maradt megszegése [1]). Szükség volt tehát czélszerübb intézményekre, melyeknek szabályai s vezérlete szerint az igazság sükeresebben kiemeltessék a pörlekedők álnok fogásai s a tanúk részrehajló bizonyítványai közől; de a kornak vastag tudatlansága ily törvénykezési módokat föltalálni képtelen lévén, az uralkodó csodahit s a természetfeletti erők közvetlen hatásáról elterjedt fonák eszmék befolyása alatt az ordaliákat csusztatta be a törvénykezésbe: egyenesen az isten szólíttatott föl, hogy az igazságot pártfogolván, mindenható ereje s a természet rendét fölbontó történet által jelölje ki azt a kétségek homályában.

Módjai ezen istenitéleteknek különfélék valának: a bevádlottnak meztelen lábbal tüzes vason kellett járnia, karját forró viz vagy olajba mártania, két máglya harapódzó lángjai közt átfutnia stb. s pedig sértetlenül, hogy ártatlannak itéltessék. Néha koczkavetések, a karoknak hosszabb ideig feltartása, egy lábon állás s több ily — mint hivék — isteni próbák dönték el a kérdéses ügyet [2]).

Legdivatosabb volt ezen módok közt, főleg a nemeseknél a törvényes párviadal, mely mindinkább s egész az esztelen-

---

[1]) L. Robertson: Gesch. K. Karl d. V. Th. II. S. 82. kövv., hol ezen tárgy bőven adatik elő.

[2]) L. Muratori: Antiqu. Italic. stb. Dissert. de Judiciis Dei Vol. III. p. 611—628.

ségig kezdett kedveltetni. Nem szükség mondanom, mily fonák mód ez az igazságot kideríteni, s hogy abban az ügy, az élet és becsület, egyedül a vakesettől, a pörlekedő felek physicai erejétől, ügyességétől, ravaszságától stb. függött; csak azon túlságokat jegyzem meg, melyekre a párviadal vetemedett. Nem csak a megsértettnek ily küzdés által kellett magáról a mocskot lemosnia, vagy a jogért pörlekedőknek ügyöket eldönteniök; hanem viadal által volt köteles gyakran a tanú is igazolni hitelességét s a biró is bebizonyítani az általa mondott itélet igazságát. S mi még képtelenebb, a magán viszályok, közönséges jogi [1]), vagy egyházi kérdések, előmutatott oklevelek eredetisége is [2]) stb. stb. párviadal által döntetett el. Csoda-e ezután, ha a kardforgatás legnemesebb mesterséggé, legsürgetőbb szükséggé vált, melynek tudománya nélkül minden pillanatban sérelemnek, erőszaknak, becsület és életveszélynek volt kitéve mindenki? Csoda-e, ha jog, tudomány és erény elnémult a kard előtt?

A törvénykezésnek ezen alakjából a törvények minőségére is könnyű a következtetés. Nehányat ezek közől tárgyaik szerint az eddig mondottakban már említettünk. Általában mondhatni, hogy ezek is, bár eleinte a józan ész és szabadság szeretetének szüleményei voltak, utóbb a hűbérrendszer szelleme által szinte megfertőztettek, elferdíttettek; az újabb törvények pedig egy részről szilaj gőgöt, más részről alacsony szolgaságot s evvel egy nyomban járó erkölcsi elfajúlást árulnak el. Együgyűség mely nem ritkán durvaságig halad, a józan észnek meghomályosítása s elfojtása a babonahit, ábránd s előítéletek által, az emberiségnek megsértése, letipratása szivtelen

[1]) Első Otto alatt párviadal dönté el az unoka testvérek és nagybátyák öröködésének elsőbbsége felett támasztott kérdést. L. Wittekind I. 25.

[2]) L. ezekről bővebben Fr. Maier: Geschichte der Ordalien, insbesond. d. gerichtl. Zweikampfes in Deutschland. Jena 1795.

aristocratiai zsarnokság által, – ezek általános bélyegei az e korbeli törvényeknek. Csak a longobardok törvényei látszanak belbecsükre nézve a többieket fölülmúlni, mit azon süker is bizonyít, mely azokból a nemzetnek virágzatára mind erkölcsi, mind polgári tekintetben áradott. Ezek által a törvényes párviadal csak türetett, jóvá nem hagyatott; s mi azon sötét babonahittel terhes időkben meglepőleg érdekli figyelmünket: a boszorkányok az uralkodó előitélet s ennek üldözései ellen védelmet is nyertek.

Azonban ezen említett józanabb törvényekből serkedező áldás, most még nem vala nagy hatásu, részint mivel azok csekély számú népre terjedtek s igy sükerök is keskeny körre szorúlt; részint mivel e csekély körben is szünetlen kellett, s pedig az általános féktelenség miatt ritkán győzedelmesen, víniok a nép értelmébe és szivébe makacsul gyökerező fonák eszmék s képtelen előitéletek seregével. Sokkal áldásosabb hatású volt e korban egy keletkező intézet, nem csak mivel kiterjedése általános vala, hanem azért is, mivel magából a nép erkölcseiből s a korszellemből önként csirázott ki; — értem a lovagságot (Ritterthum). Tulajdona ugyan ez minden nemzetnek ifju korában; de csak a középkorban s a német és latin származású nemzeteknél fejlett ki oly sajátságos alakban, minőben az soha és sehol másutt nem található. Ezen állapotnak bölcsője a nemzet műveletlen, ifju kora; a mag pedig, melyből az csirázik, magában az emberi természetben van elhintve. Bizonyos hogy a vadságból már kibontakozott, de valódi műveltségre még föl nem vergődött nemzetekben, szint ugy mint egyénekben az érzékiség és képzelődés fejlik ki legelőbb. És ezen állapot következménye, vagy inkább természete, a lovagiasság, mit egészen vad népeknél szintoly hasztalan keresnénk, mint a művelteknél. Ama kényelmesebb helyzet, mely az ily félműveltségű népben a gazdagság és tekintély különböző foko-

zataival az előkelőbb résznél szükségkép beáll, kétségkivül fölléleszti abban a szabadságnak és saját erejének érzetét, mely, minthogy még a magasabb műveltség és polgári egyesület korlátoló szabályai által összeszorítva nincs, rendkivüli vállalatok és tettekre természete szerint hajlandó. Ily időkort kezdettek élni a német és latin származású népek is a kilenczedik század közepétől kezdve; mióta t. i. a hűbérek örökökké változtak s tulajdonosaik magokat a mind inkább szolgaságba sülyedő köznéptől élesebben el különözni kezdették. Ezen kor volt kezdete a nyugoti lovagságnak.

De, mondám, csak kezdete volt; mert ama czéhszerű alakot s mind azon sajátságokat, melyek a középkori lovagságot egyéb idő- s nemzetbeliektől megkülönböztetik, később vette csak föl. Azonban, hogy a tizedik század végén már kezdett ily idomban mutatkozni, nyilván kitűnik onnét, hogy sz. István magyar király is a lovagoknál divatozó mód szerint üttetett lovaggá, s hogy a Kupa pártvezér elleni harczban, melyben több német lovag vett részt, a fő zászlón sz. Márton és György képei voltak ábrázolva; ezen szentek tiszteltettek pedig mindig, a keresztes háborúkban is, a lovagság különös pártfogói gyanánt.

Bölcsője ezen lovagságnak déli Franczia ország, hol mint fennebb említők, az aristocratiai zsarnokság a népet annyira, mint egyébütt, nem zaklatta, s hol a kereskedés, az olasz és keleti városokkal való közlekedés, az életmód és erkölcsök közé több kellemet hintegetett, mint az éjszakibb vidékeken.

Ámbár pedig a kérdéses idő csak kezdetét látta a szorosabb értelemben vett lovagságnak; annál szükségesebbnek látom mégis érinteni itt azon áldásos gyümölcsöket, melyeket ezen intézet az erkölcsi világban érlelgetett, mennyivel sürűbben mutatkozott jótékony hatása már ez időben is némely

déli tartományokban s főleg a Vastag Károly alatt Franciaországtól elszakadt Jurán inneni Burgundiában.

Ezen áldásos hatásnál fogva a lovagság legnemesebb kincse, legszebb ékessége volt ezen népeknek. Mert, ámbár természete szerint maga is a műveletlenség gyermeke, még is csodálatos erővel küzdött a durvaság és romlottság ellen. Minél inkább terjedt pedig szét és fejlett ki, annál nemesebb irányt vőn s kezdé magát minden idők s nemzetek lovagságától megkülönböztetni. Ezen elkülönítő vonások közt — a vitézség és rendkivüli tettekre való hajlandóságon kivül, melyek egyébütt is föltalálhatók, kitűnő az érzelgő s ábrándos szerelem és tisztelet a nőnem iránt és az ábrándos vallásosság. Ezen tulajdonságok, bár mily tulságokra ragadták is néha a lovagot, szép sükerrel hatottak az erkölcsökre. Legfőbb kötelességének tartotta minden valódi lovag védeni az igazságot, emberiséget, ártatlanságot és a gyöngébbeket, mi által azon zajos időkben számtalan könyeket szárított le. Ezen elv: „az erős köteles az igazságot és a gyöngébbet védelmezni," hamar uralkodová lőn a lovagok között, s következményeiben nem csak a közbátorságot és jólétet mozdította elő, hanem a lovagok saját erkölcsét is szelídíté s megjobbítá. Kötelessége lévén a gyöngébb sérelmeit s az igazságtalanságot megtorlania, mennyivel gyalázatosabb volt, ha maga a lovag is vádoltatott ily csínyekről? S ennél fogva emberi szeretet, igazság, szilárd hűség voltak azon erények, melyeket sajátivá tennie, minden lovagnak szent kötelessége vala. Ezekből pedig ismét más erények serkedeztek: a külső viselet nemessége, kímélet a társalkodásban stb. A lovagok várai idővel nem csak az üldözöttek védhelyei, hanem egyszersmind a nemesebb társalkodási örömek és éldeletek tanyái is lettek, hol a szivek szelídültek, a bátorság és vitézség a harczi játékok és gyakorlatok közt megedzetett, hol a lovagok az egyszerű, de vidám vendég-

ségek s lakomák alatt kölcsönös beszédeik által nemesebb erényekre tüzeltettek.

Azonban tagadni nem lehet, ezen egyes szép vonások gyakran s többnyire mindenütt sötét árnyék mellett tűnnek elő. A sérelmek s igazságtalanság megtorlásának ürügye alatt gyakran a legfeketébb gonoszság játszotta álnok szerepét, s változtatta a békés tanyákat pusztító harczok piaczává; a sürű csaták, bár igazságosak voltak is, lefesthetlen nyomort árasztának el némely vidékeken; a várak is, melyeknek rendeltetése az üldözött ártatlanság védelme volt, gyakran kelepczékké, rablók és ragadmányok barlangjává változtanak: sokan csak azért lakták sziklaváraikat, hogy onnét annál biztosabban rohanhassanak le a kiszemelt martalékra [1]). A vendégségek nem ritkán kicsapongó dobzódásokká, a barátságos társaságok pedig álnok fortélyok és cselszövények műhelyeivé fajultak. A harczi játékokról végre igy ir Muratori: „Mit a római katonák egykor szűnidőkben művelének, — — ugy látszik, az volt kezdete ama mulatságos gyakorlatoknak, melyeket a lovas csapatok, egymásra tompa gerelyekkel s kardokkal rohanva, véghezvittek. De néha éles fegyverekkel s szinte ellenséges indulattal is gyakoroltattak azon harczi játékok, ugy annyira, hogy még a kisebb jétékoknak is alig szakadt végök a nélkül, hogy valamely nemes férfi halála a mulatságot gyászszal ne váltotta volna föl.“ [2])

De még sötétebb árnyékot vetnek az erkölcsökre azon éldeletek s mulatságok, melyek a lovagság intézetével semmi kapcsolatban sem állottak. Béke idején az úri osztálynak majdnem egyetlen éldelete volt a vadászat, melyen azonban

---

[1]) Ily jelenések nem gyéren jőnek elő az évkönyvekben. Többek közt példát olvashatni Hermann. Contractus-nál ad ann. 1050. apud Canisium.

[2]) Antiqq. Italic. Vol. II. Diss. 29. p. 731.

nem ritkán igen élesen ki volt fejezve az átalános vadság; a szilaj úr gyakran minden tekintet nélkül letipratá jobbágyai veteményeit.

Továbbá csélcsapók, bohoskodók — tymelici, scurrae stb. — illedelmetlen játékain, mézzel bekent meztelen szolgák és medvék vívásain, szamarak és rimák versenyfutásán, szemtelen tánczokon s t. c. f. a szemeket legeltetni számos körben legszebb örömnek, legkeresettebb mulatságnak tartatott [1]).

Ezen feslettséggel az élvekben s mulatságokban párosult a kegyetlenség s büszke féktelenség a háborúkban s az élet egyéb komoly viszonyaiban. E kornak hadi történetei telvék a legirtóztatóbb tetényekkel [2]), melyek nem csak a csata dühében, nem csak szenvedélyes részvevők által műveltettek, hanem egyébként is közönségesek valának, s úgy tűnnek elő, mint egy átalános elvadulásnak következményei. Az ököljog és öntorlás törvénye vagy szokása darabossá, durvává, a becsület tekintetében egész a tulságig érzékenynyé s ereje többségének érzetében kevélylyé, követelővé tették a nemest; az igen sürű harczok pedig hozzá szoktatták a nyomornak megillettődés nélküli látásához, érzéketlenné tették a szükség és panasz iránt, hideggé s könyörtelenné a szenvedő emberiség látásánál [3]).

Mi különösen Olaszországot illeti — az egésznek erkölcsi különféleségei s különösségei közt van nehány pont, melyben valamennyi tartományok lakosai megegyeztek. A nyers, bátor, büszke és kegyetlen németek mellett ugy tűnnek elő, mint

---

[1]) L. Muratori: Antiqu. Ital. Vol. II. p. 841—852.

[2]) Kebellázitó p. azon kegyetlenség, melylyel a németek az elbai szlávok ellen viselt hosszú háborúban minden emberiséget szilajon letiportak.

[3]) Élénk színekkel festi le ezen erkölcsi elfajulást Bongarsiusnál: Gest. Dei per Francos Villermus Tyrens. L. I. C 8. — Érinti ezt Eichhorn is: Gesch. der Cultur stb. I, 6. kövv.

egy puha, nemtelen gyönyörökbe merült, gyáván tespedő, hűtlen nép. A történetirók már az e korbeli olaszoknak is általában egy mindent elnyelő önzést, aljas élveket, szenvedélyességet és daczot váltva alacsony hizelgéssel, mely titkon boszút forral, mérget kever, s gyönyört érez másnak kárán, kínzásán és elnyomattatásán; fösvénységet, s szinte tökéletes hiányát a tiszteletnek az iránt, mi szent és nagyszerű, stb. stb. tulajdonítanak közönséges jellemvonásokul [1]). A hatalomviselőknél pedig már akkor is divatozott azon álnok politika, mely szavát a körülmények szerint adja és veszi vissza, s melynek hűségét semmi szerződés, semmi eskü szilárddá nem teheti. — Vakítások, csonkítások stb. sehol, még a zsarnoki Byzantban sem történtek oly nagy számmal és kegyetlenséggel, mint itt [2]). Ezen vonások pedig egy tartománybeliekre sem illenek inkább, mint a rómaiakra, ezen maroknyi, kevély népre, mely teli volt gyűlölséggel az idegen uraság ellen, teli féktelenséggel s kicsapongásokkal társas életében. A nemesség itt — kevés kivétellel — tolvaj czéh; a nőnem a kaczérság és szemtelenség példányképe vala [3]).

Ezen erkölcsi elfajuláson azonban nem csodálkozhatunk, ha annak egyéb, már érintett okain kivűl még a nevelésre is vetünk egy tekintetet. Nem szükség mondanom, hogy a műveltségnek a nevelés leghatalmasb rugója s hogy nemzet szintugy mint egyén csak ez által válhatik azzá a mivé lennie kell; hogy ez által fejtetnek ki a tehetségek, egyébként szunnyadásban maradandók; ez által nyerik jót teremtő irányukat;

---

[1]) L. Muratori: Antiqu. Ital. Vol. II. l. 295. kövv. — l. 399. kövv.

[2]) Többek közt undok példát olvashatni Luitprandnál 4, 4. és Muratorinál több helyeken.

[3]) Az akkori olasz nőnem erkölcseinek tükrei lehetnek az Alberiche-k, Theodora-k, Irmengard-ok, Willá-k, Maroziá-k, Bertha-k stb. l. ezeknek szemtelenségeit Luitprandnál 2, 15. — 3, 2. kövv.

s ez által keltetik föl az erkölcsi erő, mely nélkül minden tespedésbe hanyatlik, s melynek élénksége szinte mindenhatóságot varázsolt egy maroknyi görög vagy római népcsoportba. De ezen hatalmas rugony is mily ernyedt, mily hatástalan volt légyen a kérdéses időben s országokban, bizonyítják az eredmények. A testi erő s ügyesség a fegyverforgatásban valának ezen kemény, szilaj önkény s erőszak korában a legszükségesebb tulajdonok; csoda-e aztán, ha a nevelés is csaknem egyedül a test idomításával foglalatoskodott? A szülék, magok is durvák és tudatlanok, miképen olthatták volna be gyermekeik szivébe a szelidség, emberszeretet s egyéb erények magvait? Még a nemesebb szülék is azt ismerték egyedüli kötelességöknek, hogy gyermekeikből izmos, ügyes vívót, bátor és vitéz harczost neveljenek; szellemére és szivére — néhány olasz s déli franczia városok lakosait kivévén — semmi ügyelet; s legfölebb egy igen hibás és hiányos vallási oktatás fejezte be az egész nevelést.

A nyilvános nevelés semmivel sem volt jobb, sükeresebb a házinál. Tanító intézetek, iskolák hiányában egyedül a vallás szolgái voltak volna azok, kiket a népnevelés kötelessége érdeklett. De a nép ezektől sem hallott tanítást az emberi méltóságról, a közönséges és különös kötelességekről, nem olyant, mely által tehetségei képeztettek, s azoknak czélszerű használatára vezettetett, szóval, mely erkölcsi nemesbülésére sükeresen hatott volna.

Oly igen káros következményeket azon nagy tudatlanság sem szült volna, melyről fennebb tevénk említést, ha a vallásos nevelés az erkölcsi érzetet fölébreszteni s az embert önmagával megismertetni nem mulasztja el; mi annál szükségesebb volt volna, minél többek valának a rosz példák s egyéb gonoszra csábító ingerek, melyek a minden oldalú műveletlenségtől elválhatlanok; s minél kevesebbek olyatén polgári és

társalkodási szabályok és szokások, melyek a féktelen durvaságnak némi korlátot vethettek volna. És innét érthető, miért telvék annyira e kornak történetei oly iszonyú gonoszságokkal. A nevelés nem tanítá meg a nemest, az urat, vagy előljárót embertársa iránti kötelességeire és azon elvekre, melyek őt ezeknek teljesítésében igazgathatták volna; azon nagy hézag miatt pedig, mely közte s alacsonyabb rendű jobbágya vagy szolgája közt létezett, gyermekségétől fogva ugy tekintette ezt, mint oly teremtményt, melyet büntetlen sérthet, szeszélye, kegyetlensége s bujasága tárgyává tehet, s melynek becse nem több mint az állaté.

Ha pedig a nemesebb családoknál is ily hibás, ily szertelen nevelést találunk, minő lehetett még a szegény jobbágy vagy szolga gyermekeié, kik anyjok kebeléből, szülcik szomorú sorsát örökölve, szolgaságba vettettek! Ennek igája s uraiknak velök alacsony, embertelen bánásmódja mikép nem vadította s vetkeztettevolna ki őket még gyermeki éveikben minden nemesebb érzetből, miután más részről legfölebb egy igen csekély vallásos oktatás — ez is babonákkal fertőztetve — végezte be nevelésöket?

Azonban ezek átalános vonások, s kétségkivűl szenvednek némi kivételt. Némely olasz városok, főleg a longobardiak és toscanaiak, valamint szabadságukra és szerkezetökre, ugy erkölcsi műveltségökre nézve is sokkal felül multák a többi nyugoti népeket. Az élénkebb kereskedés által növekedő gazdagság és szorgalom önérzetet, s a még mindig művelt kelettel való közlekedés simább erkölcsöket vitt be azoknak falai közé. Ehez járult még az is, hogy a népvándorlások zajának csendesültével ezen közönségekben, hol a régi műveltség emlékei nagy számmal maradtak fen, sok szokás és egyéb erkölcsi viszonyok is újra föléledtek.

Hasonsló volt a déli franczia városok műveltsége is. Az évkönyvirók több alkalommal jegyzik meg, mikép a provenceiak nem csak ruházatra és fegyverzetre, hanem életmódra és erkölcsökre nézve is annyira megkülönböztették magokat, hogy az éjszaki francziák mellett — kikhez a németek átaljában véve hasonlók voltak — mint polgárisodottabb, műveltebb nép tűnnek elő.

Végre pedig azt sem tagadhatni, hogy a durva, darabos erkölcsök, nyers szokások közt is tenyésztek, bár gyéren, oly erények, minők egy simább, műveltebb korban vagy egészen ismeretlenek, vagy csak ritkábbak. A házi erények, főleg a német és franczia nőnemmél [1]), a vendégszeretet, hűség, őszinteség, buzgó vallásosság, stb. a számtalan hibákkal és hiányokkal némileg kibékéltető, érzékeny vonásaira találunk. A keresztény vallás és evangeliom szelíd szelleme, ámbár nem fogatott is föl egész tisztaságában, kétségkivűl igen jótékonyan hatott a kor erkölcseire. Azón tiszta morál, mennyire az előitéletek vastag ködén áttörhettett, azon egyszerű, de szent, minden helyzetre, ugy a magános, mint nyilvános életre egyaránt befolyó szabályok, lehetetlen, hogy süker nélkül maradtak s a nép erkölcseit szelídebbé, egymásiránti viszonyaikban türelmesebbé, szóval műveltebbé nem tették volna. És valóban is a kornak sok oldalú nyomorusága, a külvilágnak szünetlen zajló vihara, a szorongatottakat magokba vonúlni, szivőket és szellemöket az ég felé emelni, és vígasztalást a vallásban s keresztényi erényekben ösztönzé keresni; ezen jámbor együgyűségből, ezen áhitatos bizodalomból sokakban oly erkölcsi erők serkedeztek, melyek a műveltségre, polgárisodásra sem maradhattak hatástalanok.

---

[1]) L. Muratori Vol. II. p. 359. kövv., szorgalmukról pedig l. Fischer: Geschichte d. Handels I. elején.

II. Európa egyéb országainak műveltsége.

Spanyolország [1]) a nyolczadik század elején már az arabok hatalmának hódolt. De a nemesség egy része a nép bátrabbjaival a hegyek közé vonulván, velök folyton s gyakran szerencsésen hadakozott. Azon tartományokból, melyek ekkép a spanyolok birtokába visszaestek, valamint azokból is, melyeket N. Károly foglalt el s halála után a frank kormány alól kiszabadúltak, több apró országok keletkeztek. Ezen országok régi alkotmányukat, mely a német származású nemzetekéhez hasonlított, — míg t. i. a hűbéri rendszer ezeknél nem hatalmazott el — többnyire megtartották. A spanyol királyságok mind korlátolt monarchiak valának. A törvényalkotó hatalom a nemzet által s olynemű gyűlésekben — cortesekben — gyakoroltattot, minők a francziáknál divatoztak; de itt a királyok befolyása még csekélyebb vala, s a javaslati jogon kivül alig birtak egyéb elsőséggel. Azonban az e kori gyülések szerkezetéről részletes tudosítások még nem léteznek [2]).

A több részekre szakadás meggátlá a keresztény Spanyolországnak egy hatalmas statussá alakulását; más részről pedig ez által minden tartomány annál sajátságosb alakot vett magára. Sőt minden város annyiszor kényteleníttetett egyedül állni szemközt az ellennel, egyedül merni és vívni, hogy a külön testületi s hatósági szerkezet mind határozottabban kezdett előtűnni. A papságnak már azon szembeszökő ellentétel is, mely a keresztény és mohammed vallás közt létezett, tiszteletet, tekintélyt szerzett. A háborus körülmények miatt pedig nem kisebb jelentőséget s fontosságot nyert a nemesség.

---

[1]) Itt Spanyolországnak csak azon részéről akarunk értekezni, mely keresztény királyokat uralt.

[2]) L. Robertson eml. munk. 1, 155. kövv.

A papság, nemesség és polgárság nagy hatalma és önállása a legtöbb vidékeken elnyomá a királyokét[1]). Ezeknek tekintélyét az ország kicsinysége s családi erejök csekélysége is igen megcsökkenté: egy részről, midőn a nemesség érezné, hogy királyuk birtoka s gazdagsága alig nagyobb egynémelyénél magok közöl, lehetetlen hogy követelése s kevélysége nem növekedett volna; más részről, a nemesek kis monarchájokra nem tekinthettek oly tisztelettel és hódolattal, minőt hatalmasabb fejedelmek kívánhatnak. A Justicia tisztsége s a hódolás modora[2]), mely a király-választáskor divatozott, nyilván bizonyítja, mily csekély volt a fejedelem hatalma. A Justicia mintegy ellenőre volt a királynak, tiszte szerint vigyázni tartozó, nehogy a királyi hatalom által a nemzeti szabadság megsértessék; s azért ennek megegyezése nélkül a fejedelem semmi nyomosabb ügyben nem határozhatott. A hódolás formája szerint pedig jog adatott a nemeseknek, azon esetre, ha a király az előadott sérelmeket meg nem orvosolná, független szövetséget alkotniok, mely aztán az e tárgyban hozott törvények szerint vala intézendő további lépéseit[3]).

A spanyoloknál divatba nem jött a hűbéri rendszer; az araboktól visszafoglalt tartományok a győzők közt osztatának föl, s a maga osztályrészét mindenki szabadon birta. E mód, mely által birtokaikhoz jutottak, azon elvet hozá létre, hogy mit tulajdon vérök és szerencséjök által szerzettek, abban parancsolni joga senki másnak nem lehet. S tán innét ered

---

[1]) L. ennek példáit Guthrie és Gray: Allgem. Weltgesch. J. D. Ritter fordítása szerint 16, 278. 285. 289. 316. stb.

[2]) L. Robertson eml. h.

[3]) Guthrie és Gray-nál 16. 289. kövv. az esküforma s a nemesség ezen nagy hatalma mesének mondatik; de az ellenkezőt több irók bizonyítják. L. Robertson eml. k. s az ott fölhozottakat.

az a büszke lelkület is, mely ezen nemzetbeli nemességnek s főkép az arragoniaknak oly igen sajátja [1]).

Ezekből ítélve, nem csoda, ha oly általános volt a szabadság, melynek fentartására mindnyájan oly féltékenyen ügyeltek. A városok itt valódi szabad polgárokat zártak falaik közé; minek oka nem csak abban létezett, hogy az arab műveltség hozzájok is átszivárgott, s a tőlök visszafoglalt városok szabadabb szerkezetűek valának, hanem abban is, hogy a háborús idők a nemesség nagyobb részét is ott lakni s bátorságot azokban keresni kényszeríték. A városoknak itt sokkal nagyobb volt ez időkorban befolyásuk a közdolgokra mint egyéb országokban; a királyok által pedig egész erővel pártoltattak az aristocratia ellen, mivel innét nyertek erőt méltóságuk fentartására, innét gyüjtöttek hadi segedelmet pénzben és seregben, innét szedték az adót, mi alól a nemesség föl volt mentve.

Egyébiránt, a majdnem szünetlen háborúkkal elfoglaltaknak műveltsége sem polgári sem erkölcsi tekintetben nem hághatott jelentékeny fokra. A törvények még igen csekély számmal voltak, s a törvénykezésben itt is párviadal és istenitéletek divatoztak. A földmívelésre leginkább a fogoly arabok szoríttattak, s gyakran bilincsek közt és kegyetlenül hajtattak a munkára. A kereskedés, mesterségek majdnem egyedül a mozarabok [2]) és szidók által üzettek. Az értelmi műveltség még csekélyebb, mint Német- vagy Franciaországban; a nyilvános iskolák még egészen ismeretlenek voltak [3]). Az arabokkal folytatott sürű hadakozások egy részről kegyetlenséggel, vallásos

[1]) L. Wachsmuth: Europ. Sittengesch. 2, 513. kövv.

[2]) Mozaraboknak nevezték az arabok mind azokat, kik uralmok alatt valának, de vallásban tőlök különböztek. L. Guthrie és Gray eml. k. 245. lap.

[3]) Wachsmuth 2, 214. kövv.

gyűlölséggel és sok jónak letiprásával viseltettek; de más részről megedzette bátorságukat, őket önállásra szoktatta, és a mindennapiságon fölül emelvén, kebleikben ábrándos hősi lelkesedést s a keresztény európai és arab erkölcsök sajátságos vegyületét fejleszté ki.

Angolországban a kérdéses korig mégaz allodial szerkezet tartotta meg a tulsúlyt. Az országnak egy része azonban az angolszászok általi elfoglaltatásakor a főnökök közt hadi szolgálat föltétele s kötelezése alatt osztatott fel. Hadi szolgálat volt a fő kötelezés minden más szerződéseknél is, melyek a földek haszonvétele iránt történtek [1]). Gyarapodott a feudalismus később Egbert alatt, ki N. Károly udvarában a frank hűbéri rendszerrel megismerkedvén, annak némi részét honában is törekedett megalapítani. Ennek következtében a nemesség jellemét leginkább a király iránti tiszti viszony és birtok mennyisége határozta meg. Azonban a hűbéri rendszer ez időben uralkodóvá még nem lőn, és az allodial szabadok száma sokkal fölűlmulta a hűbéresekét.

A korona itt annyiban volt örökös, mennyiben azt az uralkodóház ok nélkűl nem veszté el; a király-választás országgyüléseken történt. A király hatalma ezen gyülések által, melyek esztendőnkint rendesen kétszer hivattak össze, igen megkorlátoltatott. Kiknek volt joguk ezen gyüléseken megjelenni, s azokban cselekvőleg részt venni, bizonyosan nem határozhatni meg; de a többi német fajú népek szokása után itélve, valószinű, hogy ott minden szabad birtokos megjelenhetett [2]). Ezen gyülések elnöke s rendszabója volt maga a király; a clerus és nemesség pedig a többi néptől különválva

[1]) Ezekről bővebb tudósitást találhatni Mösernél: Gesch. v. England czimű munkájában.

[2]) Wachsmuth eml. m. Turner szerint állítja, hogy a nép nevezet alatt, melynek a gyülésekre befolyása volt, csak az egyházi s világi nagyok értetnek.

s egy saját testületet képezve, — mint a frankoknál is — igazgatólag hatott azokra; mit azonban e tanács végzett, csak akkor lőn törvényes erejű, ha a nép helybenhagyása is hozzájárult [1]). — Egyébiránt a király és nép közti viszonyok szorosan meghatározva még nem valának; s azért a király hatósága mind a gyülésekben, mind azokon kivül többnyire annak személyes tulajdonaitól függött.

Azonban ezen szigorúan kijelölt törvényes alkotmány nélküli állapotot a nemesség jobban tudta használni, mint a többnyire gyönge királyok, s Anglia példája mutatja, miképp maga az allodial rendszer is képes, ha elfajzik, aristocratiai daczot és hatalombitorlást nemzeni. Az ország nagyai, kik birtokaik nagyságán kivül, a király által reájok ruházott főtisztségek után is nagy hatalomra jutottak, szint ugy törekedtek függetlenségre s hatalmok átörökíthetésére, mint egyébütt a vasallok. Ezen törekedésök s az igen nagy tekintélyű papsággal való összeköttetésök bizonyosan veszélyes lett volna nem csak a fejedelem hatalmára, hanem a nép szabadságára nézve is, ha egy, kedvező körülmények közt föltűnő nagy szellem gátot nem vet az aristocratia eláradásának. Ilyennel N. Alfredben áldotta meg a szerencse Anglia szabadságát. Ő legyőzvén elleneit, visszaállítá a rendet, mely hosszas háborúk s a nagyok hatalombitorlása által majdnem egészen száműzetett. A körülmények szerint szükséges szigorral állítá helyre a belbátorságot, a törvények tiszteletét, az azok előtti egyenlőséget s az igazság rendes kiszolgáltatását a létrehozott esküdtek törvényszéke által. Továbbá, czélszerű intézmények által szelídíté a nép elvadult erkölcseit, és enyhíté annak nyomorúságát [2]).

---

[1]) L. Robertson 1. köt.

[2]) Wachsmuth: eml. m. 2, 189. kövv. — Robertson többször eml. h.

Ekkép gyámolíttatván, szembetűnőleg előhaladt a földmívelés, mesterségek, kereskedés, melyeket N. Alfred különös kedvezések és ösztönzések által bámulandó gyorsasággal emelt fel. Az angol érczművek ez időben még Olaszországban is híresek és kapósak valának [1]). Nem kevésbbé éledtek ezen ápoló kezek alatt a tudományok is. Alfred, önmaga is tudós, nem csak mind azon eszközök használata által, melyek egy királynak hatalmában állanak, gyarapítá azokat, hanem önmaga is irói pályára lépvén, közhasznú ismeretek terjesztése által törekedett népét, melynek édes atyja volt, fölvilágosítani, s annak erkölcseit szelídíteni és művelni.

Ámbár pedig Anglia, Alfred halála után, a dánok kalandjai által igen sokat szenvedett; sok monostor és egyéb papi intézetek, melyek egyszersmind a művelődés gyámhelyei valának, hamvaikba boríttattak, a tudomány és műszorgalom sok kincsei elraboltattak, szétszórattak; még sem sülyedett Anglia többé vissza előbbi vadságába. Egy tény azonban árnyat vet történetére: élénken űzte a rabszolga kereskedést [2]).

Nyugoti részeit azon tartományoknak, melyeket most Norvég, Svéd és Dán-országok nevei alatt ismerünk, régtől fogva német származásu népek lakták. Ezen népek nem rég kezdettek ismertetni tengeri kalandjaik által, melyekben az ugy nevezett Áhítatos Lajos császár idejétől kezdve — ki honi dolgaikba hivatlanul avatkozék, s hozzájok a keresztény vallást különféle utakon akará bevinni — Franczia-, Német- és Angolországot rablásokkal pusztították.

Ezen erőteljes fiatal nép, melyet a tenger, hol a legnagyobb veszedelemmel is bátran szembeszállni tanúltak, egész vakmerőségig bátorrá, rettenthetlenné tőn, sokáig megtartotta

---

[1]) Muratori: Antiqu. Ital. Vol. V. 12.

[2]) Wachsmuth 2, 190.

szabadságát, melynek már a hegyes, erdőkkel benőtt és a tengertől körülmosott hazájok helyzete is kedvezett. Alkotmányuk, mely allodial rendszeren alapúlt, sokáig frigyes alakú vala és csak a háború kapcsolta össze egy testületbe a nemzetségek főnökeit. A nyilvános dolgok közgyüléseken végeztettek, melyek a normannoknál Thing, a dánoknál Danehofs, a svédeknél Borgaertings nevet viseltek, ily gyüléseket minden nemzetség külön tartott [1]).

A kérdéses időben voltak ugyan már mind a három országnak királyai; de ezeknek hatalma sem az egész országra nem terjedt ki, sem korlátlan nem volt. Törekedésök szünetlen két tárgyra irányzott: a kisebb királyok, vagyis, a tőlök még független nemzetségi főnökök — Vikingek — meghódoltatására, és a már alájok vetett nép democratiai hatalmának megtörésére; de a keresztény vallás elterjedése előtt egyik czéljokban sem valának szerencsések. Mert azon hatalom, melyet a királyok a nemzetségek fejei ellenében szereztek, csekély volt még azután is, miután több ily főnök meghódolt. Nemzetségében minden főnök megtartá előbbi jogait; ugy hogy inkább egy fő alatti frigynek, mint királyságnak nevezhetni állapotjokat. Látszik ebből, mily bomladozó volt a polgári társaság köteléke, s mikép a király hatalma csak személyes tulajdonaitól függött; mig végre részint kegyetlenség, részint ravaszság által Norvegiában Harald Haarfagre 875-ben, — Daniában ugyan azon idő táján Gorm, — végre Olof egy századdal később Svédországban valóságos királyságot alkotott, hatalmok alá vetvén a független Vikingeket.

[1]) L. erről és Scandinavia egész állapotjáról bővebben Dallinak Benzelstirna és Dähnert általi kiadását I. 385. kövv. és Wachsmuth eml. m. 2, 100. kövv.

A néposztályok közti szorosabb különbség csak a keresztény vallás s az evvel egykorú hűbérség terjedtével jött divatba. De Norvegiában, ugy látszik, ez már régtől fogva létezett; azt bizonyítja legalább a név kölönbsége: az előkelőbbek, nemesek Odelsmänner, a közszabadok Bonde nevet viseltek; amazok tanácskozásai és végzetei által alkottattak a törvények is a közgyüléseken [1]). De kellett is ily különbségnek, ha bár talán nem jogokban, legalább tekintélyben, származnia már onnét is, hogy a birtok valóságos tulajdon s ennél fogva a gazdagság különböző volt. A 10-dik század elején a hűbéri rendszerrel e különbség is növekedett a néposztályok között. Nagy Kanut e rendszert Daniában és Svediában uralkodóvá tette; s mily nagybecsűek s keresettek lőnek a hűbéri javak, bizonyítja azon nagy díj, mely érettök fizetendő vala [2]). — Rabszolgák itt is voltak, s vagy születés, vagy hadifogság, vagy kifizethetlen adósság által lettek azokká; a velök való kereskedés is divatozott s csak a keresztény vallás fölvétele után szűnt meg. — Általjában e tartományok történetei sok nyers, kegyetlen erőszaktételekről tesznek vallomást, melyek részint a köznép elnyomására irányoztak, részint ettől követtettek el veszélyzett szabadságáért viselt harczaiban. Ily kölcsönös erőszakok miatt történt leginkább az elégedetlenek gyakori kiköltözködése Norvegiából.

Ezen népeknél a fő foglalatosság a baromtenyésztésen és vadászaton kivül szintugy kalandok és rablások valának, mint a magyaroknál. De amazok nem csak idegenek iránt mutattak ellenséges indulatot; a külön nemzetségek egymás iránt is oly gyűlölséggel viseltettek, mint például Németországban a szászok a bajorok iránt. Kalandjaikat, főkép a norman-

[1]) Wachsmuth 2, 100. kövv.

[2]) L. Dalin eml. m. 1, 390. kövv.

nok iszonyú kegyetlenséggel űzték, s e végre apróbb hajókat, csolnakokat használtak. Felsőbb vidékei Német-, Franczia és Angolországnak szintugy nyögtek pusztításaik alatt, mint a dél a magyarokéi alatt. Merre a tengeren s folyókon czirkáltak, tűz és vér bélyegezte nyomaikat. A rablás szinte országdolga volt; mindenki csak a fellebbvalók hirével mehetett ki zsákmánylatra, s mit elrablott, az egész testület birtokává lőn; ki titkon önmagának rablott, fölakasztaték. Mily közönséges volt e rablás s miképen a nép nagy részénél élelemszerzés neme gyanánt tekintetett, kiviláglik abból, hogy a pór még a tizenharmadik században is a tengerre utasítá felnőtt fiát, hogy ott kalandok által keresse szerencséjét [1]). Még a keresztény vallás is — melynek elterjesztése a királyoknak sok erőszakba került és számtalan véres jelenéseket okozott, — csak igen lassan és sokára irthatta ki ezen ragadozó erkölcsöket.

Egyébiránt ezen népek erkölcseit szabadságszeretet, sőt féktelenség, egész a vakmerőségig menő bátorság, durvaság, kegyetlenség és büszkeség bélyegezi. A verés gyalázatosbnak tartatott akár minő halálnál. Életunt öregek szikláról a mélységbe ugorván, vetettek véget életöknek. A két nem egymás iránti viseletét épen nem mondhatni szemérmetesnek; a házasság szigorúbb törvények által még nem vala elintézve [2]). A vérbosszú itt is szoros kötelessége volt a meggyilkoltak rokonainak, s mielőtt azt végre nem hajtották, sem tort tartaniok, sem öröködniök nem volt szabad. A párviadalok mód felett divatoztak; még a korona követelői is többnyire párviadal vagy tűzproba által jutottak a királyi székbe [3]). Talán sehol sem

[1]) Wachsmuth eml. h.

[2]) Dalin 1, 217 azt is irja, mikep Svédiában a 10-dik és 11-dik században szokás volt két, három, vagy több nőt is tartani egy férjnek, tehetsége szerint.

[3]) L. Spittler: Europäische Staaten 2, 531.

valának az istenitéletek körülményei törvények által oly szigorúan meghatározva mint itt [1]).

A terjedelmes szláv népnek azon részét, mely a Duna, Elba és Visztula folyamok közt tanyázott, N. Károly hódoltatta meg; de gyáva utódjai alatt ezek is nagy részint elszakadtak a császárságtól, és független vezéreik, herczegeik által kormányoztattak. Ezek közől a csehek és morvák legelőbb kapcsoltattak vissza a német császárok által a birodalomhoz; de az elbaiak sokáig elszántan harczolának szabadságukért. Vezéreik korlátlan hatalmat gyakoroltak a nép fölött. A nemesség, mely leginkább a birtok mennyiségétől nyerte elsőségét, törvények által a többi néptől élesebben elválasztva, társasági állapotjok pedig rendezve még nem volt. S elláthatni, mily könnyen esett a pórnép ily bomladozó állapotban a hatalmasbak erejének, vagy ravaszságának martalékául.

A szláv népek e része nem volt ugyan még birtokában a nemesebb polgárisodásnak; de oly nagy vadságról sem vádolhatni azt, hogy fejletlen fiatalsági erejének érzetében megvetette volna a csinosbulást. Az elbai szlávok, valamint a csehek és morvák is, szorgalmasan művelték a földet, sőt gyakorolták a kézműveket és kereskedést is [2]); ez utolsó azonban a vert pénz hiánya miatt nagyobb élénkségre nem juthatott. De ámbár kereskedésöket csak csere által űzték, még is találtattak már több helységek, melyek a szomszéd nemzetekkel űzött közlekedés által gazdagságra jutottak; mint például Lukin, Meklenburg, Rhetra, Julin, Arbona, Brennabor stb. Ezen városok összeköttetésben valának nem csak a marahán, cseh és lengyel városokkal, hanem Novogoróddal is, mely által némi görög kereskedési tárgyakhoz is jutottak [3]).

---

[1]) L. Wachsmuth s Robertson eml. k.

[2]) Műszorgalmukról s kereskedésükről l. Fischer: Gesch. d. Handels I. 164.

[3]) Wachsmuth 1, 320. — 2, 362.

A mai Oroszországot a kilenczedik században különféle népek lakták. Déli részén kozárok és bolgárok, a keletin csudok, tatárok, az éjszakin finn nemzetek, közepén pedig és nyugati részén szláv nemzetségek tanyáztak. Mind ezen népek közt alig kezdének még fejledezni a nemesebb társasági élet s polgárisodás csirái. Az orosz állodalom, mely a többi fejedelemségek közt figyelmet leginkább érdemel, a kilenczedik század közepén alapíttatott az oda költözködő warägek [1]) által. A status eredetének története ide nem tartozván [2]), csak a műveltség fővonásait adjuk. — Az uralkodási rendszer zsarnokságon alapult, mi igen megegyezett nem csak az alapító Rurik és utódjainak, hanem magának a szláv népnek is jellemével. Azonban a bojárok, nemesek, nem ritkán korlátok közé szoríták a gyöngébb uralkodót. A pórnép többnyire megtartá — de csak a mogol uralkodásig — személyes szabadságát, telkein azonban addig is nem csekély terhek feküdtek. De később a nemesség, minden birtokot magához ragadván, annyira elnyomá a szabadságot, hogy mindenki vagy határtalan urrá, vagy rabszolgává lőn. A szolgaság, nem csak az oroszoknál, hanem átaljában valamennyi szlávoknál oly sanyarú és kegyetlen vala, hogy a scláv nevezet is nemzeti nevöktől származott. Mily megvetett teremtmény volt nálok a szolga s mikép tipratott el annak minden emberi méltósága, csak azon egy törvényből is elég sajnosan érthetni, mely nagyobb birságra itélte a szabadot, ha másnak lovát, mint ha szolgáját ölte meg [3]).

---

[1]) Kik voltak ezen Warägek, l. Rottek: Allgem. Gesch. 5, 175—176.

[2]) Olvashatni azt J. P. G. Ewer: Gesch. d. Russen. Riga és Leipzig 1808 czimű munk. — Lamonossow: Alte Russ. Gesch. l. 50. kövv. — Wachsmuth 2, 292. kövv.

[3]) L. Gebhardi: Gesch. aller Vendisch-Slavischen Staaten l. 234 az allgem. Welthistorie 51-dik részében.

A városok közől némelyik s valamennyi fölött Novogoród, szép szabadságokkal s majdnem köztársasági szerkezettel dicsekedhetett [1]). Azokban pedig, melyeket I. Vladimir építtetett, a nép szinte nem kis számmal lakott [2]). Műveltségére, gazdagságára és szorgalmára nézve Novogoród felülmulta nem csak egyéb szláv, hanem egész éjszaki Európa valamennyi városait; ez volt az éjszaki közlekedés középpontja, az árúk legnevezetesb lerakóhelye; kereskedése nem csak Konstantinápolyig, hanem egész Syriáig kiterjedett [3]). — Ezen városokon s azoknak vidékein kivűl a pórnép csaknem egészen vad állapotban, minden szorgalom nélkül tengett, vadászat s baromtenyésztés által keresvén eledelét.

A lengyelekről ezen korból még igen keveset tudunk; csak a tizedik század végén Chrobri Boleszlav által szoríttattak a külön nemzetségek egy kormány alá [4]).

Ezeken alúl még Pannoniának és Daciának nagy részét is bolgárokkal vegyült szláv nemzetségek lakták. — Különösen Pannoniában, az avarok feloszlása után Szviatopolk 875-dik év táján a frank császárságtól elszakadván, független álladalmat alkotott, mely, kormányalakját tekintve, kényuraságon alapúlt, s a Garam, Vág és Morva folyamok vidékeire terjedett ki. — A Duna, Tisza és Garam közti vidéken szinte szlávok — bolgárokkal keverve — tanyáztak, s rajtok a magyarok bejöttekor Zalán bolgár fejedelem uralkodott [5]).

[1]) Rotteck eml. m. 5, 299.

[2]) Wachsmuth 2, 303.

[3]) Heeren: Kleine historische Schriften 2, 224.

[4]) Wachsmuth 2, 385.

[5]) Ezeken kivűl a magyarok mostani honában laktak még: a Tisza balpartján egész a Marosig kozár nemzetségek, kik a nagy Kozárország elpusztulása után itt települének meg. Fejedelmök, Marót, a byzanti császár védelme alatt állott. — A Marostól egész a Dunáig Glad fejedelem uralkodott oláh népek felett. Ezen tartományok műveltsége még alacsonyabb volt a szomszéd szlávokénál.

Ezen népeknél mindenütt kényuraság volt a kormányforma; a fejedelem hatalmát személyes ereje határozta meg; korlátokat annak nem törvények, hanem a bojárok, a nép nagyainak összetartása s hatalma vetett. A pórság a hatalmasbaktól elnyomatva, gyáva szolgaságban tespedett. — A műszorgalom és kereskedés hasonló fokon állott az elbai szlávokéhoz; a duna- és tiszamelléki városok nem csak az éjszakibb szláv városokkal és szomszéd bolgárokkal, hanem némileg a görögökkel is közlekedésben voltak [1]).

Mi a szláv nép erkölcseit átalánosan véve illeti, az említett élénkebb kereskedést gyakorló városokat kivévén, mindenütt igen szomorú elvadultságra találunk. De hol egy szorgalmas közép-osztály nem létezik, hol a nép számosabb részének szabadsága szolga járom alatt elölve van: mikép tenyészhetne ott a polgárisodás, hogyan nőhetnének ott egy nemesebb emberiség virágai? A szlávnép, természete szerint szenvedő engedelmességre hajlandó, oly igen szolgai s érzéketlen vala, hogy a legszörnyebb zsarnok vaspálczáját is gyáva elszántsággal s önátadással tűrte. Csoda-e, ha ily mély sülyedtében kebeléből minden erkölcsi erő, minden hazafiui önérzet — mely egyedül biztos őre valamint a szabadságnak és nemzetiségnek, ugy a polgárisodásnak is — egészen kiveszett? — A háborút átalánosan nem kedvelték; — de ha győztek, iszonyú kegyetlenséggel pusztították s öldösték le a fegyvertlen népet is. Azonban az éjszakibb tartományok lakói erősebbeknek látszanak; s különösen az elbai szlávok nagy nemzeti erőt fejtettek ki a hódoltatni vágyó németek ellen viselt harczaikban. Ezekben ugyan embertelen kegyetlenségről vádoltatnak; de azt sem kell elhallgatni, hogy arra a németek hasonló durvasága s erőszaka által — melylyel még nemzeti szokásaik és vallások

[1]) L. Gebhardi eml. hely. l. 221. kövv. — Fischer 1, l. 164.

megváltoztatására is kényszeríttettek — valának ingereltetve. — Továbbá, csaknem valamennyi történetirók [1]) megegyeznek abban, hogy a szlávok igen mértékletlenek voltak a szeszes italokkal való élésben és a nemző ösztön kielégítésében. A nőnem semmi tiszteletben sem tartatott s elvadultságáról eléggé bizonyságot tesz ama szokás, melynél fogva az anyák, ha féltek, hogy családjok igen megszaporodik, nem idegenkedének megölni újdon született leányaikat [2]). — Az oroszoknál még Wolodimir alatt is — 983-ik év táján — szokásban volt a bálványoknak emberi áldozatokkal kedveskedni [3]).

Volt azonban jobb oldala is erkölcseiknek: a szlávok általában véve igen dolgosak valának; telkeiket — hol a földművelés közdivatban volt — szorgalmasan művelték. Dicséretes bennök leginkább az a nagy vendégszeretet, melylyel az idegeneket fogadták; mi — mint Gebhardi megjegyzi — azon sajátságos hajlamukból származott, melylyel a mértékletlen s kényelmes élet iránt viseltettek [4]).

III. A keleti birodalom műveltsége.

Ezen birodalom műveltségére nézve sokkal fölülmúlta ugyan a többi Európát, de alkotmánya benső életerőben szűkölködvén, mind inkább közeledett enyészetéhez. Csak Európa

[1]) L. többek közt Nestort Scherer kiadása szerint l. 77. kövv. Wachsmuth 1, 313. kövv. — 2, 361. kövv. — Gebhardi eml. h.

[2]) Gebhardi eml. h.

[3]) Nestor l. 97. kövv.

[4]) A szláv népeken alúl Pannonia és Dacia egy részét, s a mostani Bolgár- és Oláhországot oláhok és bolgárok lakták. Ezekről a byzanti irók alig jelentenek többet, mint azon iszonyúságokat, melyeket a görögök ellen viselt háborúkban elkövettek. Itt is szinte kényuri volt az uralkodásmód; s a műveltség átalánosan igen kevésben különbözött a szomszéd szlávokétól. Kereskedésök érdemel csak figyelmet, melyet oly élénken üztek a keleti népekkel,

azon kori egyéb országaival összehasonlítva, száll le tetemesen a mérlegben; belső állapotja önmagában csekély értékű. Egy részről a szünetlen pártharczok, vallási és circusi czivódások, más részről a növekedő arab hatalom által meggyöngíttetvén és szorongattatván, csak különösen kedvező körülmények által mentetett meg testvérének, a nyugoti birodalomnak sorsától — az elpusztulástól.

„Nincsenek a történetirásban — ugymond egy [1]) ennek mesterei közől — szomorúbb lapok, mint a byzanti császári birodalméi. A chinai évkönyvek a szolgaságnak és lelketlenségnek évezredeken át egyforma rajza által könyörületre vagy undorra gerjesztenek. A görögök története a török iga alatt kebellázító. De ezen, oly igen szomorító állapotokat megfejtheti s némi vigasztalást is nyujthat az, hogy amott a származási vagy égövi behatás, emitt az idegen s mi több, barbár uraságnak elháríthatlan átka volt a feltételező ok. A byzanti történetek ellenben számos, a természettől fölségesen fölruházott, egykor dicsőségben és tettekben gazdag, nagy név és saját nemzeti uralkodás alatt egyesült népeknek több mint ezer évi nyomoruságát és gyalázatát állítják elönkbe. — S ha az öröklő járom súlya alatt is még mindig tűntek föl büszke lelkek, melyek a szolgaság méltatlanságát érezték; ha a szabadság szeretete csak oly mértékben maradt is még fen, minőben a tudományoké s müvészeteké: mily méltók valának úgy a szánakodásra azok, kiknek kebelében azon szent láng titkosan és reménytelenül égett?“

hogy a görögök szinte irígy szemmel tekintették növekedő gazdagságokat; és egy iró — Suidas, Stritter Tom. II. Part. II. p. 576, — azt jegyzi meg, hogy a bolgárok mind kereskedőkké váltak, s az által fukar haszonvágy s erkölcsi romlottság terjedt el köztök. — Ezekről bővebben l. Fessler: Gesch. der Ungarn 1, 110. kövv.

[1]) Karl v. Rotteck: Allgem. Gesch. 4, 139. kövv.

Mert valóban ezen birodalomnak minden korára alkalmazható, mit a dicsért Rotteck kevéssel alább ir: „Történetei nem mutatnak egyebet, mint egy élénk, minden körülményekben visszaforduló ellentételt a természet áldásai és az emberek rosszasága között. Szakadatlanul s a legundorítóbb módon találunk itt fölséget gyöngeséggel, kevélységet pulyasággal, fényűzést nyomorral, gőgöt gyávasággal, törvényt önkénynyel, a modorok összefüggését benső szétoszlással párosúlva. Minden alaphibák, a veszélynek minden csirái, melyek már az összekapcsolt császári birodalomban léteztek, tovább is fenmaradtak s még inkább kifejlődtek, és a Konstantinápolyiban még szaporodtak is; a trónöröködés határozatlansága, a seregeknek, sőt a barbár hadfőnököknek is befolyása az egész kormányra, e mellett a szinte veszedelmes, de tervszerűbben gyakorlott befolyása egy kevély, szűkkeblű és türelmetlen papságnak; a császárgyilkolás, polgári háborúk, lázadások; minden iszonyai és minden gyalázatossága egy kiképezett, mélyen gyökerezett zsarnokságnak; többnyire gonosz, vagy rosz, vagy alkalmatlan császárok (sokféleképen a legalacsonyabb osztályokból és idegenek), és majdnem mindig, mint az a szultáni kormányoknál közönséges, semmirekellő tanácsosok. Ide járulnak még a barbár népek szünetlen betörései, a súlyos arab háborúk, az országnak a bérseregek zsoldja, az udvari fényűzés, a kegyenczek, barát és ellenség által való kifosztása, — ezek fővonásai e büszke császári birodalom külső és belső állapotjának, melynek hosszú fenmaradása csodálatra sokkal méltóbbnak látszik, mint végre megbukása.“ Eddig Rotteck.

Ezen birodalom alkotmányának lényege ugyan az volt, mely a rómaié — korlátlan monarchia, kényuraság; csak hogy ez itt mind erősebben megalapíttatott, mind mesterségesebben rendeztetett el; noha gyökerét tekintve, nem egyéb volt ezen uralkodásmód, mint a féktelen democratia tökéletes diadala;

a császár nem egyéb, mint annak feje, képviselője. Ez talán ellenmondásnak látszik; de valóságát a történet kétségen tul bizonyitja. A császárokat a legalsóbb néposztály emelte föl székökre, s ők egyedül e néposztályra támaszkodva állottak fen, melyet adakozásaik, gabona stb. kiosztása által nyertek meg. Mig azonban a nemesi osztály némi ellensúlyt tartani elég erős vala, addig a kormánynak is voltak némi korlátai. De az aristocratia s a régi intézmények mind inkább elenyésztek, s végre a népuraság egész meztelenségében állott a végrehajtó hatalom s a kormány ellenében, minden középpont és ellensúly nélkül. Ezen állapotnak pedig természetes következménye volt, hogy vagy összeolvadjon a néphatalom a végrehajtó hatalommal, vagy ez amazt megsemmisítse. Ez utóbbik történt meg; — s igy az aristocratia és democratia romjain egy tökéletes zsarnokság emelte föl vaspálczáját, melynek most támasza is, mint előbb gyökere s eredete az alnépben vala, a nélkül, hogy az tudta volna, mily súlyos és hatalmas rugonya volt légyen a birodalmi alkotmány mozgonyának.

Hogy ezen uralkodásmód végre még sem süllyedt le annyira mint az arab, perzsa, chinai s más ázsiai állodalmakban, annak egyik fő oka volt a trónöröködés határozatlansága. Történt ugyan hogy egy házból többen is léptek föl a császári székbe, de ez nem jogból, hanem a körülmények kedvezéséből eredt. Néha magok a császárok neveztek ki utódot; többször a testőrség vagy többi sereg; legtöbbször pedig udvari ravaszság és cselszövény, mely a katonák vagy a circusi játékok alkalmakor föllázadt s elcsábított nép dühével álnokul élni tudott, választá, vagy hogy választhasson, buktatá meg a császárt. Ezen választások néha a legundokabb gonoszsággal s erőszaktétellel, s ekkép sokaknak kárával történtek. Az ily forradalmak által időnként ismét föllobbant az ország ereiben az eltespedt, szunnyadásba merült élet; és az ily módon kor-

mányra jutottak, gyakran sokkal több uralkodói erényeket vittek oda magokkal, mint a bíborban született, fonák nevelés által elpuhult császárok, kik a népek boldogításáról semmit sem aggódván, az életnek többnyire nemtelen gyönyöreibe merültek el [1]), a kormányt pedig ministereiknek, gyakran gyáva, de ravasz s minden gonoszban jártas herélteknek, vagy kevély, szűkkeblű asszonyoknak engedték át [2]). S ekkép, mind a törvényhozó, mind a végrehajtó hatalmat igen gyakran tudta saját terveire fordítani az udvari ravaszság. Egyébiránt a zsarnokság mindig táplálékot nyert az erőszak által trónra jutottak bitorlásában szintugy, mint azon romlottságban, mely az egy családbeliek hosszabb öröködését közönségesen követte. A nép szeretetét, a tisztek és hadvezérek hűségét pedig sem az örökös, sem a bitorló többé nem nyerhette meg: a nép nem viszonozhatja szeretettel fejedelmének zsarnokságát; az elégületlenség és lázadások természetes következményei az önkényes uralkodásnak. S valóban ezeket sem a császár személyének szertartásos, majdnem imádásig tulzott tisztelete, sem a példátlanul pazar fényűzés, sem az udvari szolgák hosszu serege, sem a bérlett őrség nem háríthatták el a byzanti császároktól.

A fővárosi tanács, már több század óta semmi befolyást sem gyakorlott a kormányra, s most már nem volt egyéb a régi szabadság szomorú emlékénél. A fölség fénye leginkább azokra sugárzott át, kik a császár személye körül közvetlen szolgálatokat tevének: ezek szerint nőtt nem csak a tekintély, hanem a hatalom s befolyás is. Első rendben állottak: a testőrség vezére, a főváros kormányzója, a két belminister és a tábornagy; valamennyinek pedig elébe lépett a titkos hálóte-

---

[1]) L. Constantin. Porphyrog. L. 4. III-dik Mihál Császár életirásának kezdetén.

[2]) Simeon Logothet. Vita Leonis Nr. 15. l. 349. kövv. — Constantin. Porphyr. Vita Basilii Nr. 99. l. 150. Cedrenus p. 476.

rem herélt fölügyelője, kivált ha gyönge császár ült a kormányon. Nevezetesek még: a status-minister, kinek hatásköre az ország legfontosabb dolgaira terjedt; a tartományok kormányzói kik, kevés kivétellel, a császár iránt elveteműlt szolgák, a népnek pedig kegyetlen zsarnokai valának; a császári quaestor, kincstárnok stb. stb. Hatalmas befolyást vívott ki magának a papság is, mind a császárválasztásban, mind a kormányban, leginkább azóta, mióta a császárok a konstantinápolyi patriarchák által kezdék magokat megkoronáztatni, — első Leo idejétől kezdve. Nem mellőzhetem itt a kormánynak azon, különösen figyelemre méltó politikai elvét, mely oly gyakran és sükeresen védte s óvta meg ezen enyészetnek indult birodalmat a végveszélytől, s mely nem egyéb volt, mint: a fővárosi népet kenyérrel bőven ellátni s a circusi játékok érdekével elfoglalni; a kül elleneket pedig egymás közt, bár mily gonoszságba vagy költségbe került, összebomlasztani.

A császárok hallatlan fényűzése és pazarlása [1]), a drága bérseregek [2]), s a gyakran még drágább békekötések [3]), tömérdek pénzt kivántak. Ez részint a korona javaiból, részint az adókból folyt össze. — Mivel az adók tárgyát és mennyiségét a császár önkénye szabta ki: az egész polgári állapotban semmi sem volt, mi a polgárok jóllétét s boldogságát kegyetlenebbűl öldökölte, semmi sem volt, mi a zsarnokság igáját fájdalmasabban éreztette, annak súlyát közönségesebbé tette

[1]) Ennek példáit olvashatni Constan. Porphyrog. folytatójánál L. 4. C. 21. p. 79. — Ezen pazarlás által az udvar néha oly szegénységre jutott, hogy a császári diszruhák is áruba bocsáttattak. L. Cedren. p. 427. — Simeon Logothet. Annal. vita Michaelis Imp. N. 14. 327. kövv.

[2]) A bérsereg tartása egyes esetekben is mily tömérdek pénzösszeget kivánt, példa egy bolgár háború Stritternél 2. 537. 547.

[3]) Nicephor császár 806-i békekötése szerint 30,000 arany évenkénti adót igért a győzelmes szerecseneknek. L. Guthrie és Gray 14, 9.

és a panaszokat s közelégületlenséget inkább szaporította s növesztette volna, mint az adók.

Annyira növekedett a császárok fosztogató erőszaka, hogy a régtől fogva szokásban lévő telek- s fejadókon (régente Indictionak neveztettek); s a kézműtő (aurum lustrale) és sürgetősb szükség idején önkényesen szedetni szokott adókon fölül, még az éldelet tárgyaira (hogy még ezek közt se érezzen a nép szabad örömeket), a táplálékokra, kenyérre, vízre is nagy vámok — accisak — vettettek, sőt még a beszivott levegőtől is tartozott a római polgár(!) némi határozatlan adót fizetni. Legterhesebb volt valamennyi közt, a sereg élelmére szedett gabna-adó, melyet közönségesen méretlen — s azért mérhetetlen — mennyiségben vetett ki az önkény. Kaptak ugyan azért a földművesek némi kárpótlást, mely azonban a tőlök erőszakkal elvett gabnamennyiséggel semmi arányban sem volt. Nagyobbítá még az adók súlyát azon szokás, mely szerint azok haszonbérbe adattak ki. Ez volt leginkább oka annak, hogy az adószedők megjelenésekor a kétségbeesésnek számtalan panaszai emelkedtek az alsó néposztályban. Ilyenkor sokan tűzhelyeiket s ingatlan javaikat is oda hagyták, mivel tőlök a magas adót kifizetni képtelenek voltak. Történt az is, hogy a szülék leányaik ártatlanságával rótták le a kegyetlenül beszedett adót; mások gyermekeiket kényszeríttettek eladni, ha egész vagyonukból sem telt ki a reájok szabott öszveg [1]).

A császári jövedelmek egy más forrása volt a hivatalok és tisztségek ára; mert részint szokásból, részint nyilvános rendelések szerint ezek is áruba bocsáttattak; mi aztán néha egész szemtelenségig haladt [2]).

---

[1]) L. Guthrie és Graynál 13, 522. említett irókat.

[2]) U. o.

A római polgárság joga, miután az Antoninok idejétől kezdve minden birodalombeli lakosra kiterjesztetett, elveszté minden fontosságát; a kérdéses időben pedig csak neve volt még fenn, minden valódi jog nélkül. Sőt szorosan véve, az egész nép szolgai viszonyba esett császárja iránt, ki fölötte teljes hatalommal s önkénnyel uralkodott; s a polgári jogok, melyek a törvénykönyvekben még éltek, semmi módon nem biztosíttattak a zsarnok önkénye ellen. Ezen önkény a lakosoknak mind életére, mind birtokára kiterjedt; a császáré volt az átalános urasági jog, mely szerint alattvalóinak vagyonát kénye szerint használhatta; s ezen joggal élt is gyakran az adók kivetésében; a polgárok e szerint semmit sem birtak sajátsági joggal, mert egyedül urok kényétől függött, mennyit és meddig birhattak vagyonukból. S van is elég példa reá, mikép a császár pénzszükségében szeszélye szerint fosztogattatá ki a gazdagabbakat [1]); — ez által pedig a polgári egyesület egyik fő czélja veszett el.

A patriciusok és plebejusok közti különbség is régen megszűnt már a byzanti birodalomban. Az uralkodásmód természeténél fogva lehetetlen volt a patriciusi jogoknak fenmaradniok: a zsarnoki kormány természetével lényegesen ellenkezik egy olyatén osztály, mely a többiek fölött különös előjogok birtokában vagyon; ezen kormány lényege határtalan uraság s átalános birtokhatalom lévén az egész nép fölött. Egyébiránt is a régi nemes családok annyi század alatt vagy összekeveredtek már a többi néppel — mi elkülönző jogaik elavulása után elmaradhatlan vala; vagy a népvándorlások zajos korában, a számtalan háborúkban s a zsarnoki vaspálcza alatt enyésztek el. — A patriciusi név azonban még mindig diva-

[1]) L. Theophanes l. 328. — Cedren. l. 379. — Guthrie és Gray 13, 522. s több más helyeken.

tozott, de lényeges változással: csak személyes czím és tisztelet bélyege volt már, s csak néhány kegyencznek, vagy idegen fejedelmeknek [1]) osztogattatott. Az ily czímmel fölruházott csak azon jogot nyerte, hogy azontúl a császár személyéhez bizodalmasabban közelíthetett. — Igy tehát egyedül a gazdagság és tisztségek, melyekre mindenki, még idegen is, fölvergődhetett, alkottak a nép közt némi különbséget.

Ezen népben, melyet a hajdankor legnemesbikének, szabadságában legbüszkébbnek bizonyít a történetirás, kihaltnak látszott már minden nemes érzet a szabadság iránt, s evvel együtt a polgári erények is elenyésztek. Mert ámbár nem sülyedett le végkép az ázsiai népek szolgaságába; annyira megszokta már mégis polgári dolgokban a szenvedő engedelmességet, a zsarnoki igába gyáva, elszánt önátadását, hogy semmi új teher és nyomatás sem rázhatta föl tespedő lelkét mély álmából; s ha ez valaha megtörtént is, tán soha sem valamely politikai ok, vagy a megsértett emberiség ügye, hanem közönségesen vallási vagy circusi czivódások, vagy udvari cselszövények birhatták büszkébb határzatokra s önérzetet nyilvánító tételekre. Eleget beszél ugyan a történetirás a népnek — kivált a fővárosinak — lázadásiról, vérengző dühéről [2]); de ezeknek forrását is mindig az említett vallási vagy játéki viszályokból származtatja. S ha olyankor tett is valamit az indulat hevében, mi által a jármot nyakáról lerázni látszék, a vér csillapodtával azt ismét oly szenvedő elszántsággal vette föl s hordotta, mint az előtt.

A népnek ezen elkorcsultából és az udvar fondor politikájából, mely a zsarnokság elveit s intézményeit mind inkább

---

[1]) Ily patriciusi czímet nyertek Gyula és Vérbulcs magyar vezérek is, midőn a békekötés biztosítása végett kezesekül a byzanti udvarban mulattak.

[2]) L. Simeon Logoth.: Vita Constantin Porphyr. N. 2. p. 354. Cedrenus p. 478. kövv. stb.

meggyökerezteté, a szabadság emlékeit mind mélyebben süllyeszté a feledékenység homályába, magyarázhatni meg, mikép az uralkodás önkényes gőgje és erőszaka mind leplezetlenebbé, nyilvánosabbá és biztosabbá, a nép önátadása mind készebbé, gondatlanabbá és gyávábbá, az ország beltörténetei mind egyszínűbbekké és szomorúbbakká lőnek.

Hogy pedig ily jellemű nép, ily szellemű kormány alatt sem merült el épen oly vigasztalhatlan szolgaságba, minő az ázsiai statusokban elhatalmazott, annak több okai valának. Ezek közől említők már fenebb a koronaöröködés bizonytalanságát. De mélyebben nyomozván, ily okot lelünk az ázsiai és európai népek közt létező származási — geneticus — különbségben is, mely, történjék bár mi, ezeket soha sem engedi amazok szolgaságának méltatlanságára jutni. — Hatalmas gátot vetett még a zsarnokság dühének a római törvénytudomány szelleme is. Erről itt csak azt jegyezzük meg, hogy ámbár egy részről a császári hatalom gyámoszlopának látszék lenni, miután gyáva hizelkedők tündöklő theoriák által ügyekeztek védeni a korlátlan monarchiát; de más részről ezeknek irányában egy más párt is éledt föl, mely a szabadság elveihez ragaszkodván, az ellensulyt némi sükerrel fentartottta; — ezen ellenzék pedig, ámbár mindig lankadtabb erővel, keresztül hatott e birodalom minden korszakain, mint jótékony korlátja a zsarnokság durvább kicsapongásainak.

E törvénytudomány, a törvények és törvénykezés legvonzóbb részét teszik a görög birodalom műveltségének, s e tekintetben hasonlíthatlanul fölülmúlja a nyugatot. Keleten a törvények nagyobb része emberibb, a józan ész s a természeti jogok kellőbb méltánylatának szüleménye, és kivált a régiek igazságosak is voltak; a törvénykezésben pedig nem előítéletek, nem csalékony eskük és a közvetlen isteni hatásnak hite, ha-

nem meghatározott szabályok s azok szerint intézendő vizsgálatok s itéletek dönték el a polgárok pöreit s viszályait.

A törvények, melyek szerint a pörök folyama s az igazság kiszolgáltatása szabályoztatott, részint a régi római időkből származtak, részint ifjabb kori császárok által alkottattak. Mind a két neműeket összeszedette s rendszerbe állíttatta Justinian; I. Vazul pedig az elavúltakat eltörűlvén, a még divatozókat bizonyos czikkekre osztatta föl [1]). Pártoltattak ezen törvények minden időben még a legszilajabb császárok által is; mert miután azok őket, minden törvénynek fölébe emelteket, nem kötelezték, igen érdekökben feküdt, hogy a rend alattvalóik között fentartassék, és igazságtalanságot, legalább magokon kivűl, senki ne űzzön. Innét van, hogy a törvénytudomány a tökélynek magas fokán maradt még akkor is, midőn a többi tudományok és művészetek a mostoha időkben lesülyedtek.

Azonban, nem említvén azt, hogy csak a polgárok egymásközti ügyeiben maradt fenn a vizsgálat és itélet szabadsága, s hogy csak magán dolgokban volt a törvényszéknél remélhető az igazság kiszolgáltatása, — a nyilvánosak s országosakban a császár önkénye lévén a törvény, — még egyébként sem hagyhatni ezen törvényeket némi megrovás nélkűl. Nagy részök igazságos volt ugyan; de találhatók köztök olyanok is, melyek a természet törvényével ellenkeznek. Azokon kivűl, melyek a császár hatalmát az alattvalók némely tagadhatlan természeti jogai ellen pártolták, igazságtalanok valának még azok is, melyek a kormányrendszer példájára a férfiak házi zsarnokságát s kegyetlenségét a nők, gyermekek és szolgák fölött nem csak tűrték, hanem pártolták is. Szintugy nem hagyhatni helyben azokat, melyek a pörök folyamát szabá-

[1]) L. Constantin: Porphyr. Vita Basilii. N. 33. l. 121.

lyozták, s melyek szerint az igen huzamos és költséges lőn. Leghiányosabb és hibásabb volt pedig valamennyi közt a büntető törvény, mely leginkább a zsarnok kényétől függött, s gyakran csekélyebb bűnöket is kegyetlen csonkításokkal, vakításokkal, stb. büntetett; főleg a fölségsértés bűne, mely végtelenül kiterjesztetett s megsokasíttatott, a bűnösnek még családjában is nem ritkán iszonyú kegyetlenséggel bosszultatott meg.

Nagy csorbát ejtett még az igazság kiszolgáltatásán az is, hogy a tisztségek pénzen szereztettek. Mert ha találtatott is az ily módon birói stb. tisztségre jutottak közt néhány, alacsony szenvedélyektől ment igazlelkü, kik alattvalóik boldogságát elősegíteni nemes lélekkel törekvének; a nagyobb rész kétségentúl nem a polgárok javát, hanem önhasznát kereste. A tisztséghez jutási mód szinte felhatalmazni látszék minden tételnyre, mely hasznot hajtott, bár mily igazságtalan volt s mily kárt okozott is az másoknak. A kormány, mely a legkiáltóbb igazságtalanságokra maga adott példát, talált kétségentúl számtalan utánzókra.

A görög nép kereskedése és műszorgalma is aránylag nagy sülyedésben volt már ezen korban. Konstantinápoly s a birodalom nagy része már természeti fekvése által is igen kedvező helyzettel birt a kereskedésre nézve. Különösen a főváros ezen most mondott okból s némi egyéb körülményei által is oly kereskedési fokra emelkedhetett volna, minőre egy sem az egész világon. India, melyet a bujálkodó természet nem csak a szükség, hanem a fényűzésnek is majdnem minden tárgyaival oly gazdagon ellátott, India volt sok századok óta a hely, honnét a kelet kivánatos kincsei, a zamatos fűszerek, a kéjes illatszerek, a drága kövek és gyöngyök, melyeknek a fényűzés oly tulságos becset s értéket talajdonított, a selyem és gyapot-szövetek stb. szállíttattak a nyugoti világba. Ezeknek pedig, valamint azon áruknak is, melyek Persiából, Arábiából,

Syriából és éjszakról származtak, lerakó-helye volt Konstantinápoly [1]).

Mind e mellett is azonban soha sem vergődhetett föl Konstantinápoly a kereskedelemnek oly magas fokára, minőre ezen kedvező körülmények közt jutnia kellett volna; minek okai részint a kormány, részint a nép szelleméből folyt akadályokból származtak.

A kormány nem tudván, vagy tudni nem akarván azon elvet, miszerint az alattvalók jólléte s gazdagsága legbiztosabb gyámoszlopa az ország erejének s legbővebb forrása a kincstárnak, nem csak nem mozdítá elő a kereskedést, hanem annak tettleges gátokat is vetett ellenébe; hihetőleg attól való féltében, hogy a közgazdagodással a szabadság szelleme is fel fog ébredni. Ezen gátok közé számlálhatni a már fenebb említett vámsulyt, mely a maiakhoz mérve csekély ugyan, de az akkori körülményekhez képest igen is terhes vala. Ez azonban tetemes kárt nem okozhatott volna, ha a kormány épen a legkeresettebb tárgyakkal való kereskedésből nem zárja ki alattvalóit az önmaga által űzött egyedáruság által [2]). Ezekből akarta t. i. helyreütni kincstárát, melyet a barbár népek betörésekor fizetendő harács, az arábokkal viselt sürű háborúk, a drága bérsereg, hűtelen kezelés, s mind ezek mellett a még is nagy fényűzés oly gyakran fenékig kiürített [3]).

Más részről, valamint az egész birodalom, benső életerőben szűkölködvén, sírja felé hanyatlott; ugy a nép jellemében

---

[1]) L. Fischer: Geschichte des Handels 1, 241.

[2]) L. Albert. Aquens. L. 2. in Bongarsii Gest. Dei per Francos Tom. I. p. 203: „Nullius, u. m., praeter Imperatoris merces tam in vino et oleo, quam in frumento et hordeo, omnique esca vendebantur in toto regno.“ Ez ugyan egy kissé későbbi időről szól, de igy volt ez mindig, mióta a birodalom benső ereje s élete enyészni kezdett.

[3]) L. Cedrenus. l. 427. Simeon Logoth. Vita Michaelis N. 14. l. 327.

sem volt már semmi szilárdság, semmi erély és ruganyosság; s mint a politikai ugy a népfoglalkodási tárgyakban is ellankadt, elszenderedett ama mindig fölebb törekvő teremteni vágyó szellem, mely a kereskedésnek leghatékonyabb emelcsője. Bámulandó mit ez egy népben tehet s tett is, például, némely olasz városokban, melyeknek szinte makacs akadályokkal kellett vala vívniok.

Mindazáltal Konstantinápoly, melyet maga a természet is arra látszott rendelni, hogy a szomszéd világrésznek kincseit kebelébe varázsolja, — Konstantinápoly vala még is e korban leghíresebb, első kereskedő városa az egész világnak, miután Alexandria, mely az előtt állott e magas fokon, az arábok által elfoglaltatott; mert ámbár az aráb kalmárkodó nép volt, s a belázsiai kereskedést csaknem egészen magához ragadta, de élénkebb kereskedését Európával a vallás különbsége meggátolta. A birodalom saját tartományain kivül éjszakra egész Novogoródig, továbbá Olaszországba, Indiába, Perzsiába stb. terjedt ki a görög kereskedés, és némileg daczolni látszék azon gátokkal, melyeket a kormány részéről az értelmetlenség és fukar haszonvágy vetett elébe. Az olasz városok vetélkedve hajózának ide s keresték a kormány kedvezéseit, melynél pénzen minden meg volt szerezhető, s melytől főleg Velencze már e korban is nyert némi előjogot. Sőt béke idején az arábokkal is kölcsönös volt a közlekedés. — Azonban Konstantinápolyt nem annyira activ, mely körülményeihez képest aránylag nem haladott elő, mint inkább átviteli kereskedése tette híressé; a mennyiben t. i. kelet és nyugat közt az áruk lerakó helyéül szolgált [1]).

Azon körülmények, melyek a kereskedésre ártalmasan hatottak, érdeklették a műszorgalmat s tudományokat is; és

[1]) L. ezekről bővebben Hüllmann: Gesch. d. byzantin. Handels.

amannak állapotja emezekét is gyaníttatja velünk: divatoztak ugyan, de régi virágzatuk magas fokáról sokkal alább sülyedve; fenállottak még, mivel azokat a kihalt nemzedékek magok után hagyták; de előlépéseket e kor már nem mutathat [1]). Mind a tudományok, mind a müvészetek hervadoztak már, mivel az ország benső erei elzsibbadtak, a nép szelleme a zsarnoki járom alatt eltespedt s keleti puhaságra korcsosúlván, minden erőfeszitéstől idegenkedett.

De a belső érték mindinkábbi enyészete, a szellemi erő naponkénti lankadása s a tudatlanság terjedése mellett a régi külszín még mind eddig fenmaradt. A classicus világ kincsei még mindig kézen s szem előtt forogtak; fenállott a tudós osztály, a müveltség rendes intézetei, az iskolák, a tudományos müveltség a politikai dolgokban, s tiszti foglalkodásokban; fentartatott a honi nyelv által a classicus időkkel való összeköttetés; és szakadatlan folyamban találtattak, legalább aránylag, jó s még müveltebb izlésü irók s müvészek is. Több császárok, épen ezen korszakban, mint például Leo, Constantinus Porphyrog. és a Comnenek nagy része, ápolák a müvészetet s tudományokat, sőt az elsők magok is tudósak és irók valának.

A müvészeteknek kedvezni látszék ugyan a nagy fényüzés, mely nem csak a császári udvarban, s a vallás külső szertartásiban, hanem egyéb gazdagabb házakban is divatozott. De ezen körülmény nem ütheté helyre következményeit azon szellemi lankadásnak, mely a szabadság enyészetéből származott. A müvészetek és tudományok éltető lége a szabadság; e nélkül olyanok azok, mint a nap sugáraitól elzárt növény, mely a legszorgalmasabb ápolás mellett sem fog épen virúlni. A nemes müvészet soha sem fogja magát a hiúság s kérkedő

[1]) Wachsmuth eml. m. 2, 545. kövv.

fényűzés szolgájává alacsonyítani, s hol azt tenni kénytelen, szelleme is szolgaivá fajul.

Az eddig elbeszéltek után majdnem fölösleg a keleti birodalom erkölcsi műveltségének festésébe mélyebben ereszkedni; ezen nép fő jellemvonásai, melyek az eddigi lapoknak mindenikéből nyilván kitűnnek, átalánosságokban is, miként ábrázoltuk, elégségesek czélunkra, mert az erkölcsi műveltség részleteit is engedik gyaníttatni. S azért erről még csak nehány vonást.

A keleti birodalom népeit mind azon ravaszság, kegyetlenség és tespedés mellett is, mely tulajdonuk vala, sokkal simább, pallérozottabb erkölcsök bélyegzik, mint a nyugotéit, — még az olaszokat sem véve ki. De egyenlő műveltséget nem tulajdoníthatni a birodalom minden részeinek. A különbség épen oly nagy volt némely tartományok s a főváros műveltsége közt, mint ugyan azon főváros és némely szomszéd nemzeté között. Konstantinápoly volt a tüzpont, s a polgárisodást szintazon fokonként látjuk aljasodni s enyészni a tartományokban, mint ezek a császári várostól távolodnak. A vidéki városok, különböző színezettel, képmásai valának a fővárosnak.

A szabadság sírja elnyelte a hajdankor erényeit s egyszerűbb de nemesebb erkölcseit. A dicsvágy, — e hatalmas és némi tekintetben erényes szenvedély, — mely leginkább képes a nemesebb leléteket hatásra tüzelni, egészen kialudt s a zsarnoki, bujálkodó udvarnál nem egyéb volt mint a ravaszság és hizelgés harcza, mely alacsony önhaszonért vívatott: pénzvágy lőn az egyetlen, közönséges szenvedély; ez volt főrugonya a hivatalok s tisztségekre törekvésnek; azért vásároltattak oly drágán a quaestori, kormányzói stb. tisztipolczok, mivel mintegy szabadíték-levelet nyujtottak a köznép büntetlen fosztogatására.

De, ámbár a polgári társaság ereiben a vér már-már akadozott, s a hazafiúi erények a zsarnokság százados igája alatt szunnyadásba merültek, fenmaradt mégis a szokásokban, cselekvési módokban, viseletben, szóval a társas életben a simaság. A császár s az ország nagyainak udvarából a néptömegre is átszivárgó szellem fentartá a társalkodási simaságot, finomabb élveket, terjeszté a fényűzést, puhaságot és erkölcsi romlottságot. De hosszas és szükségtelen is lenne a konstantinápolyi világ magán életének részleteit, melyek a kényességnek és selejtességnek, a simaságnak és pulyaságnak, a fényűzésnek és nyomornak, a gőgnek, hiúságnak és gyávaságnak oly tarka vegyületét képzik, bővebben lefesteni; légyen elég néhány vonás a nyilvános életből.

A közérdeket semmi sem gerjeszté föl élénkebben s tartá feszültebben, és semmi sem egyesítette s egyszersmind pedig szakgatta meg ezen általában véve ravasz, fondorkodó s önhaszonleső népet, mint a nyilvános áldeletek, a circusi versenyek s egyéb játékok [1]). Ezekről s a fővárosi nép élelméről szint oly szorgosan gondoskodott a konstantinápolyi udvar, mint egykor a római; — mind két helytt a nép gondjainak lebilincselése s az elvesztett szabadság elfeledtetése s némi kipótlása volt a czél. — S valóban sükeres volt az udvar e politikája: szint azon fokonkint tespedtek el a nemesebb indulatok, mint növekedett az élvek és játékok szeretete, mely végre képtelen túlságokig haladt.

Mi különösen a circusi versenyeket illeti: számtalan, e végre készített, kocsik futottak az arenán, és négy szín: zöld és kék, fehér és vörös különbözteté a felekezeteket [2]). A két

---

[1]) L. Constan.: Porphyr. de ceremon. Aulae byzantinae 1, 310.

[2]) A „Factio prasina és veneta“ már Svetoniusnál is találtatik in Vita Calligulae, Vitellii stb.

első szín iránti részvét oly élénk vala, hogy az egész nép érdekét állandólag két részre osztotta, melyek aztán egymás ellen kibékűlhetlen gyűlölséggel viseltettek. E pártok, melyek az országnagyaitól kezdve a legalsóbb osztályig az egész népre kiterjedtek, s melyeknek szinét még néhány selejtesebb császárok sem szégyenlék viselni, oly tüzesek, oly élénkek valának, hogy még a trón is többször megingott azoknak egymással való összeütközései, a kölcsönös gyűlölség és bosszú erőszakos kitörései alatt[1]). Mert nem csak a játékszín, — hol a tömérdek nép hullámzó tömege reggeltől estig remény vagy félelemtől feszülten, öröm vagy bosszúságra fakadva várá, s többnyire zajongó, gyakran pedig vérengző[2]) kitörésekkel követé a színek változó szerencséjét, — hanem még a magán házi életben is egész a dühösségig szított a nép egyik vagy másik színhez, ugy annyira, hogy e ragaszkodás a különböző pártokhoz állandó oka volt ugyanazon község és családtagok szenvedélyes viszályainak, és forrása számtalan erőszaktételnek[3]).

Ha ezen körülményeket a görög nép külviszonyaival összefogva tekintjük, még bővebben megismerendjük annak szellemét. Látta ezen, nagy részben henye nép, hogy az aráboknak óriási léptekkel növekedő hatalma, újabb és újabb győzedelmei saját életét és birtokát végveszélylyel fenyegetik; de erkölcse már annyira elkorcsúlt, a nemesebb tűz lelkéből — a világszerte híres daliák unokáinak lelkéből — annyira kialudt, hogy bár remegve nézte a mindig sürűbb és veszély-

---

[1]) L. Procopius Anecdot. l. 53. kövv.

[2]) 532-ben I. Justinian alatt 30,000 embernél több lett áldozatává egy ily circusi lázadásnak.

[3]) L. ezekről bővebben Guthrie és Gray 13, 538. — 14, 113. — Fr. Wilken: über die Parteien der Rennbahn im byzant. Kaiserthume. Raumer: historisches Taschenbuch 1, 315. kövv.

telibb fölleget, mely az ország szíve, a főváros fölött lebegett; de annak bátor elszánással gátot vetni, ellenével harczra szállni még is vonakodott, és szolga vagy idegen bérlett sereg ingatag hűségére s vitézségére engedte bizatni honának védelmét. Kész volt inkább haszontalan viszályok közt gyalázatosan, mint őseinek példájaként, honának védelmében, a harcztéren, veszélyeztetni életét. — De vessünk már egy tekintetet a régi Európáról annak új, nyers, ifjú, vitéz vendégeire, a magyarokra.

MÁSODIK RÉSZ.

Az Európába költözködő magyarok polgári s erkölcsi műveltsége.

I.

Azon nagy népvándorlatban, mely a negyedik század közepétől kezdve rajonként szállítá a népeket Ázsiából Európába, a magyar nép volt az utólsó, mely magának állandó hazát szerzett Európában.

Minő politikai s erkölcsi állapotban volt e nép Ázsiában, szintugy nem képes mindeddig felvilágosítani a történetirás, mint azt sem, hol volt e népnek eredeti hazája. Küföldi irók eziránt igen kevés és homályos adatot nyujtanak. A honi irók tudósitásai pedig csak a hagyományos ősregét foglalják magokban, melyekben a történetileg igazat a meséktől különválasztani alig lehet. Ez az oka, hogy a hányan eddig a magyarok eredetéről, legrégiebb viszontagságairól és vándorlatairól irtak, mind megannyi külön véleményeket állítottak fel, melyeknek azonban egyikét sem lehet történeti valóság gyanánt elfogadnunk. Itt sem feladatunk sem kedvünk nem tartja, hosszú nyomozásba ereszkednünk a magyarok eredete felől s újjal szaporítanunk ama véleményeket. Legyen elég megjegyezni, hogy

honi hagyományaink e nép bölcsőjét Ázsia legnyugatibb vidékére, a fekete s azovi tengertől s az ebbe szakadó Don folyamtól környezett tartományba helyezik. Szerintök a nép sok ideig pásztorkodó, békés, egyszerűségében boldog, s megelégedett volt azon javakkal, melyeket a dús növényzetű haza földje s nagyszámú marha csordáik s nyájaik nyujtottak. Utóbb azonban több népekkel ellenséges viszonyokba keveredvén, nem csak egyszerű, békés erkölcseiket harcziasan zordonokká változtatták, hanem ősi hazájokból is kivándoroltak, míg végre számos viszontagság után a kárpáthegylánczon keresztül vergődvén, mostani hazájokban állandóan megtelepedtek [1]).

Az ekkép beköltözött magyar nép műveltségét igen különbözőleg festik a külföldi irók; eltérnek ők nem csak a honiaktól, hanem egymástól is számos részletekben. Itt tehát csak a józan kritika fogja eldönthetni a homályos kérdést; mert hitelt sem a honi sem a külföldi iróknak nem lehet adnunk föltételetlenül. Valamint szenvedély híresztelé és iratá, mit néhány nem csak egykorú, hanem újabb német iró [2]) is mond, hogy a magyarok minden más népeknél vadabbak, alakjok utálatos,

---

[1]) L. Anonym.: Belae Regis Notar. Cap. 1. kövv. Kézay: Chronicon Hungaror.

[2]) Midőn német tanúkat hallunk, nem kell megfeledkeznünk arról, hogy e nemzetnek eredeti tulajdonságai közé tartozik, megvetni, gyülölni, gáncsolni mindent, mi hozzájok nem hasonlít (lásd Remer I.). Meg kell emlékeznünk arról is, hogy a németek nem ok nélkül viseltettek gyülölséggel a magyarok iránt, kik kalandjaikon annyiszor elpusztították hazájokat; s hogy iróik, bár egykorúak, nem is ösmérhették jól az ellenséget, ki előtt már jötténck puszta hirére is messze elfutottak. „Annalistis germanis italisque caute fides adhibenda — ugymond Engel — Monachi enim horum chronicorum scriptores, devastantibus viciniam Hungaris, tremebundi in cellis suis delituerunt, hostemque non visum, sed clade et incendiis notum, refricata Hunnorum et Avarum memoria ex horum similitudine descripserunt.“ Disquisitio critica de Hungarorum origine. Cap. 1. S hogy Engel ezen állitása nem puszta gyanakodás, meggyőződhetik mindenki, a ki Regino magyarjait összehasonlítja Justinus parthusival — vessük össze p. Reginot ad ann. 889. Justinussal L. 41.

arczok majdnem minden emberi formából kivetkezett [1]), szivökben minden emberibb érzés el volt fojtva; hogy háborúikban iszonyúan kegyetlenek lévén, leölt elleneiket különösen szivöket, mint kedves falatokat, ették s véröket itták [2]): szintugy részrehajlás szava az, mit néhány honiak kürtöltek, s mi az akkori magyarok műveltségét oly magas fokra emeli, minőre az csak egy pár század után juthatott. — Azért ugyan épen

---

C. 2 et 3 in historia Trogi Pompeji s látni fogjuk, hogy a mit Justinus a parthusokról ir, azt Regino igen gyakran szóról szóra leirja s ruházza át a magyarokra.

[1]) Freisingi Otto L. I. de Gestis Friderici I. Caes. C. 31, l. 211 és kövv. igy irja le a magyarokat: „Sunt autem hungari facie tetri, profundis oculis, statura humiles, moribus et lingua barbari, et feroces, ut jure fortuna culpanda vel potius divina patientia sit admiranda, quae non dicam hominibus, sed talibus hominum monstris tam delectabilem terram exposuit.“ Ki nem látja, csak a beszédmódot tekintve is, hogy ez gyűlölség és irígység kitörése? — Nem bizonyítja e már az Ugri velii — nagy magyarok — nevezet is, (l. Engel 1, 54) melyet a szlávok használtak jelölésökre, hogy izmos szálas, hatalmas emberek voltak légyen? — Béla névtelen jegyzője Cap. 4. igy festi le Álmost: „Erat ipse Almus facie decorus; sed niger; et nigros habebat oculos, sed magnos; statura longus et gracilis“ stb. — Azonban, más részről, nem csodálhatjuk, hogy az állatok bőreibe öltözött, a lég viszontagságinak gyermekkoruktól fogva kitett, eredeti színök szerint barna, keleti vonású magyarok alakja nem tetszett a szőke németeknek, s a félelem, melyet miattok éreztek, megutáltatá velök azokat, miután azt sem tagadhatni, hogy a magyarok kegyetlenséggel s pusztításokkal bélyegezték harczaikat s kalandjaikat.

[2]) Regino, pruminai apát L. 2, p. 90 és Annales Metenses 889-ik évről ap. Duchesne III. p. 324: „Corda hominum, ut ajunt — tehát csak csalékony pórhír után közli — veluti pro remedio devorant.“ — Azonban hogy a német régi irókban ilyeneket olvasunk, nem lehet csodálnunk: ők vagy a hűtelen hirek után irtak ilyeneket, vagy a magyaroktóli félelem, mely szivökben irántok halálos gyűlölséget gyujtott föl, mérgesité meg tollaikat. De ki ne bámuljon, ki előtt az igazság szent s azt a hibás vélemények közől kiemelni érti, midőn J. F. Schnellernek Dresdában 1829—1833. kijött „Die Geschichte Ungarns“ czimű munkáját olvassa! Ezen hibákkal teli munkában ezt olvashatni 1, 41.: „Zultan erneuerte durch seine viehische Magyaren, welche Menschenherzen frassen, warmes Blut soffen — — die Raubzüge“ stb. És ezt egy freiburgi egyetembeli tanító, 1829-ben, és ily durván!!

nem pirúlhatunk, hogy eleink, midőn Európába jöttek, magasabb műveltséggel nem birtak; s ha ezt állítjuk is, honunk iránti hálátlanságról egy józan által sem fogunk vádoltatni. Hitvány nemes az, — mint Engel helyesen jegyzi meg[1]), ki őseinek képein s tettein kivűl semmi másban nem helyezi dicsőségét. Selejtes azon nemzet, mely annyira szűkölködik egyéb dicséret és dicsőségben, hogy eleinek régiségét s dicsőségét tartja legfőbb jelességének[2]).

Hogy a magyarok az eredeti vadságból már régen kigázoltak és szellemök némileg kifejtve is vala midőn Pannoniát elfoglalták, az alább érintendő polgári alkotmány, hadi rendszer stb. részletes előadásán kivűl bizonyítja maga vándorlásuk is. Ők lakjokat részint ismeretes, részint ismeretlen okoktól indíttatva, többször változtatták. Lehetetlen pedig, hogy az ily költözködésnek tetemes behatása ne lenne a nép minden oldalú állapotjára. A kivándorlással a régi hon határai közől megszűnik vezetéke az addigi csupa szokásos, gépies életnek; s ennek változtával megszűnni kell a tettleges jelenhez s megszokotthoz való ragaszkodásnak is. Az új körülmények szokatlansága gondolkodásra, a tárgyak és események minőségének és okainak vizsgálatára kényszerít; s ekkép feljlődik ki az addig csak fél öntudat, mely kifejlésnek ismét elmaradhatlan következménye a szabadság érzete és szeretete. Hol

---

[1]) Disquisitio critica de orig. Hungar.

[2]) Ehhez hozzá adhatni még, mit Spittler „Geschichte Europas“ 2, 249. igen helyesen mond; ezek szavai: „Die Völkergeschichte hat wenig Beispiele einer solchen Veredlung — wie die der Ungarn — und man muss dieses herrliche Phänomen nicht dadurch schwächen, dass man gleich die ersten Magyaren, die das Land zwischen den Karpathen und dem Saustrom erobert haben, der Geschichte zuwider recht vortheilhaft' zu schildern sucht. Warum den Ungern der vier, fünf letztern Jahrhunderte dadurch, dass man ihre Voreltern unhistorisch erhebt, einen wohlverdienten Ruhm rauben?“

pedig ez már kifejlett, ott a természeti erők és képességek is ébren vannak és működnek, ámbár még csak műveletlen állapotban. Tehát a vándorlásokból s az annyira kedvelt hadi kalandokból is kitetszik, hogy a magyar nép nem élt már egy öntudatnélküli, szellemileg holt életet, mely a megszokott mindennapiságon fölülemelkedni nem merészel; kiviláglik, hogy fölkelt már benne a szabadság szelleme, s ifju erejének érzete. Önérzettel és komoly megfontolással, mint olyan emberek, kiknek a gondolkodás már nem pokolkín, fogtak fel minden esetet; de szándékukat gondosan eltitkolták. — Hogy pedig az ily ifjú kortól csak bátor, sőt vakmerő s rendkivüli tetteményeket, de szelídséget és gyöngédséget s egyátaljában a nemesebb polgárisodás gyümölcseit nem várhatni, természetes. Szilaj erő, kitörésökben minden gátot szétszóró s leromboló heves szenvedélyek, büszke önhittséggel párosúlt nyerseség, politikai egység és szorosabb rend hiánya — fővonásai ezen fiatal, mély lelkületű nép jellemének.

Művelt nemzeteknél, hol a szorgalom élénk és a szükségek s ezek szerint a szenvedélyek is igen sokasúltak; hol a néptömeg összeszorulása miatt a surlódási pontok és az érdekek összeütközései sürűbbek, s hol elfajulás, önzés és haszonvágy uralkodik: ott okvetlen szükséges, hogy a polgári állapot rendszeresíttessék, czélszerű intézetek és törvények által meghatároztassék, és a gonoszság, szenvedély és ravaszság a törvények által megfékeztessék, szilárd és erélyes büntető hatalom fegyelme és félelme által összeszoríttassék.

Ily élesen meghatározott alkotmány a még műveletlen magyar népnél nem létezett, — s nem is volt még elkerülhetlenül szükséges; polgári alkotmányuk súlyegyenben állott egyszerű erkölcseikkel s alacsony műveltségökkel. Az egész száznyolcz nemzetségből álló nép hét részre oszlott, melyeknek külön főnökei, egymástól osztályaik körében függet-

lenek [1]), patriarchális hatalommal kormányozták alattvalóikat: vezérek valának a hadban, bírák a békében. Ezen osztályok fejei régtől fogva szorosabb kapcsolatban álltak egymással. E szövetségnél fogva pedig, melyet az egyenlő eredet s atyafiság ugyanazon nyelv, egyenlő szokások és erkölcsök még szorosabbá tőnek, a vezérek egymásnak segélyt nyujtottak, egymás szerencséjében s viszontagságában testvérileg osztozának.

De nagy változáson ment keresztül alkotmányuk akkor, midőn Pannoniába költözni készültek. Tudván a főnökök, hogy a költözködési viszontagságok s a vívandó harczok veszedelmei közt czéljok elérésére okvetlen szükséges egy bölcs fejedelem vezérlete, ki nem csak fegyverrel, hanem tanácscsal is képes legyen vezetni a népet, benne rendet s egységet alkotni s az által erejét nevelni: mindenekelőtt a régi szövetséget, medenczébe csepegtetett véreik s esküjök által megújítván, megerősítvén, a fővezérséget, teljes hatalommal és fejedelmi czímmel, a koros, tapasztalt Álmosra ruházták; s új alkotmányukat a következő pontokra alapították: 1-ör, hogy a fejedelem azontúl mindig Álmos családjából s véréből választassék. 2-or, hogy a mit közerővel szerzendenek, abban mindenki érdem szerint részesüljön. 3-or, mivel a nép fejei Álmost fejedelmöknek s uroknak szabadon választották, sem ők, sem utódjaik ki ne zárassanak a fejedelem tanácskozásaiból és befolyásból a kormányra. 4-er, ha utódjaik közől valaki a fejedelem iránti hűséget megszegné, vagy közte s a főnökök közt egyenetlenséget, viszálkodást támasztana, vére ontassék, valamint az ő vérök ontatott az eskünél, melylyel magokat Álmos iránt lekötötték. 5-ör, ha a fejedelem vagy a főnökök utódjai

---

[1]) Bizonyítja ezt Constan. Porphyr. Stritternél III. Pars. II. p. 608.: „Erant gentes eorum — u. m. — septem, et principem vel indigenam, vel alienigenam habuerunt nunquam.

közől valamelyik az esküt megszegné, örökre kiátkozott légyen a nemzetből[1]).

Az alkotmány e vázlatából érthető, hogy, miután a nemzet egy főhatalmú fejedelmet választott, megszűnt a régibb szövetséges rendszer s korlátolt egyeduraság állott helyébe, mely szerint a fejedelem kezébe tétetett le a legfőbb hadi s polgári hatalom; hogy pedig ez később önkényes urasággá ne fajúljon, fentarták magoknak a vezérek azon jogot, melynél fogva mind a törvényhozásban mind a kormányban befolyással birjanak, s a fejedelem tanácsából és az országos tisztségekből soha ki ne zárassanak. Szövetséges tehát megszünt már lenni alkotmányuk; mert eme szavai Anonymusnak: „a consilio Ducis et honore regni" stb. nem a kormány felosztását, hanem azt jelentik, hogy a fejedelemnek átadott főhatalomból kiágazó, de ennek alája vetett hatóságok ugy tulajdonai legyenek a vezéreknek s ezek utódjainak, mint Álmosnak s az ő utódjainak a fejedelemség.

Azonban, ámbár az igy átadott főhatalmat teljesen birta a fejedelem, de annál inkább megkorlátolva volt az a vezérek befolyása által, minthogy az öröködési jog nem kizárólag az elsőszülötté, hanem a családé vala, melyből a nép nagyai szabadon választhattak; mit már az első fejedelmek és királyok az iránti nagy gondoskodása is eléggé bizonyít, miszerint utódaikat még életökben ügyekeztek kinevezni. E miatt a vezérek eleinte csaknem függetlenül kormányozták osztályaikat, s a fejedelemnek annyival nehezebb volt a főhatalmat mindenben gyakorolnia, mivel a nemzetségek, melyeknek száma száznyolczra ment[2]), egy ideig az új honban is

[1]) L. Anonymus Belae Regis Notar. C. 6.

[2]) L. Thuróczy: Chronic. Hung. C. II. Schwandtnernél: Script. rerum hungaric. majores. 1, 132.

külön, hegyek vagy folyók által határozott tartományokat foglaltak el [1]).

De már maga Árpád is igyekezett megerősíteni s kitágítani a fejedelmi hatalmat, s megkönnyíteni annak gyakorlatát. Legjobb sükert e tekintetben azon intézkedések szültek, melyek által Árpád a később bővebben kifejlett vármegyei rendszernek korán, részint már az elfoglalt ország felosztásakor, részint a Szeren tartott tanácskozlatokban, megvetette alapjait. Nagyobb birtokot ugyanis nem csak a vezérek, hanem a nemzetségfők, sőt a hozzájok csatlakozott idegenek, s az önkényt meghódolt benszülött nagyok is nyertek; mi által számos család támadt, mely erejére és hatalmára nézve, ha bár nem is azonnal, de a következő nemzedékben egyenlő, vagy legalább hasonló lett a vezérek és nemzetségfők családjához. Továbbá sem a vezéreknek sem másoknak, kik ily terjedtebb birtokot nyertek, nem lőn tulajdona az egész tartomány; hanem annak egy részét, különösen a bentalált vagy újon épült várakat, mint a honvédelem megannyi fokhelyeit már Árpád nemzeti javak gyanánt a fejedelem számára tartotta fenn, s azokat a nagyobb birtokú nemzetségfőknek csak kormánya, gondviselése alá adta; valaminthogy a nép egy részét is e várak védelmére rendelte [2]). Ezen intézkedésnek

[1]) Constant. Porphyr. C. 40. eml. h. — Igen hibázik Schlözer, midőn Kézay Simonnak ezen szavaiból: „Consvetudo ista, ut si Rector idem immoderatam sententiam definiret, Communitas in irritum revocaret, et errantem Rectorem deponeret, quando vellet“ stb. ily módon következtet: „Gleich nach Árpád's Tode zerstörten sie die Monarchie wieder, und erst dem Herzog Geiza gelang es, die Capitaneos zu bändigen.“ Geschichte der Deutschen in Siebenb. I. 177.

[2]) Ezen állitásokat több helyeken bizonyítja Béla király névtelen jegyzőjének tanusága. „Uluptulma filius Ketel castrum construxit, ad servitium cuius Castri tam de populo secum adducto, quam a Duce acquisito duas partes condonavit.“ Cap. 15. „Borsum in eodem castro Comitem constituit et totam curam illius partis sibi condonavit.“ Cap. 18. „Et dux Árpád Hubam

pedig az lőn következménye, hogy az ily várak s vidékeik kormányzói (Comites) közvetlen a fejedelem hatalma alá jutottak, ámbár azelőtt talán más vezér osztályához tartozának, annak lévén közvetlen alattvalói. És ekkép mások is részt vettek ama jogban, mely szerint a vezérek azelőtt kizárólag birtak befolyással a közügyek igazgatására.

Kétséget nem szenved, hogy ezen új tisztviselők már az első nemzeti gyülésben is részt vettek, melyet Árpád, a Zalán hadait megvervén s a Duna és Tisza közt fekvő egész tartományt meghódoltatván, a Körtvéltó mellett, a Gyümölcsös erdő virányain (ma Pusztaszernek hivják) tartott a nép színével. Az emelkedő polgári társaság alapjainak megerősítése, s a fiatal nemzet boldogságának czélszerű intézetek által előmozdítása felett harmincznégy napig tanácskoztak itt a nemzet főbbjei. Mi volt e tanácskozlatok tárgya s eredménye, részletesen nem tudósít krónikánk, s csak általánosan említi, hogy rendbeszedettek az ország szokásos törvényei; szorosabban meghatároztatott a viszony, mely a fejedelem és nemzet közt létezett; elintéztetett a törvénykezés módja, s a vétkek külön nemeire büntetések szabattak [1]).

A nemzet második közgyüléséről, mely a kiskorú Zoltán fejedelemmé lettekor tartatott, sem tudunk sokkal több részletet. Annyi bizonyos, hogy a birtokok szaporodása s a lakhelynek, ha bár nem is ingatlan házakra szorított, de mégis állandóbbá léte sokasitá az érdekek összeütközését; minek következtében új intézkedések lőnek szükségesekké. A nemzet

---

fecit Comitem Nitriensem et aliorum castrorum, et dedit ei terram propriam iuxta fluvium Sytuva usque ad silvam Tursoc.“ Cap. 37. „Billa vero et frater eius Bocsu (ezek besenyők voltak) inito consilio, de populo secum adducto duas partes ad servitium praedicti castri (Pest) concesserunt, tertiam vero partem suis posteris dimiserunt.“ Cap. 57. stb.

[1]) Anonymus: Cap. 40.

főbbjei tehát bírákat[1]) rendeltek a fejedelem mellé, hogy a támadandó pörök a szokás által szentesített törvények szerint szaporábban döntessenek el. Ezen törvények szabályaihoz ugy annyira köteleztettek a nevezett bírák alkalmazni ítéleteiket, hogy azoknak az igazság sérelmével történt megszegése tisztségök elvesztését vonta maga után[2]).

Egyébiránt talán semmi sem oly homályos a keresztény vallás fölvételének időszakáig a magyarok műveltségi történetében, mint a törvények és törvénykezés. Irott törvények egészen sz. Istvánig nem léteztek; vannak e pedig az ő s utódjai kormánya alatt divatozók között olyanok, melyek már a vezérek alatt is szokásban voltak volna, meghatározni igen súlyos föladat, miután egyrészről bizonyos, hogy a magyaroknak mind erkölcsi, mind polgári állapotjok a keresztény vallás, a szomszéd nemzetekkel támadt majd háborús majd barátságos viszony és közlekedés, sőt a foglyaikkal s a meghódoltakkal való társalkodás és egyéb új körülmények behatása által már Géjza fejedelemsége alatt is igen megváltozott; más részről pedig az első királyok törvényei csaknem kizárólag az új helyezetből eredt kötelességeket, a keresztény vallás gyakorlatát s az ez elleni vétségeket — p. a pogány vallás szerinti áldozatokat, a hosszas kalandokon megszokott s azelőtt tán ritkább orzásokat, rablásokat, tárgyazzák. Mivel tehát az első törvénykönyvekben is alig találhatni néhány szabályt, mely a még pogány magyarok állapotjára illőleg alkalmazható volna: ugy látszik, hogy ezen költözködő népnek igen kevés, — s azok is leginkább a hadi körülményeket illető — csupán szo-

---

[1]) Constantin. Porphyrog. Stritternél Tom. II. Pars. I. Gylas és Carchan nevet ad ezen uj bíróknak; mely elkorcsított nevek alatt hihetőleg a gyülés és kárkán (kárbíró) vagy, mások véleménye szerint, sarczos rejlik, ki t. i. a bűnösökre birságot vagy bűndíjt vetett.

[2]) Kézay: C. 2. l. 37.

kásos törvényei voltak légyen. Leo császár említi ugyan [1]), hogy szigorú fegyelem alatt volt a nép, de ez a szigorúság is nem annyira a törvények lételét, mint a fejedelem és vezérek komoly, igazságos és nyers lelkületét bizonyítja. — Igazolja ezt egész életök is. Az egyszerű, pásztorkodó, vadászó életben csekély volt a surlódás, kevés az összeütközési pont; a nép szilaj erejű ugyan, de erkölcseiben tetemesen még el nem fajúlt; alacsony önzés, haszonvágy, igazságtalanság, mik utóbb a kalandok s azok által növekedő gazdagság elmúlhatlan következményei lőnek, még nem voltak uralkodó szenvedélyek. Ekkép nekik — kiknek birtokuk tulajdonképen nem telkekből állt [2]); kik a földmívelést magok még nem gyakorolták, s szolgáik által gyakoroltatni is csak később hagyták; kik csak a vadászat és baromtenyésztésből elégítették ki kevés szükségeiket, ezen foglalatosságokra pedig a meghódított ország, mely igen is nagy volt számukhoz képest, elegendő tért és gazdag legelőket adott, s e miatt a néptömeg össze nem szoríttatott, — szükségök még nem vala egy tetemes corpus juris-ra. Az előforduló pöröket a józan ész és azon kevés szokásos törvények is minden nehézség nélkül eldönthették ott, hol cselszövények, álnok fogások még ismeretlenek s azoknak csalárd szövedéke alá az igazság elrejtve nem vala; hol a pörlekedők egyszerűsége s nyilt őszintesége tőn tanúbizonyságot, s könnyíté meg a bírónak az itélet hozatalát. — A házi körülményekben pedig, minők a házassági szerződés, birtokörökítés stb. az erkölcsök és szokások szolgáltak törvények

[1]) „Haec gens — u. m. — graves acerbasque Praefectis suis, si aliquid deliquerit, dat poenas.“ Tactic. Cap. 2. eml. h.

[2]) A nyájak, gulyák, ménesek tették a magyarok tulajdonképeni gazdagságát. Marha, mely szó közszokásként állat nevezésére használtatik, Pápai Páriz szótárában is így fordúl elő: Marha, Res, Substantia, Peculium Possessio, Bona, Opes, Grex, Armentum, Merx.

gyanánt. Azonban, hogy minden törvény nélkül sem voltak, — mint egy német iró álmodik [1]) — mind magából, mind az eddig mondottakból nyilvános. Sőt egy görög iró [2]) bizonyítása szerint már az ázsiai magyarok is igazságos törvények által kormányoztattak. — A büntető törvények tekintetében figyelemre méltó, hogy halállal igen kevés bűn s talán egyedül csak az atyafigyilkolás és a nő házasságtörése bűnhesztetett.

A magyarok, midőn Pannoniába jöttek, mindnyájan szabadok voltak [3]); sőt azon idegenek is, kik hozzájok csatlakozván, az új hont meghódoltatni segéd kezet nyujottak, például a kabarok, kik azontúl a nyolczadik magyar nemzetséget alkották [4]); és a hét kun nemzetség. Jogbeli különbség a népben, kivévén a főrendeket, még nem létezett; de némely családok — leginkább azok, melyek régtől fogva jeles harczosokat neveltek, s melyekből a haditisztek leggyakrabban választattak — tekintélyre s tiszteletre nézve fölülmulták a többieket. Azonban, szolgája egy magyar sem volt a másiknak; mindenki szabadon élt tanyáján.

A magyarokkal osztoztak a szabadságban azon idegenek, kik Árpádnak s utódjainak szolgálatjába léptek, s birtokkal ajándékoztattak meg [5]); leginkább pedig azon szláv bojárok, s ezeknek harczosai, kik a nemzeti hadhoz csatlakoztak [6]). Mily nagy volt légyen ezen szlávok és magyarok közti barát-

---

[1]) L. Freisingi Otto eml. h. L. 1. C. 31. „Sola — u. m. — Principis voluntas apud omnes pro ratione habetur.“ De ezt csodálni nem lehet, miután az iró a még le nem irt törvényeket nem ismerhette.

[2]) Theophilact. Stritternél Tom. III. P. I. p. 70. „Justis legibus reguntur.“

[3]) Les Tactic. C. 2. eml. h. — Pray eml. h. l. 80. — Bél: Praef. in Script. rr. hung. vet. et gen.

[4]) Constant. e. h. C. 39.

[5]) Anonym. C. 44. 46. „Hospites plurimi facti sunt domestici.“

[6]) C. 33. és egyébbütt is.

ság, kitűnik abból, hogy nem csak felvették a magyar szokásokat, hanem tetemes segélyt is nyujtottak az ország meghódoltatására [1]). És csak ezen szlávokkali szövetségből fejthetni meg hogy a magyarok, oly gyakori veszteségök s a néptömeg tetemes csorbulása daczára is annyiszor száguldhattak a külföldre martalékért.

Volt azonban a magyaroknál is szolgai osztály, melynek nagyobb része hadi foglyokból állott. Ilyen szolgákat régibb honukból is hoztak be magokkal. Nagyra emelkedett pedig számuk a hódoltatások és kalandok alatt. Szelídség, gyöngédség s az emberiség kellő méltánylása ritkán sajátja egy fiatal, nyers lelkületű nemzetnek; a közös természeti jogok nem maradhatnak fenn sértetlenül ott, hol egyedül szilaj erő jogosít; azért a szabadság mellett ilyen népeknél mindig feltalálható a szolgaság nyomora; mert a tapasztalás bizonyítja, mikép a szabadság csak annak tulajdona, ki azt nem csak birja, hanem fentartani is képes. Ekkép jutottak a magyarok szolgaságába is a hadi foglyok és a meghódoltattak közől számosak [2]).

Pannoniának régi lakosai, kik a magyarok bejötte előtt szabadok voltak, s a hódoltatóknak fegyverrel ellent nem állottak, szabadok maradtak azután is, és birtokukat, főleg az ország felsőbb, hegyesebb vidékein nagy részint megtarhatták [3]). De kik önkényt hódolni nem akarván, ellentállásokkal a győzedelmes sereget fölbosszanták, birtokuktól megfosztatván, rablánczra füzetve küldettek a fejedelem táborába, ki

---

[1]) C. 12. „Slavi sponte se imperio Bulgarici Ducis Salani subtraxerunt, et Almo, Pannoniam ingredienti subjecerunt.

[2]) L. Kollár: Amoenit. Vol. II. l. 97. kövv.

[3]) Anonym. C. 33. — De mivel a magyaroknak sok legelőre volt szükségök, az alsóbb, mezőkkel gazdag vidékekről a felső hegyes tartományokba szorították a régi lakosokat.

aztán őket az ország külön részein telepítette le s a várak szolgálatjára rendelte[1]).

A magyarok, miután szivökben a harcz dühe lecsilapodott, foglyaikkal nem bántak kegyetlenül. Rabszolgák voltak ugyan ezek a szó szoros értelmében, sajátjai uraiknak, megfosztvák személyes jogaiktól[2]); de arról a magyarok még sem vádoltatnak, hogy magokat szolgáik iránti kegyetlenséggel s az emberi méltóságot gúnyoló bánásmóddal meggyalázták volna. Az egyetlen erőszak, melyről vádoltathatnak, abban állott, hogy őket is kényszerítették magyar szokások szerint élni. Eleinte, mig a magyarok a földmívelést meg nem kedvelték, szolgáikat is csak baromtenyésztésre, vadászatra s halászatra szorították; de korán megengedték nekik a földmívelést is; sőt még a seregbe is többször fölvették őket, kik aztán, ha ott magokat kitűntették, nem csak szabadságba helyeztettek, hanem birtokot is nyertek. Szinte ily állapotba jutottak azok is, kik a külországi kalandokon estek a magyarok hatalmába s foglyokként hozattak be. Ezeknek száma oly nagy volt, hogy végre a magyarokét is meghaladta[3]).

A középpont, mely körül a magyarok egész élete forgott: a harcz, a háború vala; azért alkotmányuk és kormányuk alakja is hadszerű, törvényeik leginkább hadi tárgyakra s körülményekre irányzók. Minden fegyverfogható férfi katona volt[4]). Az egész sereg lovasokból állott, kik lovaikkal —

---

[1]) C. 37. 41.

[2]) Hadi foglyaikat néha el is adták, mint p. a bolgárokat a görögöknek.

[3]) L. Piligrin. VII. Benedek pápához irt levelét Hansiznál: German. Sacra T. I. l. 211. „Christianos, — u. m. — quorum major pars populi est, captivos, qui ex omni parte mundi illuc tracti sunt“ stb.

[4]) Freisingeni Otto eml. m. L. 1. C. 31. egy kevéssé későbbi időkről irja: „Coloni, qui in vicis morantur, novem decimum, vel septem octavum, vel infra, si necesse fuerit, cum supellectili ad bellum necessaria instruunt,

melyek nem nagyok de igen sebesek s fáradhatlanok valának — majdnem összeforrottak; Leo császár említi [1]), hogy gyermekségöktől fogva lovaglás a foglalatosságuk s gyönyörűségök, gyalog járni pedig nem szeretnek.

Azokat, kik a magyarok vitézségét s hadi ügyességét tagadni bátorkodnak [2]), eléggé megczáfolja az egykorú irók bizonysága. Leo császár, ki a bolgárok ellen viselt háborúban szemtanú volt, ekkép irja le a magyarok hadászatát [3]) — melyből néhány szabályt saját hadában is divatba tett —: a magyarok mindenre élénken vigyáznak, és semmit sem titkolnak inkább, mint szándékukat. Az alkalmas időt kilesvén, arra törekszenek, hogy ne annyira közelről, kézi fegyverekkel, mint hadi cselekkel, véletlen megtámadással, a podgyászok elfoglalásával stb. győzzék le az ellenséget. Fegyvereik: hosszú dárda, kopja, dzsida, kard, tőr és buzogány, szaruíjj és nyilak. Védő fegyvereik a vasból, vagy állatok vastag bőréből készített vért, melylyel nem csak magokat, hanem lovaik előrészét is beszokták fedni. A tábortól messze sok őröket állítanak ki egymástól bizonyos távolságra; miért véletlenül nem könnyen lephetni meg őket. A harczban seregeik apró, ezer

---

ceteris pro cultura terrae domi relictis; qui vero de militari ordine sunt, nulla occasione, nisi gravissima, domi remanere audebunt."

[1]) L. Kollárnál l. 35.

[2]) Schlözer — Geschichte d. Deutschen in Siebenb. l. 169. — ezen mondásának: „Freylich machte die Magyaren-Horde, die im Osten vor Petschenegen zitterte, im Westen lange Jahre hindurch das gewaltige Germanien vor sich zittern; aber daran war in Wahrheit nicht ihre innere Stärke, das ist, weder ihre Menge, noch ihre Tapferkeit, noch ihre Kriegskunst Schuld;" — ellenébe a német irók közől csak Spittlert állítjuk, ki B. 2. imígy beszél: „Nicht die Grösse der Schaar war's die hier siegte, sondern ihr Muth, der die kühnsten Dinge unternahm und der Schrecken, der überall vor ihnen vorausging. Die Griechen selbst konnten nicht läugnen, dass es blos dreyhundert Magyaren gewesen seyn, die nahe vor Thessalonich fünfhundert Griechen weggeholt und nach Ungarn geschleppt hatten."

[3]) Tact. C. 2. Kollárnál.

főből álló csapatokra osztvák, melyek egymástól csekély távolságban állanak. Van tartalék seregök is, melylyel, ha szükség reájok nincs, az ellenségnek csalt hánynak, különben a hanyatló vagy csorbuló rendeket pótolják ki. A podgyászt egy, vagy két mérföldnyire hagyják a seregtől oldalaslag s fedezésökre csekély őrizetet rendelnek. Legfőbb gondjok, hogy a sereg igen széllyel ne terjedjen s azért a csapatok mélyek, a homlok egyenes és tömött. Inkább messziről szeretnek harczolni s olyankor nagy távolságra lövik szaruijjaikról biztosan találó nyilaikat[1]). Szinte kedvelik a cselvetést: a sereg két szárnyát szélyelnyujtják s az ellenséget bekerítik, vagy színlett megfutamlás és sebes visszafordulás által megzavarják[2]), s ekkép kevés bajjal s veszteséggel megverik. Ezek valának szembetűnőbb részletei a magyar hadászatnak, melynek pusztító s rontó erejét sok ideig egy német vagy görög sereg sem álhatta ki. Ha az ellenfél megfutamlott, mindig nyomában valának, s addig üldözték, míg birták vagy végkép ki nem irtották, és csak azután fordúltak vissza a martalékra. Ha a futamló sereg erősségbe vonult, kilesték annak szükségeit s vagy szerződésre kényszerítették vagy éhség által ejtették hatalmokba[3]). Egyébiránt a várak ostromlásában még járatlanok valának. — A folyókat tömlőkön[4]), vagy ezek hiányában lovaikon uszták által.

---

[1]) Mily ügyességgel használták ezen fegyveröket, kitűnik onnét, hogy Olaszországban az egyházi Litaniák alkalmával azért is mondattak könyörgések, hogy az Isten oltalmazza meg őket a magyarok nyilaitól. L. Wachsmuth: Europäische Sittengeschichte 2, 27.

[2]) Muratori: Antiqu. Ital. Tom. II. Diss. 26. p. 441. irja a merseburgi ütközetről: „Ex hungarorum parte ante proelium turpem et diabolicam vocem hui hui auditam fuisse.“ Ezen kiáltással — Engel észrevétele szerint Disquis. Critica de orig. Hung. C. 1. — lovaikat ösztönözték.

[3]) Hasonlít ezen leiráshoz Reginoé is l. Ann. 889. ap. Pistori: Script. rr. Germ. 1, 90.; és Aventinusé Katonánál Historia Ducum l. 275.

[4]) Anonymus C. 7.

A magyar, erejének érzetében rettenthetlen, sőt vakmerő volt a csatában; a sereg hatásának a vezérek, tisztek és közvitézek közti nemes vetélkedés döntő súlyt adott; a veszedelem a kétségbeesés hatalmát kelté fel bennök, mely szilaj erővel rombola szét minden ellenébe vetett gátokat. Igy győztek egy kalandjokon is, midőn Provence és Olaszország szélein két ellenséges had által veszélyes állásba szoríttattak s szabad visszavonúlást nem nyertek [1]).

Mivel a sereg nem csak több nemzetségekből volt szerkesztve, hanem idegenekből is, kiket utjokban s a meghódoltak közől vettek fel magok közé, azért igen szigorú volt a hadi fegyelem [2]). Veszély idején a nemzetnek fegyverré szóllítása véres kard körülhordatása által történt [3]); s ha valaki hadba menni vonakodott, vagy a tábort az előljáró tudta s engedelme nélkül odahagyta, halállal bűnhödött [4]), vagy a katonaságból kitiltatott s birtokától megfosztatván, szolgaságba vettetett [5]). A harcztüzében néha korbácscsal is bűnhesztettek a vétkesek [6]).

A béke idejét részint hadi készületekkel, részint élelemszerzéssel töltötték. Az egy tanyáról mársa költözködő életet az új honban is sokáig megtartották [7]); városokat bejöttökkor,

[1]) L. Luitprand. L. 2, C. 5–6.

[2]) Leo: Tactic. C. 2. eml. h.

[3]) Ezen szokás fenallott még a mohácsi veszély idején is. Freisingeni Otto eml. h. L. 1, C. 31. a magyarok hadba való megjelenésöknek pontosságáról irja: „Si quando Rex exercitum ducere voluerit, cuncti sine contradictione quasi in unum corpus adunantur.“

[4]) L. Olahus Kollárnál Vol. 2. p. 103. — Verbőcz. P. 1. Tit. 3. §. 2. 3.

[5]) Kézay: C. II. p. 37. kövv. Pray. . Diss. 7-a p. 128. Ez ugyan csak Sz. László alatt lőn törvénynyé, de szokásban régtől fogva fenn volt.

[6]) L. Engel 1, 90. — Majláth: Gesch. d. Magyaren 1, 15.

[7]) Leo Tact. Kollárnál C. 93 és 29. „Cumque incertis sedibus vivere sit solita — gens hungara — labores omnes et aerumnas strenue perfert. — Comitatur eos animalium magna multitudo, equarumque, item bonum et vaccarum, tam escae, quum lactis potus causa.“

főleg a felsőbb dunamelléki vidéken, már többeket találtak ugyan; de az azokban való élet korlátjait nem tűrhette szabadságszeretetök, hanem szabadban, sátorok alatt laktanak.

A magyar — noha szükség idején, mint Leo császár bizonyítja, a legnagyobb erőfeszítéssel és vas türelemmel dolgozott, — házi körülményeiben a munkát, mint szolgai foglalatosságot megvetvén, békés napjainak nagyobb részét nyugalomban, dologtalanságban tölté el; a szorgalom épen nem vala barátjok. Honn legközönségesb foglalkodásuk volt a vadászat és halászat, miket nem egyedül mulatságból, hanem szükségből is gyakoroltak: ezek lévén fő forrásai táplálékuknak és ruházatuknak. Az ifjak vadászat közt nőttek föl s edződtek meg a harczok kemény s veszélyteli munkáira; a lovaglásban s fegyverforgatásban apáik által kicsinységöktől fogva szünetlen taníttattak [1]). Egyébiránt a harczosok, főleg télen át hadi készületekkel foglalkodának [2]).

Azonban, hogy a nép egy része némi kézműveket is gyakorolt légyen, kitűnik mind fegyverkezésök, mind ruházatjokból. Harczaikban több nemű, nem európai szabású, fegyverekkel éltek, melyeket kétségeintül saját kovácsaik, kardcsiszáraik s egyéb fegyvergyártóik készítettek. — Mi pedig ruházatjokat illeti: Regino ugyan azt irja [3]), hogy vászont nem használtak testök fedésére; de miután bizonyos, hogy a vászon ruhák a semmivel sem műveltebb rokon hunnoknál is divatban valának, Regino mondásának hitelt nem adhatunk. Felső ru-

---

[1]) Leo Tact. Kollárnál C. 23 és 29. Sőt még szolgáikat is gyakorolták a fegyverforgatásban.

[2]) Luitprand II. C. eml. h. „Totam — u. m. — hyemis asperitatem in fabricandis armis, in acuendis spiculis, in docendis juvenibus belli notitiam, ducunt."

[3]) 889-ik évről: „Lanae his usus et vestium ignotus, et quanquam continuis frigoribus afficiantur, pellibus tantum ferinis, et murinis induuntur." Ezen leirást Regino ismét Justinustól kölcsönözte, ki a N. Sándor korabeli Schytákat irta le így.

hájok az általok elejett vadak, vagy a nyájaikból leölt állatok bőréből készült; ez részint dolmány, ködmöny, részint mente és bunda formára szabatott; a hosszú, bélléses subát és mentét menyéttel, nyuszttal s egyéb drága bőrökkel — a nagyok ezüsttel is — kiprémeztették és hímeztették [1]). A harczra pánczélt öltének föl, a nemesebbek vasból és rézből, legtöbben vastag bőrt használtak mind magok, mind lovaik fedezésére [2]); volt azonkivűl paizsok is, hasonló anyagból; fejöket szinte bőrből készült forgóval ékesített kalpag, sisak stb. védelmezé [3]). — Már pedig ezen ruha és fegyverneműek szükségkép föltételezik a tímárok, vargák, szűcsök stb. létezését. Különösen, hogy az elsőket Ázsiából hozták légyen magokkal, az is bizonyitani látszik, hogy ezen kézmű ott elébb jutott némi tökélyre, mint Európában; s nevezetesen az irhát, mely, mint könnyebb és puhább, tán a nőnem mezéül szolgált, készíteni a németek is eleinktől tanulták [4]).

Kereskedésökről, továbbá, nem találunk ugyan semmi tudósitást, de igen hajlandó vagyok hinni, hogy ez is létezett nálok, ámbár még igen csekély állapotban. Jornandes irja [5]), hogy a menyét és nyest bőrökkel való kereskedést ők kezdették Európában. De egyébiránt is, nem fogunk tőlök némi csekély csere kereskedést megtagadhatni, ha meggondoljuk,

---

[1]) L. Fessler 1, 605. kövv.

[2]) Leo in Tact. eml. h.

[3]) Viseletökhöz tartozik még a nyirott fej. L. Regino eml. h. Ez a nyirás azonban különbözött a későbbi törökökétől; a magyarok csak a tetőt nyirták le, az oldalokon pedig összefonva három részről függének le fürteik a bőr sisak alól. L. Thuróczy II. C. 39. Vata radens caput suum et cincinnos dimittens stb.

[4]) L. Fesslernél 1, 105. említett irókat.

[5]) C. 5. Cornidesnél Dissert. de relig. vet. Hung. l. 15. „Hungari autem hinc sunt noti, quia ab ipsis pellium murinarum venit commercium.“ Az ily menyét, nyest- vagy nyuszt-bőrök már az első királyok alatt is adó tárgyai valának.

hogy ezen hadkedvelő népnek többfélére, p. rézre, vasra stb. volt szüksége, miket hogy a föld kebléből saját szorgalma által vett volna, még hihetetlenebb, mint kereskedésének létezése [1]). Később, miután kalandozni megszünvén, a béke malasztjait megismerték, igen szép előmenetelt tőnek a kereskedési szorgalomban is s majdnem egészen magokhoz ragadták a bolgárok élénk levantei kereskedését. — Azonban ezekre itt kiterjednünk szintugy nem lehet, mint érintenünk a polgári alkotmányra s a műveltség minden ágaira jotékonyan ható ama változásokat, melyek a keresztény vallás elmevilágító és szívnemesbítő szabályainak meghonosításából s a más nemzetekkel támadt részint ellenséges, részint barátságos érintkezéseikből származtak.

II.

A történetirás számtalan példákban bizonyítja: hogy a vallás leghatalmasb, legátalánosb nevelője az embereknek, legközönségesebb s legbővebb forrása azok erkölcseinek. Ennek minősége tehát, nagyobb vagy kisebb tisztasága egyszersmind tűkre is azon nép erkölcseinek, mely azt sajátjának vallja.

A magyarok régi vallásáról, melyet Ázsiából magokkal hoztak, az egykorú irók igen keveset említenek. De azon kevésből is kitetszik, hogy vallásuk nem volt oly épen durva s ellenkező a józan észszel, minőnek némely újabbak állítják [2]). A magyarok csak egy lényt imádtak ugy, mint emberek a

[1]) Nestor szerint a magyarok legrégibb javai lovakból és ezüstből állottak. Fessler szerint 1, 553. a Morvarországban létező czaslavi és kaurzimeni bányákat már a fejedelmek is közösen birták a morvákkal. Vert pénzt olaszországi és keleti kalandjaikon gyüjöttek. Saját gazdag bányáikat pedig csak Sz. István király alatt — ki első veretett magyar pénzt — kezdették foglyaik által műveltetni.

[2]) Például Wachsmuth eml. m. 2, 28.

mindenek teremtőjét imádni szokták [1]). Ezen legfőbb, szent, jó, igazságos, mindenható lényt Istennek nevezték, s ezt a nevezetet még akkor is megtartották, midőn a keresztény vallás világa által azon fölséges lénynek tisztább ismeretére jutottak; mi eléggé bizonyítja, hogy fogalmaik azon lényről nem ellenkeztek a keresztény vallás által hirdetett Istenség eszméjével.

Az „Isten" szót sokan sokféleképen származtatják [2]); némelyek a perzsa Izdan másként Ized, vagy Atesch-ből; mások az indus Ischana-ból, ismét mások a chaldaeus Eschta-ból, a zsidó Esch, vagy Jeschből stb. De itt az mindegy, akár ezek közől valamelyikből származott, akár — mint némelyek [3]) állítják — szint oly sajátja volt a magyaroknak az Isten szó, mint az említett nemzeteknek a magok Istenének nevezete. Elég tudnunk, hogy ők ezen név által egy legfőbb, leghatalmasabb lényt akartak jelenteni, mely a világ egyetemét alkotta s igazgatja.

Mivel a magyarok az értelmi műveltségnek oly magas fokára még föl nem emelkedtek, hogy az Istent, ezen, az ő hitök szerint is, mindeneket átható és éltető szellemet, szellemileg fölfogni képesek voltak volna; s mivel egyébiránt is meghatározott, érzéki alakban szeret fölfogni mindent az emberi értelem: a magyarok képzelete is kétségentúl bizonyos alakot ruházott az Istenségre, melyben azt szemök elébe állítani szokták. Ezen alakká, mely alatt az Istenséget képzelték, — a perzsák módja szerint, kiktől, mint hosszabb ideigi szom-

---

[1]) Theophilactus Stritternél T. III. P. I. p. 70. „Adorant tantummodo — u. m. — et Deum nuncupant, qui hanc rerum universitatem aedificavit, huic equos et boves sacrificant."

[2]) Horváth János: „A régi Magyarok vallásbeli állapotjokról." Tudom. Gyüjtem. 1817. II. kötet, 31. kövv. l.

[3]) U. o. l. 34. — Fessler 1, 340.

szédjoktól több szertartást kölcsönöztek [1]), — választották a napot; ezt az egész természetben legnagyobbszerű, fényével mindent túlhaladó, jótékony melegével és világával legáldásdúsabb égi testet tartván az Istenség képének [2]). Ezen okból szokták áldozataikat a hegyeken, mintegy közelebb a naphoz, és nyilt téreken, a verőfényen bemutatni.

Ezen szent, jó és igazságos Istenségen kivül a magyarok vallásában nagy szerepet játszott még egy másik hatalmas, de az Istennek alája vetett, gonosz lény is, melyet Ármánynak — valószinűleg a perzsa Ahrimanntól, másképp Urdung vagy ördögnek neveztek [3]); s mely által, egyéb népek szokása szerint, a világon előtünő annyi gonosznak eredetét származtatták, mit ők a jóságos Isten eszméjével egyébként megegyeztetni nem tudtak. Ezen gonosz lénynek tulajdonították a szerencsétlen csatákat s az életben előforduló egyéb bal eseteket, melyekből aztán őket az Isten, hiedelmök szerint, kegyelmesen ki szokta szabadítani, meggátolván az Ármány hatását.

Továbbá, meggyőződve lévén arról, hogy a világ egyetemét valamint isteni erő alkotta, úgy szinte azon erőnek szünetlen hatása tarthatja fenn is: mindenekben, mikből a világot összeszerkesztve látták, tisztelték és imádták az Istent; tisztelték azon tárgyakat is, melyekben ekkép az Istenség ereje leginkább mutatkozik, s melyek által annak adományait vették. Ilyenek valának a négy elem: a tűz, víz, lég és föld, melyekre énekeket mondottak [4]), a nélkül azonban, hogy azokat Isten gyanánt imádták volna. — Abból, mit egy német iró [5])

---

[1]) P. a lovaknak hegyen való föláldozását. Cornides u. o.

[2]) L. Cornides: Dissert. de relig. Vet. Hungar. l. 25.

[3]) Ez eleinte különbözött az egyházi gonosz szellemtől, mely a latin szóejtés szerint sátánnak neveztetett.

[4]) Theophilact. em. h. „Turci admodum stolide ignem colunt, aërem quoque et aquam venerantur, telluri hymnos concinunt“ stb.

[5]) Dithmar. Merseb. Leibnitznél: Script. Brunsvic. illustr. 3, 517.

Géjza fejedelemről mond, hogy a keresztény vallás fölvétele s gyakorlása mellett is áldozott a pogány bálványoknak, semmi módon nem lehet következtetni, hogy a magyarok bálványokat imádtak volna. Dithmar, mint keresztény s e fölött a magyarok vallásával aligha eléggé ismeretes, vagy a magyarok vallásos tiszteletének említett tárgyait, vagy a keresztény religio ellentételében magát a magyarok Istenét nevezhette bálványnak. S azért midőn mondja, hogy Géjza ezen Istennek áldozott, a keresztény hit által tiltott, pogány módon művelt cselekedetet nevezi bálványozásnak. Szinte semmit sem bizonyít a régibb irók állítása ellen, mit Pápai Pariz [1]) a bálványról említ; hogy t. i. a jegyesek valamely Isten bálványát szokták egymásnak nyakába akasztani; ez minden alap nélkül vagyon állítva; a szokás létezett ugyan, de más valamely jegy használtatott e végre. A bálványok nem lételét bizonyítja egy szemtanú [2]) azon magyarokról is, kiket a XIII-dik század közepén a Volga folyamnál talált; ámbár a keresztények Istenének ismeretlenségéből azt következteti, hogy Istent épen nem ismertek.

Az Isten iránti tisztelet és imádás nyilvánítása leginkább áldozatok által történt, melyek áldomásoknak neveztettek. Áldozataik hasonlók valának egyéb ázsiai népekéihez: patakoknál, a ligetek szent borzalommal átható homályában, legtöbbször pedig a hegyek ormain [3]), mintegy közelebb az Istenséghez, tanúsiták vallásos érzelmeiket [4]); ott ölték le s égették

---

[1]) Ant. Herald. l. 125, megczáfolta őt Cornides és Horváth I. eml. h.

[2]) Richard nevű szerzetes Praynál: Annal. Vet. C. 318. „Pagani sunt — u. m. — nullam Dei habentes notitiam, sed nec idola venerantur."

[3]) Anonym. C. 16.

[4]) Bizonyítjak ezt azon számos tilalmazó törvények, melyek az első királyok alatt ezen pogány szertartások ellen hozattak. Azonban hogy ezen szertartások s az azokat tiltó törvények sem szolgálhatnak védokul annak megmutatására, hogy a magyarok több Isteneket imádtak volna, bebizonyította Cornides eml. h. l, 36. kövv.

meg az e végre készült máglyán [1]), papjaik a táltosok, a kisebb áldozatoknál a juhot, tulkot stb. a nagyobbaknál a tiszta fehér, nemes vérű lovat, melyet ők legdrágább kincsöknek tartottak [2]). Ezen állatok belrészeit a táltosok szoros vizsgálat alá vették, s azoknak minőségéből, kisebb vagy nagyobb épségéből s a lángok általi megemésztetéséből szokták jóslani a szerencsés vagy bal eseteket. E jóslatok valóságát szilárdul hitte a magyar [3]). Az áldozat megégetése csak a nemzeti vagy egyéb nagyobb áldomásoknál történt; egyébkor a leölt állat nagy részét a torban költötték el.

Papjaik — kik közt egy főtáltos tartotta a kormányt — nem alkottak a néptől elkülönzött várnát, kasztot. — Ők valának a vezérek főtanácsosai, a nemzet bölcsei, költői s orvosai. Ők buzdítgatták a népet atyafiságos egyességre, ők gerjesztek föl a harczosokban a dicsvágyat, az erkölcsi erőt és szilárdságot dalaik s regéik által. A nemzet határtalan tisztelettel viseltetett iránt ok; de szabadságát általok megsértetni — mint több más keleti népeknél történt — még sem engedte.

Mint minden más hasonló műveltségű népeknél, ugy a magyaroknál is uralkodott a babonahit. Kitetszik az részint a későbbi törvények tilalmából, részint azon babonákból is, melyek némely vidékeken még most is divatoznak a pórosztályban — minő p. a gyermekek szemmel megverése, a kötések sok nemei, az álmok jelentése stb.; — részint pedig a babonahitet illető nevezetekből, minők ismét: boszorkány, bűvölés, varázsolás, kuruzsolás, jóslás stb., mik bizonyosan még

[1]) Cornides eml. h. C. 13.

[2]) Anonym. C. 16. l. erről Cornidest is l. 11.

[3]) Teophilactus eml. h. „Habentque — u. m. — Sacerdotes, in quibus inesse vaticinandi facultatem arbitrantur.“

a pogány erkölcsök konok maradványai. Régi iróknál[1]) olvassuk, hogy a pártos Vata és fija János jóslókat és bűvölő asszonyokat tartottak magoknál, s e miatt azok előtt, kik Péter király elüzetésekor föllázadván, a pogány vallásra visszatértek, nagy tekintetben állottak; mi nyilvános tanúsága a nép ebbeli hitének.

Hitték a magyarok a lélek halhatatlanságát is, és vártak egy jövendő jobb életet e földi után; de minőnek festé azt képzeletök, bizonytalan: „Hihető, hogy övéik lelkeit mind a szellők tartományában, a mennyben összegyűlni vélték, honnét, viselt dolgaikra emlékezve, hátrahagyott rokoniknak tetteit s lassan serdülő maradékait szemlélik vala.“ [2]) Az bizonyos, hogy a lélekvándorlás tana honos nálok nem volt; mert egy részről ennek sehol semmi nyoma, más részről öldöklő nyilaikkal egy állatot sem kiméltek, melyekbe a lelkeket átköltözni más népek hitték.

Halottjaikat többnyire folyamok, források, s egyéb vizek mellett — mint p. Árpádot, Ketelt, Tulmát, Botondot stb.[3]) — saját telkeiken temették el s a sírt a lég viszontagságai ellen befedték[4]). Elhunyt rokonaik emlékezetét évenként megülték, felettök gyásztort készítvén s ez alatt szomorú énekeket zengedezvén[5]).

Vallásos szertartásaikhoz tartozott még a nyilvános eskü, melyről Béla névtelen jegyzője is teszen említést[6]), és az ünnepek, melyeket a már érintett temetkezési és gyásztori

---

[1]) Petrus Ranzanus: Indice 9. Schwandtnernél em. m. 1, 595. — Thuróczy: Chron. Hung. II. C. 39. u. o. 1, 167. Congregavit apud se multos magos, pythonissas, aruspices. stb.

[2]) Horváth János: Tudományos Gyűjtem. 1817. II, 44.

[3]) Anonym. C. 15. 52. 56. 57.

[4]) Péterfy: Concil. R. H. Part. I. synod. szabolcs. C. 25. p. 28.

[5]) U. o.

[6]) Anonym. C. 5. 6.

alkalmon kivül szerencsés események után is áldomások s lakomákkal szoktak volt megülni [1]).

Nem mondhatni tehát a magyarok vallását oly épen durvának, vagy tisztátalanabbnak és fonákabbnak egyéb ázsiai népekénél. Sőt egyszerűségéből s ama nevezetes két ágazat — az egy Istenség s a lélek halhatatlanság — hitének lételéből következtethetni, hogy azon elmék és szivek, azon lelkület, melyben még műveletlen állapotjában is ily szent sejdítések létezének, mintegy már előre magában foglalta a nemesebb kereszténység csiráit. Nem is gyűlölték ők ezen vallást mig annak fölvételére erőszakosan nem kényszeríttettek, sem türelmetlenek nem voltak a keresztények iránt; sőt azt is nyugodtan nézték, miként a mindünnen gyülekező térítők közölök is sokakat beavattak az új hitbe. Piligrin püspök, kinek a magyarok megtérítése politikai okból is szivén feküdt s azt egész buzgalommal mozdította elő, a pápához irt levelében oly módon fejezi ki magát, hogy látja már miként — Isaiás szerint — a juhok a farkasokkal, az oroszlán az ökörrel békességesen legelnek egymás mellett, s az egész nemzet hajlandó a szent hitnek fölvételére [2]). De hogy később, midőn erre az egész nemzet törvény és parancs által kényszeríttetett, oly nehezen kezdett e vallás meggyökeresedni, nem fogunk csodálkozni ha meggondoljuk, hogy a vallást, melyre kényszeríttettek, nem ismerték, és megismerni eleinte nem is tanulhatták; az ember pedig nem könnyen áll el az anyai tejjel beszívott eszméktől és szokásoktól, főleg, midőn az ellenkezőnek igazságáról előbb nem győzetik meg, és ha az új szellemi helyzet, melybe állíttatik, még új politikai terheket is von maga után. A magyarok-

[1]) Anonym. C. 22.

[2]) Hansiz: German. Sacra 1, 211. „Lupus — u. m. — et agnus pascentur simul; leo et bos comedent paleas. — Factum est ergo, ut pene cuncta Ungarorum natio sit prona ad percipiendam fidem sanctam.“

nál pedig épen ez volt az eset: a keresztség, mint a kereszténység jele s az abba avattatásnak szükséges föltétele, kemény büntetés alatt parancsoltatott, de mi annak fölvételét könnyítette volna, az új vallásnak isteni, szívet és szellemet kielégítő igazságaiba a német vagy olasz ajkú, magyar nyelven épen nem, vagy igen tökéletlenűl beszélő papok által előbb be nem avattattak; s ekkép, ha azt fölvették is, engedvén az erőszaknak, tetszett talán a szertartások fénye, de a vallás szellemével meg nem barátkozott szíveik hidegen maradtak. Új, szilaj erejű kebleiknek épen nem tetszhető, terhes kötelességekre szoríttattak a nélkül, hogy azoknak valódi hasznát és gyümölcseit ismerték volna. Más részről a vallás igáját még politikai, amaz által okozott, terhek is sulyosbíták: a kereszténység fölvételével mindenki alája vettetett a tizedadózásnak, melytől kiváltságot akkor még senki sem nyerhetett. S ekkép tehát a valláshoz, vagy annak inkább csak felszínéhez, félelem által szoríttattak, mi ha megszűnt, ha a fék tágult, a vallást is odahagyták.

A népek lelkűletével, erkölcseivel s műveltségével szoros kapcsolatban áll azoknak nyelve is; ennek belső alakja mintegy tükre a nép természeti jellemének, szellemi és erkölcsi erejének, mert ez a nyelvre szükségkép reányomja saját bélyegét. — A magyarok nyelve, Európába jöttükkor, nem volt ugyan még annyira kifejtve, hogy egy művelt nemzet szellemi szükségeit kielégíthette volna; de magában rejtette a lehető legnagyobb tökélyre fejlődhetést; s e mellett formáiban oly következetes, hangzatára nézve oly kellemes és erőteljes, hogy nyilvános bizonyságául szolgálhat azok erőteljes lelkületének, ép, tiszta eszének, kik azt beszélték. Nem vagyunk ugyan birtokában oly literaturai ereklyéknek, melyek a nyelvnek azon időszaki állapotját velünk megismertetnék; de miután ez a nyelv udvari nem épen sokáig s csak a

legtudatlanabb időben, diplomatikai pedig soha sem volt, s azért oly tetemes változatokon nem mehetett át, mint egyéb európai nemzeteké: biztosan állíthatni, hogy, kivévén nehány hangejtést, ugyan az vala már akkor, mely s minő csak egy századdal is ezelőtt. A legrégibb irodalmi maradványokból, melyek az idő viszontagságain diadalmaskodtak, eléggé kitűnik, hogy nyelvünk minden előhaladás és változások nélkül — ha tán némi formákat s idegen szavak meghonositását kivesszük — több századokon át veszteglett.

Kitűnő ezen nyelv a gyökszavak számával, egyszerűségével, ezeknek igen termékeny származásaival [1]), erőteljességével, deliségével és — mint a nem rég új életre üdült honi literatura eléggé bizonyítja, — majdnem kimeríthetlen képződhetőségével, a természeti hangok hű utánozásával s főleg azon tulajdonságával, melynél fogva a szellemet fölemelni s lelkesítni oly hatékony. Mind ez pedig nem azt igazolja-e, mit Leo császár bizonyít, hogy a magyar nép nemes, nagyszívű, mély lelkületű, erővel teljes, gondolatban s érzelemben gazdag? Nem tanúsítja-e, hogy minden darabosságuk mellett is szellemök a természeti vadság kérges burokjából némikép már kibontakozva s a nemesebb indulat erőtől pezsgő keblökből egészen kizárva nem volt légyen?

S ezen népnek, mely ily szép, ily lelkes nyelvet alkotott és beszélt, nem volt volna-e már költészete is? [2]) Átaljában mindenütt, hol az Isten és halhatatlanság eszméje már némi rendszerbe foglalva, az az, hol vallás létezik, ott a költészet

---

[1]) Nem épen minden megvetendő, mit a szószármaztatásra nézve Fesslernél 1, 180. találunk; p. a szemtől szemérem; szertől szerény, szerelem, szerencse stb. tiszttől tisztaság, tisztesség stb. stb.

[2]) P. Caelius Calanus Belnél: in Apparatu stb. bizonyítja, hogy a hunoknak is voltak dalosaik, kik hőskölteményeket, s egyéb énekeket daloltak a lakmározások fölött.

sem maradhat el sokáig. Ez szintoly bizonyos tünemény a hadakozó, mint a még természeti egyszerűség kebelében élő népeknél: itt az Istenség iránti szíves hála, gyermeki őszinte áhitat s a teremtő nagyszerű műveinek és számtalan jótéteinek szemlélgetésénél fölébredő bámulat s imádás költeményben ömledez a természet lelkesedett gyermekének ajkairól; amott a szerelem és a legközönségesebb emberi szenvedélyek, a hiúság, kevélység és dicsvágy, melyek az embert, főleg a műveletlent, bajnoki tetteinek emlékezeténél megszállják, s melyek hízelgőkre, kik azokat magasztalják, vagy néptanitókra, kik azoknak elbeszélésével a honfiakat hasonló hősi tételeményekre buzdítani ügyekszenek, minden időben találtatnak, — természetes szülői a költészetnek.

Ámbár a dalok, énekek, regék stb., melyek azon időben magyar nyelven készíttettek s daloltattak, mind a feledékenység örvényébe sülyedtek, de egykori lételök nyomára itt s amott még is akadhatni. Költők nem csak a papok voltak, kik az áldomások alkalmával a népet költeményeikkel szent gerjedelemre és bajnoki tételeményekre s dicsvágyra gerjeszték [1]), és a temetkezések s gyásztorok fölött az elhunytak érdemeit, hősi tetteit annak tiszteletére s a hallgatók fölbuzdítására elzengedezték [2]); hanem sokan magok a hősek közől is, mint ezt Béla irnoka a hét vezérről megjegyzi [3]), költöttek s énekeltek ily dalokat. A diadalmak és egyéb szerencsés esetek után tartott ünnepeken, a lakomák és mulatságok közepett is közönségesen hangszerek és dalok árjai ömlesztének a kancsók

---

[1]) Anonymus C. 42.

[2]) Péterfy: Concil. R. H. eml. h.: „Frequenter, — u. m. — subinde et statis diebus conveniebant affines et consangvinei cum amicis, memoriam defuncti celebrantes — reliquum diei cantionibus ad rem compositis extrahentes."

[3]) Anonym. C. 22. — Thuróczy II. C. 9. Schwandtnernél em. h.

mellett élénkebb örömet és vigságot a bajnokok kebelébe. Kár, hogy ezen dalok fölött a feledékenység sürű homálya borong!

A lakomákat igy irja le Béla jegyzője: „Etele városában — a mai Budán — megtelepedvén, mindennap vígan lakoztak vala, és mindenféle zengedező hangszerekkel, a sípok és fuvolyák édesdeden mulattató hangjai és a tréfások játszi dalai közt vigadoztanak. Az étel és ital a fejedelemnek és a hadnagyoknak arany, a vitézeknek pedig és a köznépnek ezüst edényekben vitetnek vala föl; mert a szomszéd országok javait Isten az ő kezökbe adta; bőven és kényelemmel s fényesen lakozának a hozzájok jött külföldi vendégekkel együtt. — Itten pedig vígságnak okáért husz napig maradának, és az alatt a magyar vitézek mind paripákra ülvén, a fejedelem színe előtt majdnem mindennap paizsokkal és dárdákkal nagy bajvívási mulatságot intéztek. Az ifjuság pedig kézíjjakkal és nyilakkal játszodozott stb. [1])

Eledelök ezen lakmározásokban, valamint egyébkor is, az irók egyező bizonyítása szerint, a vadászaton elejtett vadakból, nyájaik, csordáik tejéből és halakból állott; legkedvesebb eledelök ugy látszik a lóhus volt. Hiteles történetirók szerint több népek kedvelték a lóhust [2]), s ezek közt kétségentúl a magyarok is kedves falatjaik közé számlálták azt [3]). Béla jegyzője több helyen [4]) említi a feláldozott ló husából készített lakomát. Hihetlenebb az, mit nehány külirók [5]) állítanak, hogy

---

[1]) Anonym. C. 46.

[2]) J. G. Keysler: Disquis. hist. de interdicto carn. equinae usu §. 6. Antiq. Celticar. et Septentr. p. 332—338.

[3]) Otto Freising. eval. h. L. C. 10. — Thuróczy II. C. 39. eml. h.

[4]) Cap. 13, 22. stb.

[5]) Godofréd. Vitterb. Pistorinál Tom. II. p. 320. — Regino L. II. p. 90. — Annal. Metens ad Ann. 889. ap. Du Chesne III. 324. — And. Dandulo: Chron. ap. Murator. SS. rr. ital. stb. Tom. 12. p. 191.

a hust nyersen ették volna. Az orosz kormánytól szét küldött utazók azt beszélik, hogy a legvadabb népek, melyekre utjokban találtak, sem eszik nyersen a hust, hanem főzik, vagy, és többnyire, sütik [1]). Miért nem engedhetnők meg ezt a magyarokról is? — Mit pedig néhány régi német iróknál [2]) olvasunk, hogy emberszíveket ettek s vért ittak — minden részrehajlatlan történetiró nem egyébnek tulajdonítja, mint kegyetlenségök élénk festésének, a tőlök való félelem s azon gyűlölség kitörésének, melylyel irántok viseltettek [3]). — Továbbá, Béla jegyzőjének ezen szavaiból: „az emberek munkáját — utazásuk alatt — nem ették, mint előbb szokták vala“ [4]), azt kell következtetnünk, hogy a huson s tejen kivül egyéb, emberi szorgalom-adta eledellel is éltek előbbi hazájokban, és azoknak készitésében csak a hiány és szükség, melylyel vándorlásuk alatt a sivatag pusztákon küszködniök kellett, gátolta őket, míg mái hazájokba nem érkeztek.

Mi a magyarok erkölcseit szorosabb értelemben véve illeti, igen hibázik az, ki őket azon jelenések szerint itéli meg, melyekben külföddön s a harczok piaczán tűnnek elő, mert mások valának ők ott a fölzajlott indulatok dühében; mások otthon csöndes lakjaikban. Ők a külországokban, hova egyedül kalandok, harczok és rablások miatt száguldának, azon jellemben nem jelenhettek meg, minő egyébkor vala tulajdonuk; ott ők a németeknek, olaszoknak stb. csak ugy tűnhetének elő, mint kegyetlen rablók, mint könyörtelen harczosok, csalárdok, álnokok, szóval a harczok dühös indulatinak minden utálatosságival tetézett s minden emberibb érzelmökből kivet-

---

[1]) Tudom. Gyüjtem. 1817. évről 2, 80.

[2]) Lásd a 109-ki oldalon a 4-dik jegyzék alatti irókat.

[3]) Rotteck: Allg. Gesch. 4, 63. — L. erről némi észrevételt: Tudománytár 6, 59. 60.

[4]) C. 7.

kezett vadak. S ekkép a külföld csak egyik oldalát, a zajosat, sötétet, s a harcztüzében nagyítva, láthatá a magyarok erkölcseinek. Ily körülmények közt pedig mikép ismerhette volna meg egy ezen korbeli, idegen történetiró valódi alakjában e nép lelkületét, az oly véres kéreg alá rejtezettet, azon népet, mely iránt az elvesztett csaták, az igen is tetemes kárvallások miatt halálos gyűlölséget forralt bosszus kebelében? Mindig szemünk előtt kell tehát azon körülményeknek állniok, midőn a magyarok erkölcseinek a külirók által adott rajzát olvassuk; és ekkép látni fogjuk, miként ezen irók mindig csak az előttök feltűnő setétebb oldalt fogták föl; látni fogjuk, hogy itéletök többnyire az indulat szava, melyből aztán a józan kritika hiánya és szenvedélyességök miatt néhány későbbi irók sem tudták vagy akarták kigyomlálni azt, mit amazok az igazság rovására mondottak [1]). Azonban, a külirók szavát sem szabad minden kivétel nélkül igaztalannak mondanunk mindig, midőn a magyarok ellen vádat emelnek; csakhogy ennek méltánylatánál mindig szemünk előtt tartsuk azt, hogy midőn mások a külben legdicséretesb tulajdonaikat szokták előtűntetni, a magyar egyedül a harczos kegyetlenségével és darabosságával jelent meg szomszédjai előtt.

A magyarok erkölcseiben mindenekelőtt említendő a tisztelet és engedelmesség, melylyel fejedelmeik iránt viseltettek a nélkül, hogy mint több más nemzetek, egyszersmind

---

[1]) Például, midőn Freisingi Ottonál eml. h. Lib. 1. C. 31. p. 211 olvassuk, hogy a magyarok utálatos alakúak, fegyverzetökben szinte mint öltözetökben szennyesek, s csak a hozzájok költözött német vendégek által tanítattak némi tisztaságra; de még mindig elárulják, miként a kellemesb szín, mely rajtok van, nem természetes, csak mesterkélt stb. Nem kézzel fogható e itt a szenvedélyesség? S nem jut e eszünkbe hogy Otto barátságban élt a megvetett Predslava, Kálmán király házasságtörésről vádolt (Thuróczy II. C. 61. — Schwandtnernél I. 1, 223) felesége fiával, a földönfutó s a magyar koronára leső Borichcsal?

szolgaságra aljasodtak volna; jól tudták ők összekapcsolni a szabadságot a fejedelem iránti hódolattal. Hogy nem történtek volna az új hon szétosztásakor némi érdek-összeütközések, nem kelt volna föl némelyek keblében irígység az osztalék különbsége miatt, hihetetlen: és még sincs a fejedelmek kormánya alatt semmi nyoma a lázadásnak. Szép színben emeli ki a magyaroknak fejedelmeik iránti tiszteletét és engedelmességét az is, mi Géjza alatt történt. Ezen fejedelem, látván a nép megfogytát a szünetlen csaták miatt, a kalandokat megtiltotta; első rendeleteit pedig, hogy a későbbieknek tekintélyt szerezzen, nagy szigorúsággal kívánta megtartatni mindenkitől; és — a szilaj erejű, a kalandokat oly rég megszokott, a csalogató gazdag martalék után oly igen ásitozó magyarok engedelmeskedének a leghevesebb szenvedélyöket korlátoló fejedelmi parancsnak [1]). A rend szeretete s fejedelmök iránti tiszteletök ellensúlyt tartott szenvedélyöknek. Az indulatok kitörése végre csak akkor történt meg, midőn a beköltözött számos indegeneket az országos tisztségekben magok elébe tétetni s azokat szabadságuk s alkotmányjok veszedelmével a kormányra befolyni tovább nem tűrhették. Ezen készség pedig, melylyel előljáróik intézményeit teljesíteni, s azon tulajdonuk, mely szerint azoknak erkölcseit utánozni s magokra ölteni szokták, igen jótevőleg hatott a nép polgárisodására; mert tagadni nem lehet, mit jelenkori tapasztalásunk is bizonyít: a pórosztályban, annak természeti jelleme szerint, kevés oly virág fejlett ki, mely magán a nemesebb erkölcsiség bélyegét viselte volna: az ilyetén virágok csak ugy tenyésztek köztök, ha azoknak magva fölülről, az előljárók által hintetett el.

---

[1]) Freisingi Otto is bizonyítja ezt eml. h. L. 1. C. 31. „Omnes — u. m. — sic principi suo obsequuntur, ut unusquisque ne dicam manifestis illum contradictionibus exasperare, sed et occultis susurris lacerare nefas arbitretur.“

Fő vonások valának még a magyarok erkölcseiben: az őszinteség, az igéret és eskü szilárd megtartása [1]), igazság, hűség és tisztelet az erény, érdem és vénség iránt, mik kétszerte kellemesen lepnek meg bennünket az egyébiránt nyers indulatuaknál. — Miután I. Henrik császár által kilencz évi békére kényszeríttettek, bár miként ösztönöztettek is a kalandok szeretete s a martalék reménye által, és volt volna is ürügyök a békeszegésre, miután egyéb okok közt a németek nagy hadi készületei előttök titokban nem maradtak, a békét még is sértetlenül megtartották.

Hogy a magyarok közt mindig talált gyámolítást a segélyre szorúlt, a vendég pedig szives elfogadást és nemes lelket, irja Béla jegyzője is [2]); de még szebb színben tünnek elő ezen erkölcsi sajátságaik egy esetből, melynek leirásánál lehetetlen nem épűlnünk. Midőn Arnulf, bajor herczeg, a császár elleni lázadásnak kétes kimenete előtt megszökvén, egész családjával a magyaroknál keresett menedéket, nem csak vendégszeretőleg fogadtatott, noha néhány esztendő előtt egy kalandozó magyar sereget tönkre tett; hanem azután is, miután a körülmények változtával haza tért, tartományát egész haláláig megkimélték a magyar kalandorok [3]): alacsonyságnak tartván, azt megsérteni, kivel egykor vendégszeretetöket érezteték; miből eléggé kiviláglik, hogy keblökben a nyerseség mellett nemesebb indulatok is laktanak.

Leo császár [4]) szó és eskütörőknek, csalárdok és álnokoknak mondja őket; de ezen vonásokat vagy költötteknek kell

---

[1]) Anonym. Cap. 6. azt az észrevételt nyilvánítja a magyarok esküje iránt, hogy, noha még pogányok voltak, azt mégis mind halálig szentül megtartották.

[2]) C. 44, 46. stb.

[3]) Sigebertus Gembl. ad ann. 914. — Luitprand 2. l. Praynál: Ann. Vet.

[4]) Tactic. C. 2.

itélnünk, ha a fenebb említett s azokhoz hasonló tetteikkel összevetjük, vagy csak a háborúkra lehet kiterjesztenünk [1]), hol a körülmények, melyek közt álltak, ilyesmit majdnem szükségessé tettek. Ők a kozárok melletti honuk elhagyása után, különféle, előttök addig ismeretlen s oly népekkel jövének érintkezésbe, melyek a hűséget épen nem számlálták erényeik közé, legszentebb esküjöket is, barát s ellenség közt egyaránt megszegvén, ha hasznok ugy kivánta. Ez iránt p. a bolgárok és görögök történetei számtalan példát adnak; még maga bölcs Leo is [2]) ilyenekre tanítja hadnagyait. Ki kárhoztathatná tehát a magyarokat, midőn efféle tapasztalásaik által vigyázóbbakká s gyanakodókká levén, a csalást néha csalással torlották vissza?

Több irók festik még a magyarokat büszke, becsületszerető, dicsvágyó népnek, mely szándékával nem nagy lármát üt, komoly, kevés szavú, tettre készebb mint beszédre. Ők a szabadságot és életet oly szorosan összekapcsolták a becsülettel, hogy e nélkül amazoknak semmi becse nem volt előttök, s ennek fentartásaért semmi veszedelmet vagy áldozatot nagynak nem tartottak. Anonymus irja (C. 1), hogy semmiök sem volt, mit elveszteni féltettek volna, midőn becsületök megsértését kelle megtorlaniok. Ismeretes azon hét magyar története, kik a 955-ki csatában részint az ellen fegyverei, részint a Lech folyam földuzzadt hullámai által eltörült seregből fenmaradtak s elfogatván, füleiktől megfosztatva bocsátattak haza, honosaik veszedelmét hirül vinni. Ezek, mivel magokat inkább gyalázatosan elfogatni engedték, mint sem a harctéren dicsően haltak volna meg, a nemzettől elátkoztatván s vagyonuktól megfosztatván, gyermekeikkel együtt szolgaságra vettettek, s

---

[1]) Regino is hadi fortélyaik miatt tulajdonítja nekik a ravaszságot.

[2]) Tactic. C. 17. mm. 2. kövv.

azontúl csak csúf néven szólíttattak a gúnynevekkel különben is igen adakozó honosaiktól. Innét magyarázhatni meg azt is, hogy csak a legnagyobb szükség idején valának hajlandók kiváltani fogoly társaikat. — Ily becsületérzéstől ösztönöztetve, készséggel áldozták föl életöket, ha a közjó, szabadság és becsület ügye forgott fenn. Kiben ily érzés hiányzott, vagy a ki azt tettei által megsértette, lealacsonyította, — például, ha a fejedelem fölszólítására a hadban nem jelent meg, az a szabadságra érdemetlennek itéltetvén, szolgaságra vettetett. A bátorság és vitézség volt a magyarok előtt a legelső, legszükségesebb erény; e miatt emelték föl Álmos családját is fejedelemségre; mert hatalmasok valának — u. m. Anonymus — annak tagjai a harczban. Vitézség s bajnokság pedig becsületérzés, dicsvágy nélkül nem létezhet. E nélkül Leo császár sem nevezhette volna őket szabad és nemes népnek, mely ellenségeit csak férfias erő által törekedik meghaladni, mely a munkát s erőfeszítést szilárdsággal állja ki, és sem hideg sem meleg által nem győzethetik meg, sőt egykedvűleg tűri hiányát a legszükségesebbnek is.

Valamint pedig a nyilvános, ugy a magános életben is nemes népként állnak előttünk a magyarok. A nő sajátja volt ugyan férjének, ki őt szerződés által vette [1]); de azért nem tekinté őt ugy mint szolgáját vagy épen dolgot; sőt, mi az ily műveletlenebb népeknél ritkán található, becsülte őt s hű vala iránta [2]). Benne szelídséget s gyöngédséget kedvelt s utálatosnak látszék előtte az igen férfias asszony [3]). A nő tiszta szerelemmel viszonzá férjének hűségét. Az atyának

---

[1]) Ez azonban kevéssel több a gyanításnál; bizonyítani látszik azt ezen egy pár szó: eladó leány, és vőlegény, vagy is vevőlegény.

[2]) Hitves, feleség, házastárs néven szólítá őt.

[3]) Tán innét eredt a régi közmondás: óvd magad a szakállas asszonytól.

gyermekén tökéletes hatalma volt; de avval visszaélni tiltá a szivébe oltott szeretet. A felnőtt ifjú önálló s a nemzeti testület tagja lőn; de a természet és nevelés gyermeki tiszteletre s engedelmességre tanítá őt atyja iránt [1]). A házasságkötési szokásról igen keveset tudunk, s néhány szó majdnem mind az, miből egyet s mást gyanítanunk lehet. A házasulandók egymással valamely jegyet váltának, a házassági szerződés bizonyságául, melyet mind kettő, mig élt, magánál tartozott hordani [2]). Ha Zoltán és Taksonyról az egész népre szabad következtetést vonni: az atya választá s adá fiának a nőt [3]). A többnőségtől idegenkedett a magyar [4]). Még a nemzet főnökei is csak egy hölgygyel osztak meg szerelmöket. Mi azt bizonyítja, hogy az asszonyok kellő tiszteletben részesültek; — a fajtalanság pedig nem szennyezte keblöket. A nőnem tisztaságát és becsületét még a harcz tüzében sem szeplősité meg a magyar. Midőn egy csapat Zoltán alatt 938-ban martalékért kalandozott a szászok földén s onnét nagy veszteséggel visszanyomatván, hazatértében, bosszút forralva, egy apácza-kolostort dúlt vala föl, a szűzek ugyan valamennyien meggyilkoltattak, de tisztaságuk sértetlen maradt [5]).

Nem volt-e tehát a magyaroknak semmi hibájok, erkölcseikben semmi selejtes, semmi sötét oldal? — Ki állíthatná, hogy az eddig előszámlált erkölcsi sajátságok valódi, műveltség-

---

[1]) Atyját közönségesen *édes* vagy *uram* melléknévvel tisztelte s tiszteli máiglan is..

[2]) L. Franc. Pariz Pápai: Art. Herald. p. 125. „Hungaris veteribus — u. m. — fuit in more ut sponsus suae dilectae idolum alicujus Dei (ezt ugyan hibásan állítja — l. fenebb) argenteum donaret in signum contracti matrimonii, similiter et sponsa sibi copulando sponso; hoc appensum gestarunt semper, quamdiu uterque viveret.“

[3]) Anonym. C. 51. 52. 57.

[4]) C. 1.

[5]) Herm. Contrat. ad ann. 925, 938. ap. Pray l. c.

szülte erények s nem inkább a kedvező anyatermészet áldásai voltak légyen? Ki tagadhatná, hogy ama nemesebb erkölcsöket is, melyek bennök létcztek, vastag kéreg borította? Ámbár, mit tagadni nem lehet, szerencsés lelkülettel ruháztatott föl az anyatermészettől, némi hibák s hiányok s egy általános darabosság elválaszthatlanok valának műveletlen állapotjától. És mennyi természeti erők és képességek maradtak fejletlenül lelkökben, miután a cselekvésre csak a legközönségesebb szükségek indítá őket, s a szellemi nemesebb élet föl nem keltve szunnyadozott bennök?

A műszorgalom köztök ismeretlen lévén, a nemesebb polgárisodásnak hajnalát is alig hirdeté még egy gyönge, bágyadt pir. Sátorok alatt, vagy ezektől nem sokkal különböző kunyhókban lakván [1]), a földmívelést és szorgalmat megvetvén, dologtalan életökben csak harcz, bosszúállás vagy martalék volt tárgya kívánataiknak. Nálok is nyilván bebizonyult azon természeti törvény, hogy a természeti egyszerűség és ártatlanság azon állapotja, mely gyermek korában minden népnek kisebb vagy nagyobb mértékben tulajdona, nem állhat fenn tovább, mihelyt a külvilággal való közlekedés sürűbb, terjedtebb lenni s a népre hatni kezd; és hogy az értelemre s öntudatra alapított erkölcsi állapotot forradalomnak s az eredeti ártatlanság elsülyedésének kell megelőznie, miből a nép, ha kedvező körülmények által nem emeltetik, vagy soha, vagy igen későn gázolhat ki. A magyarok erkölcsi állapotja bejöttöknél jóval elébb ment által azon forrásba, melyben a természeti egyszerűség helyét heves indulatok, szilaj szenvedélyek foglalták el [2]). Ezen állapotból utóbb kivergődtek ugyan, de igen lassú léptekkel; nemtőjök a keresztény vallás lőn, mely

[1]) L. Anonym. 1-ső czikkjét.
[2]) U. o.

által aztán egyéb kedvező körülmények is, p. a műveltebb szomszédokkal való barátságos közlekedés, előkészíttettek.

A német irók eleinket iszonyú kegyetlenségről, rablásokról és pénzszomjról vádolják, és — nem is egészen költött ezen vád: rabló kalandjaik alatt egy egész századig nyögött Európa s átkozta kegyetlenségöket. Eredetileg a magyar igazságszerető, szelíd és jámbor vala; Anonymus bizonyítása szerint (C. 1) „nem kívánták más javait, mert mind gazdagok voltak — az az megelégedettek saját vagyonukkal, — birván sok barmokat és elegendő táplálatot.“ De később s valószinűleg a kazarok társaságában elvesztették ártatlan erkölcseiket, lelkületök a sok harczban egészen elszilajúlt; Pannoniában pedig a kivívott diadalok, a meggyőzöttek alázatossága, a félelem és rettegés, melylyel egész Európa eltelt hírökre s mely kalandjaik alatt mindenütt előttök futott, s végre az idegen gazdagsághoz s élvekhez jutás az elbizottságot s a leghevesebb szenvedélyt, a pénzszomjat, lázítá fel kebelökben; kevélyekké, durvákká s kegyetlenekké tette őket egyéb nemzetbeliek iránt; erőszak tölté meg egész lelkületöket; csak az erő lőn előttök az igazság mérlege. Könyörületet, szelídebb indulatot a harcz tüzében nem ismert a magyar; a csata többnyire iszonyú pusztítással, a győzedelem kegyetlenséggel vala megfertőztetve. Érzette ő erejének hatását, mi egyébiránt is igen könnyen kegyetlenségre fajúl, ha erkölcsi nemesség vagy érett értelem nem fékezi szilajságát. A szabadságra érdemesnek sem tartatott, ki ellenséget még nem ölt. Hová seregök jutott, pusztaság jelölte nyomaikat: a városokat, falvakat fölgyujtották, a lakosakat részint fölkonczolták, részint szolgaságra vitték. — Undorodott a magyar attól, hogy a szorgalom verítékével szerezze meg azt, mit erőszak s vér által szerezhetett [1]), annál

[1]) Mit Tacitus Cap. 14° a régi németekről ir: „Pigrum, quin imo te

inkább, mivel rohanásaiknak csekély gát vettetett az egymásközt viszálkodó vagy szolgaságukban elfajult szomszédoktól. Mivel pedig ezen növekedő hajlandóságuk erkölcsi elvek és a vallás által nem szelidíttetett, nem fékeztetett meg, oly szilaj szenvedélylyé lőn, hogy attól többszöri tetemes veszteségök s véres megverettetésök után sem valának visszatarthatók; ők, kik honn a békés életben — Anonymus szerint — oly igazságosak voltak, — mig t. i. erkölcseik a szünetlen rablások között meg nem romlottak, — a külföldön mindent magokénak tartottak, mire erőszakkal szert tehettek.

Ezen rablások pedig igen károsan hatottak a nép egész lelkületére s oly következményeket szültek, melyek a nemesebb műveltséget meghonosodni sokáig nem engedték. Kalandjaikon külgazdagsághoz és élvekhez jutottak [1]), mielőtt a műveltség némi magasabb fokára emelkedtek volna; az idegen kincsek pedig nem engedték az elfojtó bőség alól, melyek által a szilajság ápoltatott, kibontakozni a nemesebb emberiséget. Más részről bizonyos az is, hogy az emberek és népek megvetése s méltatlan megsértése soha sem szül az erősebb szivében nemes indulatot. Igy történt a magyarokkal is: méltatlan bánásmódjok a szomszédokkal szíveiket mindinkább elkérgesíté, s érzéketlenné tette a nyomor látásánál; a szünetlen növekedő martalék és harács növeszté annak kivánatát és az erőszakot, mely által szerezhető vala; a sokszor elkövetett igazságtalanság sziveikben annyira elfojtá az igazság érzetét, — melyről őket Anonymus ázsiai honjokban dicséri, — hogy a kalandok eltiltása után is megmaradt bennök az idegen vagyon utáni

---

iners videtur, sudore acquirere, quod possis sanquine parare," a magyarokra is illőleg alkalmazható.

[1]) Hermann Contract. ad ann. 917. Siegebert. Gemblac. ad ann. 906. seq. Praynál: Annal. vet. beszélik, hogy azokat a kincseket, melyeket egykor a németek a rómaiaktól rablottak el, most a magyarok harácsolták össze.

áhitozás; mivel pedig szomjokat kielégíteni a külföldre már nem mehettek, sokan saját rokonaik ellen fordultak, s igy honn is közönségessé lőn az orzás és rablás bűne, — mit a tömérdek erdők és puszták s a szorgalom hiánya még inkább elősegített. A későbbi törvények szerint, melyek ezen erkölcsi gyom kiirtása végett alkottattak, semmi vétség nem volt sürűbb ennél; ez ellen hozattak legtöbb tilalmak, legkeményebb büntetések [1]); mi nyilván bizonyítja mód feletti eláradását.

Elhallgatni azon szennyet sem lehet, mely a kegyetlenség és rablás után erkölcseikben legrútabb: a részegség [2]) és káromkodás, szitkozódás. A magyar napjainak nagyobb részét örömtelen munkátlanságban élte át [3]). De ámbár idegenkedett a szorgalomtól, mely neki szolgainak látszék, erejének érzete mellett még sem találhatott nyugalomban megelégedést. Hogy tehát ezen ürességet életében betöltse, a bornak, melyet már régtől fogva ismert és kedvelt, — mértékletlen italával üzé unalmát s fojtá el öntudatát. — Ez azonban közönséges oly műveltségi fokon lévő népeknél, minőn a magyarok állottak: mi az élet érzetét fölemeli, az indulatokat fölhevíti, vagy mi az örömtelen és munkátlan állapot unalmi súlyát az eszmélet elhomályosításával enyhíti, mindig kedveltetett az alacsony műveltségű népektől. — Ezen hajlandóságból a részegségre, és a magyaroknak egyébként is sajátságaik közé számítandó, hirtelen felforró haragból eredt a szitkozódás, ama valóban rút szokás, mely a jelenkori magosabb polgárisodás szégyenére, máiglan mód felett divatozik.

---

[1]) Regino is 889-ik évről irja: „nullum scelus apud eos furto gravius.“ — Sz. István, Sz. László és Kálmán királyok törvénykönyvei telvék az orzás tilalmával. L. többek közt: Decret. S. Stephani. L. 2. C. 29. 40. 41. — Decret. S. Ladislai majdnem az egész II. könyv. Decret. Colomanni L. 1. C. 51. 54. 56. stb.

[2]) Anonymus C. 22.: „Per totam septimanam solemniter comedebant, — u. m. — et fere singulis diebus inebriabantur.“ — C. 33. stb.

[3]) Leo Tact. eml. h.: „Otio dediti — — vitam traducunt.“

Ha már azon egyes vonásokat, melyeket eddig vázolánk, egy képbe állítjuk, világos: hogy a magyar nép, ámbár épen nem szerencsétlen lelkülettel áldatott meg az anyatermészettől s oly vadnak sem mondható, mint néhány külirók által festetett, mégis valóban nyers, szilaj, műveletlen vala. Költözködései, a szinte műveletlen népekkel való közlekedése és szünetlen hadi kalandjai alatt elveszté természeti egyszerűségét és szelídségét, mielőtt a polgárisodásban előhaladott volna; a harczok szelleme, az idegen vagyonhoz könnyű jutás a nemesebb emberiséget keblében kicsirázni nem engedé. A polgári műveltség egy arányban járt az erkölcsivel. Alkotmányjok még fejletlen s csak vázlata volt a társasági rendezkedésnek. A szorgalommal együtt, mely alapja a polgárisodásnak, hiányzott a polgári osztály, hiányzottak a valódi polgári erények.

Ezeket s velök együtt a műveltséget csak később, s a többi körűlmények közt leginkább az új vallás malasztjai terjesztették szét közöttök; s mondhatni, kevés nemzetben okozott a keresztény vallás oly szembeszökő változásokat, mint minőt a magyarban szemlélünk. Másutt ez többnyire gyakorlatban találta a földmívelést, haladásban a műveltség egyéb ágait. De itt a legszebb s termékenyebb rónákon és völgyekben kezdete is alig mutatkozott a földmívelésnek. Ennek átalános elterjedése első áldása volt a keresztény vallásnak polgári s culturai tekintetben; ennek jótékony hatása által taníttatott e nép hazájában honos lenni, a kalandokkal fölhagyni s a vadászat és halászatot, melyek eddig fő s csaknem egyedüli foglalkodásai valának, földmíveléssel s műszorgalommal cserélni föl. Ezekkel pedig a nemzeti erkölcsök nemesbülése is karöltve haladt elő.

HARMADIK RÉSZ.

Európa s a magyarok polgári és erkölcsi műveltsége közti különbség.

Közelítenünk kell már a kitüzött kérdés velejéhez: a két fél közti különbség kijelöléséhez. Az eddig adott rajz különböző színezetű részei által sokfelé vonja figyelmünket: közelebb kell tehát ezen részleteket egymáshoz illesztenünk, hogy összehasonlításukból jobban kitünjék, mi köztök a különbség.

Azon nép, mely — tág értelemben véve — a természet egyszerű állapotjában él[1]), nyers együgyűsége s minden darabossága mellett is bír némi erényekkel.' Az ily népben az egyenlőség és függetlenség fölmagasztalt érzete s ennek következményei, a szilárd lelki erő és személyes becséről való büszke meggyőződés, bátorság a vállalatokban s legyőzhetetlen állhatatosság azoknak kivitelében, sajátságos szabad gondolkodásmód s több efféle vonások közönségesen föltalálhatók. A romlatlanság ezen nyilvános jelei pedig nem különben mint a gyermeki egyszerűség s a természeti szabadságnak azon ingerei, melyeknek bélyegeit minden tételményeik magokon

---

[1]) Minőben voltanak p. Tacitus germanusai, Caesar gallusai, a magyarok régi honukban, mint Anonymustól C. 1. festetnek.

viselik, főleg pedig a későbbi kifejlés reménye némileg kibékéltetők az ily népek hiányaival és darabosságaival.

Ezen természeti állapottól eltért akkor már nem csak Európa, hanem a magyarok is — de igen különbözőleg. Az európai népek, kevés kivétellel mind, s épen a legnemesbek, leghatalmasbak, az aristocratia vagy zsarnokság igája alá görbedtek; s példájok által bizonyították be — kivált a nyugotiak, — miként a legromlottabb állapotba, melyre csak képes a polgári társaság, sülyednek a népek, ha, mielőtt a fölvilágosodás és műveltség bizonyos fokát elérhették, politikai vagy vallási zsarnokság nyügébe szoríttatnak. A műveltség még az egészen elnyomott népet sem hagyja némi társasági erényekben szűkölködni: egy bizonyos illendőségi érzetet szül az, mely néha kipótolja némileg a valódi erényt; legalább az indulatok szilaj kitörésétől s a durvább gonosztettektől visszatartja az embereket. De Európa népei, midőn szabadságukat részint a hűbérség, részint a zsarnokság elnyelé, kiműveltek — a görögöket kivéve — még nem valának. Egyszerű, romlatlan erkölcseik pedig már elfajultanak. Például a németek dicséretes erkölcsei: a hűség, igazságszeretet, együgyű jámbor szív, szemérmetesség, őszinteség stb. nagyrészint már elenyésztek s az alattok lappangó szenvedélyek, a féket elszakítván, fölzajlottak: a haszonvágy s az érzéki kéjek elaltatták a hűséget és szemérmet; a hosszú visszaélés a hatalommal, s a jogbitorlás meggyilkolá az igazság szeretetét s a szív jámborságát; a nemzet nyakas, szilaj zsarnokokká és gyáva szolgákká aljasodott.

A magyarok szabadsága még fenállott s a természeti függetlenség csak annyira volt megkorlátolva, mennyire a polgári társaság fenállhatása szükségkép kivánta. Hogy pedig nálok a szabadság mellett is oly nagy elvadulás és romlottság mutatkozik, egészen más okból magyarázhatni meg, mint az

európai népek elfajulását. Az európaiaknál magából a néptömegből, a polgári társaság fonák elrendeléséből forrott ki a romlottság; a magyarok közé kivűlről hozatott be s hintetett el annak szapora magva. Oly helyzetben valának ezek, mint egy nemes gyermek, ki korán selejtesek társaságába szövődik: ki csodálhatja, ha a növendék szenvedélyessé, féktelen erkölcsűvé fajzik el, s természeti nemes lelkületének alapja csak gyönge és kevés vonásokban tünik még elő az elkorcsult szívben? Mert tagadhatlan, hogy a magyart átalában nemes lelkülettel áldotta meg a természet; de mielőtt ez benne némileg kifejlődhetett volna, oly körülmények közé vették változó viszontagságaiban, melyek közt erkölcseinek természetes irányát megtartani s az elfajzástól megóvni, még erőtlen vala. Egy részről az elvadúlt vagy elkorcsúlt népekkel való közlekedés s azoknak kártékony példája; más részről pedig a szünetlen harczok viharjai, melyekbe helyzetök s erővel teljes fiatalságuk által ragadtatának, és az idegen, műveltségök fokához nem illő kincsek s élvekhez korán jutás, megrontották a nemzet erkölcseit: a békés, igazságszerető, szelíd pásztorokból szilaj szenvedélyű harczosokat, pénzszomjazó, kegyetlen rablókat képeztek.

Az erkölcsi romlottság tehát mind két részről beállott már; de annak okai s eredete különböző, sőt ellenkező vala némi tekintetben. Európának nagy részét a szabadság hiánya a rabiga sülyesztő s korcsítá el; a magyaroknál pedig a féktelen szabadság, melyet sem a polgári társaság tökélytelen szerkezete, sem a vallás kellő korlátok közé nem szorított, okozta az erkölcsi elvadúlást . . . Európában a társasági rendszer elfajzása és az egyébiránt tiszta, isteni szellemű vallásnak, tudatlanság, babonahit s a hitábrándszülte képtelen kohólmányok általi elrútítása s megfertőztetése fojtotta el a műveltség forrásait s aszalta le a virágokat, melyek már fejlésnek

indúltak; a magyaroknál a nemes gyümölcs magva, kérges burokba rejtőzött s a körülmények mostohasága, a szünetlen harczok, és a fullasztó bőség azt kicsirázni nem engedték, zsibbadtságba szorították . . . Európában a polgárisodás némi virágai, melyek már fejledeztek, — a kereskedés, műszorgalom stb. néhány olasz, déli franczia s több görög városokban, hasonlók valának azon kerti virághoz, mely szorgalmas ápolás nélkül egy ködös égöv alatt csak teng és silányul hajtja az egyébiránt ép gyökerekről sarjadékait; — a magyaroknál a szebb polgárisodás még ismeretlen vala; de ellenben az elvadulásnak közepette is találhatók, mint ép gyümölcsök a férgesek között, a romlatlanság néhány vonásai: nyiltszivűség, nemes gondolkodásmód, erő, bátorság, őszinteség stb. eff. De szükség ezen eszméket bővebben kifejtenünk s kiegészítenünk.

Miben s mennyire különbözött a nyugoti népek polgárisodása a magyarokétól?

Miután fennebb, mennyire a rövidséggel megférhet, részletesen előadtuk Európa s a magyarok polgári s erkölcsi műveltségét, most már csak eredményeket kell kivonnunk a két fél egybevetéséből. Nagyobb világosság okaért szükségesnek látom ismét a fő részletek szerint haladnunk.

Tekintsük először is a polgári társaság szerkezetét. A különbség itt tetemes. Európa kérdéses országaiban hűbéri rendszert találunk a tőle elmaradhatlan zsarnoksággal és szolgasággal. Ezen rendszer következtében — mely kezdetétől fogva magában hordta az elfajzás csiráit — az egyének nem eszmék által, mik egyedül természetes és tartós kapcsai a hon és nemzet iránti hűségnek; hanem csak személyes érdek, büntetés vagy jutalom, félelem vagy remény által köttettek a honhoz,

a társasági tömeghez; a nemzet számtalan apró részekre oszlott, melyek mindannyiszor elkülönözve állottak egymástól, valahányszor a polgári lánczolat első kapcsa — melyről a számtalan hosszabb vagy rövidebb lánczok, a vasallok sora, külön külön függtek, — a fejedelem hiányzott. Ezen rendszer, miután a szabadságot gyökerében elfojtja s fő elve nem egyéb mint szolgaság, természete szerint korlátlan urrá teszi a fejedelmet, zsarnokságot szül; de a kérdéses időben ezt már elnyelte a hűbéri aristocratia. A vasallok a rendszer elfajzása után hatalmasokká lévén, a királyi hatalmat nagy részben magokhoz ragadták, vagy konok ellenszegülésök által a fejedelmet annak gyakorlatában ugy annyira meggátolták, hogy végre csak személyes erejétől függött hatalma; — ekkép pedig a kormány korlátjai nem igazságon, nem szerződésből eredő jogokon és szabályokon, hanem egyesek, vagy legfölebb egyes testületek féktelenségén s daczán alapúltak.

A magyaroknál, a fenn előszámlált sarkalatos törvények szerint a nemzet vezérei adták a hatalmat a fejedelem kezébe; a korlátok, melyekkel uralkodása összeszoríttatott, igazságos szerződésből eredtek. Eleinte nehéz feladat volt ugyan a fejedelemnek az egyenlőktől nyert főhatalmat gyakorlani, de czélszerű intézmények azt nem sokára megerősítették. A fejedelem csak feje, s nem ura volt — mint amott — a nemzetnek, s ez annak alattvalója, nem pedig szolgája. Egyesek egymás iránt polgártársak valának, közérdek által egyesitvék, s kapcsolvák a honhoz s a nemzeti tömeghez, csekély jogbeli különbséggel; mig amott — Európa kérdéses tartományiban — a nép királya iránt tulajdonképen egy szolgatömeggé aljasodott; egyesek pedig különvéve részint makacs, büszke, követelésekkel teli zsarnokokra, részint szolgákra oszlottak, kik jobbára még a természeti jogaiktól is megfosztva valának, s részint csak személyes érdek, részint uraik által csatlódtak a

hazához. A magyarok valamennyien önállású tagjai valának a nemzetnek; s háborúban is nem urok érdekeiért, hanem az egész nemzetéiért s tulajdonképen minden egyes külön önmagáért s övéiért harczolt.

Az igazgatás a nyugoti császárságban külsőleg rendszeresb volt ugyan s nagy részint törvényeken alapúlt; de mivel azokat egy részről zsarnoki önkény hirdette, más részről a hatalombitorló vasallok a legüdvösebb intézményeket is, azokat főkép, melyek az alsóbb osztályt s igy a nemzet nagyobb részét kedvezőleg illették, gőgös féktelenséggel vették meg, s minden rendet lábaikkal tapodtak: ez okból azon szabályok a nép boldogságát s műveltségét előmozdítani képesek nem voltak. A magyaroknál a beligazgatás kiszámított intézmények által még nem volt szabályozva, s azoknak helyét részint a nemzet fejeinek az előforduló esetekben tett rendeletei, részint ó szokások, részint pedig — mint több történeti jelenetek bizonyítják, — önkény ugyan, de patriarchalis szellemű, pótolták ki. Visszaélésnek pedig, egyes eseteket tekintve, mind két részről majdnem egyiránt nyílt mező: a magyaroknál a fölhevült indulatok kitörése; amott a szűkkeblű önzés, daczos zsarnokság, telhetetlen haszonvágy könnyen s nem ritkán büntetlen földúlhatá az erőtlenebbek sükeresen nem védett, nem biztosított boldogságát; csak hogy a nyugati országokban annál gonoszabb volt a csíny, minél több s világosabb a törvény, mely általa megsértetett.

Az igazságszolgáltatás az egyesek előforduló ügyeiben épen rosz lábon állt a nyugati tartományokban, alkalmasint roszabbon, mint a magyaroknál. Ezeknél ha bár a bíró belátása s önkénye szerint dönté is el az ügyet oly esetekben, minőkben a divatozó törvények és szokások itéletét nem korlátozták; de mivel a nép maga választotta bíráit, s azokat, ha igazságtalan itéletet mondottak, meg is foszthatta tisztétől:

igazságtalanság itt sokkal ritkábban történhetett, mint amott, hol a pörlekedők az igazságnak az itélőszék által teendő nyomozását megvetvén, az oly igen kedvelt s törvények által is pártolt párbaj s ordaliák, s igy merő vakeset által keresték az igazságot.

Ámbár tehát sokkal több értelmi fejlettség tűnik ki a nyugati országok szerkezetéből, de polgári állapotjok nem sokkal több műveltséget árul el a magyarokénál. Ezen állítás egy kissé tán túlságosnak látszik; de ha Európa nevezett tartományaira élénkebb tekintetet vetünk, nem fogjuk azt képtelennek kárhoztatni. Műveltséget, a polgári alkotmány tekintetéből, nem ott találunk, hol annak szerkezete mesterileg kiszámított, ügyes combinatiokon alapul; hanem ott, hol az alkotmány czéljának megfelel: hol a társasági viszonyok igazságos törvények által határozvák meg, s a fejedelemnek elég hatalma van azon törvények teljesítését sükeresen sürgethetni; hol a közjóra mindenki arányosan áldoz s viszont arányosan részesül a társaság áldásaiban; hol, végre, az alkotmány nem csak néhányak, hanem az egész nemzet, s külön véve minden egyesek erejének s képességének kifejtésére, tökélyesbítésére és gyakorlatára nyujt módot s alkalmat. De a kérdéses országok társasági szerkezete, minden kiszámoltsága mellett sem mozdítá elő, sőt inkább gátolá a nép műveltségét s boldogságát: mig néhány szerencsést pártolt, a néptömeget elhanyagolá, sőt tettlegesen is elnyomta; a szerencse kegyétől megfosztott, számosabb résznek szolgasága nyomorúságában tulajdonúl semmije sem maradt, s ámbár az ő vállait nyomta minden teher, a társaság áldásaiban még sem osztozott: megfosztva volt birtoka használatától, meg minden módoktól, melyek által természeti erejét s tehetségeit tökélyesbíthette volna; sőt még élete s egyéb természeti jogai sem valának a szerencsétől kegyelt néhánynak szilaj önkénye ellen biztosítva.

A magyarok társasági alkotmánya sokkal egyszerűbb, fejletlenebb; de mégis jobban megfelelt czéljának — vagy legalább avval össze nem ütközött; a műveltséget, az erők és képességek kifejlését emelő s szabályzó körülmények nem valának ugyan még előidézve az alkotmány és igazgatás által; de nem is fojtattak el; a polgárisodás forrásai még nem tárattak föl, de nem is dugattak be, mint amott. Itt a nép szabad volt a birtokot és személyt illető természeti jogainak teljes birtokában; szabadsága minden egyesnek volt magát kiművelni, — ámbár módja, a többi szükséges körülmények hiánya miatt, itt sem. A különbség, mely a két fél közt ezen tekintetben létezik, abban tűnik elő, hogy nyugaton a társasági rendszer, miként elfajulva fenállott, a polgárisodást több részleteiben tettlegesen, a magyaroknál semlegesen gátolta; amott a műveltséget gyarapító módokat a nép számosabb részétől elrabolta, emitt éretlensége s az értelmi fejlettség hiánya miatt nem állította elő.

Azonban mik itt a nyugoti népekről átalánosan mondvák, a külön néposztályokra és vidékekre kivétel nélkül nem alkalmazhatók. Az uri osztálybelieket az alkotmány javakkal, egy gondtalan, kényelmes élettel bőségesen ellátta, kiváltságokkal pártolta; nyitva állott minden nemesnek az út, országos tisztségekre fölvergődnie, a tudományok — noha elég homályos — világánál értelmét némi ismeretek által földerítenie, szívét kiművelnie.

Továbbá, kedvezőbb állapotba helyeztettek vagy csak hagyattak a városi lakosok. Nem valának ezek mégis annyira a zsarnoki önkény éle alá vettetve; a szolgaság igája nálok nem volt oly nyomasztó, mint egyébütt a vidéken; szabadabban leheltek, s a műveltséget köztök már maga a gyakoribb érintkezés s az emberi szellem előre törekvése is növeszté, melynek elébe megháthatlan gátok nem vettettek. A városi,

szorosabb társaság s az ebben elkerűlhetetlen surlódás, a viszonyok szaporodása stb. szükségkép kivánt sok oly intézményeket s okozott oly körűlményeket, melyek a társasági állapot nem legkedvezőbb szerkezete mellett is emelték a polgárisodást. Ez oldalról már, s kivált ha még a műveltebb olasz, déli franczia és rajnai városokkal vetjük össze, sokkal alantabb állnak a magyarok, kik bizonyos, állandó lakhoz szokva, városokba szorítva még nem lévén, azon kedvező körűlmények közé sem valának helyezve, melyek a városi élénkebb, szorosabb kapcsolatú életben oly hatalmas emeltyűi a műveltségnek.

Mi tovább a kérdéses nyugati országokban a polgárisodás egyéb részleteit illeti, legelőbb is nevezendő a szorgalom. Bár mily csekély volt is az magában, a magyarokét még sem állíthatni melléje. A városok környéke Német-, Franczia- és még inkább Olaszországban egyéb vidékektől — mint fennebb is érintők — igen különbözött; a néptömeg összeszorultságából eredő szükség a föld szorgalmasabb művelésére kényszerité a lakosokat, kiirtatá a vadon erdőket s helyeiken gabonát, bort s egyéb élelmi szereket termesztetett, s becset s értéket adott a földnek. Szükségkép divatoztak itt a mesterségek is, és pedig nem egyedűl azok, melyek csak az élet elkerűlhetetlen szükségeit elégitették ki, hanem olyanok is, melyek a fényűzés, az élet kényelmei s örömeinek tárgyaival foglalkodtak; — s ekkép a magasabb műveltségnek legalább kezdete meg volt már téve. Különösen azon olasz, déli franczia s néhány rajnai városokban, hol a nagyobb szabadság mellett a kereskedés is gyakorlatban vala, a polgárisodás magasabb fokai felé kezdett haladni; az akadályok ugyan még szint oly számosak voltak, mint makacsok, de az út már ezeken által is meg kezdett töretni. A kereskedés, mely ezen városok lakosait egyéb nemzetekkel s főleg a még mindig műveltebb kelettel folytonos közlekedésbe állította, terjeszté a józanabb ismerete-

ket, emelé a műszorgalmat, gyakorlatba hozott némi találmányokat, s mind ez a növekedő gazdagodással párosúlva, érlelgeté a józan szabadság szellemét s mindinkább derengeté a nemesebb polgárisodás hajnalát.

Míg ekkép a foglalatosság ezen országoknak némi műveltséget kölcsönözött, a magyaroknál épen az gátlá a polgárisodást. Mint fennebb részletesen előadtuk, a magyarok foglalkozása egyedül a harczok, vadászat és baromtenyésztés körében forgott; mert miután a háborúk, vagy inkább a kalandok életük nagy részét elfoglalták s a javak szerzésének egyik ágául szolgáltak, méltán állíthatni azokat is foglalkodásaik közé. Ezen kalandok kedvezőleg hatottak volna ugyan a magyarokra, miután őket különféle műveltebb tartományokba s városokba vitték, ismereteiket tágíthatták, s a polgárisodás némi ágait, a műszorgalmat, kereskedést stb. velök megismertethették, ha egyrészről ezen hatásnak elfogadására készületlenek s mind értelmök, mind polgári állapotjok tekintetében fejlettlenek nem voltak —; más részről pedig a szünetlen harczok a népet a földműveléstől el nem foglalták s az egyébként is csekély néptömeget igen érezhetőleg meg nem csökkentették volna; ehhez járult még, hogy a kültartományokban összeharácsolt javak könnyíték az élet szükségeinek kielégítését; pedig közönségesen tapasztalható, hogy csak a szükségnek kellemetlen érzete ébreszti föl szorgalomra a még műveletlen embert; s azért a magyarok polgárisodásának gátjai közt a legmakacsabbaknak egyike volt az, hogy az élet szükségeihez idegen javak által könnyen jutottak: a bőség, csekély és kevés szükségek mellett elfojtá a fölebb törni vágyó szellemet, s a szorgalmat, mint ilyetén körülmények közt szükségtelent, fölébredni nem engedte.

A foglalkodás másik neme, a vadászat s baromtenyésztés pedig a népet széllyel, majdnem egyes családokra oszlatván,

s állandó lakokra nem szorítván, a földnek csak annyi s addigi becset kölcsönözött, mennyire s meddig az barmait legelővel elláthatta, s végre a társalkodási surlódást, az előhaladásnak ezen leghatalmasb rugonyát, igen meggyöngítette. — Az egyszerű életmód s kevés szükségek a meterségek közől csak azokat hagyták gyakorlatba jőni, melyek elkerűlhetlenűl szükségesek voltak, — p. a mezekre fordítandó bőrök kikészítésével, fegyver-gyártással s effélékkel foglalkodó kézműveket. — Ezen tekintetben is szembeszökő különbség létezik tehát a magyarok s a nevezett európai országok polgárisodása közt; emitt már néhány — s a nagyobb olasz és burgundiai városokban még felsőbb fokokra is fölemelkedett a polgári cultura; amott pedig még az elsőt sem érte el, mely tulajdonképen a földmíveléssel kezdődik. Azonban e különbség fonkonként kissebűl s enyészik, a mint délről éjszakra, Olaszországtól a német és franczia éjszaki határszélek felé távozunk.

Az értelmi műveltség tekintetében is tetemes a különbség; a magyarokról ugyan e részben kevés tudományunk vagyon; épen ezen sötétség is bizonyítja, hogy nálok a természeti józan ész volt minden, s a tudományok még épen nem ismertettek. De miként is várhatni egy néptől, mely életét részint a harcztéren, részint a vándorpályán, vagy honn vadászattal s baromtenyésztéssel tölté, mely rendesebb társasági szabályzatot nem ismert, magasabb értelmi fölvilágosodást? A költészet ugyan, mint fenebb, mennyire a tárgy homálya engedé, bebizonyítánk, némileg gyakorlatban vala; de melyik műveletlen, egyébiránt szebb lelkületű, népnek nem volt ifjuságában költészete, mely az alsóbb szellemi képességek kifejlésével együtt szokott fölébredni? E tárgyban csak alkotmányjok s tacticájok szemlélete adhat némi világot; mert ezeken kivűl semmi egyéb észteremtmény nem jutott hozzánk azon borús századok sürű ködén által.

Az alkotmány csak vázlat volt még, részleteiben igen fejletlen; s az is, mi abban már fenállt, nem annyira az okoskodó észnek szorosan kiszámolt, rendíthetlen elveken épült következtetése, mint inkább a természeti okosság szüleménye; s azért egész társasági rendszerök oly egyszerű s patriarchális szellemű, milyen csak az ifjúság korában élő népeknek lehet tulajdona. Lehet-e egy, több elemekből egybeszövetkezett nemzetnek alkotmányi alapja egyszerűbb, mint amaz öt sarkalatos szabály, melyen a magyar monarchia épült? Azonban, midőn ezen polgári alkotmány a magosabb értelmi műveltség hiányát bizonyítja, egyszersmind tanúja annak is, mily szép természeti észszel és lelkülettel áldatott meg ezen nép az anyatermészettől.

És ezt tacticájok még nagyobb világba állítja. Igaz ugyan, hogy egyik oka azon számos diadaloknak, melyek e maroknyi nép fegyverét követték, s nevét keleten, mint nyugaton félelmessé tették, abban létezett, hogy Európa akkor még majdnem egészen gyalog, az ázsiai tacticával ismeretlen, bomladozó kiséretekből összecsoportozott serekeget állított a rohanó magyar lovas hadaknak elébe; de tagadhatlan az is, hogy harczmódjok, mely szerint nem annyira közel vívásban, mint kiszámított hadi fogások, fordulatok és cselszövények által verték meg az ellenséges hadakat, — nyilván bizonyítja, hogy eszök sebes, éles, gyakorlott volt. De hogy itt is nem a magasabb értelmi cultura, hanem csak a természeti józan ész vitte a szerepet, világos a valamivel későbbi idők történeteiből; midőn t. i. az európai népek, főleg a nyugatiak, a magyarok tacticáját kitanulták, ezek a kiszámítottabb német hadtudománytól ritkábban vívhatták ki a babért.

Igaz ugyan, hogy Európa szóban forgó tartományaiban is csekély volt az értelmi műveltség s az alsóbb néposztályokban talán semmivel sem nagyobb a magyarokénál;

de a papi s uri osztályé bizonyosan sokkal magasabb lépcsőn állott. Nem ismétlem itt az ügyes szerkezetű hűbéri rendszert, sem a vallásból sugárzó világosságot; csak azt említem, hogy a sürű homályból, mely Európát is elborítá, itt s amott még is tündöklött néhány fényes csillag, egy műveltebb kornak is díszére válandó. A tudományok néhány ágai minden monostorban műveltettek, s ámbár azokat a haszontalan csekélységek és szőrszálhasogatások, a kor tudatlanságának e bélyegei, végkép elárasztá: az értelmet némikép mégis földerítették s a magános falakon áthatván, hintegettek is bár mily szűken, a közéletbe, s főleg az uri osztály körébe, némi ismereteket. Szintúgy a felső olaszhoni iskolák és könyvtárak oly értelmi műveltséget terjesztettek, mely bár magában véve csekély volt ugyan, de minőre a magyarok csak századok haladtával juthattak el. — Tekintsük már az erkölcsi műveltséget.

A kérdéses európai népek közt az erkölcsi műveltség valamint azon hasznok is, melyek ezen műveltségből származtak, a néposztályok különbözéseként különböző forrásokból eredtek ugyan; de mégis mindenütt ugyanazon két elv szorosan összekapcsolt s egymással ölelkező hatásának volt következménye. Ezen elvek: egy részről a vallás és a magasabb osztály szelleme; más részről ugyanazon vallás és a rabszolgaság szelleme. Ezen oldalról, úgy vélekedem, legtöbb világot nyerhet a magyarok s ezen nyugati népek műveltsége közt létező különbözés kimutatása.

Mi legelőbb is a vallást illeti: — nem akarom itt a keresztény s a magyarok régi pogány vallásának lényegét s azon hatást, melyet mindkettő a népek szellemére tőn, hasonlatba állítani; itt a hasonlításnak helye sincsen, a keresztény vallásnak túlsulyú elsőbbsége s jelessége miatt: csak azon tekintetben lehet itt a két vallást egymáshoz közelebb állítani, melyben az a gyakorlati élet némi oldaláról külsőleg

tűnik elő, összevegyűlve a világ szellemével, az emberek uralkodó eszméivel és szenvedélyeivel. Bizonyos, hogy ugyanazon vallás is az egymástól lelkületben és szellemben különböző népeknél különbözőleg nyilatkozik a gyakorlatban, különböző eszméket, véleményeket és szokásokat hoz divatba, oly formán, mint az ugyanazon fajú növény változik a különböző égöv alatt termetére s gyümölcsére nézve. Ellenben bizonyos az is, hogy a különböző vallású népek közt nem ritkán találhatni oly eszméket és véleményeket, melyek, ha bár különböző forrásból eredtek is, de nyilatkozásaikban megegyeznek.

Ily hasonlatot találunk Európa fenforgó népei s a magyarok közt a babonákhoz való ragaszkodásban és azon csodahitben, mely szerint a természet fölötti erőknek az emberekre közvetlen hatás tulajdoníttatott. A természet ismeretében Európa népei sem valának sokkal előbb a magyaroknál — a mathesis, physica, chemia, astronomia még a későbbi 13-ik, 14-ik században is bűvölésnek, a sátánnal való szövetségből származó renkivűli erőnek szüleménye volt a közhiedelem szerint; s életét veszélyezteté, ki a kor szellemén fölűl emelkedvén, ezen magusi tudományokba vágni merészkedett. Európa népei sem tudtak a rendkivűlibb eseményeknek egyéb okot tulajdonítani, mint a magyarok — t. i. szellemi erők hatását. Az curópai lovag szintúgy a szentek közvetlen befolyásának, a csata előtt tett szent fogadalmainak s igéreteinek, a testén viselt ereklyék — amuletek — erejének stb. effélének tulajdonította diadalmát, vagy menekvését a harczveszélyből, mint a magyar azon áldozatoknak, melyekből a táltos szerencsét jóslott. Az elvesztett ütközetet hasonlókép valamint egyéb bal esetet is, amott a sátánnak, emitt a kártékony s a nemzet veszedelmére törekvő ármánynak vagy ördöngnek fondorkodásiból származtatták. A betegségek, kárvallások stb. hasonló bűvölések, babonák s képtelen, előitéletes koholmányok által

próbáltattak elháríttatni mind a két részről. Amott számos törvények tiltják a kutaknál, fáknál, köveknél divatozó bűvöléseket, jóslatokat stb. eff. — s ezekhez hasonlók, mint annak helyén láttuk, gyakoroltattak a magyarok által is. A különbség ez oldalról legfölebb is csak abban létezik, hogy Európában ezen babonahit mind egyházi mind polgári törvények által tilalmaztatott: tehát legalább egy rész még is átlátta s kárhoztatta azoknak képtelenségét; a magyaroknál pedig ezek egy részét tették a vallásos szertartásoknak s hozzájok az egész nemzet vakbuzgón ragaszkodott. De az istenitéletek, az ügyeknek tűz, víz stb. próba vagy párviadal általi eldöntése, mely nem csak tűretett, hanem pártoltatott is a törvények által, nem kevéssé szennyezik az európai műveltséget. A magyaroknál a népnek átalános ragaszkodása a babonákhoz, jóslatokhoz bizonyítja erkölcseiknek a vallással tökéletes egybehangzását (mi Európában máskép vala), és hogy a vallásos szokások és szertartások a népben uralkodó eszméknek, a törvények pedig az erkölcsöknek kifolyásai voltak. Ellenben pedig Európa tartományaiban — jóllehet több vallásos szokásokat itt is az uralkodó eszmék hoztak gyakorlatba, de azok a vallás szellemével többnyire ellenkeztek; az erkölcsök pedig nagy részben már a törvények és politikai intézmények által hozattak elő; ezek költötték föl a néposztályok uralkodó szellemét is.

Ezen szellem a két főnéposztály különbsége szerint más volt az urak, nemesek, más a jobbágyok, szolgák között. A pór alig ismert létczéljának egyebet, mint urának dolgoznia, neki az élet szükségeit s kényelmeit megszereznie, és — boldognak tartá magát, ha nehéz munkájának verejtékével áztatott gyümölcseiből saját használatára annyit hagyott kegyelmes ura, hogy a mindennapi élelemről való aggódástól magát fölmentve tudta; egyébiránt a leggyávább elszántsággal s önátadással hajlott urának kényére, tudván, mint egy középkori iró

mondja, hogy „nincs közötte s ura közt más bíró, mint az Isten; s azért, ha ura többet vesz is el azon igaz birtokbéren fölül, melylyel neki tartozik, arról csak Istennek fog számolni.“ Ezen osztályhoz ez oldalról a szabad magyarok semmiben sem hasonlíthatók; hacsak azon példás engedelmességet nem mondjuk hasonlónak, melylyel az alsóbb rendűek előljáróik iránt, főleg a háborúban, viseltettek; egyébiránt rabszolgája egyik magyar sem volt a másiknak; s azért ama méltatlan önátengedés másnak kegyelmébe, ama gyáva elszántság s lemondás természeti jogairól nem férhetett meg a szabadságában büszke magyar lelkületével.

A magyarok erkölcseinek rugonyai közt legátalánosabb s leghatékonyabb volt a harczi szellem. Ennek bélyegét viseli magán nem csak hadi, hanem mindennapi magán életök is. A nyugtalan, kalandozó életre — melynek ösvényét rendkivüli események, nagyszerű vállalatok s ezekkel párosult veszedelmek jelölik, — vágyakodó szellem átalánosan minden lelkesebb magyarnak sajátja volt; s európai lakásuk első évszázada nem is egyéb, mint a csaták és kalandok majdnem szakadatlan sora. Néhány százból vagy ezerből álló csapatnak Német-, Franczia- és Olaszországot, vagy a keleti birodalmat összekalandozni, azokban a tízszerte számosabb ellenség daczára hónapokig, sőt néha évekig czirkálni s aztán ragadmányaikkal terhelten honukba visszaszáguldani, oly megszokott, oly kedvelt foglalatosságuk volt, hogy attól a minden nyomban fenyegető veszély, sőt társaik gyakori felkonczoltatása vagy visszaűzetése által sem rettenthettek vissza. Nem csoda aztán, hogy ezen szenvedélynek fékét szabadon eresztvén, fegyvereik embertelen kegyetlenségtől voltak megfertőztetve.

És nem szinte ily harczos, ily veszélyteli pályán kalandozni vágyó szellem tünik-e elő a németek, francziák s olaszok történeteiből? Nem kedvelték s gyakorolták e ezek is a kalan-

dokat? S e részben csak azon különbséget találjuk köztök s a magyarok között, hogy ezek idegen, ellenséges népek közt kószáltak s gyüjtötték össze a gazdag harácsot; amazok pedig többnyire saját honukban lepték meg szolga csoportjaikkal személyes ellenségöket, vagy a békésen vándorló kalmárokat. Főleg Italiában, hol a hosszas anarchia s a koronaért lefolyt viszályok és harczok zaja ily merényekre kivánt alkalmat nyujtott, kevés ur volt, ki nemesi czímét ily nemű fosztogatások által be nem mocskolta volna.

A harczban, bár miként különbözött is a magyarok tacticája a németek- vagy francziákétól, némi hasonlatot mégis találunk az indulat hevében nyilatkozó erkölcsök között: mindkét részről hasonló volt a kegyetlenség s hiánya a rendnek; ez utóbbi a magyaroknál, hol az egész sereg egy főnek parancsára hallgatott, valószinűleg még is szigorúbb vala, mint amott, hol a kiséretek daczos urai, a fő-vezértől függetlenek, kényök s szeszélyök szerint igazgatták, hítták össze, vagy oszlatták szét csapatjaikat. A kegyetlenséget pedig nem egyedül a magyaroknak vethetni szemére: szintúgy sinylették p. az elbai szlávok a németek embertelen kegyetlenségét, mint emezek a magyarokét, és szint annyi durva s kebellázító tettekre találunk a németeknek azon szlávokkal viselt harczaik történetében mint a magyarok kalandjain. Az olaszok pedig mily kegyetlen lelkületűek voltak légyen, nem csak a háborús, hanem békés időkben is, a számtalan gyilkolások s törvényszerű csonkitások eléggé bizonyítják.

A harczias szellem nem kevésbé nyilatkozik mind két részről a mindennapi élet körében is. Európában az uri osztálynak csaknem egyedüli foglalatosságát tették a vadászatok és harczi gyakorlatok s játékok szintúgy, mint a magyaroknál. A vadászat nem csak azért kedveltetett oly igen, mivel mind a két részről táplálat keresetül szolgált; hanem azért is, mivel

typusa volt a harcznak, mely után sóvárogtak. A zajos bajnoki munkához szokott kebeleknek mindig s mindenütt legkedvesebb időtöltése volt a vadászat. Csak azon részről találunk némi különbséget, hogy a vadászat mestersége Európában nagyobb tökélyre emelkedett s nagyobb kényelemmel gyakoroltatott. Béla névtelen jegyzője jó vadászoknak dicséri ugyan a magyarokat; de az európaik nagyobb készülettel intézték vadászataikat, melyekre nem csak hajtókat, hanem ebeket és sólymokat is alkalmaztak.

A harczi gyakorlatok s játékok is, melyek szinte képmásai valának a harczoknak, divatoztak mind két helyütt. A serdülő ifjuságnak itt, mint amott, nem volt egyéb foglalatossága mint a fegyverforgatás gyakorlata; tompa kard, dárda s nyilból stb. állottak a gyermek játékszerei is, és az apák fáradhatlan szorgalommal ügyeltek reájok, hogy szinte a bölcsőtől kezdve beléjök öntsék a bátorság és vitézség szellemét, s ügyes és izmos bajnokokat idomítsanak belőlök. A harczi játékok tere volt a szinpad, melyen a fegyverforgatásban s fordúlatokban kitanult ifjú — ki itt, mint amott előbb apród fegyverhordó vala — először lépett föl mint bajnok, erejét s ügyességét bebizonyítandó; ezen játékok szoktatták s edzették meg őt a komolyabb harczok veszélyeivel bátran szembeszállni. De nem csak az ifjak, hanem a már babérokkal diszeskedő bajnokok is beelegyedtek ezen játékokba s nem csekély dicsőségnek tartották, a diadalmi tapsot kivívniok. Sőt Italiában oly komolyak és hevesek valának ezen gyakorlatok, hogy — mint fenebb Muratoriból előadtuk, — ritkán szakadt végök a nélkül, hogy valamely bajnok nem vesztette volna életét. Ilyenekről emlékezik Anonymus is C. 46. S ezek adának aztán amott a troubadouroknak, emitt a lantosoknak s dalnokoknak tárgyat azon költeményekre, melyek a vendégségek s lakomák fölött oly ünnepélyes lelkesedéssel énekeltettek és hallgattattak.

— De ámbár a nyugati népeknél sem csúszott még be ezen harczi játékokba a fényűzés, mi csak később a nőnem belevegyültének következménye vala; még is ünnepélyesebb rend s szabályossággal dicsekedhetnek az ezen kori tournierok, mint minőt a magyarok harczi játékaiban Béla névtelen jegyzőjének elbeszélése gyaníttat.

Mi még az erkölcsi műveltség egyéb oldalait illeti, hihetőleg lelnénk néhol némi hasonlatot, ha a magyarok házi szokásainak részleteit annyira ismernők, mint a kérdéses európai nemzetekéit. Csak egy pár vonást tehát még ezekről. A vendégszeretet közös erénye a csekély műveltségű s egyébiránt kényelmes életre hajlandó népeknek. Számos példáira találunk ennek a nyugoti nemzeteknél is. A német és franczia régi regények telvék ezen dicséretes tulajdonságnak magasztalásaival. S valóban a lovagok várai szíves szállást nyujtottak minden utazónak, ki ott nem csak kinyugodhatott, hanem meg is vendégeltetett; szabályai közt találtatik a lovagintézetnek, hogy „olyan házat tartson, melynek kapui szünetlen nyitva legyenek minden utas előtt.“ Szinte sajátságos erénye volt a vendégszeretet a magyaroknak is. Azon számos külhoniak, nyugotiak és éjszakiak, kik Anonymus szerint a magyarok között letelepültek, nem csak a nemzeti vendégségekben részt vettek, hanem ha érdeköket a magyarokéval egyesítették, ingatlan javakkal is elláttattak. Mily sérthetetlen szentségűnek tartatott itt a vendégszeretet erénye, fenebb példában is láttuk.

A vendégségek pedig és lakomák, melyekben mind két helyütt nagy szerepet játszottak a dalok, énekek és hangszerek, itt is amott is örömzaj, mértékletlenség és dobzódások közt szoktak tartatni. A magyarok addig széllyel sem mentek mig szívök és eszök a borokozta kábulásból öntudatra ismét ki nem józanúlt. A nyugoti népeknél még sem találjuk, legalább nem közönségesen, hogy a vendégek hét, nyolcz napig tartó

részegeskedésbe elmerűlni szoktak volna, mint Anonymus szerint a magyarok, leginkább akkor, midőn valamely nagy győzedelem, vagy egyéb igen szerencsés esemény a nemzetet közönséges örömre fakasztotta.

A két nem közti viszonynak nyilatkozása is vezet némi hasonlatra, jóllehet a száz aprólékos körülmények, melyek e tárgygyal összekapcsolvák, egymástól különböztek. Mind nyugaton, mind a magyaroknál már a házassági szerződés is törvényszerűvé tette az asszonynak férjétőli átalános függését: a férj fizeté a jegypénzt s ez által tulajdonképen vette, szerzette nejét. Nagyobb hézagot okozott még a két fél közti bensőségben, egyenlőségben és bizodalomban mind két helytt a férj és nő érdekeinek egymástóli távolsága. A magyar férfi életét nagy részben künn háborúkban, kalandokon, vagy vadászaton s egyéb bajnoki munkákban tölté; az asszony pedig honn gyermekei s házi dolgai közt foglalatoskodék. De még akkor sem volt közös az érdek, midőn a férfi is honn nyugodott; körűlötte volt ugyan neje, de foglalkodásai az övéitől mindig elkülönözvék, egymással közelebb érintkezésbe soha nem jöhető körbe helyezvék. S épen így volt nyugaton is; az asszonyok férjeiktől még a lakásban is el voltak szigetelve s egyedűl hímvarrásra, fonásra, szövésre s egyéb hasonlókra valának szorítva. Azon nagy befolyást, melyet itt a nők a férfiakra gyakoroltak, s a nagyobb egyenlőséget és a bizodalmasabb társalkodásnak viszonyait csak később vívták ki magoknak, miután t. i. a harczi játékokban, vadászatokban stb. részt venni s ekkép a férfiak érdekeit megközelíteni kezdették. De jóllehet mind két részről alacsonyabb helyzetben s férjétől függésben állt az asszony, dicsekedhetett mégis amannak tiszteletével. Nyugaton sokkal nagyobb bírság vettettett arra, ki nőt, mint a ki férfit sértett meg; később pedig, a lovagság virágzatának korában, még túlságos is lőn a tisztelet, melylyel

az ábrándos lovag a nőnem iránt viseltetett. A magyar hasonlókép tisztelte nejét. Soha sem gondolkodott oly alacsony eszközökről, melyek gyakori távollétében hölgye hűségét biztosítanák, minők a legtöbb ázsiai népeknél a heréltekben divatoztak; neje iránti tisztelete annak saját erényét hagyta hűsége őréül. Ebből pedig az is következik — mit azonban egyebek is bizonyítanak — hogy a magyar férfiu, minden szenvedélyessége mellett sem volt folyár, bujálkodó. Ellenben a nyugati népek, a németeken kivül, főleg pedig a hevesebb égöv-szülte olaszok a szerelemben kicsapongók, ledérek, szemtelenek voltak.

Ámbár pedig ezen erkölcsök tekintetében több házi s társalkodási körülményeket nem akarok érinteni, minthogy azokat a magyarok részéről történeti bizonyosságra nem emelhetni, — lehetetlen a nyugati népek és Európa új vendégei, a magyarok közt egyes, átalánosabb vonásokban némi hasonlatott tagadni; de különbözés ezen egyébként hasonló szokások s erkölcsök közt is létezik a gyakorlati módban. Nyerseség, darabosság mind két részről található, mind a két részről szilaj, erőszakos a szenvedély, mely ezen erkölcsök alatt rejtezik: de az európai kérdéses népeknél ezen körülményeken annál világosabban láthatni már egy sajátságos bélyeget, melyet reájok a félpolgárisodás nyomott, mennél tovább megyünk Német- és Francziaország éjszaki határszéleitől a középtenger felé. Ezen polgárisodás, a műveltségnek ezen ébredező szelleme a magyaroknál még nem tűnik elő. Amott p. a vendégségekbe nagyobb kényelem, dísz és izlés, a vadászatokba s harczijátékokba nagyobb rendszerűség és fényűzés, a kalandokba kiszámítottabb terv, a nőnemmel való viszonyba módosabb viselet, ábrándosabb érzelgés stb. vegyült; mig a magyarnak egyszerű komolysága s nyersesége minden körülményeiről visszatükrözött. Csak később, miután az új hazában hono-

sabbak lőnek, kezdett szívök művelődni, szintugy mint a növény, mely szelídebb égöv alatt s jobb földben nemesbűlni szokott.

Európa többi népei s a magyarok közti különbség műveltségi tekintetben.

Angliát, azon kori műveltsége tekintetében, ugyanazon osztályba állíthatjuk Német-, Franczia- és Olaszországgal; annak nevezetesebb városai minden tekintetben mérkőzhettek a nyugati Európa városaival. Fölösleges volna tehát itt a magyarok műveltségi fokának fenebb adott részleteit ismételni: a különbség, mely az angol és magyar cultura közt létezett, egyben másban különböző színezettel hasonló ahhoz, melyet a magyar s a már elszámlált nyugati országok közt láttunk. Angliának alsóbb osztályú, a városoktól távolabb, éjszaki vidékeken lakó népei is, ámbár a nemesebb polgárisodás még köztök sem honosúlt meg annyiban, mindazáltal meghaladták a magyarokat abban, hogy köztök a földmívelés már mindenütt gyakorlatban vala.

Csekélyebb már e különbség a magyarok és spanyolok között. Mind a két részről, korlátolt egyeduraság, alkotmányos szabadság s hadi idomú igazgatás divatozott. Az aráb uraság alól már kiszabadúlt spanyol népet tekintvén, ama kisebb országok királyai hasonlók valának a magyarok hét vezéréhez, ha azt nem tekintjük, hogy ezek egy közönséges fő alatt, amazok pedig egymástól függetlenűl igazgatták népeiket. Az aristocraták hatalma, a nemzeti gyűlések, melyeknek befolyása nélkűl amott a király semmi nyomosabb dologról nem rendelkezhetett, mind a két részről szűk kört hagyának a főhatalom gyakorlására. A spanyol nemesek szintúgy igényelték az

országos ügyek igazgatásába szólást, valamint a magyar főnemesek az öt sarkalatos törvény egyikének erejénél fogva; és szintúgy törekedett a spanyol nemes a királytóli függetlenségre alattvalói igazgatásában, mint minőt egy ideig a magyar nemesség gyakorlott. A birtok, mind két helytt saját bajnoki munkájok gyümölcse, szabad és sajátságos vala; sem itt sem amott nem tartá magát a nemes kötelesnek adózásra birtokától, melyhez vitézsége s verejtéke által jutott; de kötelességének tartá, mind a két részről a haza ügyét, mint sajátját védelmezni fegyverével és vérével. Az igazság kiszolgáltatása, itt is amott is ingatag, egyedűl az előljárók belátásától s akaratjától függött. A törvények mind a két helytt kevesek; a társasági viszonyok határozatlanok, s a magyaroknál még inkább, mint amott, hol a városi lakás s abból származó surlódás mégis szükségesekké tőn némi intézményeket, minőket a magyaroknál hasztalan keresnénk.

A spanyolokat szünetlen a honuk visszafoglalásáért vívott háborúk foglalták el; s ezen harczi viszontagságok nem hagyták a kereskedést, műszorgalmat s egyéb ágait a nemesebb polgárisodásnak csak annyira is kifejledezni, mint a nyugati Európa többi tartományaiban. De az aráboktól visszafoglalt s az ezek urasága alatt különféle kézműveket tanúlt városok, melyekben mindig maradtak, s épen a műszorgalom tárgyaival foglalkodó arábok; s a sürűbb közlekedés, mely által hozzájok a művelt aráboktól mindig szivárogtak át némi ismeretek, a harczok zajában sem hagyta elvadúlni e büszke, nemesekben gazdag, fiatal nemzetet. Nálok ezen szünetlen háborúnak egészen más következményei valának mind erkölcsi, mind polgári tekintetben, mint a magyaroknál. Vitézségök díja nem egyedűl idegen kincsek, hanem már némikép műveltebb, némi szebb intézményekkel, s műszorgalmi tárgyakkal diszlő városok s telkek valának; honnét reájok kétség kivűl csak nemes-

bűlés háromlott s pedig annál inkább, minthogy azon bátortalan időkben a nemesség is a városok falai közé vonult. Ezen városok lakosai az aráb uralkodás alatt megismerkedtek némi tudományokkal s a mindennapi élet kényelmeivel s éldeleteivel, melyektől, miután azokat megízlelték, elszokniok nehezebb volt, mint azokat saját szorgalmok által előteremteni.

Továbbá, hihetetlen ugyan, hogy azon folytonos harczok egy részről kegyetlenséget, harczi nyerseséget s darabosságot nem oltottak volna be a nép lelkületébe; de más részről, miután a háborút nem idegen javak iránti sóvárgásból, hanem a szabadságért, elnyomott honuk helyreállításáért viselték, egyszersmind sok nemes érzelemnek, hazafiságnak, szabadság s honszeretetnek, s egy hatalmas erkölcsi erőnek lőn az forrása s rugonya. Azon kincsek és javak ellenben, melyeket a magyarok Európa minden tartományaiból összehalmoztak, a nemzetre igen ártalmasan hatottak: nem csak a szorgalom leghatalmasb rugonyát — a szükséget — száműzték, hanem az indulatokat is még inkább elszilajították. Tagadhatlan ugyan, hogy e tekintetben a magyarokra is háromlott némi haszon, de ennek sükeresebb, élénkebb hatását megakadályozta az, hogy ők hadi foglyaikat megszokott foglalatosságaik — p. a földmívelés — gyakorlatában gátolva, saját életmódjokra kényszerítették.

A spanyol erkölcsi műveltségnek több részletei, azok főleg, melyek a vallással szorosabban összekapcsolvák, csekély árnyéklattal hasonlók lévén azokhoz, melyek a franczia és német földön kifejlettek: azon eredmények is hasonlók, melyek a spanyolok és magyarok erkölcsi culturájának egybevetéséből állnak elő. A tudatlanság, a babona és csodahit a spanyolok közt is divatozott, melynek szinte azon befolyása volt a nép nyilván és magán életére, mint egyébütt; az istenitéletek, párviadalok itt is szokásban voltak.

Az uralkodó szellem a spanyoloknál is szinte az volt, mely a magyaroknál: a harczi szellem; s ez a gyakori diadaloktól mind inkább élesztve, bizonyos büszkeséget, mely a spanyolok minden tételeményeiben látható volt, önerejökben bizakodást, önhittséget s hősi bátorságot ébresztett föl; — mind ez némi árnyéklattal a magyar lelkületnek is sajátja volt. — Azon szünetlen erőködés, melylyel a spanyolok az aráb uraság ellen szabadságukért vívtak, ez iránt igen nagy féltékenységet és a nemességben számtalan követeléseket nemzett. — Egyébiránt a magyarokétól sokban különböző, házi s társalkodási szokásokon, viseleten, élveken stb. eff. kivül egy csodás vegyületére találunk itt a puha, simább aráb erkölcsöknek a harczias darabossággal, mi sajátságos színezetet adott a spanyolok erkölcseinek.

A kérdéses időben egy európai nemzet sem hasonlított, a polgárisodás tekintetében a magyarokhoz annyira, mint Scandinavia népei, a normannok, svédek és dánok. A társasági szerkezet ezeknél is csak vázlata volt még egy polgári alkotmánynak, s még bomladozóbb talán a magyarokénál: a hatalmasabb tengeri kiskirályok, Wiking-ek, a fejedelemtől minden engedelmességet megtagadtak, s ez őket féken tartani erőtlen vala. A nép nagy részint — mert már ide is be kezdett hozatni a hűbéri szolgaság, — szabad, s a birtok tökéletes tulajdon volt; a közügyek szinte nemzeti gyülésekben rendeztettek. De az igazság kiszolgáltatása egészen különbözött a magyarokétól; amott ordaliák s párviadalok divatoztak s pedig részleteikben élesebben meghatározvák mint akárhol egyebütt; a büntető törvények számosak s a birság minden vétekre szorosan ki volt szabva.

A nemzeti ipar, földmívelés, kézművek, kereskedés Scandinaviában is majdnem egészen ismeretlenek voltak, mint a magyaroknál; az értelmi és szellemi műveltség szinte mind a

két részről hasonlókép igen csekély; a scaldok nálok épen azok voltak, mik a táltosok, dalnokok a magyaroknál.

Az erkölcsi állapot tekintetében hasonló szabadság szeretetet, féktelenséget, bátorságot, sőt vakmerőséget, hasonló erőszakoskodást, darabosságot és kegyetlenséget találunk mind a két részről. Itt, mint amott szinte természetté vált az idegen javak utáni sóvárgás, a rablás vágya, s a martaléknak külföldön vadászata, — s amott ez szinte statusérdekké lőn. Anglia s egyéb éjszaki tartományok szintúgy alávetve valának a normannok kalandjainak, mint nyugoti s déli Európa a magyarokénak; amott szintúgy remegtek a népek a tenger e gyermekeinek naszádjaitól, mint emitt a magyar lovas csapatoktól; hasonló vakmerőség, kegyetlenség, pusztítás követte mind két részről a szilaj kalandorok nyomait. — Továbbá, egyenlő volt mind a két népnek mértékletlensége a szeszes italokban; s ez itt, mint amott az otthoni munkátlan, henye élet következménye vala. Hasonló volt, végre, a két nem közti viszonyok nyilatkozása, az érdekek egymástóli különbözése s e miatt a benső ség, bizodalom, egyenlőség hiánya; de Scandinavia népeinél a szorosabb házassági törvények hiánya mellett a szemérmetesség sem adott a házasságnak oly sérthetlen szentségű tekintélyt, minővel az a magyaroknál dicsekedhetett.

A messze terjedő s több politikai testületekre oszlott szláv, vagy tót nép sem sokban haladta meg a magyarokat culturai tekintetben. A polgári alkotmány ezen statusokban sem volt tökéletesb a magyarokénál; sőt a zsarnoki igazgatás és hatalmasabb egyesek kénye az alsóbb osztályú népet oly nagy szolgaságba dönté, hogy annak sanyaruságához egyik európai ország pórnépéé sem hasonlított. Az igazság-szolgáltatás itt is szintúgy ingatag, mint a magyaroknál; az önelégtétel-szerzés az erősebbeknél közönséges.

De némely tartományok, leginkább melyek a németekkel szomszédságban s élénkebb közlekedésben álltak, a szorgalom tekintetében sokkal fölülmúlták a magyarokat; a földmívelés s némi kézművek itt szorgalmasan gyakoroltattak. Néhány városok pedig — mint fönebb említém — az Elba és Duna mentében, mindenek fölött pedig Nowogorod, mely még Konstantinápolylyal is összeköttetésben állott, elég terjedelmes kereskedést űztek; ennek ugyan még igen nagy és sok akadályai valának, mindazáltal még is megnyitották a gazdagság s evvel együtt a szebb műveltség forrásait.

Az erkölcsöket tekintve, — kivevén a most említettem, már némikép polgárisodott városokat, — általán fogva még alacsonyabb fokon állott a szláv nép a magyaroknál. A legsúlyosabb rabigát is pulya elszántsággal viselő gyávaság, tisztátalanság, állati féktelenség a nemi ösztön kielégítésében, és a páratlan mértékletlenség a szeszes italokkal való élésben, ravaszsággal vegyes kegyetlenség és erőtlenség s több hasonló már fenebb adott vonások egészítik ki a szláv, kivált az orosz és lengyel nép jellemét; mik a magyarok erkölcseiben vagy épen nem, vagy ily mértékben föl nem találhatók.

Mi végre a keletet illeti: — mit a műveltség tekintetében Olasz- és déli Franciaországról állítottunk, sokkal nagyobb mértékben tulajdonítandó a görög császárságnak; mert jóllehet ez már rég lebukott hatalma, fénye s műveltsége zenitjéről, annyira meghaladta mégis a magyarok polgárisodását mint körűlbelől egy mostani fővárosi művelt polgáré egy pusztai lakosét; sőt meghaladta a nyugoti és déli Európáét is oly arányban, mint ezé a magyarokét. Azonban itt a fenebb előadott részletek ismétlésétől megkímélem az olvasót: a különbség ugy is minden tekintetben szembeszökő. Csak azt említem, hogy a műveltség itt sem volt az ország minden részeiben egyenlő; s átalánosan az egész birodalom s a ma-

gyarok műveltsége közti különbség fokonként kisebbedik, miként a tartományok a fővárostól távolodnak; mert ezen tartományokban a letelepült barbár népek, s az ellenségek gyakori betörései igen megcsökkenték a polgárisodást. Egyébiránt az uralkodó népet tekintve, egy oldal sincs, akár a polgári, akár az erkölcsi viszonyokban, melynél fogva ezen műveltségében elpuhúlt, elkorcsult, lelkületében ravasz, kegyetlen, fényűző, fölvilagosodásában szolgai, szellemileg tespedő nemzetet, a fris erejű, nyers, darabos, szabad magyarokkal párvonalba lehetne állítani. Amabban egy aggott fát láthatunk, melynek levelei hervadoznak, ágai egy a másik után, részint elkorhadva önmagoktól, részint a külviharok erőszakától letöretve hullonganak; emebben egy serdülő, ép ágait virítva terjesztő csemetét, mely még ugyan vadon hajt, de jobb földbe oltatván, nemes gyümölcs reményével biztat.

II.

A MAGYAR HONVÉDELEM TÖRTÉNETI VÁZLATA.

OLVASTA

MIDŐN RENDESTAGI SZÉKÉT ELFOGLALNÁ,

A M. AKADEMIA XIII. NAGY GYÜLÉSÉBEN, NOV. XXII. MDCCC. XLII.

MEGJELENT A M. T. AKAD. ÉVKÖNYVEI VI. KÖTETÉBEN.

A történelem egyik legbecsesebb kincse a nemzeteknek. Minden nemzet, bár mi borús volt is hajdankora, kéjes érzelmekkel szorítja kebléhez multja történetét; épen úgy, mint a férfiu édes andalgások közt tévedez fiatalsága emlékein: becsesek azok, ha vidám képeket tüntetnek elő, s még kedvesebbek — talán mert élesebben bélyegezvék, talán mert a lélek életére mélyebben hatottak, — ha a kiállott szenvedések megszelídült érzelmeit rezegtetik át a kebel húrjain. És nem így vagyunk-e a történelemmel is? Nem dagasztja-e az keblünket, ha a nemzet multjának dicsőségét ábrázolja, épen úgy, mintha az sajátunk, mintha annak létesitésében minmagunk is részt vettünk volna? És a nevek, melyekhez e dicsőség köttetett, nem büszkesége-e minden honfinak? Nem árulja-e el a hangsúly, melylyel azok kiejtetnek, a kebel forró érzetét? Vagy midőn a hon szenvedéseit mondják el a történelem lapjai, nem egy szelíd szomorgás tölti-e szivét a honfinak? és Sajó, Várna s Mohács emlékezeténél nem mintegy ösztönszerűleg mélyed-e elegiai hangokra az elbeszélő szava? O igen, szent és mondhatlanul édes az a kötelék, mely az ép kedélyű polgárt honához csatolja. És e szent viszonynak ápolója a történelem; ez dajkája a honszerelemnek, mert ez teszi öntudattá azon édes kötelék sejtelmét, mely az embert szülőföldéhez kapcsolja.

De kétszerte becses, sőt mulhatlanul szükséges a történelem oly nemzetnek, mely századok óta alkotmányos szabadsággal dicsekedhetik, mint nemzetünk, mely e megbecsűlhetlen kincs

birtokában vala már akkor is, midőn még egész Európa a hűbériség szolgabilincseiben nyögött. E kincset bár még csak csiráiban, magával hozta hosszu vándorlásairól nemzetünk; és ez az, mi őt, egy maroknyi népet, erkölcseire, jellemére a szomszéd nagy nemzetek közt oly idegent, egy évezredes élet annyi viszontagságai, oly nehéz szenvedései közt is, minők páratlanok a nemzetek történetében, daczára az elnyeléssel fenyegetett kettős kül befolyásnak s az őt szabadságától megfosztani törekedett belső elleneknek, mind máig fentartotta. És ezen alkotmány, melynek eredménye ily csodaszerű, nem egy bíboros kéznek kegyajándoka: léptenként fejlett ki az a népéletben; vele növekedett, vele erősödött, mint a lélek a testtel. Egy terepélyfa ez, mely, mig virágaival a jelennek illatozik, gyökereivel a hajdankor történeti földében ágazik el s mind máiglan onnan szija tenyészetét. Intézményeink egytől egyig, melyek alkotmányos életünk lényegét teszik, ősapáink statuséletének eredményei. Szépek voltak ezek s nagy részben boldogítók a nemzetre nézve, mely azokat mindig oly féltékeny szerelemmel őrzé. De az idők változtak. Az észjog hajdan nem ismert világánál látni kezdjük, hogy a drága köntös nincs kellően illesztve a deli alakra, s míg némely tagok az aránytalanul felhalmozott redők közt a hőségtől fúladoztak, mások s pedig számosabbak meztelenül dermedeztek; mely aránytalanság az egészséges vérforgást megakadályozá s egy részről torlásokat, másról meredtséget szülvén, a szép alakot senyvedésbe dönté.

Korunknak jutott a súlyos, de dicső feladat, alkotmányos intézeteink hiányait pótolni, hibáit az észjog kivánatai szerint kiigazítani. De miután a történeti jognak, mely ha valahol, e honban bizonyára érdemel méltánylatot, nálunk oly nagy súlya s tekintélye, annyi s oly hatalmas védői vannak: haladhatunk-e ezen nagy munkában a békes uton s néha talán a

nélkül is, hogy igazságtalanok ne lennénk, csak egy nyomot is a történelem vezetéke nélkül, mely bennünket a jogok és intézmények eredetére kalauzolván, azoknak alapját kijelelje s kiszabja az ösvényt is, melyen az átalakulás biztosan haladhat, és előállítsa az okokat is, melyekkel azt nem csak észjogi, hanem történelmi szempontból is támogathatni? Mert vajmi gyakran történt e nemzet alkotmányos életében, hogy a mi eredetében minden oldalról jó és üdvös volt, kifejlésében a pártviszályok zajlongása, a pártérdekek diadala s az önkény hatalomszava által elferdítve, bal, sőt kártékony irányt vett, s abban az idő, megszokás és magánérdek által megtartatott s némileg megszentesíttetett. Ezt kimutatni s a hajdankor eseményeiből s fejleményeiből a jelennek óvást és irányt adni, legnehezebb ugyan, de kétségen kivül legnemesebb feladata a történelemnek, mely, mint egyátalján minden tudomány, csak úgy hozza meg a maga gyümölcseit, ha az életbe átszivárog.

Ez indíta engem, t. társaság, hogy ez alkalommal hazánk védrendszeréről értekezzem. A honvédelem alkotmányunk épületének mindenkor egyik alkotó részét, sőt szögletkövét tette, melyen több más intézményeink alapúltak. E feladat megkisértése pedig annyival érdekesb, minthogy nem csak a nemzet hajdani nyilvános életére nagy világot vet, hanem különösen korszerű is most, midőn a vele szoros kapcsolatban álló adó kérdése napi renden van s a nemzet, alkotmánya átalakításában egyik legkövetkezménydúsabb lépését tenni készül.

ELSŐ KORSZAK.

A honvédelem történeti vázolata az Árpádok alatt.

A háborúk oly régiek, mint az érzéki természetű s érdekeik összeütközésében az ész szavának nem mindig hódoló emberek. Maga a kölcsönös védelemre szorult emberek társasága is háborúk eredménye némi tekintetben. Nem csoda tehát, hogy a honvédelem eleitől fogva legfontosabb ügye volt a népeknek s minden társas intézmények között ez, mint a társaság fenmaradását feltételező, fejlett ki legelébb; s legtöbb országokban, miként nálunk is, alapjául tétetett az államszervezetnek s a társadalmi viszonyoknak.

Mint más, a természeti egyszerűségből még ki nem vetkezett szabad népeknél közönségesen, úgy őseinknél is a nemzeti védhad-rendszert (Landwehre) találjuk fel, melynek jelleme: azon háborúkat, melyeknek tárgya vagy érdeke az egész népet illeti, a társaság fogalmából eredő kötelességként közös erővel viselni. Eleinknek — mint a görög irók tudósítanak — régi lakjaikban egész népszerkezetök azon frigyrendszeren alapult, mely szerint a nemzetségek egymást kölcsönösen védelmezni köteleztettek. Vándorlásaik s honszerzésök alatt pedig a közös szükség a hadakozás kötelességét is közössé tette.

És ezen, a polgári társaság első törvényének megfelelő kötelességérzettel, harczolni a szerzett honért, telepedének le őseink e hazában, mint későbbi történetök bizonyítja, meggyőződve arról, hogy annak fenmaradását s egész jövendőjét feltételező védelme helyettesítést természeténél fogva nem tűrő személyes kötelessége mindenkinek, ki a polgári társaságból eredő jogokban s ezek után az új hon birtokában osztozott.

Midőn az elfoglalt hon a nemzetségek között felosztatott, Árpád s a törzsökfők a bentalált, vagy mindjárt az elfoglalás után emelt várakat, mint a haza védelmének fokhelyeit, közjavak gyanánt tartották fenn, a nemzetségfőknek azokban nem örökbirtoki, hanem csak kormányzói jogot adván [1]). A magyar s a még vándorlás-közben vagy nem sokára a honfoglalás után hozzá csatlakozott kabar, kun és besnyő nép két harmada e várak őrizetére rendeltetett s a várak vidékének nagyobb része közöttök hadi szolgálataik díjául bérbirtokként osztatott fel [2]). Igen hihető, hogy a hódoltatóknak ellent nem állott s mintegy társakká fogadott benszülöttek egy része is fölvétetett e nemzeti őrseregbe, mig a többiek, kik csak fegyvernek hódoltak, részint a várak körűli nemtelenebb szolgálatra rendeltettek, részint a terjedelmes örökbirtokot nyert nemzetségfők s más előkelők között rabszolgá-

---

[1]) Bizonyítja ezt Béla névtelen jegyzőjének ezen hagyománya: „Et dux Árpád Hubam fecit comitem Nitriensem, et aliorum castrorum, et dedit ei terram propriam iuxta fluvium Zitva usque ad sylvam Tursoc.“ Cap. 37. A nép főbbjei tehát a várakra nem, hanem azokon kivül más jószágokra nyertek örökbirtokjogot.

[2]) „Uluptulma, filius Ketel, castrum construxit, ad servitium cuius castri tam de populo secum adducto, quam a Duce acquisito duas partes condonavit.“ U. o. Cap. 15. „Billa vero et frater eius Boesu (besnyők) inito consilio, de populo secum adducto duas partes ad servitium praedicti castri (Pest) concesserunt, tertiam vero partem suis posteris dimiserunt.“ U. o. Cap. 57.

kul osztattak fel[1]). A honvédelemre ekképen kötelezett néposztálybeliek sajátlag az ország katonái lőnek, annak védelmére mindig készen állni tartozók; ezek őrzék váraikban a hazát, melynek védelmére az atelközi bolgár pusztításból merített tapasztalás után több gondot fordítának, mig a többi szabad nép, rablásvágytól indíttatva, zsákmányért egész Európát bekalandozá. Ekként már a vezérek alatt két, alapjában különböző, had fejlék ki; egyik, melynek tagjai a köztársaság fogalmából eredő kötelességként átalánosan, másik, mely ezen kivül a nyert bérbirtokért különösen köteleztetett a honvédelemre.

E két had azonban a vezérek alatt gyakorlatban még, úgy látszik, nem volt elkülönözve; és csak sz. István honrendező intézkedései, különösen a kereszténység terjesztése s a birtokviszony szabályozása által huzatott azok közt az elválasztó vonal. A kereszténység terjesztése Isvánt népével feszült állásba helyezvén, szükségessé tette a hadrendszernek oly módu szabályozását, miszerint abban újításainak végrehajtására elég erőt s a támadható lázadások ellen királyi székének biztosítást nyerjen. Egy a nemzeti hadtól lényegesen különböző királyi sereget állíta fel tehát, s azt a nemességnek adott, vagy csak biztosított birtoksajátság[2]) által amattól még inkább elkülönzötte.

A várak s azokhoz tartozott jószágok a rajtok letelepített néppel együtt, mint látók, már a vezérek alatt is az ország védelmének mintegy alaptőkéjeül, statusjavakká rendeltettek; mivel azonban azoknak kormánya állandóul a nemzetségfők

---

[1]) „Tunc Zobulsu, et socii sui de incolis terrae ad castrum illud multos ordinaverunt servientes, qui nunc civiles vocantur. Et dimissis ibi militibus, sub quodam nobilissimo milite, Eculsu, se longius ire praeparaverunt.“

[2]) Decr. S. Stephani. Lib. II. Cap. 5.

kezében maradt, e várkerületekben alig volt a fejedelemnek nagyobb hatalma, mint a főnemesség sajátképeni örökbirtokaiban. István tehát, kinek honrendező intézkedéseiben egyik fő czélja volt, a monarchiai elvet a nemzetségfők hatalmának rovására kifejteni s megerősíteni, és a nemzetnek azáltal nagyobb politikai egységet, a királyi széknek fényt, erőt, biztosságot adni, a várszerkezetet lényegesen megváltoztatta, mit pedig benne czéljára hasznosnak talált, bővebben kifejtette. Emlékek hijában nem lehet ezen, nemzeti életünk történetébe oly mélyen ható intézkedéseket egyes részletekig ábrázolni s kimutatni, mi tulajdonítható azokból, miket csak későbbi oklevelekben találunk, első királyunknak; azért mint az egész honvédelemnek, úgy a várszerkezetnek is inkább csak az egész Árpádi korszak alatti általános állapota, mint fokonkénti kifejlése s okadatos történelme lehet tárgya vizsgálódásunknak.

István, úgy látszik, mindjárt azon, Hartvic-említette, szerződés [1]) alkalmával, melyet koronáztatásakor népe színével kötött, a nemzetségfőknek a várkerületekben addig gyakorlott örökös kormányzói jogát megszűntetvén, azokat kizárólag a maga s utódai hatalma alá vetette s kormányokra önválasztotta várispánokat (Comites Castri, vagy Comites Parochiani) rendelt, kik meddig a királynak tetszik [2]), kerületeik népének a békében fő bírái, hadban vezérei lennének. E várnépből továbbá István egy tulajdonképeni vitézlő rendet alkotott, melybe hogy a nagy nemzeti s vallási átalakításban netalán ismét kitörhető forradalmak ellen királyi székének s az oly gyöngéd gonddal ápolt új intézményeknek biztosságot szerezzen, hihetőleg szá-

[1]) „Decretum perpetui foederis subscriptione ad posteros suos transmisit.“ Schwandtnernál: Scriptores Rer. Hung. maj. edit. Tyrnav. 1765. 2, 13.

[2]) Több oklevélben olvassuk e kifejezést: „Comites castri pro tempore constituti“ — p. egy II. Andrásában Fejérnél: Codex Diplom. Tom. III. Vol. 2, 459.

mos bennszülött kereszténveket is fölvett. Kötelességeül e vitézlő rendnek a várak védelme s a királyi seregben való táborozás tüzetett ki. Nem volt ugyan az, mint a mái rendes katonaság, mindig fegyverben, de a fölülésre minden pillanatban készen lennie kellett a király s illetőleg a várispán parancsára, ki azt gyakran szemle alá is vetette [1]). E hadi szolgálatok díjául a várjobbágyok különféle személy- s birtokjogokkal és kiváltságokkal ajándékoztattak meg: a nemességnek mintegy alsóbb fokú osztályává tétettek [2]); a táborozáson s várőrizeten felül minden más nemtelenebb szolgálat, s a tizeden felül minden adózás terhe alól fölmentettek s oly örökös bérbirtokokat nyertek, melyek apáról fira, vagy ennek nemlétében a legközelebbi rokonra szállanának, de mindig hadi szolgálat föltétele alatt; mert a várjószágok a honvédelem alaptőkéje lévén, a hadi szolgálat alól semmi esetben sem voltak fölmenthetők; miért, ha valamely várjobbágy magtalanul s közel rokon nélkül halt el, bérbirtoka a várra visszaszállott, hasonló szolgálat s kötelezés alatt ismét kiadatandó [3]).

---

[1]) Bel: Adparat. ad Hist. Hung. Regestrum Varad. 304. §.

[2]) Kézay Simon így ir rólok: „Jobbagiones castri sunt pauperes nobiles, qui ad regem venientes terram eis tribuit de castri terris, ut pheuda castri et castrum guerrae tempore custodirent.“ Ezt bizonyítja számos oklevél is, például egy 1266-ki: „Martinus et frater eius, nobiles filii jobbagionum de Thurócz.“ Cod Dipl. IV. 3, 336.; — egy másik 1279-ki: „Militiam nobilium jobbagionum.“ U. o. V. 2, 544.; egy harmadik 1292-ki: „Petrus nobilis jobbagio castri Poson.“ U. o. VI. 1, 196.

[3]) IV. Béla irja egy 1240-ki oklevélben: „Si quis ex ipsis fratrem uterinum habens, sine haerede decesserit, non dicatur sine haerede decessisse; sed frater eius uterinus pro filio . . . sit successor. Si vero fratrem uterinum non habuerit, medietas bonorum decedentis ad uxorem et filias, si habuerit, legitime devolvatur (l. Decr. S. Steph. II. Cap. 5, 35.), mediedatem vero Comes recipiat. Si . . penitus prole caruerit, tertia pars bonorum decedentis sit uxoris, duae autem partes ad Comitatum pertineant, sicut iustum et consvetum est.“ Cod. Dipl. IV. 1, 194.

A várispán mellé, kinek hatósága ekkor, sőt úgy latszik, az Árpádok egész korszaka alatt, egyedűl csak a várjobbágyok és szolgákra terjedt ki [1]), már István több vártiszteket rendelt, kik magokból a várjobbágyokból választattak [2]). Ilyen volt az alispán, vagy, mint azon kori emlékek nevezik, a várispán udvarbírója (Comes Curiae Comitis Parochiani), kinek hatósága szinte az egész várkerületre terjedt, s a várispánnak helyettese volt; némely nagyobb vármegyékben még ezeknek is voltak másod helyetteseik [3]). Ezeken kivűl a felsőbb vártisztek közé tartoztak még: a vár- és hadnagyok s a századosok [4]). A várispán szolgálata díjául a földmívelő várnép termesztményadójának egy harmadát nyerte a királytól, de abban a többi vártisztekkel aránylag osztozott [5]). E várjobbágyok tevék aztán több század alatt fő erejét a királyi se-

---

[1]) A nemesség felett, mely egyenesen a nádor s kisebb ügyekben a megyei bírák (iudices megales) hatósága alatt állott, a várispánnak semmi hatalma sem volt; s még II. Endre alatt is csak tized s kamrai jövedelmek ügyében hozhatott nemes felett itéletet. Decrt. Andreae II. 1222: 5.

[2]) Még az alispán is várjobbágy volt, mint azt több oklevél bizonyítja, például egy 1226-ki: „Paulus jobbagyio Castri Borsiensis et Curialis Comes eiusdem.“ Cod. Dipl. III, 1., s egy másik 1287-ki: „Dionysius Comes, et jobbagyio Castri Ungh.“ U. o. V. 3, 353.

[3]) Egy 1231-ki oklevélben olvassuk: „Ceken, Vice Comes Curialis Castri Musuniensis.“ U. o. III. 2, 488.

[4]) Gyakran előfordulnak ezek a nagyváradi számsorban (regestrum), például: a 10. 24. 110. 146. 158. 174. 183. 194. 253. 254. 323. 329-dik stb. §-okban.

[5]) A várkerületekben lakott szolganép a fölös vári és királyi földek haszonvételéért a termesztmény felét királyi adóul a várispánnak szolgáltatá ki. „Cum . . . conditiones et debita Castri Geuriensis . . . ordinaremus, invenimus vinitores nostros in villa Ságh, Nyúl stb., qui iuxta consvetudinem eorum in primis per singulas mansiones de una vinea, quam ipsi colebant, de media parte vini duas partes nobis, tertiam vero Comiti Jaurinensi, media parte iis remanente pro cultura sua, solvere consveverant.“ Cod. Dipl. IV. 1, 194. E két részt a várispán évenként Esztergamba szállítá századosa által. Decr. Colom. Lib. I. Cap. 79.

regnek; miért nem csoda, hogy számukat az utóbbi királyok, mennyire a várjószágok terjedelme engedte, szaporítani törekedtek; mit más részről az is szükségessé tett, hogy közölök sokan, kik magokat a háborúkban megkülönböztették, jutalmúl az ország nemesei közé emeltetvén, a várszolgálattól birtokukkal együtt fölmentettek. Ezeknek helyébe aztán a királyok hasonló feltételek s kötelezések alatt másokat állítottak az érdemesb várszolgák közől, kik azonban mind jogra, mind rangra nézve alacsonyabb fokon állottak sz. István jobbágyainál[1]).

A várjobbágyokon kivűl István még más elemeket is fölvett a királyi seregbe. A kereszténység terjedése óta számos szerencselovagok jövének be zászlóaljaikkal az országba. A vendégszerető király, kinek különben is érdekében fekvék, kereszténységet gyüjteni maga körül, szívesen fogadta s hadi szolgálat feltétele alatt gazdag jövedelmű jószágokkal ajándékozta meg őket. Emlékeink tanusítják, hogy István seregében, midőn a keresztény vallás miatt föllázadt Kupa és Gyula ellen harczolt, számos német lovag szolgált vitézeivel. A terjedelmes királyi jószágokból továbbá több bérbirtok is osztatott ki, melyek ispánságoknak neveztettek s melyekért az adományosak a királyi seregben bizonyos számu vitézekkel táborozni kötelezettek. A nagyobbakban ezek közől szintúgy voltak várjobbágyok[2]), mint a vármegyékben, s a különbség ezek s amazok közt csak abban állott, hogy az ispánságok örökös bérbirtokok, a várispánságok pedig tisztségek

[1]) Bizonyítja ezt az, hogy az utóbbi királyoktól rendelt várjobbágyok csak különös érdemeik jutalmául emeltettek sz. István jobbágyai rangjára. Így emel III. István 1165-ben 21 pozsonyi várkatonát (Cod. Dipl. IV. 1, 295.) —, így IV. Béla 1243-ban néhány Trencsén várit „in jobbagiones S. Regis." U. o. IV. 1, 295. Hasonlót bizonyít egy 1263-ki oklevél is. U. o. IV. 3, 154. Több 1267-kiben pedig e kifejezést olvassuk: „Jobbagiones altiores." U. o. 410. 413. 415. kövv.

[2]) Egy 1224-ki oklevélben ezt olvassuk: „Filii jobbagyonum S. Regis de Goriza." Fejér: Croat. et Slav. 12. l.

voltak. Ily ispánságok későbbi oklevelekben gyakran fordúlnak elő, s némelyekről közölök bizonyos, hogy sz. Istvántól származnak; másokról pedig, melyeknek eredetét meghatározni nem lehet, legalább nincs ok, miért tagadnók, hogy azokat mindjárt első királyunk állította fel; ilyen például a riucsei ispánság, melynek jobbágyait Kún László nemesítette meg[1]). Szinte valószinű végre, hogy első királyaink mind ezen hadi szolgálatra kötelezetteken kivűl szükség idején még zsoldos hadat is állítottak fel. Nem tudhatni azonban, hogy arra nem maga a nemzet kötelezte-e országos szerződésében sz. Istvánt, s nem e kötelesség alapjául tüzettek-e ki a nemetlen várnéptől szedett féltermék adó[2]) s a terjedelmes koronai javak, melyek eleitől fogva elidegeníthetlenek lévén, úgy látszik, egy részben a honvédelem egyik alaptőkéjeül rendeltettek. Későbbi királyaink legalább, a zsoldos had állitásának kötelességét egy hangon elismerték s teljesítették[3]).

És körűlbelül ezek valának azon intézkedések, melyeket sz. István az összes honvédelem egyik fő részére, a királyi hadra nézve tőn. Ebben, mint mondók, kivált a királyság hatalmának emelése s az új kereszténység biztosítása szolgált elvűl első királyunknak. És az eszközök nem voltak sikeretlenek: István kormányának története, különösen a kereszténységre térésnek, más országok hasonló átmeneti korszakához képest oly csöndes lefolyása s az egész nemzeti átalakúlás békés menete bizonyítják, hogy István ezen új hadi intézményei által tiszteletet s engedelmességet parancsoló állásba helyezte magát szemközt a nemzetségfőkkel; s mire legnagyobb

[1]) „Militia nobilium jobbagyonum Castri et praedialium regiorum in Comitatu de Ryucse.“ Cod. Dipl. V. 2, 544.

[2]) Melyről már sz. István is intézkedik. Decr. II. Cap. 42.

[3]) Például II. Endre 1222: 7. Ő zsoldosok tartása végett adósságokat is csinált. Cod. Dipl. III. 2, 453. kövv. IV. Béla 1267: 7. III. Endre 1291: 11. stb.

szüksége volt a kormányában politikai egységgel még nem birt nemzetnek, némi erőt, hatalmat s tekintélyt szerzett a királyságnak, melyet erőteljes személyessége is segíte támogatni. Azonban a nép, vagy inkább ennek fejei nem könnyen bocsátják ki kezökből a régi megszokás által szentesített, a népi élettel egygyé forrott hatalmat; s az országlási rendszernek a néphatalom korlátozására irányzó ilynemű átalakítása, kivált oly fiatal, életerőtől pezsgő, szilaj népben, mint a magyar volt sz. István alatt, egy negyven éves kormánynak tökéletesen nem sikerülhet. Miért nem csoda, hogy a bár István által némileg már korlátozott nemzetségfők, miképen az ő halálát közvetlenül követett események tanusítják, még mindig nagy, a királyra nézve még mindig félelmes hatalommal birtak, ha ennek személyessége nem tudott tiszteletet parancsolni. Innen eredtek nem csak azon István utáni trónzajlongások, melyeknek az őt követett három király áldozatul esett, hanem az is, hogy a nemzetségfők a tőlök követelt hadi szolgálatot is megtagadták. Ez volt oka annak, hogy ezen korszak alatti erőteljesb királyaink a fejedelmi hadban látván a monarchiai elvnek legerősebb támaszát, minden módon iparkodtak a királyi hatalomgyakorlatnak súlyt és nyomatékot adott várjobbágyságot, ispánságokat, és más, hadi szolgálattal összekötött bérbirtokokat szaporítani, mit pedig némely könynyelműleg pazar királyok elidegenítettek, visszaszerezni. Így támadtak egészen új várkerületek, melyek közől többeknek, például: Berzencze[1]), Koas[2]), Luchman[3]), Karakó[4]), Bolondócz[5])

---

[1]) Mely 1277-ben a zágrábi püspök birtokába jutott. Cod. Dipl. V. 2, 383.

[2]) Melyről emlékezik egy 1267-ki oklevél. U. o. IV. 3, 396.

[3]) Melyet IV. Béla a hozzá tartozó Lanser várral Lőrincz főnemesnek adott. U. o. IV. 3, 149.

[4]) U. o. IV. 3, 437. és V. 2, 104.

[5]) U. o. IV. 3, 415.

és Galgócz[1]) emlékezetét fentartották okleveleink. Így kötelezte Kálmán az ispánokat, hogy örökbirtokaiktól is minden száz pénz jövedelem után egy pánczélos s minden negyven pénz után egy pánczéltalan lovast állítsanak a királyi hadba[2]). Így III. Béla a Modrus-földével megajándékozott Vegliai Bertalant, hogy az országon belűl tíz, azon kivűl négy pánczélos lovassal szolgáljon a királyi seregben[3]). Így a különben oly hanyag s a várjószágokat pazarló II. Endre a goriczai várhoz tartozó sz. István jobbágyainak fiaitól származott s a Klokoche ispánsággal vagy is bérbirtokkal s a nyest adó két harmadával megajándékozott Radust és rokonait, hogy a hadba szálló királyt tizenöt pánczélos lovassal és 100 gyalog vitézzel kövessék[4]). Ez pedig annál szükségesebb volt, minthogy II. Endre oktalan pazarlása által, minél fogva egész várkerületeket elajándékozott, oly annyira meggyöngítette a királyi sereget, hogy a legszükségesebb, legsürgetőbb hadmenetre is alig tudott már jelentékenyebb hadat kiállítani. IV. Béla e bajtól súlyosan nyomattatván, s látván, miképen a királyi bérbirtokok s várjavak elpazarlása által a király ereje s tekintélye mindinkább enyészik, mig ellenben az ez által meggazdagodott főnemességé már az ország nyugodalmát s a királyi szék biztosságát is fenyegeti, minden erejét a királyi had elpazarlott tőkéinek, a várjószágoknak visszavételére fordította, s e végre megyénként bírákat rendelt, kik a jogtalanul elajándékozott,

[1]) Cod. Dipl. IV. 2, 54.

[2]) Decr. Lib. I. Cap. 40.

[3]) Mit ha elmulasztottak volna, a következő táborozásban két annyi vitézt tartoztak kiállítani. Fejér: Croat. et Slav. 10. l. Kerchelich: Not. Praelim. 167.

[4]) Kerchelich: u. o. 190. Fejér: u. o. 12. l. Egy másik, e bérbirtokról szóló 1228-ki oklevélben ezt olvassuk: „Literaria instrumenta, filiorum Woyk, quorum vigore Spanatum sive Knezatum (ispánságot) in iam fata terra tenuerunt."

vagy az Endre alatti közzavarban erőszakkal elfoglalt, hadi szolgálathoz kötött jószágokat kinyomoznák s rendeltetésökre fordítanák[1]). Példáját ebben utódai is követték[2]); s az így visszanyert honvédelmi s királyi jószágokból számos új bérbirtokot alkotának a királyi had nagyobbítására[3]). IV. Béla óta szokásba jött ily kisebb bérjavakat a várjobbágyok és szegényebb országos nemesek közt kiosztani; s innen fejthető meg az, mit számos oklevélben olvasunk, hogy a kisebb nemesek, sőt várjobbágyok is több vitézt vezettek a királyi seregbe[4]); innen nyeri magyarázatát az is, hogy kik voltak s mily tisztséget viseltek légyen azon számos, minden rendű nemesek sőt nemetlenek is, kiknek okleveleink Comes — ispán — czímet adnak[5]). Mind ezen királyi bérbirtokosak a várjobbágyokkal együtt a vármegyei főispán vezérlete alatt állottak, kinek hatósága ez által mindinkább kiterjedni kezdett az egész nemességre.

---

[1]) A thuróczi számsoron kivűl (Engel: Monum. Ungar.) bizonyítják ezt számos oklevelek is, például III. Honorius pápa levele Béla ifjabb királyhoz. Cod. Diplom. III. 2, 203., továbbá: VII. 2, 76. 102. és VII. 4, 117.; Praynál: Hist. R. H. 1, 223. A nagyváradi számsor 361. 366. 368. stb. §-ei.

[2]) Így Kún László egy 1287-ki levelében. Cod. Dipl. V. 3, 353. Így III. Endre, u. o. X. 3, 276.

[3]) Például IV. Béla 1264-ben Krecz, Kupissa és Raak atyafiaknak nemesi jogot s bérbirtokot ad azon feltétel alatt, hogy a kir. seregbe három lovast küldjenek s azokat tizenöt napig saját költségeiken tartozzanak élelmezni. Cod. Dipl. VII. 3, 49. Ugyanő Luchman bérbirtok-vármegyét Lőrincz ispánnak adta. U. o. IV. 3, 149. Kún László pedig e várkerület több jobbágyait hadi szolgálat feltétele alatt Geotán helységgel ajándékozza meg. U. o. V. 1, 81. Hasonlót olvashatni: u. o. 143. 172. V. 2, 406. stb.

[4]) Így Banana Pál és Vachud László thuróczi jobbágyfiak minden hat ház után köteleztettek a nyert bérbirtokból egy vitézt kiállítani. U. o. VI. 2, 246. Engel: Monum. 62.

[5]) A ki t. i. a királyt bérbirtokából állított vitézekkel követte hadba, Comes-nek neveztetett. Még zsidók is voltak comes-ek, p. Teha, Bessenyő birtokosa (Cod. Dipl. III. 2, 271.); Henel és fiai: Volvelin, Oltman és Neklin, Komárom birtokosai. U. o. IV. 3, 282.

Ezen, a belkéke fentartására s a csekélyebb ellenség megtámadásinak visszatorlására rendelt királyi had mellett, talán egynémi nem lényeges változást kivéve, régi alakjában fenmaradt az országos nemesekből állott nemzeti had, melynek akkor kellett felülnie hona védelmére, midőn azt nagyobb veszély fenyegette, mintsem ezt a fejedelmi had elháríthatta volna. E kötelesség, a hadrendszernek sz. István által történt újabb szabályozása szerint is személyes vala; mert hol a haza legfőbb érdeke, az ország fentartása s e szerint minden egyes családjának, az élő és jövendő polgároknak élete, szabadsága s egész életboldogsága forgott kérdésben, ott eleink öszhangzólag az ország- és észjog kivánataival a személyes honvédelmet s önfeláldozást minden polgárnak helyettesítést nem tűrő kötelességéve tették; és csak a testi gyöngeség miatt fegyverviselésre képtelenek, vagy bírói hivatásuk által honn elfoglaltak, vagy végre a királyi seregben különben is személyesen szolgált bérbirtokosak nyertek engedélyt, a nemzeti hadba helyettest küldeni; ellenben pedig nemesi jog- és jószágvesztéssel bűnhesztetett a hanyag, ki felszólítva, föl nem kelt hazája védelmére. — E nemzeti had eleinte nemzetségek, utóbb megyénként összegyűlvén, sereglett össze a király, vagy inkább az ország zászlója alá, és a király személyes vezérlete alatt saját költségein táborozott a hon védelmében [1]).

Alapját ezen polgári, a köztársaság fogalmából eredő kötelességnek a nemzeti szabadság s örökbirtok és azon kiváltságok s alkotmányos jogok tették, miknél fogva a nemesség nem csak minden egyéb teher és szolgálattól ment volt, hanem az alapszerződés szerint az országhatalomban is oszto-

[1]) Egy 1265-ki oklevélben ezt olvassuk: „Quandocunque nos habere exercitum contigerit ... iidem inter regni nostri nobiles computentur, et Nobiscum et non cum alio exercituare teneantur.“ Kovachich: Suppl. ad Vest. Com. 1, 380.

zott fejedelmével. Ez oka annak is, miért az alkotmány kebelébe fölvett s a nemesség minden alkotmányos jogaiban részesített főpapság is személyesen köteleztetett a honvédelemre. Első királyaink korából nem birunk ugyan ezt bizonyító világos adattal, de mégis a megdönthetlen tények közé számíthatjuk azt, meggondolván, hogy II. Endre törvényei s okleveleiben a főpapság személyes hadakozása már mint régi szokás és kötelesség említtetik.

Általában véve az országhatalomban való részesülés és a honvédelem oly szoros kapcsolatban álltak egymással, hogy amaz kivétel nélkül maga után vonta emennek kötelességét. Ebben pedig oly következetes volt alkotmányunk, hogy ama jog birtokosait, fejedelmet és nemességet egyenlően kötelezte személyes honvédelemre, s a nemesség hadakozni nem tartozott, ha fejedelme által személyesen nem vezéreltetett [1]).

E személyes táborozáson kivül, mely politikai s polgári jogok birtokán alapult, még a teljes sajátsági birtokjoghoz is volt kapcsolva honvédelmi kötelesség. A nemzetségfők s más főnemesek, kik az ország elfoglalásakor terjedelmes szabad birtokot nyertek, épen úgy szabályozták azt, mint a fejedelmek és királyok a magok jószágait. Ezeknek is szintúgy voltak a haszonbéres föld- és szőlőmíveseken, lovászok, udvarnokok s más különféle szolgálatra kötelezett alattvalókon kivül szabad jobbágyaik, kiket a velök teendő hadi szolgálat fejében bérbirtokkal ajándékozának meg. Mennyit fordítottak az urak jószágaikból a hon védelmére, bizonytalan; az azonban már sz. István II. törvénykönyvének 21-dik czikkelyéből is bizonyos, hogy minden főnemesnek voltak saját vitézei [2]), kik velök

[1]) Decr. 1291: 12.

[2]) „Volumus, ut unusquisque senior (= dominus, főnemes) suum habeat militem servientem.“ Ezek pedig, mint e czikkből is kitűnik, szabadok voltak, egy főnemestől máshoz mehetvén szolgálatba.

együtt az ország zászlója alatt hadakoztak; s kételkednünk nem lehet, hogy azoknak száma bizonyos, de már ismeretlen kulcs szerint, a szabad birtok nagyságához egyenes arányban állott. Miként pedig a világi, úgy az egyházi uraknak is voltak saját vitézeik, kiket nagy részben még sz. Istvan és utódai, midőn a püspökségeket és monostorokat alapították, köteleztek az egyháziak védelmére s velök együtti táborozásra [1]). Sőt még magának a királynak és királynénak is, mint első birtokosoknak s a nemesség fejeinek, voltak oly szabad, nemes vitézei (praediales), kik vele s az országos nemességgel a nemzeti hadban köteleztettek táborozni [2]).

És épen ezen, a fejedelmet és nemességet illető honvédelmi kötelességnek egyenlőségéből s a számos vitézekkel birt főnemességnek a fejedelmi hatalomteljességet igen korlátozó befolyásából eredt az is, hogy a háborújog nem bocsáttatott korlátlanul a fejedelem kezébe; hanem a nemesség abban is osztozott vele némikép az által, hogy egyedűl védőleg, az ország határain belűl köteleztetett hadakozni, s külháborúkra csak úgy vezettethetett, ha maga önkénytesen ajánlkozott s a királytól zsoldot kapott. Miért, bár a háborúizenési jog a fejedelemnél maradt, annak ő a nemzeti had hozzájárulta nélkül nagyobb nyomatékot nem adhatott. Lehetetlen ezért nem dicsérnünk, a magokat rabló kalandjaikon már kitombolt őseink előrelátó okosságát, minél fogva hazájokat a szükségtelen, vagy nem nemzeti érdekű külháborúkba bonyolódástól megóvni iparkodtak.

Azonban, bár a nemesség e jogát, mely által önkény ellen biztosíttatott, mindig féltékenyen őrzötte; s példa is van

[1]) Ilyen volt azon 200 vitéz, kiket sz. István a pécsváradi apátság védelmére rendelt. Katona: H. C. 1, 195.

[2]) Ilyenek voltak, kiket V. István a királyné táborozó jobbágysága alól fölmentvén, országos nemesekké emelt. Cod. Dipl. IV. 3, 346.

Kálmán és II. István történetében, hogy e jogára támaszkodva, a szükségtelen, nem nemzeti érdekű háborúban kivánt hadi szolgálatot megtagadta [1]): de általán véve e korban még nagyobb volt a harczias szellemű nemesség vonzalma a bajnoki foglalkodásokhoz, s azért kisebb e jogához való ragaszkodása, mintsem hogy a királyi sereggel az országon kivűl támadó háborúba is ne ment volna; mire különben is annál készebb volt, minél ritkábban szólíttatott fel a belbajokkal eléggé elfoglalt királyaitól. És innen magyarázható, miért hogy az e korszak alatt elfoglalt tartományok, például Horvátország, mint nemzeti szerzemény tekintettek, s az országgal, alkotmányra, igazgatásra s törvényekre nézve szorosan összekapcsoltattak; míg később, midőn a nemzeti sereg a királyitól élesebben elválasztatott, s amaz támadó háborúkban részt nem vett, a királyoktól saját seregeik által szerzett tartományok az országhoz nem kapcsoltattak s a királyok sajátjai, mintegy családbirtokai lettek.

Azonban idővel, miután kivált II. Béla óta a nemzetségfők félelmes hatalma mindinkább enyészni kezdett, a nemesség engedékenységével, mi szerint az a hadjogot s nemzeti sereggel való rendelkezést majdnem egészen a fejedelem önkényére hagyá, némely királyaink gyakran visszaéltek. A fejedelmi család gyakori viszálykodásaiban támadt, minden addigi állapotott felforgatott zavarok a honvédelem rendszerét hanyatlásba döntötték s a nemességnek e körűli jogait sokféleképen megsértették. A görög befolyás alatt országlott királyoknak, kivált pedig II. Endrének meggondolatlan pazarlása a honvédelem egyik fő alaptőkéjét, a várjószágokat könnyelműen elajándékozván, a vászerkezetet, királyi székök ezen legerő-

[1]) Katona: Hist. Crit. 3, 376.

sebb támaszát, majdnem az enyészetig meggyöngítette [1]); minek következtében a köznemesség, jogai ellenére, gyakran az országon kivűl is szoríttatott hadi szolgálatra. Más részről az eláradt zavargásban s a királyok pazar adományzásai által rendkivűli erőre kapott s a kisebb birtoku nemesség szabadságát veszélylyel fenyegetett oligarchia az alkotmányon sokféleképen sebeket ejtett. Mind ez a nemzetet hatalmasan fölizgatta s egy erőteljes visszahatást hozott elő, mely aztán nem csak általában a nemesi jogokat helyreállította, s törvény által biztosította, hanem a meggyöngűlt honvédelem rendszerét is, valamennyire legalább, megerősítette. IV. Béla mint ifjabb király, e nemzeti mozgalmak vezére, már az által is dicső nevet vívott ki magának honunk történetében, hogy ezen, bár nem egészen sikerűlt nemzeti újjászületést, s mire azt alapította, a honvédelem megjavítását, oly rendületlen szilárdsággal törekvék létesíteni a hatalmas, ezen átalakítás által magánérdekeikben sértett oligarchák cselszövényei s nyilvános ellenszegülésök daczára.

E reformi mozgalmak sikere lőn, hogy a nemzeti had a királyitól még élesebben elkülönöztetett s annak azon, az idők viszontagságaiban már majdnem elavult joga, mi szerint csak az ország határain belül s a király vezérlete és zászlója alatt volt köteles hadakozni, megujíttatott s biztosíttatott, és az elidegenített várjószágok némi részben visszafoglaltatván, a várjobbágyság, a nemzet ezen bel- s külbékéjének állandó őre, valamennyire helyreállíttatott.

Azonban a királyi seregnek egész hajdani ereje ez által vissza nem adatott; sőt miután később maga IV. Béla is, utódai pedig még inkább, hogy a pártokra szakadt főnemességet

[1]) „Inter alias immensas donationes, quas quibusdam personis passim et indifferenter in praejudicium coronae regiae facere consveverat“ stb. Cod. Dipl. IV. 3, 387.

magok iránt lekötelezzék, egész várkerületeket és ispánságokat elajándékozának [1]), a királyi had folyton gyengűlt, a főnemesség harczosainak száma pedig mindinkább növekedett; mert bár a birtokukba jutott várjószágok közől többeket elvontak a honvédelemtől, az elébbi várjobbágyok egy részét nemtelenebb szolgálatra alacsonyítván, más részét azonban annál szükségesebb volt megtartani hadi szolgálatjokban [2]), minthogy a tatár pusztítás óta egyházi s világi urak egyiránt számos várakat emeltek jószágaikon [3]), melyekben a zavargó körűlmények közt állandóul számosabb őröket kelle tartani.

Az egyházi urak táborozó jobbágyait ezen okokon felül még az is szaporította, hogy sokan a kisebb királyi bérbirtokosak és várjobbágyok közől a főnemesek zsarlásai ellen nagyobb védelmet remélve, önként egyházi táborozó jobbágyoknak vallották magokat [4]); többeket pedig magok az egyházi urak is neveztek olyanokká [5]). A jogok azonban, melyekkel ezen egyházi jobbágyok birtak, még nem valának annyira

[1]) Így IV. Béla Luchman ispánságot Lanser várral Lőrincz főnemesnek (Cod. Dipl. IV. 3, 149.), a klokochei ispánságot (mint az oklevél nevezi: Spanatum, Kenezatum) Radus ispánnak, — Kún László Murány várát több helységekkel Miklós, sümegi ispánnak, Újhelyt pedig Lőrincz szerémi bánnak (u. o. V. 1, 172. s kövv.), III. Endre az egész tengermelléki bánságot Brebiri Pál bánnak ajándékozá. U. o. IV. 3, 430. — VII. 4, 225.

[2]) Így olvassuk: „Thomas filius Mortuni nobilis de Comitatu Castri Trencsin, serviens Comitis Herrandi." U. o. IV. 3, 294., és X. 3, 265. stb.

[3]) Így például Zaland veszprémi püspök a két Tátika várat. U. o. IV. 3, 323.

[4]) Például Péter és Pál testvérek, Koas vár jobbágyai 1267-ben Vayszló birtokukkal együtt a szigeti Szűz-Mária (B. M. V. in insula) jobbágyainak vallották magokat. U. o. IV. 3, 396. — Péter pozsonyvári nemes jobbágy Thürne birtokát az üdvezítői egyház (S. Salvatoris) alá bocsátotta. U. o. VI. 1, 196.

[5]) Így Jakab, béli sz. Móricz apátja 1258-ban többeket vett föl azon kötelezéssel, hogy vele s utódaival hadakozzanak, az apátság nemes jobbágyai közé. Cod. Dipl. IV. 2, 479. György zirczi apát 1287-ben Kis-Tövel népét összesen fölvette jobbágyai közé. U. o. VII. 2, 117. Henrik, a garami sz. Benedek apátja, 1292-ben Chotor Mihály és Gergely ispánokat (Comites, királyi bérbirtokosokat) táborozó nemes jobbágyai közé sorozta stb.

megállapítva, hogy azoktól meg nem fosztathattak volna. Így olvassuk egy 1267-ki oklevélben, hogy Lőrincz nádor a tihanyi apátság fölös lovagjobbágyait feltételes szolgaságba vetette [1]).

Mind ezen hadi szolgálatra kötelezett népek, a királyéi szintúgy, mint az egyházi s világi urakéi, különben szabadok és egynémi nemesi kiváltságokkal voltak felruházva [2]). Magok nevében azonban, vagy, mint az oklevelek kifejezik, önállólag (per se) csak az egészen független nemesség, mely az alkotmányos jogokat kizárólag élvezte, köteleztetett a honvédelemre. A szolgai néposztályok, melyek az alkotmány kebelébe föl nem vétettek, csak adózásra szoríttattak, de a honvédelemhez személyesen nem járultak. Még az idegenek is, kik e korszak alatt az országban letelepűlének, csak azon személy- és birtokjog fejében állítottak kebelökből vitézeket, melyeket bevándorlásukkor nagy részben szerződésképen nyertek, s a honvédelemre általán véve a nyert jogok arányában köteleztettek. A kúnok és más, keletről bevándorlott népek, a nemzettel egygyé forrván s a nemesség minden jogaiban osztozván, ennek egész személyes honvédelmi kötelességében is osztozának [3]); a tótok és németek pedig kevesebb kiváltságokat nyervén, kisebb mértékben köteleztettek járulni a honvédelemhez.

És ekként személy- s birtokjog és honvédelmi kötelesség az Árpádok egész korszaka alatt egyenes arányban s igazságos viszonyban állottak egymással. Minél fogva, nem csak hogy a több javakkal és jogokkal birók a honvédelemben is nagyobb részt venni köteleztettek az alkotmánytól

[1]) Kérelmökre azonban, hogy ne gyalázná meg ekként őket, megengedte, hogy új szolgálati tartozásukat pénzen megválthassák, különben a jobbágy czímet megtartsák s a király zsoldjában szolgáljanak. U. o. IV. 3, 418. 420.

[2]) L. ezek néhányait u. o. V. 2, 498.

[3]) Olvashatók ezeknek jogai s kötelességei a Kún Lászlótól nyert szabadság-levelökben. Kovachich: Suppl. ad Vest. Com. 1, 36.

kevesbbé kegyelteknél; hanem általán véve a személyes szabadság és birtok oly lényeges föltétele volt a hadakozási kötelességnek, hogy a tulajdonképeni szolga, kinek sem személysem birtokjogot az alkotmány nem adott, még zsoldosként sem állhatott a vitézlő rend sorába. És ezen, korában páratlan szerkezetű honvédelmi rendszernek köszönheti egyéb alkotmányos intézetei mellett a magyar nemzet mind arany szabadságának fentartását, mind azt, hogy elébb az oly hatalmas német, utóbb pedig — midőn a keleti császárság pislogó életmécse a fondor, hatalmas Comnen Manuel alatt utóljára oly rendkivűli erővel fellobogott, — a görög befolyástól el nem nyeletett, és annyi s oly súlyos csapások alatt, minők rajta kivűl nem sok népre mérettek, el nem enyészett. Ily körűlmények közt alig tarthatta volna fel magát a magyar, ha egyedűl zsoldos hadi szolgákra bízza vala magát és szabadságának szentséges kincsét. Mert csak a hon és családi tűzhely lélekemelő szeretetéből származhatik hazafiui lelkesedés, mi ismeretlen érzelem annak kebelében, kit a nyomorú zsoldnál, s mit avval tenget, örömtelen életénél egyéb mi sem köt a róla nem gondoskodott, reá nézve mintegy idegen hazához; csak a hon és családi tűzhely felmagasztaló szeretetéből származhatik az erkölcsi erő azon hatalma, mely daczolhat a veszélylyel s dicső nyereségnek tartja, ha azt honáról önfeláldozásával elháríthatja. Bár mit mondjanak a mai zsoldos hadak magasztalói, hasztalan: azon, mondhatnám, mindenható erkölcsi erőt a zsoldosnak embertelen büntetéstől való félelem által kicsikart szolgai engedelmessége huzamosan soha ki nem pótolhatja.

MÁSODIK KORSZAK.

Az Anjouk országlatától a mohácsi ütközetig.

III. Endre halála után az uralkodó-ház változása a kormányelvek, sőt némely alkotmányos intézetek változását is maga után vonta. Az Anjouk, kik az Árpádokat fölváltották, olasz, hűbéri elveket hoztak magokkal az ország kormányára, melyeknek, bár alkotmányunkkal merőben ellenkeztek, Robert Károly, de kivált Nagy Lajos közkedvességű személyessége által részben mégis elfogadást szerezvén, mint egynémi más intézményeinkben, úgy a honvédelem rendszerében is korszakot alkotának.

A királyi had, mint látók, már az utólsó Árpádok alatt is igen meggyöngűlt volt, a fejetlenség azon zavarában pedig, mely 1301-től 1310-ig dúlta a pártokra szakadt hazát, még romjai is majdnem egészen elenyésztek, a várjobbágyok részint az országos nemesek osztályába, részint a főnemesség alá jutván, a királyi bérbirtokok pedig nagy részben az oligarchák örökbirtokává válván. Miután pedig ekként a királyi had igen megfogyott, a nélkül hogy a nemzeti hasonló arányban nőtt volna, az egész honvédelem igen meggyöngűlt. Mert bár számos fegyverest tartottak is e korban magok körűl a főneme-

sek [1]); mindazáltal egy része azon szabadoknak, kik, részint a várakhoz, részint a királyi bérbirtokokhoz tartozván, azelőtt hadi szolgálatot tettek, földeikkel együtt a főnemesek alá jutottak s más nemtelenebb szolgálatra alacsonyíttattak.

Mihelyt Károly magát a királyi széken megerősödve látá, egyik fő feladatává tette, a fejedelmi hadat, mely nélkül, mint tapasztalá, trónjának a hatalmas főnemesek ellenében erőt s tekintélyt nem szerezhet, minden módon törekvék helyreállítani. A várszolgákból sokakat táborozó várnemesekké emelt [2]); a várak elidegenített jószágait, mennyire lehetett, kinyomoztatá s visszafoglaltatta [3]); egyéb, táborozásra kötelezett népeket, például az Újvár és Borostyánvár közti őröket, kik a zavargó időben elszéledének, szolgálataikba visszahelyezte [4]); a jászokat, kiket a főnemesek elnyomtak volt, felszabadította s a királyi fegyveresek közé visszasorozta [5]).

De a várintézet helyreállítását oly fokig, hogy arra bizton támaszkodhatott volna, a várjószágokat kezeiből kibocsátani épen nem hajlandó főnemesség hatalma már teljesen lehetetlenné tette. Miért később, úgy látszik, sem Károly, sem Lajos nem

---

[1]) Így olvassuk egy 1307-ki oklevélben, melyben Károly Kakast, a Rikolf fiát, megjutalmazza, hogy annak oly nagy hada volt, miképen belőle Szepes vár ostrománál 32 fegyverese és két rokona esett el. Cod. Dipl. VIII. 5, 31. Ennek bebizonyítására még számos más oklevelet is hozhatnánk fel; ilyen például: egy 1326-ki, u. o. 156. lapon; egy 1333-ki, u. o. VIII. 3, 679. stb.

[2]) Például 1311-ben Jersei Bod három fiát (castrenses) in coetum nobilium Castri jobbagyonum teszi által. Cod. Dipl. VIII. 1, 396.

[3]) Egy 1327-ki oklevélben ezt olvassuk: „Quod cum nos universas terras castrorum nostrorum, ubique in regno nostro existentes, ab eisdem quomodolibet alienatas generaliter a quibuscunque recaptivari praecepissemus et eisdem castris restitui.“ U. o. VIII. 3, 271.

[4]) Ezeket Miklós ispán, őrnagy által összeszedette s azon állapotba helyezte, melyben IV. Béla s utódai alatt voltak.

[5]) Így 1323-ban a Keverge fiainak urasága alól többeket kiváltván, „a király hadában szolgálni köteles vitézek“ közé emelte. U. o. VIII. 2, 472.

fordított rá igen nagy figyelmet; sőt inkább azt számos adományozásaik [1]) és sok várnemesnek országos nemessé emelése [2]) által önmagok is majdnem az enyészetig meggyöngítették [3]).

Más eszközökhöz folyamodának tehát, miket részint önszemélyességökben, részint a körülményekben, sőt magokban a főnemesség gyöngéiben s hajlamaiban kerestek föl az ügyes

---

[1]) Így Károly Komárom várát a vármegyében lévő minden királyi jószágokkal az esztergami érseknek ajándékozta (Cod. Diplom. VIII. 2, 63.), melyet később Bars megye jövedelmeivel fölcserélvén (u. o. 251.), 1334-ben Strigo és Csáktornya várakért Danch főnemesnek adta. U. o. VIII. 3, 722. Hasonló adományleveleket számosakat közöl az oklevéltár; p. VIII. 1, 536. 542. — 2, 151. stb. Némely adományosokat azonban még köteleztek várszolgálatra, mint például Lajos 1352-ben Svarzai Hermant, kinek e föltétel alatt adott Rajkán egy Óvárhoz tartozó birtokot. U. o. IX. 2, 155.

[2]) Erről még számosabb okleveleket közöl az oklevéltár, mint az adományokról. Így Károly 1327-ben Palásty Györgyöt (VIII. 3, 216.), Lajos 1359-ben Benedekfi Gergelyt, kemlöki várjobbágyot (IX. 3, 35.); 1360-ban Dőri és Chafort családot, s Martell solymásznak, Madár Péter fiának rokonait stb. (IX. 6, 106.)

[3]) Igaz ugyan, hogy a várnemesség e korban mindinkább összeolvadni kezde már az országos nemességgel. De mind e mellett sem áll, mit Kollár (Amoenit. 2, Sect. V. Cap. 3.) állít, hogy Lajos az 1351: 11. által a várjobbágyok egész osztályát országos nemesi rangra emelte. Mert, bár mellőzzük is azt, hogy e czikkely törvénykönyvünkben roszul olvastatik, s az „universi viri nobiles“ helyett veri olvasandó, miképen t. i. e kor számos okleveleiben is előfordul, melyekben az országos nemesek veri és puri czím által különböztetnek meg a várnemesektől, miknek e korban a várjobbágyok már közönségesen neveztettek; (p. „Ut de praedicto nobili jobbagionatu castri in coetum verorum et purorum regni nobilium et servientium regalium dignaremur aggregare.“ Cod. Dipl. IX. 6, 106. 286. stb.) — ha, mondám, mellőzzük is ezt, számos oklevekből meggyőződhetünk, hogy várjobbágyok még Lajos után is léteztek s a várszerkezet, ámbár enyésző félben, még fent volt. Így egy 1383-ki oklevélben Mária királyné a komáromi várjobbágyok és érseki jobbágyok közti pörben itéletet mond. Cod. Dipl. X. 1, 81. Egy 1385-kiben Erzsébet királynő a nagy-kemlöki nemes várjobbágyok jogait megerősíti. „Jacobus filius Ivanka de Patak, Comes terrestris (bíró) nobilium jobbagionum Castri nostri Nog-Kemluk.“ U. o. 212. stb. L. erről bővebben Jerney János jeles értekezését: „Törvénytárunk nyomtatási legnagyobb hibája egy betűben“, czím alatt. Tudom. Tár. 1841. máj. füzet. 306. l.

királyok. Mellőzve az ősiség megalapítását, melynek végczélja szinte a hadügy volt, hogy t. i. az által az elpazarlott királyi jószágokért a kihaló családok javainak a királyra szállása által némi kárpotlást szerezzenek, és a családok elszegényedését, mi által azoknak hadakozási képessége csökkenne, meggátolják; csak azon intézkédéseiket említem, melyeknek a hadügyre egyenesebb, s következménydúsabb volt hatások. A köznemességet, mely az Árpádok hihalta utáni fejetlenség zavargásaiban az oligarchák által jogaiban sokféleképen megsértetett s elnyomatott [1]), pártfogásuk által, kivált Lajos, annyira magokhoz csatlák, hogy ez sokáig „a kegyes király“ (rex piissimus) czím alatt élt annak emlékezetében. De kivált a hatalmas főnemességre fordították ők figyelmöket, s annak hiúságát, hatalomvágyát, hivatalvadászatát s magánhasznát egyaránt felizgatták czéljok elérésére. Egy élénk lovagi szellemet s vetélkedést iparkodának fölkelteni a büszkeségre s pazar fényűzésre különben is hajlandó főnemességben. Olasz módra fényes családi czímereket osztogatának, s lovagi játékokat rendezének, melyekben magok is vívtanak [2]). Azoknak, kik nagyobb lovagcsapatokat, vagy mint e korban azokat nevezni kezdék, banderiumokat [3]) állítának, megengedék, hogy azokat saját, nyert

---

[1]) „Nobiles, quos hactenus (Barones) indigna servitute oppressisse dignoscuntur“ — úgy mondanak az 1307-ben országosan összegyült rendek. Vest. Comit. l. 157. Bizonyítja ezt Károlynak koronáztatásakor mondott esküje is.

[2]) Egy lovagi játékban Károly Hunt-Paznán Mihálynak három fogát kiütötte. Cod. Dipl. VIII. 2, 210. E végre állította fel Károly a fraternitas Militiae S. Georgii czímű lovagrendet is, melynek rendeltetése, miként rendszabályai bizonyítják, a király személyének és trónjának védelme volt.

[3]) Banderium, az olasz bandiera, vagy bandera szóból eredt, mi zászlót jelent. Eleinte nálunk is vexillum, vagy labarum szavak értelmében vétetett; s így már IV. Bélának egy 1264-ki oklevelében is (melyet Kovachich: Suppl. ad Vest. Com. 1, 382. alaptalanul tart gyanúsnak) előfordul. Később, s már 1312-ben is használtatott lovagcsapat nevéül; például Kézay Simonnál Cap. 2.,

czímereikkel ékesített zászlóik alatt vezethessék a csatára [1]). Ezen felül, hogy a királyi hivatalokat, tisztségeket még fontosabbakká s keresettebbekké tegyék, s így a legelső oligarchákat s azoknak egész fegyverhatalmát szolgálatjokba hódítsák, a királyi tanácsosok, fő- és más ispánok hatalomkörét tágították [2]) s egy személyben számos hivatalt egyesítének [3]). Végre, nehogy az uraknak e hadállitások által növekedő költsége akadályul legyen, Lajos a parasztságot uri kilenczedadó alá vetette [4]).

Ehhez járult még mind a két királynak pazar pompáju udvartartása s honunkban addig példátlan fényes országlata, mely mig magának egész Európában súlyt s tekintélyt szerezni tudott, a nemzet büszkeségének felette hizelkedett. Említhetjük még, mint nem csekély indító erőt, Lajosnak azon nagyszerű lovagi jellemét s fényes fejedelmi tulajdonait, miknél fogva magában egy középkori király eszményét személyesítette, igazságszeretetét s adakozását, mi által szíveket nyert

---

Thuróczy Cap. 6. — Chron. Leibiczer. Wagnernál: Analecta Scepus 2, 9. Azután pedig közönségesen ezen második értelemben vétetik; így Zsigmond kegyelem-levelében, egy 1416-ki oklevélben, melyben Chycher Ferencz, ki ellen bírói vizsgálat rendeltetett, halasztást kér, mivel állítólag Ozorai Fülöp, temesi ispán banderiumába kelle sietni. Leleszi Convent. levélt. Fasc. 16. N. 47. Ezt bizonyítja végre Zsigmond egy 1416-ki lev. Schlözer: Krit. Samml. zur Gesch. d. Deutsch. in Siebenb. 1, 40.

[1]) Ennek egy nyomára már Kún László alatt is jutottam egy 1274-ki oklevélben, melyben Cháky Péterről iratik: „Ut leo fortissimus, cujus et indicia gessit in vexillo“ stb. Cod. Dipl. V. 2, 175.

[2]) A tanácsosok tekintélyét igen nagyítá az, hogy országgyülések nem tartatván, minden az ország tanácsában végeztetett. A főispánok hatósága pedig az egész nemességre kiterjesztetett, s úgy látszik, a várparancsnokságtól, mit ekkor kapitányságnak kezdének nevezni, elválasztatott.

[3]) Így Drugeth János nádor s Kún kapitány egyszersmind Somogy, Tolna, Bács, Fehér, Ung és Zemplén megyék főispánja volt; Tamás, erdélyi vajda, hasonlókép Arad, Csongrád, Szolnok stb. megyéké; László, havasalföldi vajda, szörényi bán és Fogaras vezére. Cod. Dipl. IX. 4, 280.

[4]) „Ut nobis fidelius possint famulari“ — így szól a t. czikkely.

s oly népszerűséget, minővel sz. László óta egy király sem dicsekedhetett, rendkivűli bátorságát s vitézségét, melyet népe Canosa s Aversa falain s a hullám-borította ifjú megmentésénél szintúgy bámult, mint csodálta harczdicsőségét s nagylelkűségét, melylyel magának egész Európa tiszteletét kivívta, népénél pedig ragyogó fénykörben tűnt elő: a királynak mind ezen csodált erényei, egyesűlve a fönebb érintett intézkedésekkel, kivált pedig a nemesség iránti számtalan kedvezéseivel, minek, kivált Lajos egy alkalmát sem mulasztotta el [1]), oly varázserővel hatottak a fő- és köz-nemességre egyiránt, hogy az vetélkedve, nem ritkán maga megerőltetésével s vagyoni állapota romlásával törekvék minél számosabb banderiumokat állítani [2]), s a királyt majdnem kénye szerint engedé azokkal rendelkezni [3]). Szinte így bánt Lajos a melléktartományok vajdáival, kiket nem csak hűségre szorítani, hanem szorosabban magához kapcsolni is tudott [4]). És ekként lőn, hogy Magyarország, melynek hadrendszere Károly kormányra léptekor egész a gyöngeségig felbomlott volt, Lajos alatt kétszázezernyi seregével feltételező hatalommá lőn Európa statusrendszerében.

---

[1]) „Scitis namque ... quod nos hactenus omnem vestram voluntatem et beneplacitum adimpleverimus, et adhuc facimus Domino duce.“ Így beszél maga Lajos egy az erdélyi nemességhez 1367-ben küldött iratában. Cod. Dipl. IX. 4, 48.

[2]) Így például Nagy-Mártoni Miklós (Nykkul) oly nagy zászlóaljjal kisérte a lithvánok ellen hadakozó Lajost, hogy a miatt magát adósságba vervén, birtokainak felét kénytelen volt elzálogosítani. U. o. IX. 2, 218.

[3]) Ennek is több példái vannak; ilyent ad az imént 1. alatt idézett oklevél; ilyent egy másik, melyben Lajos 1365-ben az egyházi s világi nagyokat László, oláh vajda lázadó fia ellen zászlóaljaik kivezetésére szólítja. Archiv. Conv. Lelesz. Actor. Fasc. 6. N. 19.

[4]) Így László havasalföldi vajdát, szörényi bánná s fogarasi vezérré emelte; mi által annak szívét annyira megnyerte, hogy ez maga mondja magáról egy 1372-ki levelében: „— — in gratiam Principis praedicti (Ludovici) exercitum validum contra thurcos proclamari fecimus.“ Cod. Dipl. IX. 4, 477.

E kormányelvek lassanként, s a nélkül hogy a hadügyben új törvények alkottatnának, nevezetes változást szültek már az Anjouk alatt is a honvédelem rendszerében, s okai lőnek, hogy az, utódjok alatt törvény által is megerősíttessék. A főnemesség hadállítási kötelessége, mint látók, régi törvényeken alapúlt ugyan; de a zászlóaljak, melyeket az urak az Anjouk alatt állítani kezdének, lényegesen különböztek a hajdani csapatoktól. Ezekben elébb egyedűl a személy- és birtokjog által táborozásra kötelezett szabadok harczolának; az Anjouk alatt azonban az elszámlált okoknál fogva oly nagy lőn a főnemesség vetélkedése, minél nagyobb zászlóaljakat kivezetni, hogy sokan, kiknek hiusága s hatalomvágya fegyverviselő szabad alattvalói számát már nem elégelé, földmíves jobbágyaik közől is számosakat vettek föl zászlóaljaikba. Ez lassanként közönséges szokássá lőn; és így, a nélkül hogy róla törvény intézkedett volna, a jobbágyok táborozása is megalapíttatott. Sőt a nemesség szívét mindenre hajtani tudott Lajos már annak jobbágytelkeit is megszámíttatá s ezek számának arányában kivánta a zászlóaljakat kivezettetni [1]), melyeknek élelmezésére aztán némi hadi adót (dica) is kezde szedetni [2]).

De egy nagy hibája volt az Anjouk, különben oly fényes, kormányának: a nagyságot és hatalmat, melyre az országot részint személyességök, részint intézkedéseik által fölemelték,

---

[1]) Egy, 1399-ki oklevélben parancsolja a király Ung megye főispánjának, hogy az egész megye minden nemesei s birtokosainak jobbágyait összeirja s megszámítsa a török ellen vezetendő had felállítása végett. Leleszi Conv. levélt. Actor. Fasc. 40. N. 15.

[2]) Egy, 1394-ki oklevélben sürgetik az ország rendei Domokos leleszi prépostot és Rosáli Kún Lukácsot, hogy az ország védelmére Ung, Bereg és Ugocsa megyékben szedett adót az esztergami érsekhez, pécsi püspökhöz, s Leusták nádorhoz küldjék által. U. o. Fasc. 35. N. 1. Kiadta Szirmay is: Notit. Comit. Ugocha 11. l.

elmulasztották a személyállapotnak kellő szabályozása s általán véve a nemzet sajátságos elemeinek czélszerű kifejtése által, s mi mind ezt támogatta volna, bölcs törvények által biztosítani. Ezen elmulasztásnak eredménye volt, hogy alig hunyt el a szeretett, dicsőített, nagy király s az oligarchák már semmi által sem fékezve, az országot zavarba döntötték s az egyedül szokáson alapult hadrendszert is felbontották. Mária és Zsigmond zavarteli országlása a főnemesség hiuságának s dicsőségvágyának elég táplálékot adni nem tudván, a buzgalom a zászlóaljak állításában meglankadt; sőt maga a nemesség fölkelése is oly hanyag, oly rendetlen lőn, hogy a szegényebbek közől sokan fegyverzetlenűl, egyedűl botokkal kezökben szoktak a táborban megjelenni [1]). És a honvédelem ismét oly gyöngeségbe sülyedt, mint volt az Anjouk előtt; mit igen siettetett az is, hogy az Anjouk, míg egy részben seregöket a főnemesség zászlóaljai által oly hatalmassá tették, más részről a honvédelem egynémi régi elemeit elpazarlották [2]). Az Anjouk alatt ez nem volt érezhető kárára a honvédelemnek: ők személyességök s a nemzetet mindenre reábirni tudott politikájok által e hiányt fölösen kipótolták. De Mária és Zsigmond alatt, kivált midőn zászlóaljaikat a főnemesek is hanyagul állítanák, már annyira érezhető lett a honvédelem gyöngesége, hogy Zsigmond, az ország hanyatló hatalmának gyámolítására s a fenyegetett melléktartományok megmentése végett 1433-ban, midőn más ellenségeken kivűl a huszita csehek már az ország kebelében dúltak, kénytelen volt a megyéket felszólítani, hogy a hozzájok

---

[1]) Regestr. Sigismundi. Art. 2. Suppl. ad Vest. Comit. 1, 385.

[2]) Alattok jött szokásba a táborozás pénzen megváltása is. Így Károly a szepesi szászokat, kiknek adóját 300-ról 1200 ezüst markára emelte, a Szepesség határain kivül minden táborozástól fölmentette. Cod. Dipl. VIII. 2, 57. Hasonló kiváltságot adott a Megyes és Sád széki szászoknak is. U. o. 161.

küldött javaslatok nyomán a hadügy szabályozásáról gondoskodjanak [1]).

E javaslatok főbb pontjai oda mennek ki, hogy a főnemesség zászlóaljait rendesebben vezesse ki; a szegényebb nemesség, melynek fölkelése, a körűle történt rendetlenségek miatt majdnem haszontalanná vált, személyes fölülés helyett kebeléből bizonyos számú jól fegyverzett vitézt küldjön; továbbá, hogy a nemesség jószágainak arányában jobbágyaiból is bizonyos kulcs szerint fegyvereseket állítson, kik a főispán vezérlete s megyei zászlóaljak alá küldessenek; s végre hogy a derék-had (mint hajdan a „generalis exercitus" neveztetett) ne csak tizenöt napig, hanem addig tartozzék az ország határain táborozni, mig a király, vagy hadvezér szükségesnek látja. E javaslatokat még több czikkelyek követik, melyekben Zsigmond az egyházi s világi nagyok s a megyék zászlóaljairól rendelkezik [2]).

Czélt azonban így nem érvén Zsigmond, 1435-ben az ország rendeit Pozsonyba [3]) gyüjtötte. És itt alkottatott meg azon törvénykönyv, mely oly nagy fontosságu a honvédelem

---

[1]) L. ezt, de nem mindenütt helyesen értelmezve, Kovachichnál: Suppl. ad Vest. Comit. 1, 374.

[2]) E czikkelyekben a főpapság zászlóaljai számszerint meghatároztatnak. Például, az esztergami érseknek s egri püspöknek két, — a kalocsai érseknek, nagyváradi, pécsi, erdélyi, zágrábi, csanádi püspöknek s az orániai pörjelnek egy egész banderium (ekkor még 500 lovas), a bosnya püspöknek 100 lovas, a győri és veszpréminek 50, a sz. mártoni apátnak 25 láncsa (véleményem szerint 1 láncsa alatt 5 vitéz szolgált) tulajdoníttatik. Hasonlókép határoztatnak meg a kir. tisztviselők és némely főnemesek zászlóaljai, p. Blagay, Tóth, Garay, Bothos stb. uraké, mig a többieknek csak névsora adatik, a nélkül hogy kivezetendő vitézeik száma meghatároztatnék; minek oka hihetőleg az, hogy amazok vagy kir. bérjószágokat birtak, vagy meghatározott számu zászlóalj volt kapcsolva örökbirtokukhoz.

[3]) E törvénykönyv keletének helyéül hibásan áll Buda Pozsony helyett a Corp. Juris-ban. L. Katona: Hist. Crit. 12, 700., Kovachich: Suppl. ad Vest. Com. 1, 462.

történetében. Elismeri ebben Zsigmond, hogy a végvárakat, sőt mennyire tehetsége engedi, az egész országot, saját hadával s költségein védelmezni, a királynak tiszti kötelessége; s csak midőn nagyobb veszély fenyegeti az országot, mintsem azt a királyi had elháríthatná, tartoznak a főpapok s mind a két rendű nemesség vitézeikkel felülni a haza védelmére. Az egytelkes nemességnek fejenkénti hadakozását, mit Zsigmond számsorában bizonyos számú vitézekkel akart általa megváltatni, az ország rendei azon változással erősítették meg, hogy azontul a főispán vezérlete alatt, a megyei zászlóaljban táborozzanak. Az egyházi és világi nagyok banderiumai régi alakjokban hagyattak. Mivel azonban a királyi várjószágokkal s bérbirtokokkal együtt a főnemesség és papság alá került számos, hajdan táborozásra kötelezett szabadok jutottak már a földmívelő jobbágyokéhoz hasonló föltételes szolgaságba, mi által az uraktól jószágaik arányában kiállítandó zászlóaljak igen megcsökkentek [1]): az ország rendei tehát a király javaslatának nyomán elhatározták, hogy azontúl a birtokos nemesek minden 33 jobbágyok után is egy jól fölfegyverzett lovast állítsanak; azok pedig, kiknek annyi telkes jobbágyuk nem volna, másokkal közösen, ugyanazon kulcs szerint állítsák ki lovasaikat; mi végre egy, a megyei közönségtől választandó köznemes, a szolgabiróval egyesülve, szintúgy a király, mint az egyháziak és nemesek jószágaiban a jobbágyokat megszámítsa és számsorukat a főispánnak irásban adja által. És így lőn a telekkatonaság (militia portalis), melynek, mint látók,

[1]) Hogy ez volt légyen oka a telekkatonaság felállításának, bizonyítja az 1435-ki 2-dik t. cz. „Singuli Barones . . . — u. m. — de singulis 33 jobbagionibus proprias sessiones et terras more aliorum jobbagionum in possessionibus, quibus resident, habentibus, et census, collectas . . . cum aliis jobbagionibus supportantibus“ stb., miből világos, hogy kétféle jobbágyai voltak az uraknak: a régi földmívelők, s a szabadokból olyanokká lettek.

már Nagy Lajos alatt is van némi nyoma, törvény által megállapítva. Ez által új elem vétetett be a honvédelembe, a személy- és birtokjogtalan parasztság. Érzette a nemesség, hogy e törvényével egészen eltávozott a honvédelem hajdani elveitől, melyek szerint csak szabadok és birtokosak vállaira tétetett volt az ország védelmének terhe, s bár e telekkatonaság élelmezésére adót is szedett jobbágyaitól, annyi igazságérzet mégis volt benne, hogy miután az új kötelesség mellé a parasztságnak jogokat adni elmulasztott, a honvédelembe nem mint néposztályt, mely maga nevében, külön kötelességczímmel, táboroznék, hanem csak mint a nemesi jószágok járulékát vette föl; s a törvény kifejezése szerint, nem a parasztság állított ki saját kebeléből katonákat, hanem a nemesség vezette ki a jobbágytelkeire esett vitézeket.

Azok a főnemesek, kik a királytól nyert bérbirtokuk vagy zsoldjok után a királyi seregben táboroztak; és azon köznemesek, kiknek saját zászlóaljaik nem lévén, magok a királyi zászló alatt, vagy a főnemesek banderiumaiban szolgáltak, telekkatonáikat a megyei zászlók alá küldötték; a főpapok és zászlós urak ellenben azokat banderiumaik vitézeivel egyesítették; kiknek azért a jobbágyoktól e telekkatonaság zsoldjára szedett adó is átadatott. És szinte így a kir. zászlóaljakhoz kapcsoltattak a kir. jószágokból szedett telekkatonák, valamint azon főnemesekéi is, kiknek hivatalaik után is voltak zászlóaljaik. És ekként, bár a telekkatona állitása egyiránt hozzá köttetett a fő- és köz-nemesség jószágaihoz, a két osztály közt mégis nagy különbséget tőn az, hogy az 1447-ki 23-dik t.-cz. szerint a főpapok és világi zászlósok banderiumaikat s ezekkel együtt telekkatonáikat elébb köteleztettek az ellenség visszatorlására elégtelen királyi had gyámolítására kivezetni, mint a köznemesség felült telekkatonaságával; valamint továbbá az is, hogy a főpapok és zászlós urak, telekkatonáikat illetőleg, a

vármegyék hatósága alól egészen fölmentve voltak. Sőt az 1454-ki 7-dik törvényczikkely még a zászlós urak banderiumaiban szolgáló nemeseknek is megengedi, hogy telekkatonáikat magokkal a banderiumokba vezethessék.

A banderiumok szerkezetében az 1435-ki törvénykönyv semmi változtatást nem tett; hanem a régi szokásra s az országgyűlés előtt adott rendeletekre hivatkozik [1]). A tiszti banderiumokra [2]), úgy látszik, Zsigmond kezde zsoldot fizetni [3]); az 1454-ki 2-dik t. cz. pedig azt határozottan megrendeli. A tiszti banderiumokon kivűl azonban a kiralyi fő tisztviselőknek szintúgy voltak saját, szabadosaik s telekkatonáikból szerkesztett zászlóaljaik, mint más magános főnemeseknek [4]). A főpapság szabadosain s telekkatonaságán kivűl még tizedjövedelmétől is köteles volt zászlóaljaiba zsoldosokat fogadni; s ez oka, hogy a főpapoktól állítandó banderiumok a számsorokban már előlegesen is mindig számszerint meghatároztatnak, míg a világi főnemesekről a jobbágyok összeirása előtt mindig csak átalánosan mondatik, hogy zászlóaljaikat jövedelmeik s rangjok arányában vezessék ki. Mióta ugyanis a

---

[1]) Juxta dispositionem de ipsis factam et observari consvetam. Art. 2.

[2]) Az 1433-ki számsor ezen tiszti banderiumokat hozza fel: az erdélyi vajdáét, a horvátországi, tótországi, macsói, szörényi bánokét, a székely, korbói, czetini és segniai ispánokét. Az erdélyi vajdának és székely ispánnak két banderium, a macsói bánnak ellenben számszerint 400 lovas tulajdoníttatik; mi azt bizonyítja, hogy az egész banderium ekkor még 500 lovasból állott s csak később csökkent 400-ra. A királyi banderiumok mindenike 1000 lovasból állott.

[3]) Erre már 1391-ben is, mint múlhatlanul szükségesre sürgette őt Prényi Miklós, szörényi bán. Cod. Dipl. Tom. X. Vol. 1, 724. — 1435: 4. 1439: 3.

[4]) Bizonyítja ezt már egy 1397-ki oklevél is, melyből kitűnik, hogy Kanizsay István Ráczországban három zászlóaljjal táborozott, melyeknek egyike családi volt s mint az oklevél mondja: „Ex complicibus et nobilibus viris, ac proximis et consangvineis“ volt szerkesztve, ezen kivül volt még a két székely ispáni banderiuma. U. o. X. 2, 438.

telekkatonaság fölállíttatván, a birtokarány elve a honvédelemnél egész kiterjedésében alkalmaztatott: a rangfokozat, czím s elsőségigény is különösen tekintetbe vétetett s aránylag terheltetett; mi annál méltányosabb volt, minthogy a rangfokozattal és czímekkel nálunk mindig nyomos politikai jog s hatalomgyakorlat párosult a közigazgatásban s törvényhozáshoz való járulásban. A nemtiszti banderiumok azonban szintúgy mint a többi nemesség s annak telekkatonasága csak akkor kötelezttettek táborozni, midőn a derékhad, vagy is a király s nemzet összes hadi ereje kiállíttatott; mi csak oly veszély idején történt, melynek elhárítására a királyi had, főpapság és főtisztek banderiumai s a városok [1]) fegyveresei elegendők már nem valának [2]).

Bár az ekként rendezett banderiumok s telekkatonaság intézete helyreüthette is a hanyatlásnak indúlt honvédelem physikai erejét, de hajdani erkölcsi hatalmát annak vissza nem adhatta. A régi várjobbágyságot, melyben a statustól nyert személy- és birtokjog, a szabadság bájingere az általok védendő hon iránt egy hatalmas erejű honszerelmet, ez pedig hadi erényeket táplált, a királyi, már nagy részben zsoldos had vagy az urai önkényének kitett, gyakran és sokaktól elnyomott, alkotmányos jogokkal meg nem áldott s a nemzethez csak a teherviselésben számított jobbágyok közől szedett telekkatonaság, melynek kedélyét a szabadság lélekemelő hatalma föl nem magasztalhatta, ki nem pótolhatá.

---

[1]) A városok kiváltságleveleik szerint majd pénzzel majd kisebb s nagyobb számú fegyveresekkel járultak a honvédelemhez. Így Buda 1433-ban 10 láncsányi illetőséget 1680 fton —, Fehérvár pedig 10 lovasát 420 ftonváltotta meg. Katona: 12, 603. A kassai polgárok 1432-ben fejenként 46 pénz adóra köteleztettek. Kassai levélt. N. 185. Késmárk 1439-ben Erzsébet királyné parancsára a királyadó fejében 100 gyalogot tartott (városi levélt. 36. 6.); 1453-ban pedig Hunyady János mellett fejenként fölkeltek a polgárok. U. o. 5, 4. stb.

[2]) 1439: 3. 1447: 23. Suppl. ad Vestig. Com. 2, 72. 1458: 2. stb.

De a Zsigmond erőtelen, hanyag kormánya s az I. Ulászló halála utáni fejetlenség alatt félelmes erőre kapott oligarchiának féktelen dúlongásai közben magának a nemesség nagy részének kebeléből is kivesztek már a legszebb, legtiszteletesb polgári erények. És lőnek idők, melyekben a haza szent szerelmét önzés, az áldozatkészséget önhaszonlesés, a közszellemet magánérdek és szűkkeblűség, a békés polgári erényeket meghasonlás, pártviszályok, rablás váltották fel. Számos sziklavárak emelkedtek, melyekben a bűn menedéket, a törvénytapodás biztosságot, a viszálykodás táplálékot nyert [1]). Ily körülmények közt pedig csuda-e, ha a honvédelem kötelessége is háttérbe tolatott, s a törvény kijátszásának minden módjai gyakorlatba jövén, a banderialis hadrendszer minden hiányai s hibái előtűntek. Magok az ezen kori törvények tanúskodnak, miképen a zászlóaljak s a telekkatonaság hanyagul s hiányosan állíttattak; miképen a köznemességből is sokan a zászlósak kiváltságát a megyei hatóság alól igényelve, telekkatonáikat a megyék zaszlói alá küldeni vonakodtak; miképen mások a táborozási kötelességet silány pénzen váltották meg [2]); mások, ha a táborban megjelentek is, azt kényök szerint, idő előtt odahagyták [3]), vagy rendesen nem fizetett vitézeiket rabolni engedték [4]); és ekként a hadi fegyelem s a buzgalom a honvédelemben majdnem egészen kiveszett. A király és főpapok banderiumainak alaptőkéi pedig a közzavarban nagy csökkenést szenvedének [5]).

---

[1]) 1439: 30. 1447: 17, 21, 51. (Suppl. ad Vest. Com. 2.) 1458: 6. 1464: 10. stb.

[2]) 1454: 12.

[3]) U. o. 13.

[4]) 1447: 58, 59. Suppl. 2, 100.

[5]) V. László erről így panaszkodik egy 1453-ki lev.: „Novissime de alienis manibus evulsi, paternas domos nostras ubique vacuas invenimus.“

E közben Konstantinápoly a töröktől bevétetett. Az ország egére innen emelkedő vészfölleg, mint az 1454-ki törvénykönyv előszava bizonyítja, félelemmel töltötte el a nemzetet, s figyelmét egy pillanatra az oly igen elhanyagolt, bomladozó honvédelemre fordította. A királyi jövedelmek megvizsgálására, hogy tudassék mennyit lehet abból hadállításra s a tiszti banderiumok fizetésére fordítani, országgyülésileg bizottmány választatott; hasonlókép s ugyan a végre összeiratni rendeltettek a főpapok javai és jövedelmei; a fő- és köz-nemesség pedig fejenként felülni s minden száz jobbágytelke után négy lovast s két gyalogot jól fölfegyverzetten kiállítani kötelezteteett; a fölkelés pénzen megváltása s a tábor idő előtti elhagyása jószágvesztés s halálos büntetés alatt eltiltatott; az urakra minden lovas felültetésének elmulasztásáért tizenhat, gyalogéért tiz arany forint birság szabatott.

De a fölébredni látszott kötelességérzet csak félelemtől felszított szalmatűz volt, mely tartósan nem melegítette át a nemzet ereit. Hunyady János, kinek nagysága az erénytelen korban kétszeres fényben tűnik elő, csak maga volt kis körű barátaival, annyiak közt, kinek lelkét a hazafiui kötelesség érzete felmagasztalta, s a fenyegető honveszély annál kitartóbb buzgalomra gerjesztette, mennyivel nagyobb hanyagságot s léhaságot látott maga körül. De honszabadító terveiben minden lépten a leggonoszabb ármány és fondorlat cselszövényeivel kelle megküzdnie. És a déli tartományok, bár azoknál hős karja álla őrt, részvét s elegendő segély hiányában egymás után elvesztenek. Minden kincseit katonaszedésre fordította; de csekély, bár magának nagy áldozatba került hadaival a

---

Suppl. 2, 119. A főpapok jövedelmei pedig annyira megcsökkentek, hogy banderiumaikat teljes számmal már ki nem állíthatták. 1454: 3. 1464: 12.

közönségesen tízszerte nagyobb ellen erejét számos diadalai által sem törhette meg; s minden, mit hős lelke tehetett, az volt, hogy a halálcsapást, mely többször reáméretett, imádott hazájától elhárította s annak határait épségökben megtartotta, mik hatalmas karja s mindenét föláldozni kész hazafiusága nélkül aligha már azon korban meg nem keskenyedtek volna.

Mátyás, kiben a nemzet nagy atyjának érdemeit jutalmazta, jellemszilárdsága s lángeszének hatalma által a pártviszályokat lecsillapította, az aristocratiát kellő korlátok közé szorította, a királyságnak erőt, a kormánynak tekintélyt, az országnak másodszor európai fontosságot kölcsönözött. Háborúi, melyeket mindjárt kormányra lépte után viselt, szükségessé tették a hadügyet mindenek előtt szabályozni s a körűle elhatalmazott visszaéléseket megszűntetni. A törvénykönyv, mely e végre 1459-ben Szegeden alkottatott [1]), különösen azért is, mivel az akkori hadrendszer ismeretére nagy világot vet, méltó a részletesb előadásra. Rendeltetett, hogy a királyi banderiumok oly számmal tartassanak, mint csak a jövedelmek engedik. A királyi jószágok telekkatonasága, midőn közönséges hadmenet hirdettetik, a kir. banderiumokba vétessék föl; a főpapok banderiumaikat a Zsigmond alatti szokás szerint állítsák föl, telekkatonaságukat ők is zászlóaljaikhoz kapcsolván; ellenben az ország zászlósai, kik banderiumaikra a királytól zsoldot húznak [2]), valamint azon nemesek is, kik a főpapoktól, vagy világi uraktól katonaszedésre pénzt kapnak, telekkatonáikat a vármegye zászlója alá küldjék. Az igen szegény nemesek, kiknek a személyes fölkelésre költségök nincs, tizen egy jól fegyverzett vitézt küldjenek kebelökből a derék-hadba. Ezeken kivűl csak a népet

[1]) Kovachich: Vest. Com. 335.

[2]) L. az ezen kori kir. tisztviselők fizetését. Suppl. ad Vest. Com. 2, 305.

összeiró biztosok, a fő törvényszéki bírák s a várnagyok mentettek föl a személyes táborozástól. A kúnok és szászok végre, kiváltságleveleik szerint köteleztettek járúlni a honvédelemhez. E derék-hadat a király, midőn szükségesnek látja, évenként azonban csak egyszer, felültetheti, kivéve azon rendkivűli esetet, ha az ország másod izben is megtámadtatnék ugyanazon évben, s a királyi, főpapi és tiszti banderiumok az ellen visszatorlására elégtelenek volnának. A felült derék-hadat a király három hónapig táborban tarthatja; ha azonban a háború az ország határaitól messzebb vonúlna, a nemesség régi szokása szerint csak a határokig menend; telekkatonasága azonban a törvényes három hónap lefolyása alatt az ország határain kivül is tartozzék a megyei kapitányok alatt táborozni a királyi sereggel. — A derék-had ekképeni szabályozásán kivűl Mátyás a töröktől váratlan becsapásokkal fenyegetett határszéleket is megerősítette és számos magyar, bosnya és tótországi várakban állandó zsoldosokat tartott [1]).

A harczdicsőség, melyet Mátyás mindjárt országlata első éveiben aratott, erőteljes kormánya, mely az érdemeket méltókép jutalmazni, a vétkeket kiméletlen szigorral sujtani tudta, és kedvelt s egyszersmind rettegett személyessége a nemzetben ismét fölébresztette a Nagy Lajos elhunyta után kiveszni látszott hadi erényeket. Azonban Mátyás, különben oly fényes országlatának is azon hibája volt, mely Lajosénak: erőteljes személyessége által a rakonczátlan oligarchiát megfékezvén, elmulasztá az általa megállapított rendet s helyreállított egyensúlyt az alkotmányos intézetek, kivált a megyei helyhatóság bővebb kifejtése által biztosítani. De Mátyás országlata különben sem kölcsönözött erőt az alkotmányos honvédelem

[1]) L. a végvárak erősítésére rendelt zsoldok számsorát Kovachichnál: Suppl. ad Vest. Comit. 2. 305.

rendszerének; sőt fényes fejedelmi tulajdonai daczára talán még inkább sietteté annak a jövőben, midőn hatalmas szelleme reá hatni megszűnt, hanyatlását. Ő számos támadó, nem nemzeti érdekű háborúiban a csak védelemre szorított nemzeti derékhadnak hasznát nem vehetvén, annak felültetését, s így a nemesség hadi szolgálatát gyakran adóra változtatta [1]), mi a nemzetben a személyes szolgálat szükségének érzetét és szokásának hatalmát nem kevéssé csökkentette. Neki csak pénz kelle [2]), melyen egyedül kényétől függő zsoldoshadat tarthasson; és nem is lehet tőle megtagadni azon dicsőséget, hogy a zsoldjában állott fekete sereg, bár számra nem nagy, de erőre s vitézségre korában páratlan volt Európában.

De alig húnyt el a nagy király, kormányának említett hibája is tüstént éreztetni kezdett. A fekete sereg a trónváltozás zajlongásaiban nem fizettetvén, szétoszlott, s a fényes országlatnak vele enyészett el e tekintetben minden eredménye. A II. Ulászló és Lajos erőtelen kormánya alatt szilajabban, mint valaha, zavargott oligarchia a Mátyástól hátrahagyott rendet kevés évek lefolyta alatt egészen felforgatta,

---

[1]) Tanúi ennek nem csak számos törvénycziklekyek — minők 1467: 1. 1468: 5. 1475: 4. 1478: 3. Suppl. 2, 182. 207. 243. —, hanem oklevelek is. Így 1464-ben fölkelés helyett a török ellen a felső megyékben nemesektől s egyháziaktól bizonyos adót szedetett. Parancslevele megvan a leleszi levéltárban. N. 3. — 1466-ban a török ellen csak a nemesek fegyvereseit ültette föl, magoktól pedig pénzt szedett. U. o. Actor. an. 1457. N. 54. — 1474-ben egy kassai levéltári oklevél szerint ismét adót szedett a török ellen. N. 426. Hasonló adatok olvashatók: Vest. Comit. 401. 405. és Suppl. 2, 251. 266.

[2]) A vádak, melyek Mátyás ellen az adóztatások miatt emeltettek, nagy részben az erőteljes kormánya által megfékezett uraktól származtak ugyan; de mégsem tagadhatni, hogy gyakran törvénytelen volt a mód, melylyel magának pénzt kerített. Így, miként saját levele bizonyítja, 1467-ben a nádori ítélő széket Szala megyében bizonyos pénzösszegért öt évre felfüggesztette. Máskor az erőszaktétel miatt elmarasztaltaknak pénzért kegyelmet adott. Suppl. ad Vest. Com. 2, 193. 235.

mintha a szigorú király emlékezetén akarta volna magátelébbi korlátozottságáért megbosszúlni.

Első, miben az egyházi s világi urak visszahatása mutatkozott, az országon kivűli táborozás volt, mire őket Mátyás régi szokás és kiváltságaik ellen kötelezte. Az 1492-ki 18-dik s következő t.-czikkben a nemesség és papság óvást tőn, hogy az országon kivűl jövőben se magok se telekkatonáik ne kényszeríttessenek táborozni s a derék-had csak akkor szólíttassék föl, midőn a királyi zsoldosok s a tiszti banderiumok az ellen visszatorlására elégtelenek.

Miután Mátyás a főpapok s a királyi szolgálatban lévő főnemesek saját zászlóaljait is reászorította (1459: 4.) az országon kivűli táborozásra, igen érdekében feküdt, hogy a nemesek közől is minél többen állítsanak föl zászlóaljakat, mit ő részint harczdicsősége, részint a zászlós urak iránti kedvezései által létre is hozott; más részről, miután a zászlósok hadosztályához tartozók azon kiváltsággal birának, mi szerint a vármegyei hatóság alól a hadügyben kimentettek, és a jobbágyoktól a telekkatonaság zsoldjaira szedett adó is általok kezeltetett, magok a hatalmasabb nemesek is, kiknek jószágaihoz különben banderiumok kapcsolva nem voltak, azaz, kiknek jószágain egyedül táborozásra kötelezett birtokos szabadok nem laktak, alacsonylani kezdék számosabb telekkatonáikat az illető vármegyéhez állítani; hanem rang- s elsőségvágyból, mit más részről a király is ápolt, a főnemesek banderiumaihoz törekedtek azokat kapcsolni. A köznemességet ez, mi által a megyei zászlóaljak megcsökkentek, s a rablások és garázdálkodásoknak tágas tér nyittatott, visszahatásra tüzelé; és így lőn, hogy 1492 óta e rendetlenség eligazítását több törvény fogta czélul. Mindjárt az ezen évi 20-dik és 21-dik törvényczikkelyben rendeltetik, hogy a főpapokon, az ország zászlósain, és az örökös szabad grófokon kivűl minden más nemes

a vármegyéhez állítsa telekkatonáit. Az 1498-ki 20-dik és következő törvényczikkek ezt még világosabban meghatározzák, s a főrendeket, kik „az egyháziakkal s a királyi zászlós tisztekkel jobbágyaik száma arányában (minden 36 telek után egy vitézzel) táborozni kötelesek", névszerint elszámlálja; az 1500-ki 21-dik törvényczikk végre az idézett törvények pontos megtartását sürgetvén, a nemesek osztályából még tíz udvari tisztet [1]) számlál el, kik, mig a királyi szolgálatban állanak, telekkatonáikat és zsoldosaikat a főrendek kiváltsága szerint saját zászlóik alatt vezethessék az ország védelmére; de örököseiket, ha ily kiváltságra érdemetlenek volnának, valamint azon nemeseket is, kik oly főnemesi jószágot birnának zálogban, melyhez banderiumállítási kötelesség van kapcsolva, a vármegyéhez kötelezi állítani, az összeirás szerint, úgy ezen, mint egyéb jószágaikra rótt telekkatonaságot. Sőt az 1525-ki és 1526-ki gyűlések, melyekben a köznemesség diadalmaskodott, azt rendeli, hogy mind azon, bár elébb a zászlósak közt táborozni szokott urak is az illető vármegyékhez küldjék telekkatonáikat, kik saját jövedelmeikből legalább ötven huszárt el nem tarthatnának.

A veszély, melylyel a török a hazát fenyegette, a végvárak megerősítését, mi Mátyás után szinte elhanyagoltatott,

---

[1]) Ezek voltak az úgy nevezett Aulae Regiae Familiares, kik, mint látszik, e korban mintegy hadi tisztek voltak s a többi udvarnokoktól, kiket emlékeink egyszerűen Aulici, vagy Aulici Regiae Maiestatis Huszari néven neveznek, mindig megkülönböztetnek. 1500 óta e bizodalmas udvarnokok, vagy miként őket szolgálatuk után nevezhetni, kiváltságos királyi zászlósok, legtöbbször Personae speciales néven fordulnak elő; például 1518: 2. 1521: 35. 1525: 15, 16. Kovachich: Sylloge Decr. Comit. 1, 243. 308. 355. Hasonlókép egy 1517-ki oklevélben (Tudom. Gyüjt. 1834. 1, 45.); — Lib. Ration. Ludov. II. Engel: Monum. Ung. 213. Kovachich: Form. Solen. Styli, számos helyein. Ily kiváltságokat már I. Mátyás is osztogatott: „Te et castra tua, cum possessionibus ac praediis in Aulae Regiae Familiarem recipimus" — u. m. egy oklevélben, mely az egri könyvtár egy kéziratában olvasható.

mulhatlanúl szükségessé tette; minek következtében a királyi zsoldosok s tiszti banderiumok nagy része határőrséggé változott[1]) s csak négy tiszti zászlóalj maradt fenn: az erdélyi vajdáé, a székely ispáné (Zsigmond alatt, mint láttuk, mindegyiknek két banderiuma volt), a horvát- s tótországi báné és a temesi ispáné. Egy egész banderium tartalma pedig 500-ról négyszáz, felében nehéz, más felében könnyű huszár lovasra szállíttatott. De a kincstárnak példátlanúl rosz kezelése mellett a királyi zsoldosok így is elégtelenek voltak már a mindinkább növekedő veszélyt elfordítani a végváraktól; s azért II. Lajos kormányának kezdetén azoknak megerősítésére a nemesség is segélyt nyujtani, a főpapok pedig zászlóaljaik felét (melyet leginkább a tizedjövedelemből szedett zsoldosok képezének) állandóan a határszéleken tartani, sőt veszély idején annak másik felét is oda küldeni köteleztettek[2]); mit, miután a honvédelemre rendelt királyi jószágok örökösen a papság és nemesség birtokába jutottak, nem lehet méltányosnak nem mondanunk.

II. Ulászló és Lajos törvényei az ország egyéb lakosainak honvédelmi kötelességét is újonnan szabályozzák. A birtokos papságra nézve elvűl véteték föl, hogy a kinek tizedjövedelmei voltak, azoknak arányában (a tized tizedéből) zsoldosokat is állítson telekkatonái mellett a zászlósok hadába; a többiek pedig, kiknek tizedjövedelmeik nem voltak, a megye zászlói alá tartoztak küldeni a jobbágytelkeik száma után (36, vagy 20 telekre számítva egyet[3]) kiállítandó vitézeiket

---

[1]) A határszéli várak a Mátyás számsora szerint látattak el. L. ezt részletben Kovachichnál: Suppl. 2, 310.

[2]) Decr. 1518. Bács. art. 1, 35. Suppl. ad Vest. Com. 2, 477.

[3]) E kulcs a hazát fenyegető veszély nagysága szerint változott; sőt ugyanazon időben is külön kulcs szabatott ki, más az alsó, más a felső megyékre; l. 1498: 16.

(1498: 15). A közpapság pedig vagyona tized részével adózni köteleztetett (1521: 9). Az egytelkes nemesek majd a Mátyás rendelése szerint tizen egy vitézt állítani (1492: 20), majd, midőn az országot nagyobb veszély fenyegette, fejenként táborozni [1]) köteleztettek. A városok végre örökbirtokaiktól s a polgárok személyétől kiváltságleveleik szerint, leginkább álgyúkkal s más hadi szerekkel, zálogaiktól pedig, vagy a polgárok magán, a városhoz nem tartozó, birtokaiktól a vármegyékhez szokott kulcs szerint állított telekkatonákkal járultak a honvédelemhez [2]).

Mindezek azonban nagy részben csak irott áldások valának. Bár mennyire iparkodék is a törvényhozás helyreállítani az oligarchiának féktelen zavargásai által alapjaiban megrendített, minden intézményeiben felforgatott országnak védrendszerét, rendeletei jobbára sikeretlenek maradtak: a törvények tiszteletét, a hazának áldozatra kész szeretetét, a polgári kötelességérzetet vissza nem lehete többé varázsolni a közügy iránt apathiával telt, pártviszályok s önzéstől mételyezett kedélyekbe. Mióta a király személyes honvédelmi kötelessége, kivált II. Ulászló óta (1498: 17) megszünt, a hanyagság ragálya a főpapságra s nemességre egyaránt elhatott. És a személyes szolgálatnak a honvédelemben hajdan ismeretlen, majd szigorúan tiltott helyettesítés általi mellőzése, vagy pénzen megváltása széltében divatossá lőn, kivált mióta ilyféle kiváltságot maga Ulászló is osztogatott.

E kárhozatos hanyagság a honvédelem kötelességének teljesítésében, s a veszedelem, melyet minden év mind köze-

---

[1]) 1518: 45. 1519: 39. Suppl. ad Vest. Com. 2, 479.

[2]) Suppl. u. o. 298. — A szebeniek a hadi adót ily jószágoktól vonakodtak Sáros megyéhez küldeni; miért e rendeletet Ulászló 1500-ban megújította. Az okl. Szeben városi levéltárában tartatik.

lebb hozott, végre a honvédelem elveinek lényeges változását vonta maga után. Midőn ugyanis a törvény a féktelen oligarchia ellenében minden erejét elvesztette, s azokban, kiknek leginkább volt kötelessége s tehetsége is a hazát védelmezni, remény többé nem lehetett: a veszély nagyságától meghatottabb honpolgárok a parasztságra veték szemeiket. Eddig a honvédelem kötelessége egyedül személy- s birtokjogon alapult, s kikre az kiterjesztetett, azok javakban, kiváltságokban s polgári jogokban, bár nem egyenlően, de kivétel nélkül mindnyájan osztozának. A parasztság eddig egyedül mint az urak jószágainak járuléka, saját kötelességczím nélkül táborozott, nem pedig mint osztálya a népnek, tagja a nemzetnek, mi valóban nem volt. Most azonban, midőn a török a melléktartományokat már mind meghódította volt s a vészes csapást magára az anyaországra készült sujtani, a parasztság is, mint a nemzeti test tagja, maga nevében véteték föl a védrendszerbe. És ez ellen nem volna, nem lehetne szólásunk, ha egy részről azok, kik alkotmányos törvényeink szerint a hon védelmére kötelezteltek, e tisztöket kitelhetőleg betöltik, s a parasztságra a teher azon része tétetik, melyet amazok már el nem viselhetének; s ha más részről ezen osztálynak némi polgári jogok is adatnak, midőn a legnemesebb polgári kötelesség reá kiterjesztetett s az államból kiáradó jótéteményekben részesíttetik, midőn annak védelme reábízatott.

Első kisérlet a parasztoknak, mint néposztálynak, táborozásával tétetett a Bakacs Tamás által 1514-ben hirdedett kereszthábórúban, mely kizárólag általok volt volna viselendő. De tudjuk, mily bosszút vőn a Nemesis e fölkelés által a jobbágyaikat Mátyás halála óta büntetlenül elnyomott s mint magok az urak jobbjai is megvallották [1]), zsarnokilag sanyar-

[1]) L. Telegdy tárnokmester beszédét, melyet az ország tanácsában a keresztes háború hirdetése ellen mondott. Istvánffy: Hist. L. V. 40. l.

gatott, s még saját kötelességöket is minden kárpótló jutalom nélkül reájok tolt nemességen. Ezóta óvakodott ugyan ez az egész parasztságot felültetni; az elv azonban 1526-ban törvényileg megállapíttatott, midőn az ezen évi törvénykönyv 10-dik czikkelyében rendeltetett, hogy a parasztság — a telkek száma szerint a megyei s úri zászlóaljakhoz állított vitézeken kivül, — a maga nevében, maga költségein, ötöd részben, sőt veszély idején fejenként tömegben felüljön. De hogy ily fölkelés csak mészárlásra vezette a rend s fegyelemhez nem szokott, fegyverforgatásban nem gyakorlott, sőt kellőleg föl sem fegyverzett népet, a mohácsi ütközet után több jelenet, kivált a Maróth és Visegrád melletti, eléggé bizonyítja [1]).

Az 1521-től kezdve alkotott, táborozást illető törvények minden sora tanúja azon aggodalomnak s félelemnek, melylyel a, mintegy előérzett, rémként közeledő veszedelem a lelkeket szorongatá. A nemesség fölülése, a banderiumok kivezetése, a telekkatonaság kiállítása aggodalmasan sürgetteték, és szükség esetében a parasztságnak tömegbeni fölkelése is elrendeltetett. A hadi költség megszerzésére pedig a népnek minden, eddig számba nem vett, ereje is előkeresteték: a kolduson kivűl minden nemetlen még a háromforintnyi értékkel biró zsellér is oly súlyos adó alá vettetett, hogy nagyobbat elviselnie már alig lehetett. És — mégis, mintha átok fogta volna meg a nemzetet, annyira nem hasonlított már önmagához: a főispánok, kiknek hajdan a legszorosabb kötelességök volt, a megyei had vezetése, oly gyávák lőnek, hogy helyettök külön kapitányokat kelle nevezni [2]); az urak közől sokan nem csak magok hanyagok voltak, a törvények szerint járulni a honvédelemhez, hanem különfelé fortélyok által a jobbágytól szedett

[1]) L. Istvánffy: Lib. VIII. 83. Katona 19, 708. Veráncz magy. krónik.
[2]) Decr. 1523: 43. Suppl. ad Vest. Comit. 2, 545. stb.

s a telekkatona fogadására fordítandó hadi adót is, a halál és szolgaság ezen váltságdíját, kezeikbe kerítették s más czélokra költötték, mi által a megyék zászlóaljait tetemesen csökkentették[1]); a gazdagabb nemesek a derékhadba nagy részben helyetteseket küldének, a szegényebbek pedig, fegyverzetlenül, mintha torra gyűltek volna, kocsikra rakodva jelentek meg a táborban[2]); mások, mintha egyesek boldogsága fenállhatna, midőn a nemzet sírig sülyed, munkátlan kényelemben éldelegve, legtöbben pedig csekélyes pártérdekekért egész a dühösségig viszálykodva, sietteték hazájok veszedelmét. De nem akarom e rajzot tovább folytatni, s a hazafiui érzetet keseríteni azon szomorú kép ábrázolásával, melyet történetünk II. Lajos halálával beállott korszakának előestéjén a pártviszályok s a féktelen oligarchiának szabádság- és nemzetveszélyeztető zajlongásai nyújtanak. Elég érinteni, hogy a dráma vége Mohács lőn —; és a nemzetnek azon leverő érzettel kellett a járom alá hajólnia, hogy — miként számos törvényczikkeiben maga is megvallotta — méltán bűnhödik, mert veszedelmét önmaga készítette.

És így végződék történetünk e korszaka, melynek elején, midőn a király és nemesség előtt egyaránt szent volt a honvédelem kötelessége, az ország dicső, tiszteletet parancsoló, és félelmes hatalmú volt szomszédira nézve; végén pedig, midőn a gyáva kormány s úri féktelenség alatt azok, kiket a hontól vett javaik s jogaikért a haza védelme illetett, a közügyet magánérdekeiknek feláldozták, s legelső, legfontosabb polgári kötelességöket azon elnyomott s épen e kor végén

[1]) Egyéb módok közt némelyek a kegyúri joguk alatt lévő egyházi jószágok jobbágyait is a magokéi közé iratták, hogy azoknak adója is kezeikbe kerüljön; katonát azonban csak saját jobbágyaik után állítottak. 1526: 23. Vest. Comit. 602.

[2]) 1523: 19. Suppl. ad Vest. Com. 2, 523.

újra majdnem rabszolgaságig alázott néposztályra tolták, melynek szívét birtok, jog és szabadság a hozzájok mostoha hon iránt szerelemre nem gyujthatta, kiknek inségtől lankadt karjaikat erkölcsi erő hatalma nem edzhette, kiknek a magokéhoz hasonló nyomorra növő gyermekeiken kivűl alig volt mit védniök —: ekkor a nem rég oly dicső, még egy nyugati császárnak is törvényt szabott országot egy műveletlen népcsorda a sírig s gyalázatos szolgaságig alacsonyította.

HARMADIK KORSZAK.

A mohácsi ütközettől az állandó had felállításáig.

A II. Ulászló és II. Lajos gyászos emlékezetű kormánya alatt eláradt rendetlenség s a törvények tiszteletlensége, mint látók, szükségessé tette a veszélytől zaklatott nemzetnek addigi védrendszerét elveiben megváltoztatni. A mohácsi vérnapra virradt korszak pedig annak még fenmaradt romjait is annyira megzavarta, hogy a régi, de nagy részben már más eszméket jelelő nevek emlékezetét is alig tartották fenn a hajdan oly czélszerű, élet- s erőteljes honvédelmi rendszernek.

Mondhatlanul szomorú volt az ország állapota a mohácsi véres nap után. A királyi jövedelmek az oktalan pazarlás, és a főnemességnek törvénytelen foglalásai által már a Jagellók alatt annyira megfogytak volt, hogy II. Lajos már udvarát is alig volt képes ellátni azokkal. A köznemesség is a mód felett elhatalmazott, majdnem az egész országot néhány család birtokába ejtett oligarchia által elnyomva, elszegényedve, erkölcsileg is mélyen sülyedve virradt európai életének ezen negyedik korszakára. A hatalmas, gazdag főnemesekben volt volna csak erő és tehetség a veszélyben forgott hazát megmenteni; de ezeknél akarat, erény, honszerelem hiányzott; bár enyészet és halál fenyegette a hont, ők kevés kivétellel magánviszályokba merülve, magánérdekeiket űzve rontották

egymást. A Jagellók alatt azon szándékkal volt az erőtelen kormányt és innen származott rendetlenségeket megunt nemesség, hogy idegent többé nem választ királyul. De a főnemesség nem akará elismerni a leginkább köznemesektől választott nemzeti királyt, s I. Ferdinandot hívta meg a trónra, azon nyilván kimondott reményben, hogy ő majd idegen hadakkal védelmezendi a hont [1]), melynek javát ők önös érdekeik alá rendelni nem általották. Alig pedig hogy Ferdinand elválasztatott s megkoronáztatott, mindjárt az 1528-ki januárban Budán tartott országgyülésen[2]) ostromolni kezdék őt, hogy német és cseh hadakat küldjön be az ország védelmére, ezek nélkül azt elveszendőnek állítván [3]). A meghasonlás belharczot szült, melyben a pártokra szakadt nemzet életmüvezetében felbomolva, aprólékosan emészté föl magát s a szolgaság és halállal fenyegető félhold ellen fordítandó erejét. Az új kormány pedig idegen elveivel inkább felbontá mint helyreállítani törekvék a régi rendszert. És így lőn, hogy a honvédelem alkotmányos rendszere, mely már a két Jagelló alatt is oly annyira meggyöngült, e korszak alatt majdnem végkép elenyészett; a gyöngeség és nyomor pedig, mi ebből származott, kivéve azt, mi a részben véletlen, részben az elvetett magból kifejlődött körülmények s kénytelenség rovására irható, a kormánynak és nemzetnek közös bűne vala.

Igaz, hogy e korszak elején a régi alkotmányos rend sarkaiban megrendült, a nemzet erkölcsileg is mélyen sülyedt volt; oly erőtlen, oly elveteműlt azonban még sem vala, hogy erőteljes, okos kormány, kivált Szapolyai János halála után

---

[1]) L. az esztergami érsek feleletét Ferdinand beszédére a pozsonyi 1527-ki gyülésen. Ursinus Velius: De Bello Pannonico. Lib. II. 30.

[2]) Nagy veszteség történetünkre, hogy ennek irományai s határzatai többé meg nincsenek.

[3]) L. I. Ferdinand levelét Gévay: Urkunden und Actenstücke. 2. 33.

a viszálykodás szellemét benne el nem fojthatta, erejét nem egyesíthette, s mire legnagyobb szüksége volt, a régi, legalább az Ulászló kormánya elején megállapított rendszert, melyben annyi önmegújíthatási erő rejlett, helyre nem állíthatta volna. E helyett azonban ellenséges indulatú idegen tanácsosok s kormányférfiak a bizodalmatlanság kígyóját csusztatták be a nemzet és kormánya közé. A legfontosabb várak gyakran idegen kapitányokra, a hadak fővezérlete Jurissicsok, Nádasdyak, Révayak, Dobók, Zrinyiek, Losonczyak stb. mellőztével Roggendorfok, Katzianerek, Teufelek, Castaldók, Basták, Belgiojósokra stb. bízatott, kikben a nemességnek méltán nem volt bizodalma [1]); s kik amazoknál hadmodorban sem gyakorlottabbak, érdekben pedig a nekik idegen, többnyire előítélettel gyűlölt hon iránt nem is hasonlíthatók, kevés kivétellel csak önhasznokat lesték és zsarlásaik miatt, melyekkel a hazát védelem örve alatt ellennél gonoszabbúl sanyargatták, a néptől átokként gyűlöltettek.

Igaz, hogy megfáradt a nemzet harczában, melyet egy részről a török félelmes hatalma, másról az idegen kormánytanácsosok szabadság veszélyeztető ármányai s erőszaka ellen vívnia kelle; de annyira még nem gyöngűlt volt meg, hogy egyesség, melegebb honszerelem, több önfeláldozástól nem rettegő polgári erény s kötelességérzet a sülyedő hont meg nem szabadíthatja vala. De a nemesség a helyett, hogy a rendkivűli veszélyben rendkivűli erőfeszítésre s kitartásra hevűlt volna, hazája védelmét

[1]) Már Veráncsics irja egy 1550-ki levelében, hogy midőn a nemesség, a német tábornagy alatt tovább a hadban maradni nem akarván, haza készült, csak Báthory Andrásnak beszéde által biratott a maradásra. S különösen megjegyzi, hogy Báthory alkapitánynak több tekintélye volt a nemesség előtt, mint bármely német vezérnek. Katona: 21, 1096. És így többször történt, hogy a német tábornagy törvényen nem alapúló hatalma a nemességet ellenhatásra ingerlette, míg a magyarnak néhány, nemzeti érzelemmel mondott szava megtermette a maga gyümölcsét.

jobbára az erkölcsi erő hatalmától nem élesztett, nem élesztethetett szolgaosztályra tolta. Bár nem ritkán élet s halál kérdése forgott fenn, mégis nem egyszer történt, hogy a nemesség, a Jagellók alatti szokásra hivatkozva, tizenöt napon túl a derékhadban táborozni nem akart, s a szántás, aratás, szüret, törvénykezés elég ok volt arra, hogy a táborból, midőn ott reá vagy az ellenség tervezett hadmenetét megakadályozni, vagy a jó kezdet szerencséjét folytatni, legnagyobb szükség vala, haza költözzék[1]). Ezen, a hon szükségeit nem tekintő támaszkodás az elavult, a körülményekhez nem illő, sőt a hajdani rendszer szellemével is ellenkező törvényekre, hiúsíta meg annyi, a nemzet szívvérébe került áldozatot, s gerjeszte az előrelátókban ohajtást, a védrendszert, melynek helyreállításához a nemesség hangulata s a kormány elvei kevés reményt nyujtának, egészen megváltoztatni. „Ha más módhoz nem nyúlunk, — mond Veráncsics 1550-ben — az ellenség visszatorlására s Magyarország helyreállítására, félnünk kell, hogy napról napra leebb sülyedünk. Zsoldos katonára van szükség, s pedig olyanra, ki gyermekkorától fogva megedzetett, ki életét harczra szánta s az ütközetre siet, ki kényelem, polgári ügyek s a nő keble után nem sóvárog.“ [2])

A honvédelem e korszak alatt oly bonyolúlt, az elemek, melyek ahhoz járulának, oly zavartak, a részletek oly különszerűk s annyira változók, hogy majdnem minden fölkelés más és másképen alakúlt, minden hadmenetnek egy egészen

---

[1]) „Aegre in castra migrare persvasi sunt, coeli injurias refugientes, et ut adhuc nonnihil cum stipendiariis in armis perdurarent, adducti. Objectabant ius veteris libertatis, qua non ultra quindecim dies in bello esse tenerentur. Adferebant et alias causas, vindemiam, arationem, iurisdictionem ... et idgenus plura.“ — Ugymond Veráncsics egy levelében. Katona: 21, 1096.

[2]) U. o. Hasonló óhajtást fejez ki egy másik levelében u. o. 1101. l. „Utinam ... tandem excitaremur — u. m. — ad aliquam firmiorem rationem patriae consulendi.“

külön képe és színezete van. Mind ennek részletes, okadatos történetét irni, kötetre terjedne, mit e vázlat czélja nem enged. Miért a honvédelemnek e korszak alatt állapotát adjuk inkább, mint történetét, ebbe csak annyira bocsátkozván, mennyire belőle kitűnjék, mily átalakuláson ment keresztül a honvédelem kötelessége s melyik néposztály mily terhet viselt ezen élet s halálra vivott harczok korszakában.

Két fő része volt e korban a honvédelemnek: egyik a határszéli várak állandó őrökkel való ellátása, másik az egész ország, vagy csak némely megyék összes hadi erejének kivezetése a nagyobb erővel berontott török, vagy az attól elfoglalva tartott várak ellen.

A végvárak őrizete már az előbbi korszak végén is oly fontos s oly költséges volt hogy, mint mondók, a király azt kincstárának rosz kezelése mellett nem győzvén, a főpapok is kötelesek voltak zászlóaljaik felét a határszéleken tartani. Még fontosabbakká lőnek ezek, miután a török Budát elfoglalta s az ország kebelében űzte kalandjait. I. Ferdinand s utódai e végvárak s általán véve az egész ország védelmének könnyebbítése végett azt hat főkapitányságra osztották: a kassaira, ujvárira, győrire, a Kanizsa ellenében állott határvárakéra, a horvát- és tótországira; ezeken kivűl voltak még a horvátországi bán kormányára bízott báni végvárak. Nyomozni, melyek voltak külön időkben a végvárak, czélunkat tekintve igen hálátlan munka volna, miután azoknak mind száma, mind fekvése a harczi szerencsével együtt változott. Sokkal fontosabb a védrendszer történetére az, kiktől és mily erővel védettek azok a török ellen.

Miután a már előbb is igen megfogyott, e korszak elején pedig a pártkirályok közt megoszlott, később nagy részben a töröktől elfoglalt királyi jószágokból és a jövedelmeikben megrövidített főpapoktól elég zsoldost a török váratlan becsapásainak kitett

végvárak védelmére tartani nem lehetett: úgy látszik, azon tanácskozásokban, melyeket a főrendek I. Ferdinanddal még koronáztatása előtt folytatának, egyebek közt a végvárak is szóba jöttek s azok iránt az határoztatott, hogy az ország állandó zsoldosok tartására adót fizessen, a király pedig a szomszéd tartományokból iparkodjék segélyt eszközleni. És így lőn, hogy Ferdinand mindjárt első bejövetelekor német zsoldosokat is hagyott az elfoglalt várakban; az ország rendei pedig a koronázási s következő országgyülésen minden jobbágytelekre két forint adót vetettek, melyen minden husz telek után egy állandó lovas vitéz díjaztatnék (1528: 8.). Ezen adó tárgyában később majdnem minden országgyülés alkotott törvényeket [1]), melyek szerint nem csak a jobbágyok és zsellérek, hanem a hajdan egyedül csak személyes táborozási terhet viselt s e korban is még az urak banderiumaiban szolgált szabadok, sőt néha a birtokos és birtoktalan nemesek is megadóztattak [2]). E hadi adó külön időkben különféle kulcs szerint vettetett ki; a nemesség azonban jobbágyaitól mindig külön adá, midőn adott, segedelmét [3]); sőt gyakran mindjárt maga fogadta a zsoldosokat [4]).

[1]) Így 1537: 2. 1538: 2. stb.

[2]) 1542: 26. E törvényczikk szerint a birtokos nemesek jobbágytelkeik örök becsárának (egy telek 40 ftra becsültetett), — az egytelkesek ingó-javaiknak, a városiak pedig mind ingó, mind ingatlan jószágaik becsárának hatvanad részével adóztak.

[3]) L. az 1547-ki gönczi kisországgyűlést. Suppl. ad Vest. Com. 3, 205. és 1546: 5. 1556: 4. 1596: 6. Ezen utólsó t.-cz. szerint a jobbágyok is, uraik is minden telektől külön 9 fttal adóztak. Ily esetekben mindazáltal jogainak fentartása iránt mindig óvást tett a nemesség. L. 1600: 3. stb.

[4]) Így egy, 1538-ki levélben Várday Pál érsek s kir. helytartó, meghagyja a nemességnek, hogy efféle zsoldosaikkal Nógrád védelmére siessenek. Hasonló egy másik, ugyanazon helytartónak s az országtanácsnak 1542-ben Semptéről kelt négy pecsétes levele. (Mind a kettő eredetije a Szepes megyei levélt.) Ilyen: 1543: 11. stb. Ezen állandó lovasok kivetésének kulcsa is változott, 1555-től fogva legtöbbször három vitéz számíttattott száz telekre. 1538: 2. 1543: 11. 1555: 4. 1556: 19. 1563: 18. stb.

Azonban, bár a török évről évre szaporította foglalásait, a haza e nyomorú, enyészetnek indult állapotában is voltak kikből a polgári erény, közügy iránti szeretet és becsületesség annyira kiveszett, hogy még a halál és szolgaság ezen váltságdíját is lefoglalták s magánczélokra fordították [1]). Hasztalan rendeltettek az országgyülésektől az eljárásban való igazságra s buzgalomra megesketett biztosok [2]); hasztalan hozatott és ismételtetett azon büntetés, hogy az alispánok a törvényszegők jószágait mind addig lefoglalva tartsák, míg a reájok eső illetéket kétszeresen meg nem adják [3]): a bűn mind ezeknek daczára oly szokottá lőn, hogy bár az egész királyi jövedelmek a végvárak védelmére fordíttattak is [4]), az ország rendei mégis már 1546-ban (5. t.-cz.) nyiltan megvallották, hogy az ország önerejével még béke idején sem képes külsegély nélkül magát eléggé védelmezni.

A királyok, miként számos törvényczikk tanúskodik, e tehetetlenséget kitelhetőleg igyekvének egyéb tartományok jövedelmeiből nyujtott segélylyel s azokon szedett idegen zsoldosokkal gyámolítani; s úgy latszik, a határszélek zsolddal és zsoldosokkal való rendes segélyezése már I. Ferdinand alatt felosztatott a szomszéd német és cseh tartományok között. Annyi bizonyos, hogy a XVI. század vége felé a horvátországi kapitányság végvárait Karintia és Karniol, a tótországiéit Stájerország, a győriéit Ausztria, az újvári és Kanizsa ellenébeni kapitányságok végvárait és Komáromot Morva, Slézia és Csehország rendesen segélyezte zsoldosokkal. Vala-

[1]) „Neque per quemquam in privatos usus solita antea licentia subsidium ipsum diripiatur.“ 1546: 5.

[2]) 1545: 40.

[3]) 1555: 4. 1567: 20. 1588: 18. 1593: 16. Ez utólsóban a büntetés azon adalékkal ismételtetett, hogy az magán az esztergami érseken, egri püspökön, sőt még a királyon is végrehajtassék, ha a törvény ellen vétene.

[4]) 1545: 42.

mint azonban a magyar urak ellen szünetlen volt a panasz, hogy lovasaikat a végvárakban nem tartják[1]), ugy e tartományok is mindinkább elmaradozának segedelmeikkel; Morva, Slézia és Csehország pedig a XVII. század elején végkép megszűnt az említett végvárakat segíteni. Az ország rendei e hiányt pótlandók, s mi a zsoldok elmaradásából származott, az őrcsapatoknak rablásait, melyekkel mind az ország lokosait sanyargatták, mind a törököt visszatorlásra ingerlették, meggátlandók, az adó kezelését és a zsoldosok fizetését a királyi kincstárra bizták[2]); egyszersmind pedig a jövedelemforrást is gyarapítandók, 1635-ben a harminczadot felényivel fölemelték s azt egészen a végvárak ellátására fordíttatni rendelték[3]). De a végvárak őrségei mind e mellett is csak úgy élhettek ha rablottak, ámbár 1640 táján már majdnem felényire megfogytak. Nem lesz talán érdektelen a végvárak ezen kori állapotát Eszterházy Miklós nádornak az ország védelméről 1641-ben adott véleménye[4]) szerint részletben előadni.

A kassai főkapitányságban volt kilencz végvár, melyekben összesen 1000 lovasnak, másfél ezer magyar és 500 német gyalognak kellett lenni. Ide tartoztak a Tiszán túli hajdúk is, kiknek száma az erdélyi részek hajdúival 6000, nagy részben lovas vitézre ment. A magyar szabad hajdúk szerződés

---

[1]) Az urak nagy részben magok is birtak várakat, s ezeknek megengedtetett, hogy a jószágaikra eső lovasokat azokban tartsák. Mint e lovasok állításában, szintoly nagy volt a hanyagság a jobbágyok ingyen munkáik kiszolgáltatásában is, melyeket az ország a végvárak megerősítésére rendelt.

[2]) Egy, 1635-ki levél tanusága szerint, mely a határszéli katonaság állításáról, fizetéséről s pótlásáról intézkedik. Zempléni levélt. Fasc. 163. N. 342.

[3]) 1635: 1. 1649: 2. §. 1.

[4]) Melyet velem Jászay Pál ur gazdag oklevélgyüjteményéből szíveskedett közleni.

szerint 3000-en köteleztettek, a főkapitánytól felszólítva, felülni a várak védelmére. Emlékezetöket azonban rablásaik s a népen elkövetett kegyetlenkedéseik miatt annak átkával tartották fenn az évkönyvek.

Az újvári kapitányságban, a füleki őröktől védelmezett Hajnácskővel együtt tizennégy határvár volt, melyekben régi szabályozás szerint 1600 lovasnak, és 2000 magyar s 200 német gyalognak kell vala lenni; mely szám azonban zsoldhiány miatt gyakran felényire olvadt. Külön volt ettől a komáromi várkapitányság, melyben szabály szerint 100 magyar lovas, 200 sajkás és ugyanannyi német gyalog tartatott.

A győri kapitánysághoz, a tatai őrségtől védett Gesztes várat is oda számítva, tizenegy végvár tartozott, melyekben összesen 800 lovas, 1000 magyar és 600 német gyalog élelmeztetett.

A Kanizsa ellenében volt határszéli kapitányságban Légráddal s a Muraközzel együtt 17 végvár volt, s azokban 1000 lovas, 1200 magyar és kevés német gyalog tartatott.

A tótországi kapitányság hét véghelyében 300 lovas és 1740, részben horvát, részben német gyalog szolgált.

A horvátországi kapitányságban, a tengermellékkel együtt 17 végvár volt, melyekben 200 horvát és német lovasnak és 1730 gyalognak kellett lenni. Ezeken kivül e kapitánysághoz tartozott még azon nyolcz- vagy tízezer oláh fegyveres, kik a horvát és tót határszéleken az urak jószágain laktak; zsoldot ugyan rendesen nem kaptak, de a főkapitány hatósága alatt állottak.

Végre a horvát és tótországi bán parancsa alatt állott még 12 végvár 300 lovas és 610 gyalog zsoldossal, a báni banderiumot azonban oda nem számítva. És ekként a 88 végvárban összesen 5000 magyar és horvát, 150 német lovasnak, 7400 magyar és 2680 német gyalognak, összesen 15.230 ör-

katonának kell vala szabály szerint lenni, kiknek zsoldja a lovasokét 4, a gyologokét $2^1/_2$ forinttal számítva s a kapitányok és tisztek díját is (mi mintegy 400,000 ftot tett) hozzáadva, évenként mintegy 1,200,000 forintra ment, mihez a szomszéd tartományok körülbelül 300,000 fttal járulának. Ide számítandók még a számos, megyénként felosztott napszámmunkák, melyeket a parasztság legtöbbször ingyen tartozott megtenni a végvárak tatarozására. De miként Eszterházy Miklós is panaszkodik, idézett emlékiratában, e munkák még hanyagabbul szolgáltattak ki az uraktól, mint a telekadó, gyakran pedig magoktól a kapitányoktól is elpazaroltattak vagy más czélokra fordíttattak.

Megemlítendőnek véljük itt még, hogy az urak és nemesek, kiknek saját váraik voltak, azokba önköltségeiken állítottak őröket s csak a fontosabbakat segítették a többi végvárak őrei védelmezni. Eszterházy Miklós említett iratában bizonyítja, hogy egymaga ezernél több fegyveresst tartott váraiban, kiknek zsoldja majdnem minden jövedelmeit fölemésztette. És épen ez volt egyik fő oka annak, mi miatt a köznemesség az országgyűléseken annyiszor panaszkodott, hogy t. i. az urak, a jószágaikra esett zsoldosokat rendesen ki nem szolgáltatták. Nagy kárára volt még a végvárak védelmének azon rendetlenség is, miszerint a megyék és városok nem egyszerre állították ki a megajánlott zsoldosokat, mi által a különben czéljának talán eléggé megfelelendett erő aprólékosan s haszon nélkül pazaroltatott el.

Ezen zsoldos katonaság azonban a töröknek csak kisebb megtámadásai, vagy szünetlenül űzött rabló kalandjai ellen volt képes a hazát némileg védelmezni. Miért az egész ország, vagy, mi többször történt, némely, a veszélyhez közelebb fekvő megyék összes hadi erejének is felülni kellett, midőn az ellenség valamely fontos várat nagyobb erővel megtámadott, vagy

olyannak visszafoglalása terveztetett. A közönséges fölkelés (generalis insurrectio), melyben az ország összes hadi ereje, a királyi és nemzeti sereg egyesült, némi részben e korszak alatt is a hajdani derékhad alakjára intéztetett ugyan, de az elvek, melyek szerint az régente szabályozva volt, már tetemesen megváltoztak.

A nemesség hajdan csak királyának személyes vezérlete s zászlója alatt köteleztetett a táborozásra. E korban is gyakran sürgette ugyan országgyülésein, hogy a nemzeti derékhadat a király, mint a nemesség feje, vagy helyette valamely családjabeli főherczeg vezesse, s önfelkelését is gyakran ettől föltételezte [1]); sőt magok a királyok is gyakran elismerték ezen alkotmányos kötelességöket [2]); azt mindazáltal, a csak vezérei által hadakozott V. Károly példáját követve, s talán a II. Lajos szomorú esetének emlékezetétől is visszarettentve, soha sem teljesítették. S így lőn, hogy a nemesség mindinkább megyei haddá változott s megyei zászlók alatt [3]) a főispánok- [4]), vagy a megyéktől választott s a közadóból díjazott kapitányoktól vezettetett [5]).

Bár azonban a király személyesen már nem táborozott, banderiumának felállítását mégis mindig megkivánta a nemesség, midőn maga közönséges hadmenetre felült [6]); sőt telekkatonaságát is gyakran e föltétel alatt ültette föl [7]). E

[1]) 1543: 12. 1546: 17. 1597: 7. 1599: 22. 1601: 9. stb.

[2]) Így Rudolf 1594-ben egy, az Esztergam alatt táborozó nemesekhez küldött levelében az ország javára tartandó német birodalmi gyüléssel menti ki személyes meg nem jelenését; maga helyett azonban Mátyás főherczeget küldé a nemesség vezérletére. Suppl. ad Vest. Comit. 3, 310.

[3]) 1601: 11. stb.

[4]) 1546: 17. stb.

[5]) Rescrip. SS. et OO. 1594. Vestig. Comit. 738.

[6]) 1537: 20. 1545: 16. 1601: 5. 1622: 21. stb.

[7]) 1595: 2. stb.

banderiumok, miután minden, még megmentett, királyi jövedelmet a végvárakra fordított költség nyelt el, e korszak alatt kettőre olvadtak: a magyarországira, melyet közönségesen a nádor, vagy más főkapitány, s a horvátországira, melyet a bán vezetett [1]).

A tiszti banderiumok, minő az előbbi korszak végén még négy vala, miután Erdély a koronától elszakadt, Temest pedig a török elfoglalta, egyre olvadának, a horvátországi bánéra, mely a királyitól még mindig megkülönböztetett, s tartására a tartomány harminczad jövedelmének fele volt rendelve [2]). A régi tiszti banderiumok helyett, magoknak a rendeknek tanácsára, némely főnemeseket fogadának királyaink e kor elején szolgálatjokba [3]). E fogadott zászlóaljak azonban, nehogy a zsoldok elmaradván, a népet zaklassák, s ennek könyein élődjenek, csak annyi lovasból állhatának, mennyit azoknak tulajdonosai szükség esetén pár hónapig magok is eltarthattak [4]); de midőn a mindig üres kincstár zsoldjokat gyakran nem fizethetné, s azok, az a nélkül is eléggé zaklatott szegény nép véres verejtékű vagyonából szereznének magoknak kárpótlást, idővel mind megszűntek s a reájok költött pénz a végvárak megerősítésére s német zsoldosokra fordíttatott.

A banderialis rendszer, melynek különben is már csak romjai maradtak fenn a mohácsi katastroph után, a török folytonos becsapásai s foglalásai, a német zsoldos had, kivált pedig a várakban tartott állandó katonaság által annyira megzavartatott, hogy az elveket, melyeken az e korban alapúlt, meghatározni alig lehet. Törvénykönyvi s oklevéli emlékeink

[1]) 1622: 21. 1659: 85.

[2]) 1647: 51.

[3]) 1646: 19.

[4]) 1546: 22. E zászlóaljak nagy részben szegényebb nemesekből szerkesztettek. Resc. SS. et OO 1594. Vest. Com. 738.

homályos, egymással nem ritkán ellenkező adataiból itélve, a régi rendszer lényege fenállott ugyan még, de annyira felbomolva, hogy a banderiumok már csak a zavargó idők külön körülményei, s a kisebb vagy nagyobb szükség kivánata, nem ritkán az urak kénye, kedve szerint állíttattak fel.

Zászlóaljakat tehát, minőket Zsigmond, Mátyás, sőt még II. Ulászló alatt is vezetett ki a főnemesség, e korban már hasztalan keresünk. Mindazáltal igen hibáznék, ki az alak változtával magát a lényeget is megszűntnek tartaná. Fenn volt még a banderiumállítási kötelesség, ámbár megzavarva s az uraktól oly hanyagul teljesítve, hogy ezen egész hosszú korszak alatt rólok alig tétetik már egy párszor említés. De a főnemesektől e korszak alatt kivezetett hadi csapatok nem is voltak már tulajdonképeni banderiumok, melyeknek törvény szerint négyszász lovasból kelle állniok, hanem csak romjai a banderiumoknak; mert miután a főnemesek fegyverviselőik nagyobb részét váraik őrizetére s védelmére fordították, kevesen voltak, kik telekkatonáikon kivül csak 50 lovasnál is többet vezettek volna a derékhadba. De különben is minden korszaknak saját eszméi és saját szavai vannak azoknak kifejezésére, s valamint az Anjouk kora a régi (vexillum, labarum) nevet elejtvén, felkapta az olasz „banderium“ nevezetet: úgy a német kormány s az általa behozott külön szerkezetű s nevezetű katonaság hatása is új eszméket, új szavakat hozott forgásba, a nélkül hogy a fenálló rendszert, bár egynémiben megváltoztatta, lényegében eltörülte volna, mignem azt a körülmények új fordulata mással pótolta ki.

A banderiumok történetét ezen korban, adatok hiánya miatt nyomról nyomra nem követhetvén, csak némi töredékkel kell beérnünk. Mondók, miképen a Jagellók alatt minden várur, ki legalább ötven lovast felültethetett, saját zászlója alatt ve-

zette ki csapatát [1]), mely részint ily táborozásra kötelezett s a zászlóalj urának jószágain élt egy telkes szabadosakból [2]), részint az ezekhez kapcsolt telekkatonákból szerkesztetett; és említők azt is, hogy a zászlóaljak tulajdonosai a megyék hatósága alól telekkatonaságuk s azok élelmezésére szedett telekadó tekintetében is kiváltva voltak. E kiváltság a zavargó időkben tágas kaput nyitott a rablásoknak; mert sokan, hogy telekkatonáikat a megyékhez küldeniök ne kelljen, különfelé cselekkel iparkodának a zászlósak karába jutni, kik azután, miként a törvényczikk [3]) mondja, erejökön felül fogadott katonáikat „a szegény nép könyein" tartották. Tilalmak e visszaélések ellen hasztalan tétettek: a törvények megcsökkent tekintélye meg nem akadályozhatá a köznépen e zászlóaljaktól elkövetett pusztításokat. Miért, miután I. Ferdinand, pártját az által is növelendő, a gróf és báró czímeket oklevélileg kezdé a gazdagabb nemeseknek osztogatni [4]), hogy a feles számú, rablásból élődött csapatok fölállítása meggátoltassék, 1556 óta (4-dik t. cz.) egyedül a grófok- s bárónak engedteték meg szabad zsoldosaikat s a javaiktól állított telekkatonákat saját zászlóik alatt kivezetni; minden más nemes pedig valamint telekkatonáit, úgy a jobbágyoktól azoknak élelmezésére szedett

---

[1]) 1556: 40.

[2]) Ezen szabadosokról, kikből a főnemesek tulajdonképeni banderiumai állottak, többször emlékeznek még e korszak törvényei, p. 1567: 14. 1596: 10. stb.

[3]) 1536: 26.

[4]) 1555-ben már saját stilpéldányai is voltak a magyar kancelláriának, melyek szerint a gróf és báró czímek a fejedelemtől ajándékoztattak. Kovachich: Formulae Solen. Styli LXIV. l. 89 és kövv. sz. És így változott „gróffá" a Comes czímnek hajdani ispán vagy bíró jelentése (Comes Castri, vagy Parochianus: vár-, vagy vármegyeispán; egyszerűen Comes: bérbirtokos ispán, ki néhányad magával a királyi seregben hadakozni köteleztetett; Comes Curiae: udvarbiró; Comes terrestris: helységbiró). Ezen új bárók különböztetésül a szolgáló országbáróitól szabadoknak neveztettek.

dicalis adót is a vármegyéhez küldeni köteleztetett. Azonban, miután a török foglalások s egyéb a folytonos háborúskodásból származott zavarok által is némely grófok s bárók birtoka annyira megfogyott, hogy már ötven harczost sem vezethettek ki, a törvényhozás többször (p. 1601: 11) intézkedett, hogy a grófok s bárók közől is csak azoknak legyen saját zászlójok, kiknek legalább ötven harczosok van, s a többiek a nemesekkel együtt a megyei zászlók alá tartozzanak. — A főpapok, mennyire jószágaik a török foglalástól mentek maradának, e korszak alatt is a régi mód szerint jószágaik s tizedjövedelmeik arányában állították fel banderiumaikat; e kötelesség pedig azon világi urakra is kiterjesztetett, kik ily egyházi jövedelmek birtokába jutottak.

Nagy zavart és sokféle eltérést okozott a régi elvektől a banderiumok történetében azon körülmény, miszerint a főnemesek vitézeiket az ellenség és martalócz katonák háborgatásai miatt teljes számmal soha sem vezethették ki; mert gyakran történt hogy, míg ők a hon ügyében táboroztak, védetlenül maradt jószágaik az ellenség vagy martalóczok által feldúlattak [1]). És ez volt egyik főoka azon, a főnemesek ellen hallatott, örökös panaszoknak is, hogy banderiumaikat ki nem állítják s a köznemességnek kell a háborúk egész súlyát viselni. Nem kisebb zavart okozának továbbá a banderialis rendszerben azon számos részleges (particularis) fölkelések is, melyekben csak néhány megye hadi ereje vezettetett ki, s melyekhez következőleg a főnemesek is csak az azon megyékben fekvő jószágaik arányában köteleztettek járúlni. E két körülmény volt oka annak, hogy e korszakban többnyire igen csekély zászlóaljakat vezetének, néha pedig közösen választott kapi-

[1]) 1601: 10.

tányok által vezettetének ki a főnemesek [1]). Így például 1553-ban a gönczi kisországgyűlés határzata szerint [2]) Prényi Gábor 60, Serédy György 50, Bebek Ferencz, Balassa Zsigmond, Báthory György (rozgonyi jószága után) külön 50, Prényi Mihály és Ferencz együtt 25 stb. lovast köteleztettek kiállítani. Hasonlókép 1649-ben is, országgyülési határzat szerint [3]) több váras urak csak egy részét vezették ki zászlóaljaiknak, s kivéve az esztergami érsek 250, a nádor 300 és Illésházy Gábor 50 vitézét, egy főnemes csapata sem ment 50 fegyveresre, mennyiből még az 1601. 11 t.-cz. szerint is kellett legalább állani egy, a megyei hadtól külön vezetendő zászlóaljnak. Ugyanezt bizonyítja végre egy 1650 táján kelt oklevél töredéke is, mely más tekintetben is megérdemli, hogy egész terjedelmében közöltessék [4]): „Bárkik — u. m. ezen irat — a püspök, gróf és báró urak közől, akár zászlósak azok, akár a megyékhez állítják lovasaikat; ugyanazon rendeknek a tekintetes és nagyságos gersei Petheő Zsigmond úrtól hirdetett és september 3-dikán s 4-dikén Kassa városában tartott gyűlés tanácskozásai szerint a határozott helyre és időben ki nem állítják, kétszeres birságban, azaz minden nem állított lovas és gyalog havi zsoldjának elengedhetlenül behajtandó kétszeres mennyiségében elmarasztaltassanak. E birságot pedig, a banderiumokat tartani s kiállítani szokott s különösen számsorozott püspök, gróf és báró uraktól e vidék tekintetes és nagyságos kapitánya, a többi báróktól s özvegyektől pedig az illető alispán urak, kiki a maga megyéjében, elengedhetlenül, három részben a megye szükségeire, negyedikben önmagok javára megvegyék.“ E

[1]) 1537: 9.

[2]) Kovachich: Suppl. ad Vest. Comit. 3, 224.

[3]) Kazy: Hist. R. H. 2, 141.

[4]) Ezen, az idő viszontagságai közt elrongyollott kézirat eredetijét a Szabolcs megyei levéltár őrzi.

szabályt követi azután a kiállítandó zászlóaljak számsora [1]), melyből világosan kitűnik, hogy ily részleges hadmenetre csak annyi vitézt szoktak volt zászlóaljaikból küldeni a főnemesek, mennyi a fölkelt megyékben fekvő jószágaikat illette. Nem fölösleges talán itt megjegyezni, miképen ezen oklevélből még az is kitűnik, hogy a banderiumok s azokkal biró urak, még e korban sem voltak szabados vitézeikre szintúgy, mint telekkatonáikra nézve a megyei hatóságnak alája vetve, valamint továbbá a hanyagság is a banderiumok állításában, mely szigorú büntető törvényeket tőn szükségesekké [2]).

A derékhad harmadik alkrészét képezte a telekkatonaság, melyet, mint mondók, a főnemesség banderiuma mellett, saját zászlója alatt vezetett, a köznemesség és nem zászlós bárók pedig a vármegyéknek közönséges zászlója alá állítottak, s mely mind egyik, mind másik alakban a nemesség jószágainak járuléka gyanánt tekintetett. A nemesek ezen telekkatonasága alkotta a megyei banderiumok egy részét, melyekhez azonban, a banderium régi fogalma s általában az egész védrendszer elvei megzavartatván, a többnyire már nem fejenként, hanem csak bizonyos kulcs [3]) szerint táborozott egytelkes, sőt maga a birtokos nemesség is számíttatott. A kulcs,

---

[1]) E számsor magyarul iratott a latin rendeletek után s következő: „Fejedelem asszony 300 lovast, egri püspök 100, Rákóczy László úr 200, Tököly István úr 50, Cháky Ferencz úr 60, Homonnay István úr 150, Cháky István úr 25, Cháky Zsigmond úr 25, Cháky Istvánné 25, Forgách Zsigmondné 25, Kemény Jánosné 25, Abauj vármegye 10, Zemplén 300, Ungh 100, Szepes 100, Beregh 100, Ugocha 45, Sáros 200, Torna 25, Gömör 100, Borsod 40, Zathmár 150, Zabolch 40 lovast és kész pénzben 300 ftot. Ezen kivül minden telek egy gyalogot."

[2]) Az eperjesi 1706-ki gyülésen sérelemképen hozta fel a nemesség, hogy a főnemesek banderiumaikat nem állítják fel, s csak magának kell a háború súlyát viselnie. Repert. N. 1281.

[3]) Majd hárman, majd öten állítottak ki magok közől egy vitézt a vármegye zászlói alá. 1556: 21. 1567: 23. stb.

mely szerint a telekkatonák a jobbágyok közől szedettek, e korszak alatt is a szükség és veszély foka szerint majdnem minden hadmenetnél változott. A költséget azonban, melyen e katonaság élelmeztetett, miután a nemességnek fölkelésbeni hanyagsága s a hazának rendkivűl veszélyes állapota miatt a honvédelemnek majdnem egész terhe a parasztságra nehezedett, gyakran a nemesség is segített viselni, sőt néha azt egészen magára vállalta [1]); mi leginkább akkor történt, midőn vagy igen számos állandó, határőri lovast kelle a telkek száma után a parasztság költségein kiállítani, vagy a telekkatonaság szedésének kulcsa igen magasra emeltetett, vagy végre, midőn a parasztság az állandó lovasságon és telekkatonaságon kivűl is köteleztetett még a táborozásra.

Mert azon, már az előbbi korszak utólsó éveiben felállított elv, miszerint a parasztság saját nevében világosan kimondott külön kötelességczimmel szoríttatott a táborozásra, e korszak alatt minden közönséges fölkelésnél gyakorlatba vétetett; és ezen kori törvényeink már világosan megkülönböztetik a nemességtől jószágai arányában, s azoknak járulékaként kiállítandó állandó lovasokat és telekkatonaságot a parasztság táborozásától. Hogy egyebeket mellőzzek, minden kétséget eloszlathatnak e felől az 1556-ki 20-dik t.-cz. szavai: „Minden úr és nemes s más birtokos — mond a czikk — minden száz jobbágy után tíz jól fegyverzett lovast saját költségein . . . . a parasztok pedig szinte minden száztól magok közől tíz puskás lovast önköltségeiken küldeni s a hadmenet

[1]) Több ezen kori törvények nyilvánosan rendelik, hogy a nemesség a jobbágyok költségein kiállított vitézeken kivül, saját erszényéből — ex propria bursa — is szedjen jószágai arányában fegyvereseket. Így például 1552-ben, midőn a parasztság más hadi szolgálatain kivűl még minden 20 telek után egy puskás gyalogot állított, a nemesség saját erszényéből minden 10 telek után egy lovast küldött. Art. 3.

végeig élelmezni köteleztetnek.“ [1]) A parasztság ezen harczosait majd bizonyos kulcs szerint állította ki, miként az idézett s több más törvényczikk [2]) rendeli, majd általában tized, s ötöd részben, sőt néha nagy veszély idején tömegben, fejenként is köteleztetett a fölkelésre [3]).

És ezen elemekből állott ezen egész korszak alatt a derékhad. De a nemesség mindinkább kifáradt a gyakori táborozás súlya alatt s mind gyérebben intézett közönséges fölkelést. Miután a nemes ifjuság nagy része különben is folytonosan a király és főnemesek zsoldjában állott, már 1599-ben önmagok megvallották az ország rendei, hogy a közönséges fölkelés, mely a rendesen táborozni nem szokottakat is fegyverre szólítaná, a hazának nagy hasznot nem hajthat. Ezen kivül azonban még más okok is közre munkáltak, hogy a honvédelem személyes kötelességének érezete a nemességben mindinkább kihüljön s ez kedvét veszítse a különben is fárasztó teher alatt. A királyok nem csak önmagok nem teljesítették személyes honvédelmi kötelességöket, miszerint hajdan épen úgy tartoztak a derékhadat vezetni, mint a nemesség abban táborozni; hanem a nádori hivatalt is, melylyel e korban a nemesség főkapitánysága egyesíttetett, gyakran betöltetlen hagyák; az idegen tábornagyok pedig, azonfölül hogy a nemesség vérével néha pazaron bántak, még tiszteletlen bánásmód által is sértegették a fölkelt nemeseket [4]). Nem

---

[1]) E törvényre azután több későbbi is hivatkozik: 1557: 2. 1558: 13. stb.

[2]) 1536: 23. 25. — 1538: 4. — 1543: 12. 21. — 1546: 17. — 1574: 12. — 1659: 85. stb.

[3]) Így 1528: 1. szerint tömegben; 1544-ben Várday Pálnak egy — a Szepes megyei levéltárban lévő — levele szerint tized részben; 1574: 12. szerint ötöd részben stb. keltek föl a parasztok.

[4]) 1601: 1. „Dignetur sua Majestas benignam rationem habere, ne eo modo, quo sub Buda nuper factum est, ipsa Nobilitas tractetur, sed eis competens honor tribuatur.“

ritkán történt továbbá hogy, míg a nemesség a hon ügyében birtokaitól távol harczolt, a német martalóczok azokon prédát űztek [1]). Ehhez járult végre a kormánynak sokszor igazságtalan, alaptalan bizodalmatlansága s gyanakodása, mely még a szükséges hadi gyakorlatokban s a nemességnek legtisztább czélú, hazájok javára intézett tanácskozásaikban is rémeket látott. Mind ezek annyira elölték a nemesség kedvét s elidegenítették őt a közönséges fölkeléstől, hogy a XVI. század végén már többnyire pénzen, vagy a parasztságból szedett zsoldosokon kezdé megváltani személyes fölkelését [2]).

A veszély azonban, melylyel a török, betörései s nagyobb csapatokkal is űzött rabló kalandjai által, egyik vagy másik vidéket vagy fontos várost fenyegette, sürgetőbb vala; a parasztság pedig sokféle czímű táborozásaiban sokkal inkább megfogyasztatott s elfárasztatott, mintsem a nemesség a részleges (particularis) fölkelésből is mindig kivonhatta volna magát. Többször történt ugyan, hogy a kormány, vagy német tábornagyok zaklatásai által megsértett nemesség, mint például Rudolf alatt, személyes fölkelés helyett is a jobbágyoktól szedett pénzen állandó hadat tartott [3]). Rudolf után azonban annál gyakrabban olvassuk emlékeinkben a nemesség személyes felülését is részleges hadmenetre, mennél ritkábbá lőn a derékhad fölkelése. Így 1609-ben Magócsy, egri kapitány, Ung megyét [4]), — 1613-ban Thurzó György, nádor, Erdély védelmére — a következő két évben a tiszántuli kapitány — 1631 és 32-ben Eszterházy Miklós nádor és Forgách

---

[1]) 1601: 10.

[2]) Így 1596: 6. minden telek után 9 ftot, 1602: 2. 50 denárt ajánlott a nemesség személyes fölkelés helyett.

[3]) 1599: 6. 1602: 1. 2. stb. Ezt bizonyítja Eszterházy Miklós idézett emlékirata is.

[4]) Ungi levéltár. Fasc. 17. Actor. N. 11.

főkapitány Szabolcsot[1]), 1640-ben maga III. Ferdinand[2]), a következő évben pedig a nádor[3]), 1648-ban a főkapitány a betört tatárok ellen 100 forint birság alatt Ungot[4]), 1657-ben Petheő Zsigmond alkapitány[5]), a következő évben pedig Vesselényi Ferencz Szabolcsot[6]) több más felvidéki megyékkel együtt ültették fel részleges hadmenetre. Hogy pedig e korszaki sürűbb fölkelések czélszerűbbek legyenek s ne mészárszékre vigyék a nemességet, az 1659-ki országgyűlés az elébb gyanakodásból eltiltott tábori gyakorlatokat ismét visszaállította (art. 28.) és szemléket rendelt, melyekre Magyarországban a nádor és főkapitány, — Horvátországban a bán tudtával, a fő- vagy alispán jelentésére minden egyházi s világi nagy 50, birtokos nemes 25, birtoktalan pedig 12 forint birság alatt köteles volt megjelenni.

E részleges hadmenetekre minden negyedik jobbágyát ültette föl a nemesség[7]). Gyakran történt azonban, miként Eszterházy Miklós nádor, a felhozott 1641-ki emlékiratában panaszkodik, hogy a nemesség e jobbágyhad tartására szedett pénzt a haza kárával más czélokra fordította; hihetőleg ennek a visszaélésnek következése volt, hogy azontúl részleges fölkelés helyett is legtöbbször bizonyos számu, állandóan fegyverben tartott katonaságot ajánlottak meg országgyüléseink, melynek tartásához gyakran a nemesség is felében járult[8]).

[1]) Szabolcsi levélt. Fasc. 31. N. 21. 22. Fasc. 32. N. 43. Fasc. 49. N. 22. Fasc. 50. N. 37—53.

[2]) U. o. Fasc. 58. N. 47—55.

[3]) Ungi levélt. Prot. 6, 164. l.

[4]) U. o. Fasc. 48. N. 16.

[5]) Szabolcsi levéltár. Prot. 12. 11. lap. és Fasc. 75. N. 3. 4.

[6]) U. o. Prot. 12, 40. l. és Fasc. 76. N. 3. 6.

[7]) Eszterházy Miklós idézettt emlékirata szerint.

[8]) Így például: 1655: 5. 1659: 8. stb. 1664-ben Szabolcs vármegye nemesei személyes fölkelés helyett hat hónapra 32 lovast állítottak. Ugyanazon megyei levélt. Prot. 13. 53. l.

Azonban a hon egére mind sötétebb ború nehezedett, mely nem engedte, hogy a sokat és sokáig szenvedett nemzet méltóképen örűlhessen a török ellen vitt harczok szerencséjének. A másfél százados nehéz jármot, melytől szabadúlni kezdett, szabadságának s annyi küzdés, annyi viszontagság között is mindig féltékeny szerelemmel őrzött alkotmányának veszedelme váltotta fel, mi annál aggasztóbb és sérelmesebb vala, minthogy onnét származott, honnét a hosszú küzdelem és fölösen meggyűlt sanyarúság alatt meggyöngűlt, majdnem elvérzett nemzet gyámolt és ápolást méltán igényelhetett. A német ellenséges indulatú tanácsosok cselszövényeitől behálózott Leopold a nemzet politikai jogait és vallásszabadságát egyformán sérteni kezdette. A legérzékenyebb részén megtámadott nemzet visszahatása kivált a táborozás megtagadásában nyilatkozott, minél fogva a megyék még a kebelökben dúlt ellenség ellen is alig voltak felülésre birhatók [1]). Ez a feszültséget s bizodalmatlanságot nagyította s gyanút gerjesztett a német tábornagyokban, hogy a nemesség a törökkel összejátszik [2]). Még önkényesebb, még erőszakosabb rendszabályok irattak tehát a nemességre; midőn pedig az különféle fenyegetések s erőszak [3]) által is alig vala rábirható a német tábornagyok parancsára táborba szállani, Leopold alkotmány elleni, önkényes adókat kezde reá róni. Ennek nyoma 1670-ben tűnik

[1]) Például Ung nemessége 1663-ban a király, Vesselényi nádor, és Pethő altábornagy hosszas sürgetése által is alig volt reávehető, hogy a betört tatárok ellen fölkeljen. Ungi levélt. Prot. 8. 101. kövv. l. és Fasc. 62. N. 30—69. Szabolcs is csak a király és Pethő pirongatásaira mozdúlt. Szabolcsi levélt. Fasc. 81. Actor. N. 16—39. Hasonló indító okoknak engedett Ung 1664-ben. Prot. 8. 138—146. 148. 151. II. Fasc. 63. N. 32—55.

[2]) Így vádolja Kobb Fridrik tábornagy 1663-ban Zemplént és több felső megyéket. Szabolcsi levélt. Fasc. 81. N. 40.

[3]) Kobb tábornagy 1677-ben egy körlevélnek, melyben a felső megyéket felülésre sürgeti, veres szinű akasztófát, kereket és karót festetett hátlapjára. Szabolcsi levélt. Fasc. 95. Actor. N. 37—46.

először elő a megyékre országgyűlésen kivűl vetett adóban [1]). Két évvel később egy királyi nyilt levél a nemességre minden jobbágytelek után 20 forint adót vetett [2]). És nem sokára német szokás szerint élelemadó is (accisa) rótatott a megyékre és városokra [3]). A panaszok, melyek ezen önkényes parancsok ellen emelkedének, lázadó mozgalmakként tekintettek, s 1693-ban a nemességre ismét két millió forint adó rótatott [4]). A megyék még ugyanazon évben óvást tettek a király előtt a nemesi szabadság s kiváltság ezen példátlan sérelme ellen [5]); orvoslás helyett azonban 1696-ban újra két milliónyi adó vettetett az országra [6]). A lázadás már ekkor kitört volt s mivel a jogaiban ily érzékenyűl megsértett nemzet azon része is vonakodott, bár 1697-ben többször sürgették, fölkelni, mely a lázadásban részt nem vett [7]), 1698-ban ismét négy millió forinttal [8]), következő évben pedig a birtokosak jövedelmeiknek tizenhatod részével [9]) adóztattak; a szegényebbek pedig a parasztsággal minden teherben aránylag osztozni kényszeríttettek [10]). A híven maradt egyházi s világi urak közől is többen emeltek szózatot az ország alkotmányos szabadságát elnyomó önkénynek megszűntetése végett; egyebek közt Eszterházy Pál nádor, 1703-ban egy nyomos emlék-

[1]) Zemplényi levélt. Prot. 10. 16. l.

[2]) U. o. Fasc. 206. N. 99.

[3]) Egy, Kassa városa levéltárában (Actor. N. 9274) lévő 1674-ben kelt oklevél szerint. Ugyanezt bizonyítja egy másik 1701-ben kelt. U. o. N. 11,744.

[4]) Zemplényi levélt. Fasc. 206. N. 111.

[5]) Sáros megyei levélt. Prot. 22, 820. l.

[6]) Zemplényi levéltárb. L. 100. N. 419.

[7]) Szabolcsi levélt. Prot. 16, 176. kövv. 185. kövv. l. és Fasc. 115. N. 163. kövv.

[8]) Zemplény megyei levélt. Fasc. 206. N. 127.

[9]) U. o. N. 131.

[10]) U. o. Prot. 11. 158. l.

iratot[1]) nyujtott be a királynak. De az ármánykodó német tanácsosoktól folyton ingerlett király mind erre keveset ügyelt, bár a lázadás már annyira forrongott s a kedélyeket oly elkeseredés szállta volt meg, hogy, miként mondatik, a nádor emlékiratának átnyujtásakor azt mondotta légyen Leopoldnak, a fenyegető veszélyt ábrázolván, hogy, ha a király az ország alkotmányos szabadságát elnyomni meg nem szűnik, megláthatja, mely országnak leszen királya, maga (Eszterházy) pedig nádora. Hogy a király a pénzadót azután katonaállításra változtatta, az ügyön nem segített; nem csak mivel oly magas kulcsot szabott e hadszedésre, hogy az még nagyobb panaszokat s ingerültséget okozott az országban, miután egy telekre néha 10 fegyveres is róvatott[2]), hanem kivált azért, mert mind ez a nemzet nélkül, önkényesen tétetett a nemzettel.

És igy végződik történetünknek e több tekintetben nevezetes korszaka. Lefolyása alatt, mint látók, honvédelmünk hajdani sarkelvei annyira megváltoztak, s mennyiben még fenmaradtak is, annyi volt tőlök az eltérés és a kivétel, hogy akár a hadrendszer külső alakját, akár a régi elvek szerinti honvédelmi kötelességet föltételező személy- és birtogjog viszonyát a személyes szolgálathoz veszszük tekintetbe, alig ismerhetünk reá a hajdan oly élet- s erőteljes, az ország bátorságának szintúgy, mint az észjog kivánatinak megfelelő rendszerre. Az ország hajdani bérbirtokos fegyvereseit s a várjobbágyokat, kik hazájokban saját tűzhelyöket, saját birto-

---

[1]) Másolatát birja Kassa város levéltára. N. 12,079.

[2]) Egy borsodi levéltári oklevél szerint 1704-ben minden telek után 10 gyalog, — 1705-ben pedig egy egy telek után 4 gyalog, s azonkivül minden 76 telek után két kaszás, minden 3 telek után 2 kocsi, s minden 57 telek után egy 4 ökrös szekér volt részint az urak, részint a jobbágyok költségén kiállítandó.

kaikat védelmezték, zsoldos had váltotta fel, amahhoz hasonló érdektől nem lelkesített, nagy részben a jog- és birtoktalanokból ugyanezek költségein szedett, melyet azonban már Európa politikai fejleményei s hazánknak folytonosan szorongó állapota nélkülözhetlenné tőn. A nemesség, melynek kiváltságaihoz s jogaihoz volt hajdan szabály szerint kapcsolva a honvédelem kötelessége, bár az elv még mindig fenállott, a személyes szolgálatot mind gyakrabban mellőzte; s annyira kiveszett kebeléből e kötelesség elmulaszthatlanságának érzete, hogy, mi hajdan szabadság- és jószágvesztést vont maga után, a személyes szolgálat elmulasztása, végre silány 12 forintnyi birsággal bűnhesztetett [1]). És így lőn, hogy az országvédelem terhe majdnem egyedűl a paraszt osztályra nehezedett.

Igaz ugyan, hogy a nemesség nagyobb része az országnak szünetlen zavargó állapotában elszegényedett, kifáradt s megfogyott; igaz, hogy a kormánynak, kivált a német tanácsosok ármánykodása által fölkeltett bizodalmatlansága s gyanakodása, minél fogva a nemességet még hadi gyakorlatoktól is eltiltotta, jogaiban pedig sokféleképen s érzékenyűl megsértette, egészen elölte annak kedvét a táborozásra s elfojtotta az erkölcsi erő elevenebb fellobogását; de egészen még sem menthetni föl a kiváltságos osztályt a hanyagság vádja alól azon kötelesség iránt, melynek eleven érzetét semmi méltatlanság-, semmi üldözés-, semmi nyomásnak nem szabad a honfi kebeléből kioltani. Igaz továbbá, hogy a vészháborús időkben, melyek hazánkra nehezedének, a honban élő egy osztályt sem lehete fölmenteni annak védelmétől. A parasztság pedig legnépesebb osztály lévén, az országot alapjaiban

[1]) 1545: 5. Szabolcsi levélt. Fasc. 83. N. 80. Fasc. 84. N. 97. 1665 és 66-ik évről. Egy másik 1672-dik évi oklevél (u. o. Fasc. 90. Nr. 73.) szerint pedig e 12 forintnyi birság több fő- és köznemesen meg is vétetett.

megrázott, megsemmisíteni fenyegetett vihar természetesen ennek egyedi szolgálatát tette legszükségesebbé. A parasztság honvédelmi kötelessége tehát magában véve nem volt igazságtalan oly korban, midőn a honvédelem elébbi alkotmányos alapjai már elenyésztek volt, s a táborozásra alkotmányilag kötelezett osztály az ország védelmét, bár mily buzgalommal járt volna el e kötelességében, egy maga már meg nem birhatta. Ha van, — és ezt elvitatnunk nem lehet, hogy van — e tényben, mi a kor történetére mocskot vet, mit a történet itélőszékének meg nem róni lehetetlen, ez az: hogy alkotmányunk egyik sarkelve, miszerint az egyenes statusterhek, kivált pedig a honvédelmi személyes szolgálat, mely mindig a legnemesebb polgári kötelesség vala, mindenha igazságos arányban állott az országhatalomból kiáradó jogok- s kedvezésekkel; hogy, mondám, e sarkelv akkor sem alkalmaztatott a parasztságra, midőn ez, mint néposztály, maga nevében, külön kötelességczímmel szolíttaték fel a sírja szélén állott haza védelmére. Az nem volt méltó őseinkhez, hogy a honvédelmet, a polgárnak ezen legelső, legnemesebb kötelességét szolgaosztályra tolták; személy-, birtok- és polgári jogot nem adtak azoknak, kikre e kötelességgel önmagok, családaik, tűzhelyök, szóval hazájok védelmét bízták. És nem volt-e bűn a hon iránt is ennek életét s halálát a legveszélyesb időben a parasztságra bízni s azt mégis a jog és szabadság birtokának érzetéből eredő, zsolddal soha ki nem pótolható erkölcsi erő varázshatalmával föl nem ruházni? Vagy a hűség esküje, melyet a szolgahad a már többször előfordúlt hűtelenség s árulás meggátolása végett a XVI. század elejétől fogva (1609: 12) zászlója alatt mondani kötelezteték, kipótolhatá-e ezen erő hatalmát? És a parasztság is, mely azelőtt csak urának volt köteles személyesen szolgálni, nem az egész nemesi osztálynak lett-e tömegben, mint néposztály, rabszol-

gája, melynek vagyonával, karjával és életével önkényök szerint rendelkezének a kiváltságosak? S ha ezt meggondolván, olvassuk, miképen e honban, a hadi dicsőségért hajdan lángoló magyarnak honában, a polgári erény annyira kiveszett, hogy a honvédelemre nem ritkán erőszakos fogdosással kelle a jogtalan, urai kényének s az idegen katonaság zsarlásainak védetlenül kitett szolgaosztályból katonát szerezni: csodálkozhatunk-e, hogy az a minden felőli nyomás, túlterhelés alatt tűrelmét vesztvén, emberisége érzetétől, vagy inkább kétségbeeséstől sarkalva, bár az 1514-ki lázadásának szomorú története még eleven színekkel élt emlékezetében, még folyton érezte annak sanyarú következéseit, ismét többször, több helyen föllázadt? Valóban e lázadások szomorú történetében nehéz meghatározni, vajjon a bűnös lázadókat kell-e inkább kárhozatni, mint azokat, kik e lázadásokat elmulasztásaik által nem kevésbbé, mint önkényes nyomásuk által annyiszor mintegy felhívták. Minden esetre pedig korunk számára is azt a tanuságot vonhatjuk ki belőle, hogy istene hagyta el azt a nemzetet, mely a jog és kötelesség, kiváltság és szolgálat, birtok és teher arányát statuséletében felforgatta, vagy az apák ebbeli bűnét jóvátenni, nem látja, nem érzi szükségesnek.

NEGYEDIK KORSZAK.

1715-től máig (1840-ig).

A politikai és vallásszabadság védelmére támadt belharczok, melyeket a nemzet nagy része egy felől néhány osztrák statusférfitól vezetett kormány, — más felől különösen a protestans felekezet a jesuita szellemű, túlbuzgó téritők ellen vívott, a szatmári békekötéssel némileg lecsillapodának; I. József és III. Károly kormányának méltányosabb elvei s engedékenysége a fölingerült kedélyeket lecsöndesíteni, a bizodalmat nemzet és király között helyreállítani kezdék. A török hatalma több csatákban megtörve s az ország nagyobb része kiszabadítva volt már zsarnok igája alól.

De biztosítva még nem volt a béke háboríttatástól. Az elnyomott lázadás néhány vezérei Rákóczyval, bár megtöretve s kiüzetve az országból, még egyre új terveken dolgozának, új erőforrás és segély után nézének körül; mi annál veszélyesebb volt az ország békéjére, minthogy a feszültség és surlódás a vallásfelekezetek közt már mélyebb gyökeret vert volt a polgári életben, s több táplálékot nyert folyton a térítői buzgalomtól, mintsem azt az ismételt törvénynek szava megszűntethette volna. A török pedig még nem feledte el a vett csapásokat s a szép ország veszteségét, és csak pihenni látszék, hogy a még birt részekből annál nagyobb erővel intézhesse

szándéklott megtámadásait. A német zsoldos hadat végre, melyet a kormány a forradalmak ezen korszakában nagyobb számmal tartott az országban, jog- és szabadságtipró önkénye, hatalmaskodása s ellennél ártóbb zsarlásai miatt annyira megúnta már a nemesség, hogy attól minden áron szabadúlni kivánt. És ily körűlmények közt, bár a fegyverzaj lecsöndesűlt, királynak és nemzetnek egyformán érdekében állott, a megzavart, felbomlott honvédelmet újonnan szabályozni.

Mióta XIV. Lajos, franczia király példája a többi európai hatalmakat az állandó hadak rendszerének elfogadására reákényszerítette, egy mindig fegyverben álló sereg a fejedelmi autocratiának mellőzhetlen eszközéül s támaszául tekintetett. Ausztria- és melléktartományaiban ez már a XVII. század vége felé életbe lépett s annak Magyarországra is kiterjesztése annál óhajtottabb czélja volt III. Károlynak, minthogy arra nálunk amazon felűl még azon igen nyomos oka is volt a kormánynak, hogy a nemességet, mely jogait és szabadságát oly féltékenyen őrzé, s annak sérelmeit, ha jobbágyi kérelem s folyamodás nem használt, fegyverres kézzel szokta volt orvoslani, fegyverétől megfoszsza.

Czélját könnyebben elérte Károly, mint előre remélheté. Az újabb európai fejlemények s az országigazgatás azon elvének, miszerint a katonai rend a polgáritól külön választandó, nálunk is elterjedése s magának az országnak fönebb vázolt állapota oly hajlandóvá tette a nyomos változásra a hosszas háborúiban különben is elfáradt s a fegyverzajt és táborozást, mint említők, több más okoknál fogva is megúnt nemességet, hogy egy 1710-diki királyi leirat s az 1715-ki országgyülésre küldött királyi előadások nyomán egyhangulag a következő törvényczikk (8-dik) alkottatott:

„Minthogy a nemesek s mind azok, kiket (bár mily tisztségű, rangu s állapotú személyek legyenek) a törvény e ne-

vezet alatt magában foglal, az ország védelmére vitézkedni és személyesen fölkelni s illetőleg banderiumaikat kivezetni tartoznak: azt ő felsége, valahányszor szükségesnek látja, az e tárgyról alkotott törvények szerint ezután is kívánhatja s követelheti. Mivel azonban egyedűl a nemesi fölkelés által az ország eléggé nem védelmeztethetik, egy erősebb, rendezett, bel- és külföldiekből álló sereg minden esetre tartandó; de mivel ez zsold nélkül fenn nem állhat, mi ismét adó nélkül meg nem szerezhető: azért tehát az e végre szükséges adónak tárgya az ország rendeivel országgyülésileg (hová az tartozik) lészen meghányandó." Rendkivűli esetekre pedig, melyekben gyors segedelem kivántatik, felhatalmazza a nemzet a királyt, hogy a kivetendő adó meghatározására az ország főtisztviselőiből s más urakból tanácsot gyüjthessen.

Nem szükség bővebben fejtegetnünk, mi magából az idézett törvényczikkből is világos, hogy az országvédelem ekként lényegében megváltozott, s mi elébb a nemességnek volt rendes kötelessége, most a parasztságra tétetett; mert bár a nemesség személyes fölkelése mind az idézett, mind a későbbi (p. 1723: 6.) törvényekben meghagyatott, de csak rendkivűli esetekre szoríttatván, az országnak rendes védelme, mind a személyes szolgálatot, mind a zsoldosok élelmezésére rendelt adót tekintve, egészen a parasztság vállaira tolatott, s így annak terhe tetemesen nagyíttatott. Igaz, hogy a végvárak őrizete már elébb is egészen a parasztság terhe volt; s noha az új törvény által felállított rendes katonaság ezen állandó őrök s a közönséges vagy részleges fölkeléskor kivezettetni szokott telekkatonaság helyét foglalták el; mindazáltal nagy különbséget tett a parasztság elébbi s újabb honvédelmi terhében az, hogy a mi elébb csak a rendkivűli szükség födözésére időnként kivántatott, az most rendes terhévé lőn; mi aztán annál súlyosabb és igazságtalanabb volt, minthogy a hadba fogottak örökös

katonák lőnek, a fölváltásnak hely nem adatván, s minthogy a parasztság életével és vagyonával való rendelkezés egyedűl a nemesi osztály önkényére hagyatott, melynek visszaélései ellen a parasztság semmi egyéb, mint az urak bizonytalan jóvolta s atyai indulata által, nem biztosíttatott.

Nem vádolhatni ugyan a nemességet, hogy valaha pazarló volt volna a katonaság és adó mennyiségének kivetésében; mert hiszen ettől önérdeke tiltá, minden katonában magát fosztván meg pár munkás kéztől. Arra mindazáltal módot nyujtott e rendszer határozatlansága hogy, midőn e vagyoni érdekével személyes érdeke jött ellentétbe, ezt amannak elébe tegye; azaz: hogy nagyobb szükség idején is, midőn a régi rendszer szabályai szerint részleges, sőt talán közönséges fölkelést kell vala határoznia, e személyes szolgálatát most egészen a parasztság rovására irhatta; s így tágas tér nyilt a nemesi fölkelés mellőzésére, mit még az is lehetőbbé tőn, hogy a török kiűzetvén, a határszélek őrizetére egy sajátnemű bérbirtokos katonaság állíttatott fel, az Adriától egész Bukovináig, a török váratlan becsapásainak meggátolására; minek következtében a parasztságból összeirt katonaság nem a várak védelmére (néhány belföldit kivéve) osztatott szélyel mint hajdan az állandó lovagok, hanem az egész had ott, hol a szükség kivánta, s az országon kivűl is együtt táborozhatott. Némely rendkivűli esetekben, például 1717-ben, midőn az Erdélyen keresztűl betört tatár kalandorok pusztításait csak rögtöni fölkelés gátolhatta meg, és 1741-ben, midőn a veszélyhez még egy virágzó királyhölgy könyeitől fölizgatott gerjedelem is járult — fölkelt ugyan még a nemesség; de ez is volt az utólsó eset, melyben az hatalom- s erőteljesen, valódi haszonnal ült fel; előtte s utána pedig, miután nem volt ellen, ki a hont háborgatná, semmi részt sem vőn a már állandóvá lett, békében és háborúban egyiránt súlyos hadi teherben.

A hadi adó elvét az 1715-ki törvény csak átalánosan mondotta ki, részletesb meghatározását s alapjának kimutatását az 1723-ki országgyűlésnek tűzte ki tárgyául a kormány; de miután a rendek annak kivánatára nem hajóltak, a tárgy bővebb kidolgozásával a királyi helytartó tanács bizatott volt meg. E dolgozatban, mely különösen az adó alapjának kimutatását fogta czélul s 1727-ben a megyékkel közöltetett, valamint a kivált e tárgy eldöntése végett a következő évben tartott országgyülésre leküldött királyi előadásokban; a kormány oda nyilvánította kivánságát, hogy a hadi adó állandó alapjául a jobbágytelkek tüzetnének ki. A nemesség azonban, kivált Eszterházy József és Zichy Ádám vezérszónoklata szerint a honvédelemnek még azon, különben is a parasztság tekintetében igen méltányos áldozatot sem akarta megajánlani, hogy ama több más tekintetben is káros jogáról lemondjon, miszerint a jobbágytelkeket önkénye szerint majorsággá változtathatá. Egy országos bizottmánynak hagyatott meg tehát a hadi adó kérdésének kimerítő kidolgozása. Egyetértést azonban kormány és nemzet közt ez sem eszközölhetett, s még a közelebbi országgyülésig megajánlott 2,500,000 forint évenkénti adó sem tétetett törvényczikkbe.

A vitályos tárgy csak az 1741-diki országgyülésen fordúlt ismét elő. Az 1723-ki e tárgyat illető vitatkozások alatt észrevették az ország rendei, miképen a kormány azon annyi kitűréssel vítatott elve által, miszerint a hadi adót a jobbágytelekhez kapcsoltatni kivánta, sajátlag az 1715: 8-dik t.-czikk által fegyverétől gyakorlatban már megfosztatott nemességnek adóztatását fogta czélul: midőn tehát az 1741-ki gyülésre leküldött, a rendes had megújítását s az adó fölemelését indítványozó királyi előadások következtében támadt vitatások alatt a kormány törekvéseit ismét azon czélra irányozottaknak sejtenék az ország rendei: még a királyné megkoronáztatása előtt biz-

tosíttatni kivánták magokat a nemesség adómentességi kiváltságának és evvel kapcsolatban lévő amaz elvnek: hogy a hadi adó terhe nem a telken fekszik (onus non inhaeret fundo), sérthetetlenségéről; mi azután kivált Barkóczy főpap sürgetéseire törvényczikk (8-dik) által is megerősíttetvén, a nemesség s jószágainak adóztatása még az országgyülések tanácskozásai alá vethető tárgyak sorából is kitörűltetett.

Mig ekként a nemesség magát és jószágait is kivonta a honvédelem terhe alól, más részről a főpapságot igen sürgette volt, hogy jószágainak s tizedének jövedelmeiből banderiumokat állítson; mi hosszú és szenvedélyes vitákra adott okot. Mert míg a rendek a főpapságnak ezen kötelességét törvényesnek vitatták, a főpapok azt állíták, hogy miután tizedjövedelmeiktől a kincstárnak különben is adóznának [1]), ezen felül jövedelmeik

[1]) Az előbbi korszak történetében megmutatók, hogy a papság jószágain felül tizede jövedelmeitől is köteles volt a honvédelemhez járulni. I. Leopold a törököt az országból kiűzvén, a papságnak a török-birta részeken volt jószágait visszaadta; miért ez hálaját tanusítandó, 1701-ben tizedeinek tizedét örök időkre a kir. kincstárnak ajánlotta. Az 1715: 8. által a táborozás kötelességétől a papság is fölmentetvén, III. Károly kegyuri jogánál fogva, azt hadi segély czíme alatt még ugyanazon évben minden jövedelmei tizedével adózásra szorította s ezen követelését következő évben a pápa tekintélye által is támogattatá. Mivel azonban a papság jövedelmének mennyisége közelítőleg sem tudatott: ezen adó átalános meghatározása magára a papságra hagyatott, mely azután Nagyszombatban összegyűlvén, három esstendőre évenként 48,578 forintot ajánlott. 1720-ban ismét három évre újabb kivetés szerint 150,000 forintot, 1724-től kezdve pedig 1739-ig öt-öt évenként 93,333 forintot és 20 krajczárt fizetett e czím alatt a papság. 1740-ben, az utolsó, 1734-ben történt, kivetés ideje eltelvén, azon évre 28485 forintot, 1741-ben az önkéntes segélyezésül megajánlott 30,000 forinton felül 20,084 forintot; ezután pedig öt évre, egész 1746-ig összesen 72,159 for. 40 kr., azontul ismét egész 1769-ig évenként 15,919 for. 40 kr. adózott a papság a várak erősítésére; azontul pedig összes jövedelmeinek tiz százalékát volt köteles évenként a hadi kincstárnak átadni. Az 1825/7-diki országgyülésen ezen adóztatását sérelemkép hozta szőnyegre a főpapság; czélt azonban nem érvén, e terhet mind máig viseli. Megkülönböztetendő ezen a várak erősítésére rendelt jövedelmi adótól a főpapság azon másik adója, minél fogva haláluk esetén vagyonuk

minden más honvédelmi tehertől, mi a nemességet nem nyomja, szinte fel vannak mentve; a királynénak jelen szükségben mindazáltal 30,000 forintot önkénytesen ajánlottak. A melléktartományok főpapjai ellenben, kik a banderiumok felállításának szokásában mind addig megmaradtak volt, a magyar főpapok ezen ajánlatában vonakodának részt venni. Az ekként mind bonyolúltabbá és szenvedélyesebbé lett vitálynak az elleneitől már több felől megtámadott királyné végre oly tartalmú leirattal vetett véget, miszerint az e tárgy körül létező törvények épségben tartatván, annak ezek szerinti elhatározása alkalmasb időre halasztassék; a jelen fenyegető veszélyben pedig mindenki tehetségéhez képest járúljon a birodalom védelméhez. És így lőn, hogy a nemesség személyes fölkelésén felül még minden nádori telektől egy lovast ajánlott állítani.

A horvátországi urak azonban az 1681: 66. t.-czikk szerint régi módra banderiumokat vezetének ki az ott zavaratlanabbul, mint Magyarországban, fenmaradt[1]) szabadosaikból.

---

harmad része a királyi kincstártól hasonló czélra lefoglaltatik. Az Árpádok s a vegyes házakból eredt királyok alatt a főpapságnak, ingóiról sem lévén joga rendelkezni (1298: 28. Suppl. ad Vest. Com.), minden vagyonát a király öröklötte (Tripart. P. I. Tit. 10.). II. Ferdinand volt első királyaink közől, ki e jogáról lemondván. 1625-ben végrendeleti jogot oly feltétel alatt adott a főpapságnak, hogy vagyonuk felét papnevelő házakra vagy a plebániák javítására hagyván, másik felét szabadon jó czélokra fordíthassák, remélvén, hogy ezek közt a határszélekről sem fognának megfeledkezni. De midőn e reménynek az elhaló főpapok meg nem felelnének, III. Ferdinand parancsot bocsátott 1648-ban a kir. kamarához, hogy a végvárakról megfeledkezettek hagyományának egy részét e czélra lefoglalják. E rendelet határozatlansága azonban hosszas vitályokra adott okot, melyeknek még az 1702-ben Kollonich érsek elnöklete alatt összegyült egyháziak szerződése — miszerint a végvárakra a vagyon harmad része hagyandó — sem vetett végett. 1720-ban Csáky Imre érsek ez ügyben ismét tanácskozásra gyűjté az egyháziakat; czélt azonban nem ért; s azóta a Kollonichi-szerződés tartatik meg, kivéve azon eseteket, ha az egyháziak éltökben megváltják a szabad végrendelet jogát.

[1]) Például a palyaneki és hrasztolniczi banderialis szabadoknak még 1636-ban gr. Erdődy Zsigmond bántól nyert kiváltságaikat gr. Erdődy György

Állandó rendes katonául ezen országgyülés 21,622 újonczot ajánlott, kik hat gyalog [1]) és két lovas ezredre osztatának, melyeknek tiszteit a századosoktól lefelé a vármegyék nevezték ki. Ezen ezredek pótlását a nemzet nem vállalta magára; mindazáltal azok magától a kormánytól toborzás által egészíttetvén ki, a háború végeztével is fenmaradtak s törzsökeivé lőnek a később többekkel szaporodott ezredeknek.

A porosz háború bevégeztével a monarchia összes hada 180,000 vitézből állott, kik a békében is mind megtartattak, ámbár zsoldjok már 16 millió forintba került. A békét Mária Therezia kivált hadának tökéletesítésére fordította. Mellőzve itt a pattantyusságnak Lichtenstein Venczel által jobb karba helyeztetését, a bécsi mérnökakademia felállítását s több effféléket, mik hazánkat egyenesen nem illetik, — csak azt emeljük ki, hogy a királyné 1750-ben a török határszéli, különösen a bánsági őrkatonaság és sajkások kerületét s igazgatási rendszerét szabályoztatta; az egész hadat nyári táborozásokban, új hadfordulatok- s fegyverforgatásra taníttatta be; új beszállásolási és hadpótlási szabályokat iratott, mik által a magyar had az összes monarchiáéval mindinkább összeolvadt. Az 1741-ki és 44-diki fölkelések óta számos nemes szolgált a seregben, minek nem csak azon tekintetben voltak jó következései, hogy ekként a nemesség egy része a fegyverforgatásban gyakorlott lőn; hanem, mi még fontosabb eredmény vala, arra nézve is, hogy a katonai rendek a polgáritól élesebb elkülönzése, mi különben

---

1720-ban megerősítette. Kussevich József, kir. biztos a horvát szabadosok számára 1808-ban új szabályozást irt; mely azonban, bár annak sikeresítését a megyék 1819-ben újra sürgették, el nem fogadtatott. Ezen banderialisták vezérletére az ur maga nevezett ki egyet a szabadosok közől, ki aztán tőle zsoldot is nyert; a többiek, kivéve az igen szegényeket, az országban saját, künn urok költségén táboroztak. Most a kastélyok őrizetére s levélhordásra használtatnak. Gr. Erdődyek monyorókeréki és jánosházi levéltárából.

[1]) Az előtt csak négy gyalog magyar ezred volt.

az állandó hadaknak, melyekben a katona rendjéhez örökösen lekötve van, természetes következése, némileg meggátoltatott. A nemes ifjaknak katonai szolgálatra édesgetése indította kivált Mária Thereziát a váczi, ugynevezett Theresianum nevelő intézetnek is felállítására.

Az állandó nagy sereg azonban mind érezhetőbben terhelte a királyi kincstárt; ezenkivül még az adórendszer sem volt eléggé biztos alapokra állítva. 1729-től fogva Magyarország — az élelemszolgáltatási veszteséget be nem számítva — évenként 2,500,000 forintot fizetett hadi költségül. Ennek fölemelése volt az 1751-diki országgyülés összehivatásának legfőbb tárgya. A kormány 1,200,000 forinttal kivánta az adót nagyobbíttatni; a rendek azonban a kiviteli kereskedésnek a magas vámok miatti pangását, a katonaságnak ingyen adatni szokott előfogatok költséges voltát s az élelemszolgáltatási veszteséget, mik az adózó népet már is igen elszegényitenék, adván okul, a kormány kivánatára nem állottak: több rendü sürgetések és hosszas viták után végre mégis 700,000 forinttal emeltetett fel a hadi adó, de oly feltétel alatt: hogy a parasztságnak az ország védelmére s katonai szállításokra eddig ingyen adott kézmunkái s előfogatai azontul megszünjenek. E határzat azonban törvénykönyvbe nem iratott.

A hét éves háború Magyarországot nem érdeklette ugyan egyenesen, de következéseiben mégis igen fontos volt annak hatása a honvédelem tekintetében. Nem emlitem azt, hogy mindjárt annak elején több előkelő magyar családok számos lovag csapatokat önkényt küldöttek a királyi seregbe; mellőzöm, hogy Ferencz császár, a királyné férje, magyar jószágaiból, Batthyáni Ferencz a jászokból egy egy egész ezredet alkottak; a vármegyék és városok pedig a királynénak 1756-ki október 11-kén kelt felszólítására országgyülésen kivül minden telektől egy vitézt, két évvel később pedig nem kulcs szerint,

hanem átalános kivetéssel [1]), 1760 és 62-ben [2]) ismét hasonló módon, összesen pedig a háború folytában 52,000 újonczot ajánlottak a megcsorbúlt ezredek kiegészítésére; — mind ennek azonban semmi lényeges befolyása nem volt a honvédelemre. Szempontunkból sokkal nyomosabb az, hogy a hosszú háború a kincstárt kiürítvén, Mária az adó fölemelése s a nemesi fölkelés szabályozása végett 1764-ben ismét országgyülést hirdetett.

A királyi előadásokban az elsőre nézve egy millió forint évenkénti pótlék kivántatott; az utóbbikról pedig az mondatott, hogy a nemesi fölkelés, miután ennek fölkészülése sok időt kiván, száma pedig a nemesi hadnak határozatlan, s bár nagy költségbe kerül, czéljának kellőleg még sem felelvén meg, az idő fejleményei s a szomszéd országok nagy állandó hadai mellett az ország védelmére s a béke biztosítására már elégtelen. Mind ez, de még inkább a kormány ügyvivőinek, kivált báró Koller Ferencz királyi személynöknek beszédei oda irányzottak, hogy a nemesség a fölkelés súlyos kötelességét pénzül váltsa meg. A megváltás s mi ebből természetesen következett, a nemesség adózásának ismét, noha az elébbitől különböző alakban megpenditése a kedélyeket rögtön felingerlette s a rendek a királyi kivánatok első pontjának, a rendes hadi adó fölemelésének, mintegy visszatorlásul, a nemzet sérelmeit kivált a kiviteli kereskedésre rótt azon súlyos vámokat vetették ellenébe, mikkel a magyar termesztők annyira nyomatnának, hogy a német örökös tartományok is tulajdonképen magyar pénzből fizetik adójokat. A nemesi fölkelést illetőleg pedig, szükségetelennek állították a fenlévő

[1]) Például Borsod 1000 vitézt ajánlott. Borsodi levéltár okirata.

[2]) Ez évben állította fel Mária Therezia a magyar testőr-hadat is, minek azonban, minthogy rendeltetése egyedül udvari pompa s fényűzés, semmi köze a honvédelmhez.

körülmények közt, miután már különben is igen nagy állandó sereg tartatik, és a határszéleket az új intézményű határőrök biztosítják, békében több katonát tartani; veszély idején pedig ezután is készeknek ajánlkozának, véröket és életöket föláldozni a hon és király védelmére; különösen azt, hogy a felkelő nemesség száma határozatlan, hasznos országtitoknak állították, mi az ország hadi erejének tekintélyét künn csak nevelheti. A kormány, leiratában eléhbi kivánatánál s elveinél maradt s az adót illetőleg világosan értésére adá a rendeknek, hogy a parasztosztály, ha a nemességtől, melynek kötelességét az ezen adója által tulajdonképen viseli, különben jobban kiméltetik, még nagyobb adót is megbirhat. Az adó végre öt hónapi vitályok után 3,900,000 forintra emeltetett. Mind a kormány, mind a nemesség lelkiismeretére hivatkozott a parasztságnak ezen újabb terheltetése miatt; eszébe azonban, kivált emennek, (mert a kormány már dolgozott az urbér tervén) — eszébe, mondám, a nemességnek nem jutott ezen osztályt, melyre a legsúlyosabb, legelső polgári kötelesség terhét reátolta, a szolgai állapotból, minél fogva telkeiről az ur önkénye szerint elűzethetett s a birtokosak és gazdatisztjeik zsarnok pálczájának alája vetve volt, kiszabadítani s némi polgári, sőt alkotmányos jogoknak reájok kiterjesztése által őket a legnemesebb, de egyszersmind legsúlyosabb országpolgári kötelesség kellő teljesítésére méltókká és képesekké tenni. Az urbéri szabályok, melyeket a kormány következő évben kibocsátott, szerzett ugyan némi könnyebbséget a parasztnak; de a nemesi önkényt fölötte meg nem szüntetvén, s őt méltányosabb polgári állapotba nem helyezvén, a józan statuspolitika és észjog kivánatinak meg nem felelhetének.

Mária Therezia, miután a nemesi fölkelés megváltását illető indítványa oly határozottsággal visszautasíttatott, a honvédelem tárgyát kormánya alatt többé föl nem melegítette.

Annál nagyobb szilárdsággal fogta föl azt II. József, ki a nemesi fölkelés megváltását, s tulajdonképen a nemesség adóztatását a tervezett átalakítás egyik fő pontjául tűzte volt ki. Szándékát e tárgyban egy, 1785-ben Pálffy kancellárhoz utasított, az adó-rendszer szabályozását illető kéziratában nyilvánította. Múlhatlanul szükségesnek állítá ebben az ország egyetemes javára, hogy a hadi adóban a paraszttal a nemes aránylag osztozzék s ez által a személyes fegyverrekelés nyomasztó, a jelen európai körűlményekben már egészen haszonvehetlenné vált kötelességét czélszerűbbel váltsa meg; kijelentvén egyszersmind hogy, ha a nemesség e lépésre s azután az ekként megosztott s így könnyen nagyobbítható adónak a többi örökös tartományokénak aranyában intézendő fölemelésére hajlandó leszen, kárpótlásul a fiscalitási s ősiségi intézményt eltörlendi, s a külkereskedést nyomasztó zárai alól fölszabadítandja; különben pedig a nemes és nemetlen termesztő közti aránytalanságot az urbéri terhek tetemes könnyítése által egyensúlyba állítani, az országnak czélszerűbb védelmére pedig a nemességet évenkénti hadi gyakorlatok által igyekvendik fölkelési kötelességének teljesítésére képesebbé tenni.

Senki józanul nem fogja tagadhatni, hogy a hadviselés jelen állapotában a nemességnek az adóban való részvétlensége egyike a legkiáltóbb igazságtalanságoknak s nyilvánvaló megsértése azon eredeti alkotmányos elveknek, melyek szerint a teher és kötelesség a joggal és kiváltsággal hajdan viszonyos arányban állott. Mind a mellett is József tervének második alternativája, véleményünk szerint, mind az alkotmány sarkelveinek, mind különösen a hon védelmének hasonlíthatlanul czélszerűbben megfelelt volna. Lehetetlen, hogy az európai politikai viszonyok fejleményeinek figyelmes vizsgálatánál meg ne győződjünk, miképen az országvédelemnek állandó nagy zsoldos hadakkal való eszközlése csak ezen átmeneti korszak

sajátja, s miképen jőni fog, jőni kell az időnek, melyben az országok több életfontosságu okoknál fogva végre is kénytelenek lesznek az ugynevezett polgári honvédelem, polgári hadrendszer természetes, az észjogtól és józan politikától egyaránt ajánlott és sürgetett állapotára visszatérni.

Józsefnek azonban fő czélja a nemesség adóztatása s a monarchia jövedelemforrásainak tágítása volt. E végből, hogy a tervétől idegenkedő nemességet szándékára hajlandóbbá tegye, 1789-ben e czím alatt: „Ignoti nulla cupido, nec metus“ egy röpiratot bocsátott ki s küldött egy német körlevél kiséretében a kerületekhez, melyben a nemesi fölkelésről szóló törvényeket időszaki rendben előadván, ezekből magokból igyekvék meggyőzni a nemességet, miképen fölkelése a honvédelemre már elégtelen s czélszerűtlen.

Nem vádolhatni ugyan igazságosan a nemességet azért, hogy ezen, bár magában üdvös, de törvénytelen, alkotmány ellenes, önkényes uton eszközleni szándéklott reformnak ellene szegűlt; s hogy a megyék nagyobb része szabad nemzethez illő nyiltsággal és bátorsággal felelt ez irat czáfolatában fejedelmének. Azt sem tulajdoníthatjuk neki bűnül, hogy II. József halála után visszahatásának fő erejét kivált abban pontosította össze, hogy a tíz éves, önkény-vezette kormány alatt szokássá vált alkotmány ellenes adóztatások mindigre megszüntessenek s azok ellen a nemesség biztosíttassék; sőt lehetetlen a hazafinak, az alkotmányos polgárnak nem örűlnie ama buzgalmon s hajthatlan szilárdságon, mely a „semmit rólunk nélkülünk“ sarkelv megmentésére és sérthetetlen fentartására fordíttatott. De a miatt ellenben nem lehet nem pirúlnunk hogy, midőn az önkény erőszaka megszűnt, az alkotmány létszerének kerekei rendes forgásukba visszatértek s a nemzet törvényes országgyüléseken gyakorolhatá ismét alkotmányos szabadságának a közjó eszközlésére rendelt jogait;

igen is, nem lehet nem pirúlnunk a miatt, hogy midőn az Európa egét beborított szabadságharczok vihara, bár jobbára más színhelyen zajlongott le, az enyészettel fenyegetett birodalom megmentéséért mindazáltal hazánkra s különösen a parasztságra is reánehezedett, hogy, ismétlem, ekkor törvényhozásunk a teher igazságosabb felosztásáról, a jog és kötelesség viszonyának méltányosabb arányozásáról nem gondoskodott.

Érzette ugyan e viszonyok aránytalanságát s a javítás szükségét a nemesség, és már 1791-ben országos bizottmányt nevezett ki kebeléből a hadügy szabályozására. De mi haszon várható volt ettől, miután gyökeres javításra készség nem mutatkozott, s legfölebb is a parasztságra vetett teher arányosabb felosztása és az 1741-től fogva szóba sem jött banderiumi kérdés tűzetett ki munkálódási tárgyul? Az első pont azután majdnem minden országgyülésen előfordult; mert a mindig növekedett teher [1]) s a parasztságnak az általi megerőtetése a honvédelmi viszonyok jogtalanságát mind világosabban kitűntette. A gyökeres javítástól való idegenkedés azonban még a fenállott elvek szerinti legsürgetősb javításokat, például a tehernek a külön megyék parasztsága közti arányosabb felosztását stb. sem engedte létre jőni. Ezen idegenkedés s a fenlévő viszonyok igazságtalanságának mintegy ösztönszerű, a szűkkeblű önzéstől elfojtatni nem sikerült, érzete közti harcz okozta, hogy a törvényhozás, midőn arrá alkalmas ideje volt volna, soha sem akart a honvédelem elveinek gyökeres szabályozásába bocsátkozni; minek következtében azután a szükség idején vagy fél szabályok alkottattak, vagy a régi hiányos, a megváltozott körülményekbe már nem illő, igazságosan nem

[1]) 1796-ban 50,000 újoncz s majdnem öt millió forint adó, — 1802-ben 12 gyalog és 10 lovas ezred, összesen 64,000 (a határőrökön kivül) s pótlék fejében három évre 12.000 újoncz vettetett ki a nemetlen osztályra.

alkalmazható, rendszabályok vétettek elő, mint például az adó és újonczok mennyiségének kivetésénél az ingatag, aránytalan nádori telkek szerinti felosztás.

A honvédelmi viszonyok gyökeres javításától való vonakodásból eredt méltánytalanságot 1805-től kezdve, mióta az emberemésztő világharczok különben is többször rendkivüli veszély- és szükséggel szorongatták a birodalmat, személyes fölkelése s javaitól való önkényes adózás által igyekvék a nemesség kipótolni. A személyes fölkelés, melynél a helyettesítés minden korlát nélkül gyakorlatba vétetett, jobbára az 1741-ben megirt elvek szerint intéztetett. Önkénytes segélyezésképen pedig 1805-ben minden nádori telektől két lovas és hat gyalog, a kisebb birtokúakat vagy birtoktalanokat illetőleg pedig minden 2000 forint jövedelem után egy lovas ajánltatott. Horvátországban a banderiumok is kiállíttattak, élelmezésök azonban a királyi kincstárra háríttatott.

E fölkelésében a nemesség maga is eléggé meggyőződheték, hogy a honvédelem ezen módja, úgy miként van, czéljának meg nem felel. Miért 1807-ben, midőn a rendkivüli veszély az ország összes hadi erejét kiállítani ismét szükségessé tette, az e végett tartott országgyülésnek mindjárt elején választmányt nevezének ki a rendek, mely a nemesi fölkelés czélszerűbb szabályozására, különösen annak oly kárba helyeztethetésére, miszerint a nemesség szükség idején hosszas készület nélkül tüstént táborba szállhasson, tervet készítsen. E választmánynak még ugyanazon gyülésen benyujtott véleménye a következőkben pontosúl össze: A törvény-szabta esetekben minden nemes s kik e nevezet alatt foglaltatnak, személyesen felülni kötelesek; nehogy azonban a szegényebbek költséghiány miatt magokat e kötelesség alól kivonhassák, s a készület is igen gyorsan véghezmehessen, mindenekelőtt egy fölkelési pénztár alapítása szükséges, melyből a szegényeb-

bek segélyezendők s a szükséges fegyverek megvásárlandók; továbbá hogy a fölkelés czéljának megfeleljen, a nemes ifjúság hadi kiképeztetésére katonai akademia s tanítószékek állítandók; a fölkelésre kötelezettek pedig —, a nélkül azonban, hogy a rendes zsoldos had színét felöltenék, az 1659: 28-dik t.-czikk szerint évenként saját költségeiken szemlére gyűjtendők s a fegyverforgatásban gyakorlandók. A már beállott háború azonban az üdvös terv tárgyalását meggátolta, s a veszély elhárítására, fölkelését csak a régi szabályok szerint rendelte meg az országgyülés; azon felül pedig még, arányosan más rendű országlakosokkal, ingatlan birtoka becsárának hatod, az ingóénak század részét ajánlotta hadi segélyül.

Most azonban még világosabban kitűnt, hogy az önkénytes, nagy részben csak papiroson maradt, segélyezés elve, a honvédelem hiányait eléggé nem pótolhatja. 1808-ban tehát ismét országgyülés hirdettetett e fontos ügy szabályozására. A rendek kivált az 1715: 8. által is épségben tartott banderiumállítási kötelesség teljesítését sürgették. Mondatott, hogy a koronától királyi adományozások által, vagy akármi módon elszakadt javak és jövedelmek eredeti rendeltetésöket az ország védelmére a magánosak kezeiben is megtartották; és elvül állíttatott fel, hogy mind a papság, javai s tizede jövedelmeitől, mind a világi főnemesek, jószágaiktól alkotmányszerűleg kötelesek banderiumokat állítani; mi kivált azokra nézve, kik a hajdan banderiumok állítására kötelezett tisztségek vagy rangok czímeit s jószágait örökségül birják, minők például a pozsonyi, sz. györgyi, bazini, szepesi és trencséni grófok, — semmi kétséget nem szenved. Mivel azonban a világi kezekben lévő olyneműjószágoknak, melyekhez hajdan banderiumállitás volt kapcsolva, állapotjok igen megváltozott, ezen alkotmányszerű kötelesség újonnan gyakorlatba tételére s a jelen körülmények szerinti meghatározására országos

választmány rendelendő. A rendek e véleménye azonban a főrendek tábláján nem kevés ellenmondással találkozott, kivált a főpapok részéről, kik tizedjövedelmeiktől is — noha, mint a fönebbi jegyzetben látók, azoktól a kincstárnak folyton adóztak, — csak annyira állíták magokat kötelezetteknek, mennyire köteles a nemesség a maga jószágaitól. A tárgy azonban sokkal bonyolúltabb volt, minstem hogy bizonyosat rögtön határozni lehetett volna; miért a most megrendelt fölkelésre a papság is azon szokásnál hagyatván, hogy a nemességgel egyaránt, minden 3000 forint jövedelme után egy lovast állítson, — az országos bizottmánynak meghagyatott, hogy mind különösen a tizedek honvédelmi kötelezettségéről, mind általában arról véleményt adjon, hogy kik és mily arányban kötelesek még a jelen körülmények között banderiumokat állítani és mi módon volna e kötelesség teljesítendő.

Tárgyalás alá fogatott továbbá a mult évi hadügyi országos választmány véleménye, s annak nyomán a nemes had évenkénti szemléjéről s fegyvergyakorlatairól, egy katonai akademia s fölkelési pénztár alapításáról törvények is alkottattak; mik azonban, bár létesíttetésök az ország rendeitől 1811-ben is sürgettetett, a fegyvert a nemességnek ismét kezébe adni félő kormánytól boldogabb időkre halasztatván, az egy Ludovicea akademiát kivéve, mely azonban szinte fenakadt megnyittatása stadiumán, mind máig teljesületlenül maradának.

Az említett, 1808-diki országos bizottmány, mihelyt a béke helyreállott, nagy készülettel fogott a súlyos szintoly kitűrő buzgalmat, mint tiszta részrehajlatlanságot és hazafiui szeretetet méltán igénylő munkához [1]). Az eredmény azonban

[1]) E választmány, hogy biztosabb nyomon haladhasson, 1810-ben Kovachich Mártont küldte ki az ország nyilvános és magános levéltáraiban lévő e tárgyat illető okiratok nyomozására; ki azután nyomozásainak jól gyüjtött

nem felelt meg a méltányosabb s jobb érzelmű hazafiak reményteli várakozásának. Az 1812-diki országgyülésből, melyen a bizottmány munkálata tárgyalás alá vétetett, egy föliratjokban azt nyilatkoztatták az ország rendei, hogy megismerik ugyan, mikép a rendes katonaság fölállítása előtt kötelessége volt a nemességnek személyes fölkelésén felül jószágaitól is aránylag járúlni a honvédelemhez; de miután a rendes katonaság fölállíttatván, a megyei had és banderiumok alaptőkéje annak zsoldjául rendelt hadi adóra fordíttatott, a személyes fölkelésen kivűl semmi egyébbel nem köteles többé járúlni a honvédelemhez. Igaz ugyan, — legyen szabad a magas törvényhozó kar ellenében mejegyeznem — hogy a hajdani telekkatonaságot s a végvárak őrizetére rendelt állandó lovasokat a rendes zsoldos had pótolja; arról azonban megfeledkezett a választmánynyal együtt törvényhozó karunk, hogy a banderiumok nem egyedűl telekkatonákból, kik azokhoz ugyan hozzákapcsoltatának, hanem még tetemesb részben úgy a vegyes, mint osztrák házi királyaink alatt a saját s részben uraik költségein táborozott szabadosokból és zsoldosokból állottak, kiket következőleg az állandó rendes had ki nem pótolt. Az pedig semmit sem nyom, hogy ezen szabadosak osztálya nálunk elenyészett, mert az az urak jövedelmeit még inkább szaporító urbéres jobbágyokká változott.

Az 1812-ki törvényhozó kar ezen határzatával maga a nemesség sem elégedett volt meg, s az annyiszor vitatott tárgynak alaposabb kifejtésére 1827-ben ismét egy országos választmányt nevezett ki. Munkálata ennek, vagy is inkább az attól megbízott alválasztmánynak (mely 1830-ban nyomtatva is megjelent), a tárgy bonyolúltságát tekintve, elég kimerítő;

---

de kisebb szerencsével feldolgozott eredményét: „Defensio Patriae“ czimű kéziratában nyujtá be a választmánynak.

a következtetéseket azonban, melyek abból levonattak — bocsánat e bátorságért — igen hibásaknak itéljük. Véleménye szerint, miután minden birtokosnak, tehát azoknak is, kik hajdan banderiumokat állítának, minden jobbágyai fizetnek adót, s a hajdan szabad banderialis vitézek kiváltsága e pénztár javára volt átszármaztatva; s miután továbbá az ily szabadosak s uraik közti hajdani viszony, minél fogva azok kiváltságaik fejében emezek zászlói alatt harczolának, e szabadosaknak hadszedés alá vettetésök által meg lett szűntetve: a főnemességnek jelenleg sem módja sem alapja nincs többé, melyből banderiumot állíthatna.

Igaz ugyan, hogy a hajdani banderiumokat sajátképen alkotó vitézosztály Magyarországban nem áll fenn többé, s azok, kik hajdan az urak zászlói alá gyűltek volt, most a hadi adó s a rendes seregbeni katonáskodás terhe alá vettetvék. Azonban nem kell felednünk, hogy ezen osztály régi kiváltságaitól megfosztatván, most az uraknak is szolgál és adózik egyenlőkép más jobbágyokkal. Tehát csak e vitézosztály terhei szaporodtak s kiváltságai törűltettek el, az urak jövedelme pedig, annak urbéri adója s szolgálatai által, tetemesen szaporodott; és pedig annyival inkább, minthogy nem csak új terhet nem vállaltak fel a jövedelemszaporodás fejében, hanem még a régit is lerázták magokról. Végre pedig még arról is meg kell emlékeznünk, mit fönebb több emlékek nyomán kimutattunk, hogy az urak szabadosaik, s telekkatonáikon kivűl saját költségeiken fogadott zsoldosokat is tartottak zászlóaljaik- s váraikban, mik kivált a török uralkodás korszakában nem annyira magánbirtokúl, mint az ország védelmének fokhelyeiűl tekintettek.

Három utólsó országgyülésünk e tárgyban is kivívta magának a javítani kezdés dicsőségét. Miután az 1827-ki országos

választmány véleménye szerint mintegy hallgatva elfogadtatott, hogy a nemes személyes fölkelésen kivűl a honvédelem tárgyában semmi egyébre nem köteles, törvényhozó karunk elhagyván ezt, az annyi választmányi munkálatok, annyi vitatkozások után is terméketlen mezőt, melyen az előítéleteknek értelem- s közszellemhiánynak s önzésnek még túlnyomó hatalma méltányosabb eredménynyel nem biztatott: a tárgy másik oldalát, a nemetlen osztály honvédelmi kötelességének szabályozását fogta czélul; s az 1830-ki országgyülés óta e tárgyban alkotott, magokban véve bár mily tökéletlen, hiányos törvények által többet tett a fenlévő aránytalanságok eligazítására, kivált pedig a nemetlen osztály honvédelmi terhének könnyebbítésére, mint a banderiumok s nemesek táborozásáról vitatkozott országgyülések és választmányok százados munkálkodása. Azon méltányos törvények, melyek egy részről a parasztnak sokféle és súlyos teherviselése fejében telkének haszonvételi jogát biztosították s a tökéletes birtokjog megszerzését lehetővé tették; más részről a hadi szolgálatot, mi addig örökös vala, tíz évre változtatván, tetemesen könnyítették, és az újonczoknak összeirás és sorshúzás általi kiállításával az embertelen fogdosásnak, mi eddig gyalázattal szennyezte a dicső magyar nemzet nevét, valahára véget vetettek: igen, e méltányos törvények örvendetes előzménye az egykori gyökeres javításnak. Előzménye mondám, mert ki nem látja, hogy ez csak kezdet, csak első, s még igen tökéletlen lépés a méltányos átalakítás pályáján, akár általánosan, mennyire az a nemzet minden osztályát illeti, akár különösen, mennyire a parasztságot érdekli, tekintjük a honvédelem kötelességet.

Azonban, e történeti vázolatban nem volna helyén, tovább folytatni e különben oly érdekes tárgynak fejtegetését. És azért, csak általánosan jegyezzük itt meg befejezésül, hogy bár mily méltányosak is az e tárgyban alkotott újabb törvények,

azok mind addig igen tökéletlen fél lépések maradnak, míg a jog és kötelesség, birtok és teher közti igazságos arány elve, mind a személyes szolgálat, mind a hadi költség tekintetében egész következetességgel s terjedelemben nem valósíttatik. De nem csak ezen elv, hanem maga a mód is, melylyel az életbe léptettetik, lényeges dolog. Mert a fenálló katonai rendszer már maga sem felelhet meg az európai újabb statuspolitikának; és mind a királyiszéknek, mind az alkotmányos szabadságnak kellő biztosítása a nemzeti vagy inkább polgári védhad-rendszert tűzik ki a gyökeres javítás czéljául s minden e tárgy körűli lényeges átalakítás határául. Minden egyéb csak fél szabály, minek elégtelensége s a mai hadrendszer iszonyú terhes volta, mely mintegy rákfeneként rágódik a leghatalmasabb országok életerején, a kormányokat és népeket végre is e rendszer elfogadására kényszerítendi.

És a honvédelem története biztos vezetőül szolgáland e nagy munkában. Meggyőzend ez bennünket, hogy nincs szükségünk a külföld intézményeihez folyamodnunk új rendszerért, mely talán alkotmányunk többi elemeihez nem illő, idegenszerű volna; hanem, hogy csak alkotmányunk őskorába kell visszatérnünk s új életre támasztanunk és a változott kor s körülmények kivánatai szerint alkalmaznunk azon elveket, melyek hajdan a maroknyi népnek oly gazdag erőforrást nyitottak s az ifjú nemzet statuséletének erőteljes, népies kifejlését annyi ellenséges elemekkel való harczban, oly hatalmas külbefolyások daczára is biztosították. És — ki tudja, nem épen ezen intézmény leszen-e az életmentő védfal éjszak felől támadható vészviharok ellen? És ha van ok tartani ily viharnak egykori kitörhetésétől, mely a nemzetnek életét, vagy mi még szánandóbb volna, szabadságát enyészettel fenyegetné, nem nehezednék-e nemzetünkre az öngyilkolás bűnsúlya egy oly intézmény

elmulasztása miatt, melynek páratlan erkölcsi hatalma s önmegújítási ereje volna csak képes határt szabni a vész hullámainak? Igen, ismétlem, ha van ok félni életfenyegető vészvihartól — és ki biztosíthat az ellen mindenkorra? — csak a polgári védhad-rendszer lehet egyedűl biztos horgony, melynek hatalmas ereje a nemzet sajkáját az élet és szabadság öblében fentarthatja.

III.

AZ 1514-DIKI PÓRLÁZADÁS,

ANNAK OKAI

S

KÖVETKEZMÉNYEI.

MEGJELENT A TUDOMÁNYTÁR 1841-KI IX. KÖTETÉBEN.

Az ó és új kornak minden népeinél, hol a korlátlan kényuraság bilincsei a polgári szabadságot végkép el nem nyomták, s a külön néposztályokat egyformán zsibbasztó szolgaságba nem szorították, mindenütt hol a nép polgári állapotjának kifejtésében kissé szabadabban mozoghatott, mindenkor egyik legfontosabb életkérdés, leghevesb belviták tárgya, a törvényhozásnak egyik legnevezetesb föladata volt a néposztályok egymás iránti polgári viszonya. A római félvilágot magába záró köztársaságban, a középkor hűbéries országaiban, s az újabb Európa statusaiban egyiránt ez a viszony egyike azon politikai fő pontoknak, melyeknek kifejtésére s meghatározására legtöbb erő fordíttatott.

S méltán. A nemzetek történetében aligha bir valami nagyobb érdekkel s fontossággal mint a nép-osztályok egymásiránti viszonya. Ez bő forrása a nemzetek életébe legmélyebben ható, legnyomosabb következményű eseményeknek; ez föltételezi leginkább a polgári szerkezetnek s a népi élet legtöbb részeinek alakulását, s ezzel együtt a nemzetek jólétének s virágzatának álláspontját. Hol e viszony a természetjog elvein alapúlván, a külön osztályokban méltányos arányosságot alkot, s nem fosztja meg a sorstól alacsonyabb, alárendelt állásba vetettet azon jogaitól, melyekkel mint embernek, s mint a polpári társaság állató részének ereje s tehetségei gyakorlatában birnia kell: ott bensőleg békésnek, erősnek, virágzónak találjuk többnyire a köztársaságot; ott a szellemi s anyagi érdekek

hatalmas fejlődésnek indúlvák, tudomány s müvészet, kézművek s kereskedés egyesülve mívelik, gazdagítják, boldogítják az országot. Az új Amerika szabad statusaiban, hol e viszony eddig még sehol nem ismert tökéletességben fejlődött ki, csodáit adta az életerő növekedésének s a haladásnak. Ellenben a néposztályi viszonyok jogszerűtlen, fonák alakulása az országok veszélyes rákfenéje gyanánt tűnik elő a nemzetek történetében. Ez emészté föl dús élet-erejét a világhódító Rómának; ez döntè meg a viszás elvű hűbériséget; ez gyujtá föl az újabb Európát elemeiben megrendített, feldúlt forradalom iszonyú lángját; — ez rágodék hazánk velején is több századok alatt a legújabb időkig.

A pórosztály Magyarországban nagy részint azon benszülöttekből származott, kiket a győzedelmes magyarok meghódoltatván, szolgaságra kárhoztattak. Kálmán király a rabszolgaságot megenyhítette, s a nemesek szolgáinak, évenkint fizetett úri-, bér- s némi személyes szolgálataikért földeket adatni rendelt; mi által a rabszolgákból földmívelők, nemesi jobbágyak (conditionarii) lőnek, kik a föld hasznai s a szolgálat meghatározottsága által kedvezőbb állapotba jutának ugyan az előbbinél, de szabad költözéssel még nem birtak. Szaporíták ezeknek osztályát később a királyi és egyházi szabad pórok, úgy nevezett udvarnokok, kik idő folytával a belviszályokba bonyolúlt fejedelmek alatt, a királyi jószágokkal együtt nagy részben magán nemesek birtokába jutván s ezeknek hatalombitorlása s féktelensége által szabadságaiktól megfosztatván, amazokéval egyenlő állapotba földhöz szorított jobbágyságba estenek [1]).

Ily viszonyban valának azután pórjaink az egész Árpádház uralkodása alatt kitéve, kivált egy II. András, Kún-

[1]) L. Fragmentum Kezae de Udvarnicis.

László stb. gyönge és zavarteli kormánya alatt, uraik korlátlan önkényének. Nagy Lajos volt első királyaink közől, ki az elnyomott jobbágyság ügyét nemes emberiséggel felfogván, azt szolgaságából kiemelte s némi jogokkal, ezek közt szabad költözéssel megajándékozta. Azonban a pórság elegendő biztosítékot e jogának fentartására még nem nyert a törvényekben; s a gyöngébb kormányok idején s ezek alatti belzavargásban gyakran méltatlan elnyomást, jogának sokféle megsértését kénytelen volt szenvedni a jog s törvény szentségében gázoló nemesektől.

Azonban, a természeti jogok húzamos elnyomása nem maradhat büntetlenül; a hatás visszahatást okoz s a lenyomott rugony csak tágítást vár, hogy visszapattanjon. Így történt nálunk is. A pórosztály, mely a status földéhez legközelebbi rokonságban lévén, annak göröngyéhez bilincselteték, s a statusból kiáradó jogoktól megfosztatván, szilaj önkény játékává tételték, többször vérengző kitörésekben megboszúlta magát elnyomóin [1]).

Minden lázadásai közt azonban legiszonyúbb, a polgári társaság elemeibe legmélyebben ható volt az 1514-diki, úgy nevezett kuruczháború, nem csak azért, mivel ebben legtöbb vér ontatott, s megtámadók- és megtámadottaktól legborzasztóbb kegyetlenséggel lőn megfertőztetve, hanem s kivált azért, mert következményei századokra hatának: míg más zendűlései által a pórság czéljához jutott s legalább is szabad költözési jogát kivívta, ezen utólsó, legnevezetesb lázadása által századokig tartandó sanyarú szolgaságba vettetett s vele együtt a haza századokig több tekintetben sínylé ezen, a nemes-osztálytól

[1]) Például 1437-ben Erdélyben egyenesen az elviselhetlen zaklatás s a szabad költözés meggátolása fegyverzé föl urai ellen a jobbágyakat. S le sem csillapúltak a fölingerlett kedélyek, míg a pórság 1438-ban szabad költözési jogát némikép biztosítva nem látta.

rajta ejtett sebeket. E lázadásnak története, okai s következményei szolgálnak tárgyúl a jelen értekezésnek.

Az erőteljes, külellenségeit szintúgy, mint a benn nagy hatalomra jutott főnemességet kellő korlátok közt tartani tudott Mátyásnak elhúnyta után az annyival erőtlenebb, mondhatni, gyáva Ulászlónak kormánya alatt az ország mondhatlan zavarba sülyedett.

A féktelen oligarchák, míg egyrészről a királyt szeszélyök játékává s magán érdekeik eszközévé alacsonyíták, más részről a kormánya vesztett hazát, törvényt és jogot egyiránt megvetve, letiporva, minden elemeiben felforgatták. Zápolya István nádor s később fia, János, az erdélyi vajda, egy részről — Bakács Tamás bibornok s esztergami érsek és Szathmári György nagyváradi püspök, mindkettő kancellár, más részről, valának a fő szerepvivők s az ellenkező pártok vézerei. Nehéz meghatározni, melyik párt okozott nagyobb zavart, ártott többet az országnak. A két Zápolya nyers, erőszakos, követeléseiben határt nem ismerő pártvezér, családjok hatalmát emelni s a királyságra, melynek vágya már István kebelében fogamzott [1]), érlelni törekedvén, hogy czélt érjen, a nemességet magához csatolni s e végett annak számára új jogokat szerezni igyekvék. Bakács és Szathmáry mindkettő ügyes, nagyravágyó udvarnok, a királyság érdekeinek ürügye alatt önhatalmokat biztosítani, magok s parthíveik amazok ellen kivíni iparkodának. Egy volt, miben mind a két párt feszült törekvése megegyezett: az önzés, és az ebből szülemlett uralkodási vágy, a haza kifosztása s a királyság meggyöngítése által eszközlött önhaszon. — A gyönge király báb volt a játszók kezében, kit egyik ravasz ügyesség, másik daczos erőszak által kényszerítének érdekeik s czéljaik kivívására segédkezet nyujtani. A többi fő és alnemes-

[1]) Kovachich: Script. Min. rerr. hung. 1, 44.

ség egyiránt féktelen, egyformán önhaszonleső, versengve egymással a kormány gyöngeségét a maga gazdagítására s családaik emelésére fordítani, a pártzajok közt rablással tölték el az országot. A zavarok lecsillapítása végett gyakran tartott országgyüléseken a legjobb törvények alkattatának ugyan, de az eláradott féktelenség azokat minden sikeröktől megfosztotta. Nagyobb ellenmondás a törvények rendelete s a gyakorlati élet közt soha nem volt, mint e korban; s különösnek látszhatnék, miképen a zavar és zabolátlanság e korszakában oly sok jó s üdvös törvények alkottattak, hogy egyedül ezen emlékeket tekintve, a kor jelleme felől legnagyobb tévedésbe jőnénk, ha a történelem nem bizonyítaná, hogy a leggyöngébb kormányok közönségesen időszakai a legüdvösb törvények alkotásának.

Míg az ország belsőkép így sorvadozék, déli határain mindinkább tornyosodának a vészföllegek, annál fenyegetőbb színben tűnők fel, mennél csekélyebb volt ereje azokat elhárítani a belbajoktól emésztett országnak. A rablásba s viszálkodásba merült nemesség hazáját nemtelen magán érdekeknek föláldozni nem pirúlván, zászlóaljait meg nagyobb veszély idején is vonakodék fölállítani; s ekként, miután Mátyás fekete serege a pénztár szegénysége miatt feloszlattatott, s a török betöréseit véresen megtorlani szokott Kinizsy meghalt, az ország határai majdnem védetlenül hagyatának. Maga Bakács jós lélekkel mondá az 1493-diki udbinai nagy megverettetés után, hogy a nemesség e féktelensége s viszálkodásai miatt az ország, melynek védelme egészen elhanyagoltatik, végtére is bizonyos martaléka leend a mind belebb nyomúló töröknek. S haj! mi hamar bételjesedett a szomorú jövendölés!

De sem intések, sem a töröknek diadalai nem valának képesek fölébreszteni honának védelmére az önhaszonleső nemességet; sőt minden országgyülésen az volt ennek fő törek-

vése, hogy a személyes fegyverrekelést elmellőzvén, az ország védelmét egyedül a királyi s megyei, a jobbágyakból házhelyenként szedett zászlóaljakra tolja. Így történt 1498-ban; az 1500-diki országgyülésen pedig csekély pénzöszveget ajánlott a nemesség a személyes fegyverfogás terhének megváltásául; 1504-ben végre az ország-védelmet magáról egészen elhárítá azon nevezetes törvényczikk által, melyben rendeltetik, hogy a honvédelem a királyi várőrségekre, a király és főpapok zászlóaljaira s a kisebb papságtól állítandó zsoldos hadakra bizassék; a főurak zászlóaljai pedig s az alnemesség személyesen csak végső veszély esetén tartozzanak fegyvert ragadni.

A töröktől majdnem szünetlenül háborgatott országnak ily gyönge védelmi állapotjában tehát többször föléledt a Capistrán Jánostól szedett keresztes had emlékezete. S mióta az 1494-ben Budára érkezett pápai követ Ursus de Ursinis, Kinizsy mcrényleteitől és szerencséjétől indíttatva, egy a Capistráné módjára állítandó nagy keresztes had eszméjét megpendítette, az, bár akkor az udvarnak más dolgokkal elfoglatsága miatt ki nem vitetheték, oly viszhangra talált mégis, hogy azontúl soknak kedvencz eszméje maradt, s mint a török megalázására s visszanyomására nagy reménynyel biztató eszköz, alkalmasb időre fentartatott.

Néhány év múlva kedvező körülmények fejlének ki ezen eszme létrevitelére. Bakács Tamás az 1511-diki országgyüléstől némi politikai ügyekben Rómába küldetvén, ott majdnem egy évig mulatott. Míg azonban ő a II. Julius halála által megürült pápai méltóságot nagy fény- és kincs-pazarlással vadászta, Szelim Zultán az ország határait több ízben háborgatá. Ulászló a nemesség hazafiatlansága miatt a hon védelmére elégtelen, egyrészről az új pápától engedelmet kérete, az egyházi jövedelmek részét hadszedésre fordíthatni, más részről pedig Czobor Márton által békéről alkudozék a törökkel. Ez

alatt Beriszló Péter, veszprémi püspök s horvátországi bán, és Zápolya János, erdélyi vajda, a török ellen oly kedvező szerencsével harczolának, hogy a békekötés, melynek létreállása a hadimunkálatokat félbeszakasztotta, a dicsőséget szerezni reménylett Zápolyától és pártjától nyilván rosszaltatnék. Az e miatti elégületlenség nem maradt titokban Bakács előtt, és örömmel kapott az alkalmon, mely által fejére új dicskoszorút tűzhetni, s e fölött még Zápolyát is megnyerhetni reménylé. Lelkében tehát már éldelve a capistráni diadal s a hon szabadításának dicsőségét, Rómából hazatérte előtt magának pápaköveti czímet s engedelmet eszközle ki a török ellen keresztes hadat hirdetni s azoknak, kik fegyvert ragadnak, teljes búcsút s bűnbocsánatot osztani.

A király nem csekély zavarba esett, midőn a pápai oklevéllel visszatért Bakács a keresztes had kiállítását a nem rég kötött béke ellenére is sürgette; de bár mennyire ellenzé, azt meg kellett engednie a tervével nagy zajt ütött s önmagára is nagy befolyást gyakorlott bibornoknak. Országtánács tartaték tehát, melyben a pápa szent ajándoka nyilvánossá tétetnék. Nagy szópompával festé ott Bakács a kétségtelen sikert, melyet a búcsú levél kihirdetésére összegyűlendő keresztes had a honra arasztand; s hogy a bizton reménylett diadal egyedül az ő műve, az ő dicsősége legyen, igérte volt, hogy a had számára alkalmas vezérről is gondoskodandik.

Ulászló szótlanúl, földre szegzett szemekkel hallá elhangzani a sokat igérő dagályos beszédet. Nem úgy a főurak. „A tanácsnokok nagy része — mond Istvánfy — kik hívalkodástól és fösvénységtől megromolva, az országot magán martalékjokként tekintik vala, zajos tetszéssel fogadák a bibornok beszédét; s a külföldön hona javáért viselt gondjait — bizonyosan örömökben, hogy zászlóaljaik ismét több időre megkiméltetnek — az égig magasztalák.“ — Azonban valának

néhányan, kikből a honszeretet még ki nem veszett, s kik a nemzetnek e zavarok idején felforgatott állapotába mélyebben tekintvén, álreményekkel magokat ámítani nem akarták, s a pápai bulla kihirdetése ellen nyilatkoztak. Ezek közől a lelkes Telegdy István, kincstárnok, szót emelvén, hatalmas beszéddel festé az országnak s ebben a Mátyás király halála után elnyomott pórságnak szomorú állapotát s a veszélyt, melyet ily körűlmények közt egy mélyen sértett, eltiprott osztálynak fölfegyverzése az országra s különösen elnyomóira áraszthat." „Nem kétlem, — mond Istvánfy szerint — hogy a pórság nagy számmal gyűlend össze. . . . De ha majd őket a nemesség úri dolgainak végzésére erőszakkal is honn tartandja, vagy az elfutottakat rokonaik börtönzése s kínzása által visszavonandja (mert fontolóra veendő mind ez is, ámbár keserű példái fösvénységünknek s tehetetlen zsarnokságunknak): gondolod-e, hogy fegyelembe szorítható leszen a gyűlevész tömeg? S nem szinte bizonyos-e, hogy az ellenre ragadott fegyvert ellenünk fordítandja s gyermekeink s nejeink vérével szennyezendi? Vajha hazug jós legyek s a mindenható isten fordítsa is el fejeinkről e csapást!" S miután azt javaslá, hogy a búcsúért inkább pénz szedessék, zsoldosok kiállítására fordítandó, inté tanácsnok társait, hogy kivetkezvén a fösvénységből, melylyel eddig magokat a közjó kárára bemocskolák, a haza védelmére, mint jó polgárokhoz illő, mindenöket feláldozni készek legyenek. De az okosság s előrelátás szava foganatlanul hangzott el a nemtelen szenvedélyek zajában: a keresztes háború kihirdettetett s ezzel a bíbornok oly csóvát vetett az elkeseredett pórosztályba, mely a fogékony anyagot iszonyú lángra gyúlasztván, egy borzasztó lázadás veszélyének tette ki az a nélkül is eléggé zaklatott hazát.

A pórság állapota ez időben igen nyomasztó vala. A szabad költözési jog több rendű törvények által megállapítva

volt ugyan; de miután a jobbágyság az úri székek törvényhatósága által egészen kitétetett az urak önkényének, s a törvény némely hozzákapcsolt föltételeknél fogva könnyen kijátszathaték: a pórságnak e joga semmiképen sem volt biztosítva a nemesek zsarnoksága ellen. — A pórok közönségei, szintúgy mint az egyének, az urak hatalma alá szoríttatván, árnyékát sem birták az autonomiának; közhatárzat által semminemű közügyben nem rendelkezhetének, mindenben, minek gyakorlata a szabadság színét viselé, uraik, s ezekből álló megyei tisztviselők által korlátoltattak. Mátyás erőteljes kormánya a pórosztályt sikeresen védte ugyan a nemesség ellen; de biztosítást a jövendőre ő sem adott vagy nem adhatott jogainak.

Így történt, hogy a nemesség tüstént kitört a korlátokon mihelyt azoknál a remegett Mátyás helyett a gyönge Ulászló kezde őrt állani, s a féktelen dagály és hatalombitorlás szabadon és büntetés félelme nelkül űzheté a védtelen jobbágygyal önkénye játékát.

Ide járúlt, hogy a nemességnek a mód felett növekedő fényűzés miatt inkább pénzre, mint a jobbágy személyes szolgálatára lévén szüksége: annak javait tűzé ki vágyai czéljául, határtalan lőn követeléseiben, kiméletlen fosztogatásában, mitől aztán elmaradhatlan volt, a tulajdonát védni merészkedő ellen kegyetlensége s durva megvetése az emberiség érzetének olyanokban is, mikben a természet műveletlen gyermeke is tudott érezni. De hogy példával is tanúsítsam állításomat: Báthory István 1493-ban erdélyi vajda, önkényes adókkal sanyargatá az egész tartományt s a Vásárhelyen épített zsarlóvárban kannibali kegyetlenséget űzött a parancsait teljesíteni vonakodókon, azzal fenyegetve egyszersmind az elnyomottakat, hogy „két feje legyen annak, ki őt a királynál bevádolni bátorkodik, hogy ha az egyiket elveszti, a másikat tehesse

nyakára.“ Drágfy Bertalan tiszti utóda pedig keresztre feszítés, karóra vonás, máglya s más hasonló eszközök segedelme által szedé be az önkényes adót s csöndesité le az e miatt lázongó népet. Hasonló jelenések történtek a rettentő Kinizsy vas pálczája alatt volt alsó vidéken. — De kimeríthetlen az e kori történelem ilyféle kegyetlenségekben: mert alig volt kissé hatalmasb úr, ki rablóvárából büntetlenül nem űzött volna pusztításokat. Nem ritka eset volt az is, hogy az urak jobbágyaikat tobzódásaik pártolása, alaptalan követelések, s kölcsönzéseik által oly mélyen meríték adósságba, hogy azok a bekövetkezett nyomás alatt költözésről nem is gondolhatván, vagyon, remény s életöröm nélkül, kenyerökért, melyen tengjenek, kényszeríttettek holtiglan robotolni. Védelmet az elnyomott osztály hasztalan keresett a gyönge kormány alatt; az aristocratia túlnyomó hatalma magát a királyt is megkorlátolá jogainak gyakorlatában.

Ily körűlmények közt a kereszt fölvételére kihirdetett meghívas a pórságnak mintegy felszólítása volt a tűrhetlen igából szabadúlásra, s ennek reménye még inkább, mint a bűnbocsánat, varázserővel csalogatá a méltatlanúl elnyomottakat. Miről előbb az országtanácsban senki sem kételkedék, valóban megtörtént: a kereszt kihirdetése után nagy tömegekben gyűlöngött Pest s más városok alatt a fegyverre kelt pórság. Miként a nyavalyában szenvedő epedve nyúl minden szerért, mely őt gyógyúlással kecsegteti; úgy ragadá meg a tűrhetlen járom alatt sínylő pórság is az alkalmat, mely őt az úri kény súlya alól fölmentette, nem számolva a bizonytalan jövendőre, melybe ezen lépés által tétetik, kész, ha sorsa úgy akarja, halállal is fölcserélni nyomorúlt életét, mely után, az egyház igérete szerint, őt úgy is az üdv reménye kecsegteté. Más ok, nemesebb czél aligha indítá a gyülöngő pórságot, kit az iránta mostoha hon hazafiúi érzelmekre föl nem gyulaszthatott.

Bakács, hogy a bizton reménylett diadal dicsőségét az által is magának tulajdonítsa, a vezér választását magának tartá fenn. Czélja volt ebben, oly férfit adni a szent hadnak tábornokúl, kit, mivel a vallás ereje által kormányozhatni vélt, terveinek kivitelére használhasson. A választás egy nemtelen származású székelyre, Dózsa Györgyre esett, ki épen ez időben ment Budára, hogy a Nándorfehérvárnál vívott párviadaláért, melyben Alit legyőzte, jutalmát vegye, s kit bajnoki tettéért a király nemesi joggal és jószággal, tisztelet-karddal s diszruhával ajándékozott meg. Dózsa jámborságot színlelve vette át Bakácstól a vörös keresztet s a Rómából hozott, hasonló kereszttel jelelt fehér zászlót; s miután a had felett teljes hatalommal felruháztatott, az őt nagy örömzajjal fogadó sereg kormányát általvette s harczosait szinte kereszttel jeleltette.

Alig telt el a búcsú kihirdetésétől egy hónap, midőn a pórság Dózsa alacsony származásának és vitézségének hírétől is indíttatván, oly számmal gyűlt a szent zászlók alá, hogy Pest alatt mintegy negyven, Nagyvárad, Kalocsa, Fehérvár s más városok mellett körűlbebűl harmincz ezer kurucz s köztök számos alsóbb rangú pap táboroznék. Dózsa nagy buzgalommal kezdé seregét rendezni s gyakorlani. Testvérét, Gergelyt alvezérré, Bakos Ferenczet, Hosszú Antalt, Kecskés Tamást, Mészáros Lőrincz czeglédi papot, osztályos hadnagyokká nevezte.

De a pór-sereg viselet-módja nem sokára fenyegető színt ölte föl. A nemesség nem nézhette közönyesen, hogy jobbágyai épen kaszálás idején, mezei munkáikat oda hagyva, vették fel a keresztet; s többeket közőlök erőszakkal tartának, másokat családaikra mért büntetések, zaklatások által húzának vissza az úri munkákra. Ezen bánásmód számtalan panaszt szűlt a keresztes táborban; s az őket még e szent czél-

ban is gátoló nemesség erőszaka naponként nagyobb s nagyobb ingerültséget okozott a pórokban.

Mészáros Lőrincz, a nyugtalan lelkű czeglédi pap, a nemesség ellen intézett lázító beszédei által a zsarátnagot lángra gyújtá s egy gonosz szellemet, mely néhol már erőszakos kitörésekben jelentkezék, keltett föl Dósza táborában. Ez nem sokára hírül esett Budán s a király és bíbornok a fenyegető veszélyt elharítandók, parancsot adának a kurucz vezérnek, hogy táborába több pórt föl ne vegyen s azt Horvátországba, a Knint ostromló török ellen vezesse.

E parancs azonban már későn érkezett. Dózsa lelkében, midőn a nemesség ellen naponként szaporodó panaszok s Lőrincz pap lázító beszédei által a pórság kedélyét egész dühösségig fölingerülve s mindenre késznek tapasztalná, új eszmék villantak meg: a nagy erő, mely szavára már vakon hajólni tanult, még nagyobb hatalom vágyát s annak elnyerhetése iránt reményt gerjeszte az alacsony származásu s most annál nagyravágyóbb emberben. A közönséges ingerültség s a keresztesek folyvást szaporodása által szándékában megerősíttetvén, czéljait nem sokáig palástolá: a nemesség ellen haragra gyúlt kuruczoknak a boszú állásra adott engedelem által a lázadás zászlóit kifüggeszté. A vihar iszonyú módon tört ki: szilaj tombolással árada szét táborából a dühös sereg, s a Pest és Buda külvárosaiban s vidékén lakó nemesekre rohanván, azokat kegyetlenül felkonczolá, házaikat s javaikat elpusztítá.

A király és Bákács réműlve látták Telegdy jóslatának iszonyú teljesülését; parancsokat küldének a táborba, egyházi átokkal s mint a hon ellenségeit halállal fenyegetve mind azokat, kik a pusztítással fölhagyni s haza térni vonakodnának. De hasztalan; szavok erőtlen vala, a felzajlott, rohanó árt medrébe visszanyomni. Dózsa egy, Pest és Szolnok me-

gyék lakosihoz intézett felszólításában magát fővezérnek, a keresztesek fejedelmének czímezve, borzasztó fenyegetések közt parancsolá mindenkinek, hogy a kereszt fölvételét gátoló, a pórosztályt zaklató nemesség megfenyítésére táborához csatlakozzanak. De terveivel a kuruczvezér tisztában még nem vala: a helyett, hogy tüstént a fővárost támadta volna meg, Számbéres Ambrus pesti polgárt, hogy munkálatait fedezze, néhány ezreddel Rákoson hagyván, egy másik csapatot Bács, egy harmadikat Eger felé a lázadást terjeszteni, a nemességet pusztítani, küldvén, maga, határozatlan, mihez fogjon, a főssereggel Szeged felé indúlt.

Nyomát mindenütt vér és pusztaság bélyegzé, s a felgyújtott nemesi lakok s majorságok lángjai egész Budáig világítának.

A lázadás lecsillapítására, mely Dózsa felszólítása s példája után a kuruczok minden táborára átterjedett, Ulászló a Budára menekűlt nagyokkal tanácsot tarta. A nagyok egy része az erőfeszítéstől még akkor is vonakodva, vagy önerejében nem bízva, külsegedelmet javaslott kérni. De a lelkesebb Bornemisza János, budai kapitány tanácsára, — ki esztelennek állítá, idegen segélyt koldulni, midőn a belerő is elegendő, s a halasztással nőni hagyni a förgeteget, melyet elszánt lélek s bátorság tüstént lecsöndesíthet, — Zápolya Jánosnak parancs adaték, az erdélyi zászló-aljakkal, s a határszéli várak őrseregeivel a kuruczokat szélyelűzni. Maga Bornemisza a királyi őrséggel s néhány bátrabbak zászlóaljaival, segíttetve a buda-pesti gyalog polgárságtól, Számbéres csapatja ellen indúlt. A bátorságot siker jutalmazá: Számbéres Ambrus midőn a vért kimélni akaró Bornemisza az engedelmességre térőnek kegyelmet igére, hadának egy részével, melyet inkább hitábránd, mint rosz szándok vitt a kereszt zászlói alá, fegyverét lerakta; a makacsok pedig heves, de rövid ellenállás után

szélyel verettek. Az elfogottak egy része a reájok Budán kimondott ítélet szerént leöleték; mások, hogy óvó például szolgáljanak, orr- s fülcsonkítva bocsáttattak haza. De az időn kivűl elkövetett oktalan szigorúság csak növeszté a bajt: midőn a megcsonkítottak hazaértek, a lázadás még nagyobb dühösséggel tört ki; mi annál aggasztóbb vala, minthogy néhol, például Marmarosban, a hatalmasabbaktól elnyomott alsóbb nemesség is a kuruczokhoz segődék, s azokkal egyesülten, számos városokat elpusztított.

De Bornemisza vállalatának sikerűlte, s a fokonként növekedő veszély végre felkölté tespedtségéből a nemességet, s miután a király közönséges fegyverrekelést hirdetett, a kuruczok kisebb csapatai több helyt, név szerint Egernél, Nagylaknál, Sárospataknál, Debrőnél, Körmöcznél, Nagyváradnál megverettek.

Az alatt Dózsa a kuruczok szerencsétlen harczaitól azon határzatra biratván, hogy valamely erősebb várat elfoglaljon, honnan hadi munkálatait biztosabban intézhesse, miután a polgároktól, kivált pedig a számos, mintegy három ezerre menő halászoktól vitézűl védett Szegedet be nem veheté, a Tiszán átkelvén, Csanád alá vonúlt.

Csáky Miklós a hely püspöke, Báthory István temesi gróffal egyesűlvén, nem várva több segélyt, csekély haddal bátorkodék megtámadni a kuruczok nagy táborát. A harcz véres és sokáig kétes kimenetű vala; Dózsa kaszásai az ellen soraiban iszonyú pusztítást tőnek rettentő fegyverökkel; de midőn Báthory ágyúit fordítá ellenök, s a jól irányzott golyók közölök egész sorokat ledöntenének, a kaszások megfutamodván, az egész megréműlt pórhadat egy közel erdő felé magokkal ragadák. Már majdnem tökéletes volt Báthory diadala, midőn a kurucz vezér hadait hatalmas szavával új bátorságra gyújtván, visszafordítja, s az erdő sűrűjébe rejtett utóseregével Bá-

thorynak utánok nyomuló lovasságát dühösen megtámadja, s a már bizonyos győzedelmet kezéből kiragadja. Mert midőn a gróf fáradt hadai, a pihentek rohanását ki nem állhatván, zavarodni kezdenének, a harcz vad mészárlássá változék. Maga Báthory megsebesűlvén, lováról leesék s körülötte hullának el legbátrabbjai. A püspök megzavart csapatjainak még Báthory eleste előtt visszavonúlót fúvata, s a várba zárkózék. De nyomban követi őt kuruczaival Dózsa, s a várost fölgyujtván, a várat ostrom alá vette. Ez szerencséjére szolgált Báthorynak: míg a csatatér ekként megváltozott, az éj homályától födöztetvén, a holtakkal borított mezőről egyközel nádasba vonúla, s hajnalban egy a Maros partján elfogott lovon a folyamot átúszsza, és szerencsésen Temesvárra menekűl. De Csáky püspök sorsa nem volt ily szerencsés; miután látná, hogy a csekély erősségű vár hosszas ostromot ki nem állhat, néhány megbizottal még azon éjjel a Maroson egy csolnakba szökött, folyam ellen evezve a hegyek közé menekvendő; de egy arra kalandozó kuruczcsapattól elfogatván, Dózsa elébe viteték s ennek parancsára gúnyok és kinzások közt püspöki diszruhájában karóra húzaték. Hasonló sorsra jutának a vele elfogott Dóczy György; Ravasdy Péter s mások. Dózsa Gergely, a fő-vezér öcscse, hasztalan inté bátyját mérsékletre, emberiségre; a nemesek, kik kurucz kézbe jutának, iszonyú kinzással konczoltattak föl. Dühének legborzasztóbb kitörését azonban Telegdy István kincstárnokkal érezteté az emberiségből kivetkezett kuruczvezér. Tudta ő, hogy Telegdy mindenek közt leginkább ellenzette a pápai oklevél kihirdetését; midőn azért e tájon utaztában elfogatnék, kannibali kegyetlenséggel ölette meg a lelkes főurat [1]).

[1]) „Funibus per testes et membrum genitale in praealta furca suspensus, sagitis et selopetis miserabiliter interfectus fuit.“

Hasonló pusztítást űzének más vidéken is a kuruczok kalandozó csoportjai, s a nemesek közől már négyszáznál több lett vérengzésök áldozatává.

A lázadóknak eddig nem volt tiszta öntudatok arról, mit akarnak. A jog érzete kivánataikban s tetteikben alig tűnik elő, s csak ábránddüh, szilaj gazság s dőreség, kaland- és rablásvágy színét viseli minden mozdulatok. Mérséklet és a szabadság okos kivívására mutató gondolatok nálok egészen hiányzottak, s a szabadság nemesebb tüzének egy szikrája sem vehető észre egész az irtózatosságig emelkedett szenvedély lángjában: a lázadás kezdetétől fogva egész a csanádi ütközetig csak egy iszonyúan felforrott, magával tehetetlen düh rettentő kitörését tűnteti elő, melynek nincs más czélja, mint megsemmisíteni azt, bár legszentebb is, mi útját állotta, mi súlyosnak látszott, vagy emlékezetét költötte föl a kiállott szenvedéseknek.

E határozatlan, vérengző jellemét a csanádi ütközet alatt is megtartá a pórhad: sőt kegyetlensége még kiméletlenebb lőn diadalmámorában: de a győzedelem után új árnyéklatot kölcsönöz annak Dózsa határozottabban nyilatkozó nagyravágyása. Mint közönségesen történni szokott, az eddig szerencsés bűn, még korlátlanabb követeléssel, elbizottabb dagálylyal lépe föl. Dózsa a kuruczokhoz tartott egy beszédében czéljait határozottabban kifejtette: a nemességre és főpapságra szórt szitkok közt azoknak a pórosztályt tipró igazságtalanságát s méltatlan bánásmódját előadván, kimondá: hogy a nemesség az egész országban megsemmisíttessék; mindenkinek egyenlő jog s birtok adassék; a vallás ügye, minden más egyházi méltóságok megszűntettetvén, az egész hazában egy püspök által igazgattassék, s végre maga a királyság is eltörűltessék, ígérvén, hogy ő vezérök s kormányzójok leszen, mindig kész, tetteiről a népnek számot adni.

Miután seregét az ekként alakítandó új állapotokban kecsegtető reményével új lelkesülésre gerjeszté, a Lőrincz paptól és Hosszú Antaltól hozott, nagy részben lovag csapatokkal szaporodván, Temesvár felé indúlt, hogy ezen elég erős várat kivíván, onnét, mint középpontról intézhesse hadi munkálatait. Azonban Báthory őt mindenre elkészűlve fogadta; ostromrohamait többször nagy csapással visszanyomta s gyakori, véletlen kitöréseiben nagy pusztítást okozott a kurucztáborban.

Rohamaival nem boldogúlván, más eszközökhöz nyúlt a pórvezér: a városnak folyamra nyúló része falakkal kevésbbé, jobbára a Böge folyamtól védeték: itt reményle Dózsa a vár birtokába jutni, ha a gátot, melyet a nem nagy folyam útjába vetett, elhárítani sikerűlend. A vár fölött tehát a folyamhoz munkásokat rendelt, kik azt árkából kiszorítván, a vártól elszármaztassák. A sok míves a nagy munkában kevés idő alatt messze haladt, s Báthory, ámbár gyakori kitöréseiben s néhányszor megvesztegetett földmívelők által a töltéseket átlyukasztá, mégis félni kezde, hogy a munka a nagy erőnek végtére is sikerűlend. Azonkivűl egyéb körűlményei is mind aggasztóbbak kezdének lenni a már a második hónapban vívott várnak: őrsége a naponkénti villongások s gyakori kitörésekben mind inkább csökkent, az élelemtár ürűlése pedig éhséggel fenyegetett: és — a Budáról mind untalan sürgetett segedelem még sem érkezett. Báthory végre elúnván a hasztalan várakozást, Zápolya Jánoshoz, erdélyi vajdához folyamodék, mindenre kérve őt, hogy megfeledkezvén a családjaik közt régtől fenálló gyűlölségről, őt s vele a fontos várat, a nemességet és hazát megmenteni siessen. De a boszús vajda is sokáig vonakodék a sürgetett segélyt megvinni; — s a vízszorító gát körűli munka már majdnem bevégeztetett, az élelem szüksége pedig a várban oly magasra hágott, hogy Báthoryn kivűl már mindenki föladásról kezde gondolkodni.

Végre sikerült Várday Ferencz váradi püspöknek, vagy még inkább Verbőczynek Zápolyát reábirni, hogy megragadván az alkalmat, melyben magának honszabadítói dicsőséget szerezhet, ellenségeit elnémíthatja, a hatalmas Báthoryt lekötelezettjévé, barátjává teheti, hadait a kuruczok ellen vezesse.

Útjában számos nemesek zászlóaljaival szaporodván, sebes menetekben, épen midőn az ostromlottak szüksége s veszedelme tetőpontra hágott, seregével a Temes folyamhoz érkezett, s mielőtt a lakomát tartó kurucz vezér meggátolhatná, a folyamon átkelt.

Dózsa, miután ezt hírül vevé, bortól hevűlten s tele a diadal reményével, tüstént eldönteni határzá a csata sorsát. Seregét tehát harczrendbe állítja: s a jobb szárnyat Gergely öcscsének, a balt Lőrincz papnak adván gondja alá, maga a közép hadat vezeté. Zápolya seregét a vajdán kivűl, Bánfy Jakab és Kis-Máriai vezérlék. A csata mind két részről nagy tűzzel kezdeték meg; ezek a szolgahad hallatlan merényletétől, amazok a fényes öltözetű elnyomók tekintetétől boszúvágyra gyújtatván.

A diadal sokáig kétes vala; a pórság várakozáson felül vitézűl harczolt, s dühös rohanásai többször megzavarni látszattak a gyakorlottabb ellenséget; míg végre a székely lovasság a kurucz had középpontját nagy vérontás után ketté szakasztván, a pórokat futásra kényszeríté, s a csata sorsát eldöntötte. Dózsa midőn látná, hogy hasztalan minden erőlködése a bátorságot vesztett pórságot futásából visszafordítani, a gyalázatot bajnoki halállal megelőzni akarva, kétségbeestében az ellen legsűrűbb soraiba rohan, s bőszűlten harczolva oszt sebet és halált, magának hasonlót keresve; de csak sebeket nyer, halált nem: szablyája ketté törvén, Petrovichtól életben elfogatik, s a sorsában osztozó öcscsével együtt Zápolya elébe, majd börtönbe vitetik. A futásnak eredt pórok nagy része

az űzők dühének esett áldozatúl; mások a Temes folyamban lelék halálokat, mások fegyvereiket elhányván, térdre borúlva esdének kegyelmet s csoportonként hajtatának vissza a vajda táborába; csak kevesen, kik az utakat jobban ismerték, menekvenék meg lovaik sebessége által: ezek közt vala Lőrincz pap is, ki a Tiszán átkelvén a bácskai csoportokhoz szökött.

Míg a győzők egyrésze a kuruczokat űzé s mészárlá, mások a szekerekkel megerősített pórtábort hányták föl, hol a nemesektől összerablott nagy kincseken kivűl nagy számú pórnő és gyermek találtatott, kiket a kuruczok, uraik méltatlanságaitól megóvandók, magokkal vivének. Még ezen ártatlanokat sem kimélé a győzők dühe s részök felkonczoltatott, részök éh-halállal bünhesztetett férjeik s atyjaik vétkéért. Engesztelődésnek a győzők szívében egy szikrája sem vala; a karózásnak, kerékbetörésnek, tagcsonkításnak alig szakadt vége; s midőn ebben a fegyverben álló nemesség elfáradott, a véritéletek kezdék meg a haza futottakon borzasztó működésöket; felütötték a legkegyetlenebb barbárság törvénykönyvét s a bűnrészeseket több iziglen rettentő halállal, vagy tagcsonkítással bűnhesztették.

De a kegyetlenség sehol sem vetkezett ki annyira az emberiségnek minden érzetéből, sehol leleményesebb nem vala iszonyúságaiban, mint Zápolya táborában. Dózsa öcscsével és negyven főbb czinkosaival tizennégy — mások szerint, három nap börtönben üle; mert eddig pihent s tanácskozék a vajda nemeseivel a foglyok büntetése fölött. A tanácskozásnak borzasztó lőn sikere: oly nemében állapodának meg a büntetésnek, mely több mint embertelen, melynek kannibali kegyetlensége vért fagylal, szívet és észt lázít az olvasóban. Dózsa öcscsével és czinkosival, kiknek számát az éhhalál negyvenről kilenczre olvasztá, börtöneikből kivonatnak. Gergely, ki bátyja kegyetlenségeiben részt nem vőn, sőt ezt többször mérsékletre

inté, s kiért e miatt bátyja is esedezék, kínzás nélkül lenyakaztatott. Azután a kuruczkirály fején tüzes vaskoronával, kezében királyi pálczával izzó vas trónba ültetteték; kiéhült czinkosinak pedig parancsoltatott, hogy félig sült s tüzes csipőkkel megszaggatott testéből elégítsék ki éhségöket: hárman vonakodtak elkövetni az undorító embertelenséget s tüstént levágatának. Dózsának, úgy látszik, a méltatlanság érzete adott annyi erőt, hogy borzasztó kínjai közt egy hangot sem bocsátana ki ajkaiból, csak testét mardosó czinkosait szidta volt kutyáknak. Ekként elkínoztatván, s végre életétől előbb, mint állhatatosságától elhagyatván, megnégyelt testének részei Buda, Pest, Fehérvár, és Nagyvárad kapuira függesztettek. Valóban méltán kérdi egy német iró [1]: „Hol e történetben, mely annyi borzasztót összehalmoz, a legvadabb barbárság?“ S e kérdésre már rég megfelelt azon népmonda, mely szerint Zápolyát sokáig zaklatta az itt elkövetett kegyetlenségekért a büntető lelkiismeret [2]).

Azonban a kuruczok fő hadának megverettetése nem fegyverzé le mindenütt a lázadókat. Lőrincz pap a bácsi térségen kalandozó Hosszú Antal seregéhez futván, a háborút megújítani szándékozék. De Bánfy Jakab a zápolyai sereg egy részével utána nyomúlván, két órai harcz után ezen csoportot is megszalasztá. Szinte jól esik az annyi kegyetlenségtől fölháborodott érzetünknek olvasni, hogy Bánfy emberi vért kímélve, a megfutamlottakat nem üzeté. Hosszú Antal azonban elfogatván, Budán megnégyeltetett; de Lőrincz papról, ki

[1]) Wachsmuth Vilmos: Aufstände und Kriege der Baueren im Mittelalter. Raumer történeti zsebkönyvének 1834-iki folyamában.

[2]) A rege így szól: Zápolya a kuruczháborúban elkövetett nagy kegyetlensége miatt istentől arra bűnhesztetett, hogy valahányszor a szent misében az úr teste felemeltetett, a szentséget látni méltatlan, mind annyiszor megvakúlt s csak két év múlva anyja és nővére kegyes tettei s imádságai által szabadíttatott meg a csodás büntetéstől.

sebesűlten a futók közé elegyedék, semmi bizonyosat nem mondanak emlékeink.

Még dicsőbb volt Gosztonyi János, győri püspök és Sitkey Gothard diadala Fehér és Veszprém megyékben a Sós Domonkos vezérlete alatt kalandozó kuruczokon. Midőn ezek, békére intetvén, fegyvereiket lerakni vonakodnának, Sitkey és Gosztonyi golyó helyett fűvel s rongyokkal töltött ágyúikat oly sűrűen kezdék dörögtetni, hogy a gyülevész pórság, fegyvereit elhányván, réműlten futásnak eredt, s a győzedelmet embervér nem mocskolta.

Így szakadt vége négy hónapi szörnyű dúlongás után a pórháborúk legkegyetlenebbikének, melynek négyszáznál több nemes és 40, mások szerint 70 ezer paraszt esett áldozatúl.

De még ennyi áldozattal sem elégedett meg a megsértett nemesség. Mi eddig történt, az indulat és szenvedély mérsékletet s józan ítéletet kizáró korszakába esik, s ha egészen ki nem menthető is, az emberi gyarlóság tekintetéből csekélyebb bűnrovattal bélyegzendő.

A legnagyobb kegyetlenség és igazságtalanság az országgyűlésen, higgadt vérrel, huzamos tanácskozások közt követteték el; — s ezt már nem hagyhatja szigorú megrovás nélkül a történet itélőszéke. Mellőzve azt, hogy a jobbágyság előbb sem csekély terhei, adózásai s szolgálatai súlyosabbakká tétettek, s a föllázadt helységek a nemesek kárát helyrepótolni, a tagjaikban megsértett családoknak vérdíjt, a királynak pedig lázadási bűnökért ugyanannyi birságot fizetni szoríttattak; ámbár a 13-dik törvény-czikkely óvást teszen, nehogy a bűnösökkel az ártatlanok is bűnhesztessenek, a 25-iki törvény-czikkely mégis megfoghatatlan ellenmondással következőleg határozott: Az országban lakó parasztok, elvesztvén szabadságokat, melynél fogva helyről helyre szabadon

költözhettek, földes uraiknak tulajdonképeni, örökös szolgasággal (mera et perpetua rusticitate) legyenek alávetve.“ Kiragadtaték e szerint a pórság kezéből azon egyetlen mód is, melylyel magát a zsarnokiabb úr elnyomása ellen védheté; megfosztatott minden státuspolgári jogtól, minden szabadságtól, urának tulajdonképeni marhájává alacsonyíttatván s barmával együtt annak földéhez bilincseltetvén. Így történt, hogy néhányak bűne miatt az egész osztály sanyarú szolgaságba vettetett, melyben azután századokig nyögött, védetlenül kitéve egy másik osztály korlátlan önkényének. Mert, bár kedvezőbb állapotba látszik is helyezni pórságunkat némely későbbi törvény-czikkely — minők például 1547: 96, 1550: 37, 1556: 27—32, 1608: 13 stb. —, azok mindig erőtlenek maradának; a szabad költözés a nemességtől sokfélekép kijátszaték; sőt maga a törvény is annyira megnehezíté azt föltételei által, hogy gyakorlatba egész az újabb időkig nem jöhete. S a történet egyáltalában tanúsítja, hogy nincs súlyosabb jogsérelem, mint a legalsóbb, másra nem támaszkodható néposztályé, nincs féktelenebb önkény, mint melyet az előjogos osztály bitorol az elnyomott fölött.

S miképen áll az idézett törvény-határozat a természeti jog törvényszéke előtt? Ez arra a képtelenség és embertelenség bélyegét nyomja egyszersmind, s gyalázatosabbat annál, melyet az ó világ rabszolgaságának törvénye viselt homlokán. A régiek korlátlan úri joga, bármily nagy számú szolgacsoporttól környeztettek, csak egyénekre, nem népközönségre terjedt. S abban áll a magyar törvényhozás embertelen határzatának legnagyobb bűne, hogy népközönséget foszta meg minden jogaitól s azt ekképen megsemmisítette; mert jogtalanok bármily számmal legyenek, közönséget nem képezhetnek: közönség mindig jogot föltételez; az állapot történetes egyformasága közönséget, mely nemzet tagja legyen, nem alkot-

hat, nem akkor sem, ha ezen állapot törvény által határoztatott meg. Kettős bűn tehát a nemzet egyik állató részét jogtalannak határozni: kegyetlenség és képtelenség, mert a nemzet egyik része vagy közönsége sem foszthető meg jogaitól a nélkül, hogy meg ne szűnjék a nemzet része, közönség lenni. A magyar törvényhozás azonban a pórságot, ámbár őt, a nemzet nevezetben való részesülésből is kizárta, jogtalansága mellett sem szűnt meg a nemzet állató része —, közönség gyanánt tekinteni [1]), mert hiszen közterheket rakott reá, melyeket csak nemzet tagjai, s csak a társadalomból kiáradó jogok éldeletéért viselhetnek igazságosan. De mily ellenmondástól, mily képtelenségtől iszonyodik a féktelen hatalom?

A pórosztály elnyomásának következményei kiszámíthatlanúl károsak valának az országra, s csodálnunk kell, hogy a nemzet annyi viharok közt, melyekben nemzeti létéért századokig küzdenie kellett, e viszonyok fonáksága s innen származott erőcsökkenés mellett magát fentarthatta. S hála a nemzet belső életerejének s alkotmánya más elemei épségének s életrevalóságának, mik ezt eszközlötték! De büntetlen a haza még sem maradt a természetjognak, melyre néposztályi viszonyainak meghatározásában oly kevés ügyelettel vala, megsértéséért. S e büntetés sokoldalú volt, s a nemzeti életnek velejére hatott.

Alig van része, oldala a népi életnek, melyről e büntetés vissza nem tűkröznék, melyre a pór-osztály hosszas elnyomása káros befolyást nem gyakorlott volna. Igen is, ez nem legcsekélyebb oka volt százados szenvedéseinknek, nem leg-

[1]) A 14-diki t.-czikkben ezt olvassuk: ne omnis rusticitas, sine qua nobilitas parum valet, deleatur stb.

kisebb akadálya a nemzeti élet kifejlésének, a szellemi s erkölcsi műveltség az anyagi jólét gyarapodásának.

A nemzetek életfáján csak a józan szabadság s az alkotó részek közti jogszerű viszony éltető melege érlelhet szebb gyümölcsöt: a szolgaság sanyarú békói elölik a szellem ébredését, elfojtják, megkeserítik a társadalmi érzetet, mely legtermékenyebb anyja a nemesebb eszméknek, leghatalmasabb ébresztője, ápolója a műveltségnek. Kívánhatunk-e attól nemesebb érzelmeket, ki a föld göröngyéhez van kötve, ki a szépnek s jónak egyedüli forrását, a szabadságot nem ismeri, kinek vágyaival túlemelkedni nem szabad az élet állati szükségeinek megszerzésén? Vagy attól ki nem tartatik méltónak osztozni a nemzet névben, kívánhatjuk-e hogy hevüljön nemzeti érdekért? Hiszen ő nem polgár, ő csak ember: a nemzeti egyesületből kiáradni kellő, sőt a természeti jogoktól is megfosztott, állatiságra szorított ember, egy nyugati paria! Az ilyen pedig természetesen csak önző és szűkkeblű lehet, csak legközelebbi környületére, csak önjére vonatkozó érdekeket ismerhet; mert a társaság, melyben jogszerű állásából kivettetvén, elszigetelve élni kényszeríttetett, nem kelté föl benne a közszellemet, nem adott neki egyéniségére nézve példát, melyből tanúlja, hogy a közért a személyes érdek korlátlandó, feláldozandó. S mikép is juthatna az ily megvetett, a nemzeti társaság magasb érdekeiből kizárt osztály a nemzeti életről magasb fogalmakra, nemesebb érzetre, miképen lehetne nagylelkűbb, haszonvágy nélkül is hevűlő a közjóért, mint az előjogos osztály, mely őt merő önhaszonból fosztá meg a társaság hasznainak éldeletétől, jogainak gyakorlatától?

S vajjon nem itt fekszik-e oka annak is, hogy a pórság nálunk oly ritkán tüntetett ki a bekövetkezett török járom alatt lelkesebb védelmi erőt? ki tehet föl bátorságot s honszeretetből áradni szokott erkölcsi erőt, mely ha eleven,

csodákat művel, a szolgaságban elfásúlt, eltörpűlt, az önkény gyilkaitól vérző, sorvadó kebelekben? Lehet-e érdeke honát védeni annak, kinek az nem adott egyebet, mint vállaira verejték sajtoló terhet s kezébe egy nyomorú darab kenyeret, melynek száraz morzsáin tengesse életét? A mostoha emlőin, ki csak éhhaláltól óvja az árvát, nem csügghet az a fiúi érzelem egész mindenható hevével! Ne kárhoztassuk tehát ezen honfitársaitól eltiprott osztályt, ha olvasni fogjuk, hogy nem elég lelkesedéssel vívott a honért, mely számára üdvet, boldogságot nem tenyésztett; hogy szomorú egykedvűséggel tűrte az idegen jármot, ki tudta, hogy ha bár azt széttörné is, honi zsarnokainak kevéssel könnyebb igája alól még sem menekvendik!

Egy keserű, elfojtott harag s boszúvágy érzete fészkel századok óta pórjainak szívében, egy nem kevésbé gonosz, mint makacs indulat, melyet idő s viszontagság ki nem irthata. Valjon ki nem ismer reá benne a méltatlan elnyomás szülöttére? Szolgaságba sülyedtének története az újabb, még sanyarúbb török igának súlya alatt kiesett a pórnak emlékezetéből: de szívében a sérelem s e miatti keserűség érzete örökös maradt: hiszen az eltiprott apa alig hagyhatott ennél szebb s jobb örökséget sorsában osztozandó fiának! S csodálkozzunk-e hogy az utó-fájdalom még korunkban sem veszett ki végkép és mindenütt a sajgó kebelekből, korunkban, melynek emberiségtől ihletett szelleme az apák bűneért eleget téve, elidegeníthetlen természeti jogaival megvígasztalta, fölemelte, s a nemzetnek visszaadta ezen, abból sokáig száműzött, csak teher-viselésre kárhoztatott, legszámosabb részét, a jobbágyságot? Csodálkozhatunk-e, hogy a pór, elnyomottsága érzetében, hol alattomosan lehete, kár-örömmel boszúlta meg magát a nemesség javain és személyén: hogy még ma is alig fejtőzhetik ki bizodalmatlanságából az úri osztály iránt, s ettől még a jótéteményt, sorsának javítását is nemtelen gya-

núval, vagy elfojtott daczczal fogadja a sokat és sokáig szenvedett?

Mindenek közt legérezhetőbb volt e fonák néposztályi viszonyok káros hatása az anyagi érdekekre. Nem akarom ugyan egyedűl a pórosztály elnyomásának tulajdonítani a honi mezei gazdaság elhanyagolt állapotát; de azon káros befolyások közt, melyek ezt okozták, bizonyosan nem utólsó helyet foglal a földmívelő osztály szabadság-, jog-, birtoktalansága s ura nem ritkán féktelen önkényének alávetettsége. Ne keressünk ott kedvet a földmívelés verejtékes munkáira, hol nem elevenít a tulajdoni jog, biztosság és szabadság érzete; hol nem ösztönözhet a jobblét reménye, az éldelet ingere; hol a vágyaknak a kenyéren, melyet hanyag munka is ád, túl emelkedni nem szabad. Így történt, hogy, miként a földmívelő örökös kiskorúságba, úgy a földmívelés századokig a legalsóbb fokra szoríttatott, hogy még más európai országokban, a hűbéri rendszer mindinkábbi feloszlása következtében, szabaddá s birtokossá lett pórosztály, a mezei gazdaságban előrehaladt, s általa a státus gyarapúlt s gazdagodott, honunk a legújabb időkig százados tespedtségben és szegénységben sorvadott. — De tettleg és világosabban bebizonyítá már korunk, hogy mindenekfölött a pórosztály józan szabadsága s tulajdoni joga eszközölheti a nemzeti gazdaság virágzatát, mintsem abba itt bővebben bocsátkoznom kellene. Csak azon erkölcsi hatását érintem még a pórság elnyomottságának az ipar tekintetében, hogy a magyar földmívelőnek, ki ily körűlmények közt a munkára kedvét veszté, s a kényszerített, hasznot másnak hajtó dologban elrestűle, a tunyaság kitűnő sajátsága lőn. Igaz ugyan, hogy a munkátlan kényelemre s tunyaságra való hajlandóságban a magyar természeténél fogva osztozik sok más népekkel; de hogy a műveltebb Európának példája, hogy az országban lakó német származású népek huzamos hatása sem

volt képes e hajlamot legalább meggyöngíteni, részben kétségtelenül szolgai állapotának tulajdonítandó.

Valóban súlyosan megtorlá magát a természetjog a nemzeten, mely azt dölyfében és vakságában megsértette, eltiprotta. Élete e nemzetnek századokig tengés vala, erőtlen lerázni a török életölő jármát; midőn pedig attól idegen segélylyel megszabadúlt, sebeiből rövid idő alatt föllábadt.

Béke olajága lengett III. Károly óta a haza határain; s e hazát a béke malasztja által nem hatotta, életerejét, melyen belső féreg rágódék, föl nem eleveníthette.

A szomszéd külföld hosszas, véres harczai közt is gyarapúlt tudományban, iparban és erőben. Nemzetünk részint unalomba merűlve, mintha vívott harczai minden életerejét fölemésztették volna; részben a tespedő, de jogainak birtokában dagályos osztálytól eltiporva, tengett tudomány, ipar, erő nélkül, szegényűl, tehetetlenűl. Az élet geniusa fölriasztá néha hosszú, nehéz álmaiból; de mámorában nem tudta, vagy nem akarta megorvosolni bágyadtsága okait, feltárni az erő forrását; s lehetetlenséggel ámítva magát, ismét elszunnyadott. A baj annál makacsabb volt, minthogy gyógyítása áldozatot kivánt. Az áldozat azonban nemes, az emberiség és igazságnak áldozatja leendett. De az előjogos osztály, mely egyedűl folyhata be a fonák viszonyok átalakításába, nem birt elég emberi érzettel, egy sokkal számosabb néposztály javára megválni némi kényúri jogaitól s ezt szolgaságából emberi s polgári jogaiba visszahelyezni; nem birt elég értelemmel, átlátni, hogy az, mi közvetlen álhasznot ád egyeseknek, a hazának mondhatlan kárt okoz.

De hála az igazság s értelmesség nemtőjének! az ősök bűnét emberiséges jelenkorunk eltörűlte, a százados sebeket megorvosolta; és reményleni teljes jogot adott, hogy azt is, mi még hiányos, tökélyre viendi: a néposztályok közti

hézagot, mihelyt a sokáig kiskorúságban tartott nép az új, nagy adomány méltó elfogadására megérik, kellőleg kiegyenlítendi. A nemzet már tudja méltánylani ama három század előtt mondott szavak igazságát, hogy a pórosztály nélkül a nemesség tehetetlen [1]), s elég felvilágosúlt érteni, hogy legfőbb érdekeit mozdítja elő, leghatalmasabban gyarapítja életerejét, legóhajtottabb czéljai egyikét közelíti meg, midőn a földmívelő osztályt kellő jogaiba helyezi s állapotját mind értelmi s erkölcsi, mind polgári s anyagi tekintetben a kor kívánataihoz képest javítani, emelni, gyarapítani iparkodik.

[1]) Decr. 1514: 14.

IV.

A PÓROSZTÁLY

KÖLTÖZÉSI JOGÁNAK TÖRTÉNETÉBŐL.

MEGJELENT AZ ATHENAEUM 1839-KI FOLYAMÁBAN.

Mikor és miért fosztatott meg a pórosztály szabad költözési jogától, s mikor nyerte azt vissza?

Ezen kérdést teszi egy mármarosi olvasó az Athenaeum f. é. 37-dik számában közlött észrevételében, melyben az ugyanezen folyóirat 26-dik és következő számú lapjaiban adott magyar népiségi vázlataim ezen vonását: „A pórság az 1514-ki lázadás miatt költözködési jogától megfosztatván, majdnem egy évszázadon át ura földéhez volt barmával együtt bilinczezve," megróván, azt nagyításnak, eleink iránti igazságtalan vádnak állítja, miután az 1547-diki 26-dik törvényczikk a parasztságot ama rabszolgasághoz hasonló állapotból, melybe az 1514-diki 14-dik és 25-dik törvényszabály ereje által vették — s így harminczhárom év múlva — fölszabadította.

Ha itt csak a szabad költözést visszaadó törvényczikk mikor alkotásáról volna szó, úgy kétségbe semmi esetben sem vonathatnék, hogy a pórság csak harminczhárom évig volt e természettörvényi joga gyakorolhatásától megfosztva, s a fenidézett vázlati állítás, mint törvénytörténeti hazugság méltán rovathatnék meg. Mivel azonban itt a pórságnak nem a törvény által kiszabott joga, hanem valóságos állapota, mennyiben t. i. azon jog tettleges gyakorlatában volt, vagy nem volt, forog szóban: akarva nem akarva, el kell ismernünk, ha a történelem világánál nézünk, amaz idézett állítás igazságát; el

kell ismernünk, hogy míg törvényszerűleg 1514-től csak 1547-ig volt a pórság egészen, s 1556-ig föltételesen, megfosztva költözési jogától; törvénytelenül s törvény ellen sokkal több évekig szoríttattott ezen szolgasághoz hasonló állapotba, a nélkül, hogy a fenlévő törvény s nyert jogának puszta neve, vagy a törvénykönyvben létezése sikeresen védte volna e jogával élésben.

Midőn jogról van szó, nem csak azt kell tekintenünk, mikor adatott az valakinek, hanem azt is figyelemmel kell tartanunk, — ha t. i. életbeli állapot forog kérdésben — mikor léphetett s lépett be valóban az adományos annak gyakorlatába?

Soknak van törvényszerű joga, minek gyakorlatához meg nem győzhető akadályok miatt távol reménye sem lehet. S így volt az a kérdéses tárgygyal is.

Azon méltó tisztelet mellett, melylyel elődeinknek tartozunk, hazánk java azt is megkívánja tőlünk, hogy azoknak az alkotmány körüli botlásaikat, tévedéseiket napvilágra hozzuk, s e hibák okait és következéseit egész fonákságukban s kártékonyságukban hű ecsettel rajzoljuk, intve, óván ily rajzolatok által a jelen s jövő nemzedéket hasonló, a nemzet életére s virágzatára rontólag ható tévedésektől. S ha e tiszta szándék, e szent czél vezeti az irót, midőn akár egyes nagy hatású honfiaknak, bár egyenes ősök legyenek is azok, akár testületeknek vagy az egész nemzet törvényesen összegyűlt képviselőségének hibáit s azoknak okozatait emeli ki a lefolyt századok borújából, csak kötelességét teljesíti; s ezt tevén, ki fogja őt igazságtalanságról vádolhatni, hálátlannak mondhatni, ha talán némi szigorúság s kiméletlenség vegyűl is tiszta buzgalmába? Szent a hév, ha kissé kiméletlen is, és méltánylanunk kell azt, ha fáj is a kimondott igazság. A történetirásnak, hogy czélt érjen és rendeltetésének megfeleljen,

a nemzetiségi kevélység kisszerű nézeteiről fel kell emelkednie az emberiség álláspontjára, s innét mondani ki itéleteit, innét adni irányt s indítást a jelen s jövőnek. És jaj a nemzetnek, hol ezt bátran s az elődök iránti hálátlanság vagy nemzet elleni vétség vádja nélkül nem tehetni! . . . De a kérdéshez.

Az 1514-diki pórlázadásnak, vagy úgy nevezett kuruczháborúnak, mi közvetlen s elhatározó oka volt a parasztság szabad költözési joga eltörlésének, történetét mellőzve, csak azt jegyzem meg, hogy e lázadást kétségkivül a pórság elnyomása, a rajta uralkodó zsarnoki kény hozta elő. Midőn Bakács Tamás bíbornok és esztergami érsek, a török ellen keresztes hadat engedő római bullát a zászlós urak s országtanács gyülekezetében felolvasná, Telegdy István, kincstárnok, nyilván roszalta az érseknek ebbeli szándékát, nem átalván kimondani, hogy a Mátyás király halála óta az urak önkénye által elnyomott, kifosztogatott pórságnak fegyverrekelése a hon veszedelmét kétségtelenül siettetendő volna. A történet igazolta jóslatát. Igazolta, s pedig nem csak annyiban, hogy a lázadás nem sokára, messze és rémítőleg pusztítva kitört; hanem annyiban is, hogy az annak elnyomása [1]) után nem egyedül az osztálybeli bűnösökre, hanem az egész néposztályra mondott itélet hazánk nyomorúságainak egyik mélyen, messze és sokáig ható okává lőn, egyebek közt a földmivelés virág-

[1]) Mily iszonyú s magáét a pórságét túlhaladó kegyetlenséggel ment ez végbe, tudva van, s az 1514-diki törvénykönyv is eléggé kitűnteti. Zápolyának a győztes nemesség hada vezérének különösen bélyegzett emlékét hagyta hátra azon Istvánfytól közlött népmonda, miszerint ő kegyetlen mészárlása miatt, melyet e háborúban elkövetett, az által bűnhesztetett istentől, hogy valahányszor misét hallgatott, az úr teste felmutatásakor mindannyiszor elveszté szeme világát, az isteni kegyelem e zálogát látni méltatlan; és csak két év múlva szabadíttatott meg e csoda büntetéstől anyja és nőtestvére szüntelen könyörgései — s kegyes tetteinek érdemeért. Lib. 6. pag. 52.

zatát s evvel együtt a hon gazdagságát és anyagi erejét kiváltképen meggátolván.

Az itélet ez vala: „Minden, az országban lakó parasztok elvesztvén szabadságokat, melynél fogva helyről helyre szabadon költözhettek, földesuraiknak tulajdonképeni örökös szolgasággal legyenek alávetve (a modo deinceps universi rustici, in hoc regno ubilibet resindentes [1]), — per hanc infidelitatis ipsorum notam, amissa libertate eorum, qua de locum in locum recedendi habebant facultatem, Dominis ipsorum terrestribus mera et perpetua rusticitate sint subjecti)." A szolgasághoz még egyéb büntetések is adattak, a paraszt kilenczedét — és fej-adóját s robotjait terhelők s nagyobbitók.

S így a büntetés, mely nehányak gonosz tettéhez méretett, az egész pórosztályra kiterjesztetvén, ez azon állapotjába vetteték vissza, melyből N. Lajos [2]), Zsigmond [3]) és Mátyás [4]) emberiséges buzgalma és ápolása által szabadíttatott ki.

E nyomorúságos állapotban aztán pórságunk sokkal tovább tengett, leszoríttatva az önkénytől, mint azt a törvényhozás akarta. Történetünk harmadik szakának első fele általjában véve az erőszak és törvénytelenség korszaka volt. A nemességnek azon elvű része, mely 1514-ben a pórosztályt földhöz kötött szolgaságba vetette, azután sem tartá igazságtalanságnak s a természeti jog sérelmének a pórság visszaadott jogának gyakorlatát is minden lehető módon megnehezíteni, megakadályozni.

Az 1538-ban Kőrösön Nádasdy Tamás bán elnöklete alatt összegyűlt tótországi rendek átlátták már a pórságra ve-

[1]) Az itt következő záradék a föllázadtakkal e bűnben nem részesülő, uraikhoz híven maradtakat kiveszi; de a 25-dik czikk e büntetést ezen ártatlanokra is kiterjeszti, az átfutás- és letartásból származható viszályok elmellőzése miatt.

[2]) Decr. I. Ludov. art. 16. 18.

[3]) Decr. II. 1403: 6. Decr. III. art. 14. 16.

[4]) Decr. 1458: 15, — 1471: 61.

tett, nyomasztó szolgaság embertelenségét, s a magyarországi törvényhozást megelőzve, visszaadák az eltiprott emberi osztálynak jogát[1]; annak gyakorlatát azonban mégis megnehezíték a törvényczikkhez kapcsolt föltételek s záradékok által.

Harminczkét év múlva valahára a magyarországi rendek 1546-diki pozsonyi gyülésén is szóba hozatott a király emberiséges sürgetésére a pórság sanyarú állapota; de az óhajtott segély most még elhalasztatott: „Mi a jobbágyok szabadságát illeti, — így szól a 39-diki czikkely — ámbár az igazságosnak és méltányosnak látszik azon okoknál fogva, melyeket ő felsége bölcsen megemlít §. 1. Mivel azonban a nemesek és jobbágyaik annyira elnyomvák a hatalmasabbaktól, hogy a jobbágyok naponként mind erőszakosan elhajtatnak, mind annyira zsaroltatnak, hogy végre is kénytelenek a hatalmasabbak jószágaiba költözni; és ezután, ha még a költözés szabadsága is megállapíttatnék, a nemesek kevés idő múlva jobbágyaiktól végkép megfosztatnának: végzik tehát a rendek, hogy a jobbágyok ezen költözködési szabadsága a legközelebbi gyülésig, mely a jelen után fog tartatni, elhalasztassék.“ (Mily következtetés: néhány féktelen hatalmasok bűne miatt az ártatlanokat hagyni tovább büntetés alatt!) Rendeltetett egyébiránt, hogy az erőszakkal elhajtott vagy önkényt elszökött jobbágyok uraiknak addig is visszaadassanak.

Az idézett gyűlés 1547-ben tartatott Nagy-Szombatban, Salm Miklós, főtábornok, és Nádasdy Tamás, országbíró elnöklete alatt. S ez utóbbi végre szerencsés lőn ez iránt a királytól is megintett[2] rendek hatalmasabb részét (mert sokan makacsúl ellenszegülének) a következő czikk (26-dik) alkotására birni:

---

[1]) Decr. 1538: 21.

[2]) Említi a királynak ezen közbenjárását s intését Istvánfy is. Lib. 16, pag. 179.

Miután különféle régi s újabb példákból kitűnnék a nagy istennek a nép valamely súlyosabb bűnéért való megtorló haragja: a hajdan virágzó Magyarországnak pedig néhány évek óta semmi sem látszanék inkább ártani, mint a jobbágyok elnyomása, kiknek jajveszéklése (quorum clamor) szünetlenül emelkedik föl az isten színének elébe: §. 1. Azért a mindenség legfőbb teremtője haragjának elfordítására — — — egyebek közt végeztetett — — §. 2. Hogy a szegény jobbágyoknak a mult években bármi okból eltörűlt szabadsága visszaadassék: és szabad legyen ezentúl azoknak, kik valamelyik (netalán szigorúbb és kegyetlenebb) úr vagy nemes, urasága s hatalma alatt élni nem akarnának, más helyre költözni." A feltételek, melyek alatt az megengedteték, röviden ím ezek: „Mindenek előtt tartozik a költözni szándékozó jobbágy a földesurat, kihez menni akar, és eddigi szolgabíráját e szándékáról, a szolgabíró pedig a jobbágy eddigi urát tudósítani; s ha a jobbágy urától tizenöt nap alatt a maradásra rá nem vétethetik, a szolgabíró egy más nemes társaságában a jobbágynál megjelenvén, a helység bírája és lakosai előtt esküt veend tőle arról, hogy nem gyűlölségből s egyéb akármi okból, hanem egyedűl azért költözik el, mivel urától törvénytelen terhekkel zaklattatott. Esküjét letevén, köteleztessék a jobbágy mindenért, mivel tartozik, mindenkinek eleget tenni. Házát, melyet jó karban kell átadnia, ura elfoglalván, tetszése szerint másnak adhatja; pöreit s viszályait lakostársaival elmente előtt eligazítsa, s végre földbérét lefizetvén, a szolgabíró és a mondott nemes jelenlétében költözhessék."

Ekként tehát a törvényhozás visszaadta ugyan a pórnak költözési jogát, de mily összeszorító és százféle akadálytételekre alkalmat nyujtott feltételek alatt! De ezen engedménynyel sem élhetett a parasztság szakadatlanúl és mindnütt, miután azt majd maga a törvényhozás felfüggeszté, vagy csak némely

megyékre terjeszté ki; majd pedig számos urak, sőt egész megyék féktelensége és ellenszegülése azt gyakoroltatni nem engedé.

Mi ezen jog életbeni gyakorlatának első akadályát illeti, mindjárt a következő 1548-diki törvénykönyvben találunk ily értelmű czikkre (39-dik): „Ámbár a múlt nagyszombati gyűlésen a jobbágyok szabad költözése megengedtetett; de mivel e rövid idő alatt nagy engedetlenséggel viseltettek uraik iránt a jobbágyok, s még egyéb, itt ki nem mondott okokból, azoknak költözési joga a jövő gyűlésig felfüggesztetett.“ Így tehát ismét magokra vonták az istennek, általok ezen okból származtatott boszúló haragját!

Hasztalan kapcsoltatott e rendelményhez (§. 2), hogy a jobbágyok mind a mellett szabadságaikban megtartassanak, s uraiktól ne zaklattassanak. Kérdem, minő szabadságaik maradtak még fenn, miután ismét úgy földeikhez szoríttattak, mint igásaik? És mily biztosítások vala uraik zaklatása ellen? A törvénynek ily zsarlást tiltó ereje? De volt-e maga a törvény is biztosítva megszegés, erőszak ellen? ... De mégis — hiszen rendeltetett, hogy a jobbágy terhei s adózásai a régiek maradjanak! Igen, s a régi törvényes, de embertelen renddel, a régi törvénytelen rendetlenség is visszaállott. Igaz ugyan, hogy a 42-dik czikkely mégis megadatja a vármegye útján a szabad költözést azon egyetlen esetben, ha, mint a törvény szól, a „sem isten sem ember félelmétől nem indíttatott úr“ egész a tűrhetetlenségig zaklatná jobbágyát; de mennyi föltételek nehezíték ezt, s mi kétséges volt legigazságosb panaszára is a jobbágy diadala!

Az országgyülés, melyre a pórság e jogának visszaadása halasztatott, 1550-ben Pozsonyban tartatott. Az emberiséges király ismételt sürgetésére és közbenjárására a főpapok és világi nagyok nehányai minden feltétel nélküli, teljes költözési

szabadságra szavaztak; de a többség csak korlátolt szabadságot víván ki, tizennégy föltétel alatt helyezé vissza elidegeníthetlen jogába a sanyargó pórságot; de csak azon esetben, ha panasza a földesúr ellen a megyei küldöttség által alaposnak találtatik; ellenkező esetben urának fizetendő húsz forintnyi bírságra ítéltetvén (art. 37). Ezen törvényszabály tehát semmiben sem kedvezőbb a pórságnak, mint az előbbeni 1547-iki; mert ellátható, hogy a szegény pór ebbeli pere vesztésétől s a birságtól, igazsága ellenére is, sok helyt talán méltán tartván, csak végső esetben, ha t. i. zaklattatása már tűrhetlenig növekedett s annak bebizonyítására tanúkat is állíthatott, folyamodott a megyei hatósághoz: de, mi szinte nehezítő föltétel volt, nem személyesen, hanem azon földesúr által, kihez költözni szándékozott. Világosan kitűnik e törvényczikkből a rendeknek azon ingadozása, melynél fogva sem a királynak a pórság szabadságát oly régtől sürgető intéseit megvetni, sem saját érdeköket s illetőleg hasznukat, mint hivék, csökkenteni s összeszorítani nem akarták. Terhei azonban e gyülésen könnyíttettek a jobbágynak, s némi kedvezést is nyert azon rendelményben (art. 36), melynél fogva az uraknak jobbágyaik borát erőszakosan elvenni, bár áráért is, megtiltatott; s a bormérés — azon helyeken, hol bor nem terem, sz. Mihály napjától karácsonig; azokon pedig, hol az saját határokon terem, sz. Mihálytól sz. György napjáig — a jobbágyoknak is megengedtetett.

Hogy ezen 1550-diki rendelmény által sem helyeztetett be a pórság kellő szabadságába, bizonyítják a királynak ez iránt az 1552-ben szinte Pozsonyban összegyűlt rendekhez harmadszor is intézett atyai sürgetései; sőt megvallják magok a rendek is, ilyképen határozván a 8-dik czikkelyben: „Ámbár igyekeztek az ország rendei, hogy visszaadván a jobbágyoknak költözési szabadságukat, e részben is inkább megnyerjék isten

és a kir. fölség tetszését; de küszöbön levén a hadbaszállás, s az erre szükséges készületek: ezúttal e tárgyban semmi sem rendeltethetik, a következő gyűlésre halasztván, hogy a jobbágyok költözési jogukba oly módon, mely isten s az ő igazsága szerint lenni látszandik, visszahelyeztessenek."

A következő évben tartott gyűlésben azonban az igéret ismét csak igéret maradt, a legközelebbi gyűlésen valósítandó. Egyedűl annyiban könnyíttetett meg a jobbágy költözése, hogy az eddig kívántatott, panasza igazságát bizonyító, hat tanú helyett elégnek ítéltetett, ha a szolgabíró és egy esküdt előtt ügye igazságát saját — és két jobbágytársa esküjével tanusítandja. Robotja pedig az eddigi ötvenkét napról negyvenre szállíttatott le. A legközelebbi 1554-diki gyülésen a tavali igéret ellen a tárgy meg sem pendíttetett; annyi azonban rendeltetett a jobbágyok javára, hogy a határszéli munkát nem ingyen, mint eddig, hanem illő bérért tegyék s munkára veréssel baromként ne hajtassanak. (art. 8. 9.) — Az 1555-diki gyülésben ismét elmellőztetvén e tárgy, végre 1556-ban került szőnyegre, midőn a rendek a királytól ismét sürgettetvén, a költözködési szabadságot azon állapotban s föltételek alatt, mint 1514 előtt volt, a jobbágyoknak visszaadták. (art. 27—32.)

Ennyi igéretek és alkotott törvények után méltán reménylhető volt, hogy a háborúk és a török szintugy mint a honi martalóczok pusztításai által sanyargatott jobbágyság e részben legalább némi írt birand sok és mély sebeire, szabad költözési jogában meg nem gátoltatván. De ki hinné, hogy még e remény is hiú volt, ha maga törvénykönyvünk nem bizonyítaná! „Inté ő cs. fölsége hű alattvalóit a jobbágyság mód felett súlyos helyzetének, melylyel eddig nyomaték, megkönnyítésére" (de alleviandis nimiis colonorum oppressionibus, quibus hactenus affecti essent). A következő pedig emígy szól: „S mivel mondatik, hogy az urak s nemesek nagyobb része (plerosque domi-

norum pariter ac nobilium) a jobbágyok költözéséről a mult években alkotott törvényeket meg nem tartja, sőt azokat minden módon megsérteni szokta, könyörögnek az ország karai és rendei ő cs. kir. fölsége gondoskodásáért, hogy azok mindenkitől megtartassanak — —."

Ez ugyan dícséretére válik törvényhozásunknak; hogy azonban e rendeletének sem volt mindenütt kellő ereje, bizonyítani látszik csak az is, hogy ezután is számos jobbágy futott át Osztrák- és Morvaországba, minek egyik oka kétségkivül az volt, hogy az itthoni zaklatások ellen sem a szabad költözés jogában, mit nem kevés földbirtokosok sikeresen megnehezíteni tudtak, sem egyéb intézményekben védelmet s biztosítást nem találtak. Sőt nemcsak egyesek, egész vármegyék is ellene szegűltek a jobbágyok ezen jogának, mely visszaélés ellen aztán a törvényhozás sem védte előbbi rendelményeit, azt végezvén az 1608-diki 13-dik czikkben, hogy „miután a jobbágyok szabad költözése tárgyában sok visszaélések szoknának történni: azon vármegyék, melyek a szabad költözés gyakorlatában volnának, abban ezután is megmaradjanak; azon vármegyéknek pedig, melyek a pórság ezen jogát megismerni s gyakoroltatni nem akarnák, szabadságokban álljon külön rendelményeket alkotni a pórság költözése iránt." S így maradt ez egy egész századon át, míg t. i. az 1715-iki 101-dik és 1793-iki 60. és 61-dik törvényczikkelyek által a parasztság joga bővebben ki nem fejtetett s leginkább az urávali szerződésre alapíttatván, gyakorlatba nem hozatott.

S eddig, úgy hiszem, eléggé bebizonyíttatott azon állítás: „Hogy a pórság majdnem egy századon át földéhez volt barmával együtt bilincsezve." A törvényhozás ugyan egészen visszaadta azt 1556-ban, mit 1514-ben elvett, a már eléggé bűnhödött pórságnak — s így 42 év mulva. De a földbirtokosok nagyobb része törvénytelen kénytetés, erőszak vagy

alattomos fogások, némely vármegyék meg nyilvános ellenmondás által a jobbágynak e jog gyakorlatát vagy igen megnehezítették, vagy őt abba lépni épen nem engedték.

A történelem tanúskodik, hogy sokan még a nemesek közűl, sőt egész testületek is meggátoltattak ezen forrongások, ellentől s honfitól egyiránt gyakorlott erőszak korában jogaik gyakorlatában: miként maradhatott volna tehát ment az elnyomások- és zaklatásoktól a pórság, — azon néposztály, mely magának sem egy másik még alacsonyabbon kárpótlást nem szerezhetett, sem törvényszéke előtt, melybe annak volt legtöbb befolyása, ki ellen panaszát előadta, sikeresen nem védetett. Ismerjük el tehát, hogy jobbágyaink, ha nem voltak is a szolgasághoz hasonló állapotba egész századokon át törvényszerűleg vetve; de olyanba szorította őket, habár törvény ellen is — s pedig tovább egy századnál, az idők súlya és sokoldalú nyomorúsága. Ismerjük el és adjunk ezen, a nap és hőség terhét viselő osztálynak minden lehető kárpótlást a kitűrt nehéz sanyarúságért, annál is inkább, minthogy ennek jóllétéhez van szorosan kapcsolva honi termesztő iparunk virágzata s ez által részben kereskedésünk emelkedése s ebbeni állandósága is.

V.

CORVIN JÁNOS

ÉLETE.

MEGJELENT AZ 1843-KI ATHENAEUM FOLYAMÁBAN.

Már régen észrevétetett, hogy a világtörténet nagy emberei közől kevésnek jutott a szerencse, magzatoknak örűlhetni, és szellemök hatalmának teremtményeit azokra átörökíthetni. Mintha a világvégzet szeszélye úgy akarta volna, hogy azok csak szellemök teremtményeiben maradjanak fenn az utókorra, s a netalán elkorcsúlt unokák törpesége homályt ne vethessen ragyogó nagyságukra.

E sors, de csak részben, érte nagy királyunkat is, I. Mátyást. Az aszkóros Podjebrád Katalin, és a meddő Beatrix, kit a szép ország örökségét szerződéseinél fogva is igénylett álnok Fridrik császár megétetett, nem adtak ugyan neki törvényes örököst; de az apai örömökben mégis részesítette őt Mária, Krebs vagy eschenlóczi Crebil, boroszlói polgármester bájos, szellemdús leánya, kivel Mátyás Slézia meghódoltatása után 1469-ben Liegnitz Brieg herczegnő udvarában ismerkedett meg. E titkos szerelem gyümölcse lőn János, kinek az apa, a római név iránti előszeretetből, vagy az ismeretes holló-történetre, vagy Piatra de Corvo, havasalföldi várra, honnan a rege Hunyadi János gyámatyját származtatja, vonatkozólag, Corvin melléknevet adott.

A szép tulajdonokkal megáldott serdülő gyermek, hős apjának sokban mása, és kedvencze volt, kiben saját fiatal korának képei tűkröztek vissza elébe. Tadé és Galeotus Martius olasz tudósok által neveltetvén, a mint korban és ismeretekben

növekedett, atyjának mind nagyobb öröm és nagyobb aggodalom tárgyává lőn.

Az ifjú fogékony esze, mely által a régi klassikusokban nem kevésbbé, mint a hadi tudományokban korán szép előmenetelt tanusított és jellemének szeretetreméltósága, mely neki számos barátot szerzett, reményre jogosítá az apját, teljesedve láthatni egykor szívének egyik leghőbb vágyát: egy új nemzeti dynastiát alkotni, mely az ő dicsőségének s hatalmának örököse, hazájának, nemzetének boldogítója legyen. Mióta tehát Mátyás mindinkább meggyőződött, hogy ellenének gonoszsága őt törvényes magzat reményétől megfosztotta, atyai szívének osztatlan szerelmével csüggött Jánoson, kiben ama vágyai megvalósúlhatnának.

De Mátyás ismerte nemzetét mint senki más: ismerte annak szigorú elveit s érzelmeit, melyek szerint a törvényes származást mindenekelőtt megkívánta fejedelmében. Voltak ugyan pillanatai, midőn a nagy király, önérzettel tekintve vissza a dicsően lefutott pályára, nem alap nélkül kecsegteté magát, hogy hatalmas kormánya, mely alatt a magyar birtok terjedett, az ország európai hírre jutott s feltételező hatalommá, barátnak tisztelet, ellennek félelem tárgyává lett, — szóval az apának érdemei elfeledtetik nemzetével a magában is nagy reményű ifjú születési szennyét. De a sastekintet, mely előtte a belés külviszonyok alakultát fölfedezte s vele nem egyszer láttatá, hogy az épen dicső kormánylata által hatalmasan fölébresztett nemzet önérzete reményeit könnyebben feldúlhatja, méltó aggodalommal tölté el az apának szívét, melynek minden öröme ez egy fiúban öszpontosúlt. 1480 óta körűlbelől, egyik legérdekesebb terve volt e miatt Mátyásnak, az utat a királyi székbe törvénytelen származású fiának előkészíteni. E tervét ő legbonyolúltabb kormányügyeiben sem bocsátotta el szemei elől; ez volt azontúl a főrugony politikájában.

Hogy az előitéletet fiának születése ellen lerontsa, s a nemzet erkölcsi érzetét avval lassanként kibékítse, fokonként szándékozott fölemelni a gyermeket; s mindenekelőtt gazdaggá akarta tenni őt benn az országban s künn újdonszerzett tartományaiban, hogy egykor kincseinek hatalma is segítse őt rendeltetésében. Már 1478-ban Hunyad grófjává s Liptó herczegévé nevezte őt, s a Garák magva-szakadása után azoknak roppant birtokát nagy részben neki ajándékozta. A következő évben Ratibor — 1480-ban Leobschütz sléziai herczegségeket foglalta el fia számára; és neki szánta a sagani s glogaui herczegségeket is, melyeknek örökségi jogát 1482-ben azoknak birtokosával kötött szerződésében szinte magához ragadta; sőt úgy látszik, magát Bécsországot is, melyért 1482-ben Fridrik ellen másod ízben fegyvert ragadt, fiának szánta Mátyás. Annyi bizonyos, hogy az osztrák háború okai közt nem utólsó volt az, hogy Fridriket igényeitől Magyarország birtokára megfoszsza.

A királynak e terve fiával nem maradhatott sokáig titokban az uralkodni vágyó Beatrix előtt, ki férje halála után országló királynévá lenni s azt, kinek kezét nyujtandja, magához a trónra emelni vágyott. Mióta tehát a királynak fiát illető tervéről értesült, annak meghiúsítására néhány hatalmas országnagy által, kik közt volt Szapolyai István is, alattomosan egy ellenzék-pártot készített. Mátyás gyakori távolléte s elfoglaltsága az osztrák háborúval kívánt alkalom volt a királynénak pártját megerősíteni. De bármily alattomos volt is e pártnak munkálkodása, keresztül hatott azon a király sastekintete; s bár neje iránt majdnem a gyöngeségig engedékeny, tervénél annál állhatatosabban megmaradt, minthogy legnagyobb befolyású emberei: Várday Péter, kalocsai érsek s kancellár (oculus regis), és a sléziai Stein György nem szűnének meg őt ösztönözni, hogy fia ügyében elhatározóbb lépéseket tegyen, s őt minden halogatás nélkül nevezze ki örökösül. Mátyás azonban,

tisztelve a nemzet jogait, melynek maga is koronáját köszönheté, kerülni akart minden erőszakot s a nemzet önkénytes hozzájárulása által kívánt czélhoz jutni; miért azt oly időre vélte szükségesnek halasztani, midőn fiának elfogadására a nemzet többsége elkészítve leend.

Azonban Várdaynak egy vigyázatlansági hibája, melyet a törökkel kötött békeszerződés oklevelében tett, 1484-ben rég várt alkalmat nyújtott a királyné pártjának őt, kiben legveszélyesebb ellenét szemlélte, megbuktatni. Helyét a sléziai Prosznitz János, a ritka észtehetségű s ügyességű, de minden színeskedése s asketai hajlama mellett is kétszínű nagyváradi püspök foglalta el. Stein György befolyása is mindinkább elveszté fontosságát; és sikerült Beatrixnak pártja titkos feleit, s ezek közt kivált az ügyes, de álnok Szapolyai Istvánt emelni föl a király kegyébe. Ezóta oly ügyesen tudta Beatrix is pártja hasznára fordítani a király némi gyöngéit, hogy ő, jellemének minden szilárdsága daczára, a főbb ügyekben észrevétlenül nejétől vezettetett; s a női ravaszság és oligarchiai álnok színlelés őt czéljától, a nélkül hogy azt feladta volna, mind messzebb vetette; mert meggátolta őt annak idejében, midőn az alkalom mintegy önkényt kínálkozék, határozottan föllépni a különben is kétes kimenetű ügyben, melyet aztán a halogatás és ingatagság egészen megrontott.

Bécs elfoglalása újabb ösztönt adott Mátyásnak fia jövendőjéről komolyabban gondoskodni. Hogy a királyné pártja ellenében a nagyok közt neki némi tekintélyt, ragaszkodást, barátokat szerezzen, a törvényszékeknél, a templomi isteni tisztelet, külfejedelmek követeinek kihallgatása s minden más nyilvános föllépése alkalmakor őt jobbjára ülteté; midőn az ország nagyjait s a külfejedelmek követeit megvendégelte, maga vagy beteg lévén, vagy betegséget színlelvén, az asztalhoz helyettesévé őt küldötte. Gyakran alkalmat nyújtott neki kérelemmel föl-

lépnie egyik s másik főnemes ügyében; s aztán gondja is volt rá, hogy pártfogása mindig sikeres legyen. Néha kisebb hadi csapatok vezérletével bízta meg őt; magának Bécsnek átvételére is őt küldötte be 8000 válogatott vitézzel. És ezen eszközök nem is maradának siker nélkül: az ifjú herczeg a főrendűek közt számos barátokat, a köznemességnél és seregnél nagy népszerűséget szerzett magának. Mátyás pedig az alatt alattomban egyenként igyekvék megnyerni az egyházi és világi urakat fia részére. Legerősebb támaszt azonban a választandó nádorban szándékozék neki adni. A nádori méltóság pár év óta, Ország Mihály halála után, megürűlt volt: 1485-ben tehát, midőn Bécsország nagy részben birtokában volt, a nádori hivatal betöltésére országgyülést hirdetett, melyen, hogy e hivatalnak fia gyámolitására, ha netalán maga annak kiskorúsága alatt halna meg, elég erőt is adjon, azt mindenek előtt újonnan szabályoztatá. Egyenesen kitűzött czéljára vonatkozólag alkotá ama törvényeket, melyek szerint a királyválasztó országgyülésnek kihirdetési joga, ezen az első elhatározó szó, s a választandó, netalán kiskorú király feletti gyámkodás, egyedűl a nádornak tulajdoníttatik. Miután pedig ezen s több más szabályok által a nádor hátalomköre meghatároztatott, Mátyás a rendek megegyeztével nádorrá Szapolyai Imrét választá. Mátyás őt a porból emelte föl; ő ajándékozta neki ama roppant birtokot, mely által egyike lőn a leggazdagabb uraknak: méltán követelt tehát tőle háladatosságot, s Imrének eddig őszinte ragaszkodása méltóvá is tette őt a király bizodalmára.

Másik fő gondja volt Mátyásnak, fiát oly nővel kötni össze, ki annak trónra emelkedését politikai összeköttetései által elősegélje, s házának díszére váljék. Ily nőnek látszék neki Bianca, a nem rég meghalt Galeazzo milánói herczeg leánya, ki akkorban igen gazdag jegyesnek vala kikiáltva. Nehogy

azonban Beatrix olaszországi összeköttetései által e házassági tervet meghiúsítsa, azt mély titokban kelle végrehajtani. E végre Mátyás Fontánát, egy udvarában tartózkodó olaszt, kegyvesztés színe alatt, valóban pedig azon titkos megbízással küldötte 1485 végén hazájába, hogy Biankát Corvin János számára megkérje. Mind a leánynak, mind anyjának s testvérének, Galeazzó Jánosnak hízelkedett ezen összeköttetés a hatalmas magyar királylyal; sőt abból hasznot is vártak, remélvén, hogy Mátyás segedelmével Sforza Mórus Lajosnak, a fejedelem nagybátyájának, ki nyakukra nővén, a családot kellemetlen függésben tartá, túlnyomó befolyásától megmenekvendnek: a házassági ajánlatot tehát elfogadták. A következő évben Mátyás a nagyváradi püspöknek, kit Francziaországba követül küldött, hagyta meg, hogy útját Milanón keresztül vegye s a forma szerinti eljegyzést előkészítse. E megbizásában a püspök oly ügyesen járt el, hogy Galeazzo János és Sforza Lajos a milánói érseket Fontána Ferenczczel s Maffei Natóval még ugyanazon (1486) évben Mátyáshoz küldötte a házassági szerződés megerősítésére. Sforza Lajos azt kivánta, hogy a király Corvin Jánost még a házasság előtt trónörökösnek nevezze ki. De Mátyás a nemzetet még nem látta annyira előkészítve, hogy e kivánatnak erőszakolás nélkül, mit mindenesetre kerülni akart, megfelelhessen; és a királyné pártja, melyet e követség igen meglepett, mindent elkövete, hogy a királyt e lépés elhalasztására birja. És a nőravaszság s az oligarchiai álnokság ismét győzött; a követek azon válaszszal bocsáttattak el, hogy Corvin Jánost korona örökössé még most nem lehet kinevezni, hanem adathatnak neki még több herczegi czímek és birtokok; s ha ezekkel a milánói udvar ideiglen megelégszik, a király nem késendik a házassági szerződést aláirni. És a nagyváradi püspöknek utasítás adatott, az egyességet ez iránt Milánóban kieszközleni.

Bécsország meghódoltatása lassan haladt; s különben is gyaníthatá Mátyás, hogy halála után Fridrik és fia mindent elkövetendnek annak visszafoglalására; ámbár tehát elébb tervében volt, e tartományt is Corvin Jánosra örökíteni, most e tervét megváltoztatván, Sléziát szándékozott fiának, még éltében, általadni; s e végre a sléziai herczegségekből mennél többet közvetlen birtokába vetni. Mihelyt tehát 1487 nyarán Neustadt bevételével egész Ausztria urává lett, János és Miklós oppelni herczegeket változékony hűségök miatt elfogatta s lefoglalt herczegségöket Corvin Jánosra ruházta, ki e szerint Sléziában három herczegséget birt: Oppelnt, Ratibort és Leobschützet, Saganra pedig örökösödési jogot.

Ezen új szerzemény annyira elősegítette a nagyváradi püspöknek Milánóban megkezdett alkudozását, hogy a házassági szerződést a mennyasszonyi fél még ugyanazon 1487-ki év végén aláirta. A föltételek következők voltak: Bianka hozománya összesen 150 ezer arany legyen, 100 ezer készpénzben, 40 ezer ékszerekben, 10 ezer ruhában, mik az egy év lefolyása alatt tartandó lakodalomkor adassanak által. Mátyás leendő menyének ugyanannyit kötelezzen, s annak fejében az osztrák, oppelni, leobschützi, ratibori és sagani herczegségeket, a munkácsi vezérséget, a hunyadi grófságot, Túrócz, Árva és Liptó megyéket, Debreczent, Gyulát, Marótot, Bajmóczot, Garát és Csőrögöt kösse le.

De Corvin János ügyének ezen előhaladása újabb fondorlatok és cselszövényekre ösztönözé a királyné pártját. Mire Milánóból a házassági szerződés aláirva megérkezett, a királyné pártja az oppelni herczegeket a megvesztegetett Belig János sléziai helytartó által fogságukból szabadon bocsáttatá. A herczegek alig nyerték vissza szabadságukat, birtokaikat már is visszafoglalták, és János sagani s glogaui herczeggel, ki szinte megbánta volt, hogy birtokának örökségét Corvin Jánosra

irta át, Mátyás ellen frigyet kötvén, föllázadtak. Ezen esemény egy részről arra kényszerítette Mátyást, hogy a házasság végrehajtását 1489-re halaszsza; más részről azonban örömmel ragadta meg az alkalmat, melyben fia ügyét mind Sléziában, mind Csehországban biztosabb lábra állíthatá. 1488-ban tehát a nagyváradi püspököt Slézia kormányzójává nevezte s egy haddal a lázadók megbüntetésére küldötte. Az ügyes püspök kevés idő alatt megfelelt a király várakozásának. Sagán, Glogau és Oppeln herczegségeket még ugyanazon évben meghódoltatta. Fegyverének e szerencséje Mátyást oly örömre gerjeszté, hogy Corvin Jánost egész Slézia vezérévé kinevezte, s tiszteletére Bécsben lovagi játékokat rendeztetett, melyekben a már tizennyolcz éves Corvin János először lépett a viadal terére.

Szándéka volt ekkor Mátyásnak fiát Csehország fejedelmévé is nyilván kinevezni; de a királyné és pártfelei ezt annyira ellenzették, hogy szándékát ismét kénytelen volt elhalasztani. A feszültség azonban a király és neje közt e kellemetlen surlódások által mind nagyobb, a király egészsége pedig mind gyöngébb lőn. Midőn tehát Mátyás betegségét súlyosbúlni érezné, fia igényeit Magyarországban is szükségesnek látta szilárdabban megalapítani. Szapolyai Imre nádor, kinek hűségében leginkább bízott volt, már nem élt többé: 1489 tavaszán tehát — szárazon már nem tehetvén — hajón utazott le Budára, és itt szándékát, Corvint utódául kinevezni, mind nyiltabban kifejezte. Átadá neki Visegrádot a koronával s az őrsereget esküvel kötötte le iránta hűségre. Az egyházi és világi nagyokat pedig egyenként magához hívatta s mindent ráfordított, hogy őket fia érdekébe vonja. Néhányat sikerült is eskűvel kötelezni, hogy halála után fiát választandják királyúl; de sokan ez eskűt és igéretet különféleképen igyekvének kikerűlni: némelyek fölöslegesnek állíták a

király ezen aggodalmas gondoskodását, kit még számos évig reménylenének élni és uralkodni; mások, mielőtt a királyhoz hivatnának, az udvart odahagyták, például Báthory István, ki mihelyt értesült, hogy a király kívánságát már többen teljesíték s ez őt is felszólítani szándékozik, más szín alatt Erdélybe utazott.

Ezalatt Mátyás fegyvere Sléziában nagy előmenetelt tőn; Prileus és Öls herczegségek, melyeknek birtokosai a lázadásban szinte részt vettek volt, Corvin számára elfoglaltattak; Frankensteinért pedig némi alsó tótországi javakat adott cserébe Mátyás Podjebrád Victorinnak. A háború oly tűzzel és szerencsével folytattatott, hogy maga Ulászló is remegni kezdett csehországi tartományaiért, s frigyeket kötött a maga erősítésére.

Midőn Mátyás a magyar urak közől fia részére már többeket megnyert, a nemességet is megkísértendő, Budára országgyülést hirdetett. Hívei közől többen sürgették a királyt, hogy az ügyet nyiltan adná elő az országgyülésnek [1]). És a rendek a király nagy örömére ünnepélyes eskűvel igérték Corvin Jánost utódává választani. A királyné jelen volt pártfelei, félvén a király haragjától, nem bátorkodának ugyan, — mi különben is sikeretlen leendett s ellenök csak a visszahatást nagyobbította volna — a többség szavának egyenesen ellentmondani. Ők is megegyezést színlelének tehát; de az eskűvel erősített határzathoz azon záradékot adták, hogy a választás csak a király halála után történjék [2]). S vajha teljesült volna is ezen eskű! Magyarország talán nem gyászolná Mohács emlékezetét.

[1]) Optabant — — et nobis instanter petebant, ut Illustrissimum filium nostrum Joannem Corvinum Ducem Silesiae etc. ex nunc, et nobis adhuc viventibus pro nostro successore, et eorum futuro Domino et rege eligendi et nominandi ipsis facultatem concederemus.

[2]) Moxque in publicis comitiis universi tum proceres, tum reliqui omnium nobilium coetus coronaturos se et in principem suum habituros Joannem Corvinum patre mortuo jure jurando promiserunt.

Alig értette meg a gyülés e határzatát Beatrix, és kérelmeket, könyeket, sőt szitkokat is, szóval mindent ráfordított, hogy Mátyást arra birja, miszerint ez őt nevezze ki utódául. Közremunkált a királynéval ebben a nápolyi követ is. Es hasztalanok valának Mátyás előadásai a királyné előtt, miképen őt a magyarok nem szeretik, s azért bármit tenne is érette, az ő neki semmit sem fogna használni; hasztalan igérte, hogy halála esetére őt eddigi birtokain fölül még számos más javakkal is megajándékozandja; hogy Corvin s annak leendő neje őt anyjokúl tisztelendik s mindezt neki, ha Corvin fogadásainak nem hinne, az egyházi és világi urak által is biztosítandja; hasztalan óvá őt, hogy makacssága által mind magát, mind Corvint veszélybe döntendi: a daczos nő mindezt hallani sem akarta. A királynénak e megátalkodott ellenzése s pártjának, melyhez épen a leghatalmasabb urak tartozának, ereje miatt nem tartá tehát Mátyás tanácsosnak, hogy fiának utódává kinéveztetését még ezen gyülésen sürgesse. Ezt tehát egy következő gyülésre halasztván, minden erejét arra fordította, hogy a királynét teljesülhetlen vágyairól lemondásra birja. Midőn azonban minden erőfeszítését hasztalannak, sőt a királyné ingerültségét mindinkább nőni látná, a calabriai fejedelmet, Beatrix testvérét, szólítá fel a hozzá követül küldött pozsonyi prépost által, hogy ő is iparkodnék az indulatos nőt megnyugtatni, s nehogy mind magát mind Corvin Jánost veszélybe döntse, ennek királylyá választásában egyezésre birni. „Mert mi, u. m., ha akarnánk is, rajta ebben nem segíthetnénk, s csak gyűlölséget keltenénk föl magunk és a királyné ellen; mert e népfaj inkább mind egyig meghagyja magát fojtatni, mintsem asszony-kormányt tűrjön; csak egyszer volt hajdan nőkormány alatt s akkor is oly veszélybe jött az ország, hogy az asszony-kormánynak még most is szájokban van íze.“ Kéri tehát sógorát, intené meg a királynét, hogy ne ellenkezzék szándékával, mert bizo-

nyossá teszi, hogy különben csak magának ártand, miután bizonytalan, kit fognak az országrendek királylyá választani, ha a választás még az ő életében végbe nem menne; és ez esetben könnyen megtörténhetnék, hogy választásuk olyanra esik, ki mind Beatrixet, mind Corvint kiűzi az országból. Ha pedig a királyné uralkodási vágyáról lemondana s Corvin megválasztásában megegyezne, ebben a legengedékenyebb, legszívesebb fiúra találna; ki különben, ha a király halála után fegyverrel kényszeríttetik magát Beatrix ellen a trónra emelni, mit barátai számának s gazdagságának hatalma által kivívnia sikerűlhet, könnyen megfeledkezhetnék a tiszteletről, melylyel atyja neje iránt tartozik." Mily sikere lett e követségnek, bizonytalan; Corvin szerencséjét azonban Mátyás nemsokára sírba vitte magával.

1490 elején, bár beteges állapotban, Bécsbe utazott Mátyás. Czélja ez útjának volt, a császárral Linzben békét kötni 's azután fiát Sléziában egy ott tartandó országgyűlésen a tartomány birtokába fejedelmül bevezetni s lakodalmát Biankával megtartani. E végre János nagyváradi püspök által a tartományban már előkészületeket is tétetett; mielőtt azonban czélját érhette, gyomorgörcs april 6-án életének véget vetett.

Miután a vesztesége súlyától lenyomott Corvin János fájdalmát annyira legyőzhette, hogy kétes helyzetére eszmélhetett, a nagy király hírére összegyűlt urak gyülekezetében zokogva borúlt a királyné lábaihoz s esdeklett neki anyai szeretetéért s gyámolításáért; kéré, ne hagyná el őt, a szülétlen árvát, hanem fogadná, miképen haldokló atyjának igérte volt, fia gyanánt, igérvén viszont, hogy őt anyaként tisztelendi. E jelenet hatalma annyira megragadta Jánosnak jelen volt barátait, hogy mindnyájan könybe lábadt szemekkel kérék a királynét az ifjú vezér gyámolítására. Beatrix szinte meghatva, vagy azt legalább színlelve, Corvint megcsókolta, fölemelte s iránta

anyai hajlandóságot igért. A jelenvoltak pedig a pillanat hevében mindkettőnek hűséget esküdtek. Corvin ezután magához vévén atyának mintegy 400 ezer aranyat érő kincsét, Fehérvárra, hol Mátyás négy év előtt fényes királyi sírboltot kezdett építeni, kísérte a megdicsőült tetemeit.

Míg Corvin nagy atyja tetemének eltakaríttatásával foglalkodék, Beatrix Komáromból május 15-re királyválasztó gyülést hirdetett Rákos mezejére. Az ország rendei még a gyülés előtt pártokra szakadának, s a trónkövetelők megkezdék fondor játékukat. Corvin bízva azoknak hűségében, kik pártolását atyjának eskűvel fogadták, bízva abban is, hogy a legjelentékenyebb várak és városok a koronával együtt hatalmában vannak, eleinte nem látszék kételkedni megválasztásán. A szelíd és jószívű, de tapasztalatlan ifjú nem hihette, hogy dicső atyjának árnyékát hálátlansággal sértsék azok, kik a porból általa emeltettek föl. De még az országgyülés előtt értesítette őt visegrádi fogságából Várday Péter, kalocsai érsek s volt kancellár, hogy a főrendek leghatalmasbjai, bár közölök többen barátságot színlelnek, elhatározottan ellenzik igényeit. És valóban még az országgyülés előtt nyilvánosakká lőnek a pártok tervei. A leghatalmasb oligarchák, megúnván Mátyás erőteljes országlatát, oly királyt óhajtának, „kinek — mint Báthory István vajda mondá — üstökét markukban tarthassák,“ s árnyországlata alatt a hatalmat magok bitorolhassák [1]). És ezeknek a hanyag kormányáról már Csehországban eléggé ismert gyáva Ulászló tetszett. E párthoz tartozott a nagyravágyó, hálátlan Szapolyai István, Ausztria kormányzója is. Mások

[1]) Principem sibi sedatum, facilem, et maxime externum morumque et lingvae et jurium suorum ignarum quaesivere, quo facilius multis nominibus abusi regis imbecilitate, jugum disciplinae — — excuterent et sua quisque in ditione, uti collibuisset privatae libertati ac magnitudini per licentiam studere possint. Verantius.

Ulászló testvérét Albert lengyel herczeget, főkép azért kivánták megválasztani, hogy az országot lengyel hadakkal is védje a török ellen. Még egy harmadik pártot alkotott Beatrix, ki nem kevésbbé epedve férj után mint vágyva uralkodásra, Miksa római királyt kívánta kezével s a koronával megajándékozni. E pártot azonban nem sokára megesökkenté maga Beatrix, ki megsértve Maximilián levele által, melyben őt anyjának nevezte, a házasságot igérő Ulászlóhoz állott; s hogy Corvin János ellen is gyűlölséget gerjeszszen, mintha ez őt üldözné, a királyi palotából az Ulászló-párti Dóczy egri püspök lakába költözött.

Az országgyülés határnapja elérkezett, s a pártfelek nagy zászlóaljakkal jelentek meg Pesten. Szapolyai, nem kételkedvén pártja tervének sikerűlte felett, közönyösséget színlelve, Bécsben maradt. A dunántúli s horvát főnemesek pedig, többnyire Corvin hívei, még hadszedéssel késlekedének. Magyar Balázs s a Rozgonyiak stb. ezeket be nem várva, pártjok által, mely az erdélyi és lengyel határszéli megyék nemeseiből állott, Albertet királylyá kiáltatták. De ellentmondottak ennek a többi pártok s bevárni határozták a még meg nem érkezett nemességet; addig pedig közös akarattal a trónkövetelők követeit s ügyvivőit hallgatta meg az országgyülés. Corvin János ügyét Prosznitz János váradi s Bakács Tamás győri püspök védte, úgy látszik, mindkettő — az utóbbik mint Ulászló-párti — bizonyosan színleg. Azután Maximilián, Albert, Beatrix és végre Ulászló követei egyenként hallgattatának ki. De mindez csak játék vala, mert Ulászló pártja még a gyülés megnyitása előtt elhatározta, hogy a választás addig halasztassék, míg a nemesség, melynek nagyobb része Corvinhoz szított, a várakozást megunván, szétoszlanék, s néhányan a főbb befolyásúak közől megnyeretnének. És czélját a párt mindkettőben elérte: a nemesség megunván a hosszú várakozást és költséget, hatvan

képviselőt rendelt és szétoszlott; Dóczy pedig nemcsak a királynét birta arra, hogy az Ulászlóval kötendő házasság reményében kincseit pártja ügyeinek előmozdítására oda ajánlja; hanem az országnagyok közől is többeket s ezek közt a hatalmas egri püspököt is, kitől a fekete sereg függött, részére vonta.

Azon, hihetőleg az Ulászló-párt által terjesztett hír, hogy Miksa és Albert trónkövetelők az ország felosztása iránt szerződést kötöttek légyen, a pártok munkásságát megkettőzteté. Az Ulászló-párt mindenek előtt Corvin Jánost igyekvék megnyugtatni s a birtokában lévő koronát hatalmába keríteni. Június elején tehát oly értelmű szerződést közlött véle nyolcz püspök és huszonöt világi úr, az ország nevében, hogy ha vagy isteni végzet vagy emberi tanács által magyar királylyá nem ő, hanem idegen fejedelem választatnék, János herczeg ugyan az nap bosnya királylyá neveztessék; s ezenkivűl atyja kincseit, a tótországi, oppelni és liptói herczegségeket, a horvátországi bánságot, Pozsonyt, Komáromot s számos más, még atyjától nyert várakat és jószágokat birja; a koronát ellenben tüstént e szerződési levél átvételénél általadja. De Corvin, a kalocsai érsek, s az időközben megérkezett herczeg Újlaky Lőrincz, Zsigmond pécsi püspök, az auránai pörjel, szerb deposta, jaiczai bán s más pártfelei tanácsára, kik hét ezernyi sereget hozának magukkal, e föltételekre rá nem állott.

A Corvin-pártiak megérkezte utáni napon, miután őket a cseh párt elcsábítani hasztalan iparkodott, Dóczy — ki a nádori hivatalt helyettesként viselé — Pesten gyülést hirdetett, s azon oly ékesszólással köté a rendek szívére az egyesség szükségét, hogy azok esküvel igérték, miképen a király választásában minden viszálykodást kerűlni iparkodnak. De midőn az Ulászló-párt ezután előadná, miképen a rendek többsége Ulászlót királylyá már kitűzte légyen, Újlaky Lőrincz és Zsigmond pécsi püspök boszúságokat jogaik megsértése miatt nyilván kijelentvén,

mivelhogy a választás nálok nélkül megtétetett, a gyülést odahagyták és hadaikkal együtt Corvinhoz a budai várba költözének. Kevésben múlt hogy a polgári háború már ekkor ki nem tört. A két párt hadai már ellenségesen állának szemközt, midőn az ide s tova küldött hírnökök végre fegyvernyugvást eszközlöttek. Ezalatt Dóczy és Báthory egy-, Újlaky s a pécsi püspök más részről több ízben találkozának. De az ügy természete olyan volt, hogy engedélynek s föltételeknek helye egyik részről sem lehetett. Végre János, váradi püspök tanácsára oly véget nyert a vita, hogy a kérdés eldöntése Szapolyai István főkapitányra bízassék, s e végre Bécsbe mind a két párt követet küldjön.

Szapolyai mindjárt Mátyás halála után titkos alkudozásba bocsátkozott volt Ulászlóval; s még május 8-kán oly szerződést kötött vele, hogy Ulászló, ha általa királylyá emeltetik, a Lengyelországtól mindjárt királysága első évében kiváltandó tizenhat szepesi várost, Lublyó és Podolin uradalmakat és Kremsiert örökös birtokúl neki adandja. Ez azonban oly titokban történt, hogy a Corvin-pártnak eszébe sem jutott a különben nagy tekintélyű, méltóságaira s roppant gazdagságára az esztergami hajdukapitányból Mátyás által emelt férfiú pártos részrehajlásáról gyanakodni.

A követség nem váratlanúl érte Szapolyait, mert hiszen ez egészen terv szerint történt. Midőn a követség Bécsbe érkezett, a dölyfös szerencsefi, fiát karjainál fogva felemelvén, ezt mondotta: „Csak ekkorára nőttél volna már, fiam, most magyar királylyá emelnélek.“ Válasza, melyet a követnek adott, oly tartalmú volt, hogy, ha a rendek mást választanának is királylyá mint Ulászlót, ő (Szapolyai) kénytelennek látná magát, minden erejét a cseh királynak szentelni; mert az országnak (jobban, más szavakkal, önmagának s az oligarcháknak) java csak e választást helyeselheti.

Az Ulászló-párt Szapolyai e válasza után elkerülhetlennek látta a polgári háborút. János váradi püspök tehát, egyike e párt követeinek, nehogy Corvintól megelőztessék, Bécsből tüstént Morvába sietett, hol a fekete sereg táborozott, s azt részint saját, részint pártfelei erszényéből gyűjtött száz ezer aranyon megvásárolta és színleg az ország, valóban pedig pártjának szolgálatára esküvel kötötte le.

Szapolyai itélete s a fekete hadnak Ulászlóhoz szegődése sokakat elvont ugyan Corvin pártjától; de annak főbbjeit, Újlaky Lőrinczet, Erneszt Zsigmond pécsi püspököt, Beriszló auránai pörjelt stb. hasztalan törekvék az Ulászló-párt megnyerni. Sőt ezek rábeszélték Corvint, hogy kincseivel s a koronával, nehogy mindjárt Budán ostromoltassék, az Alvidékre vonúljon. Az ellenzéki párt azonban e miatt őt s feleit honárulóknak kiáltván, Báthory és Kinizsy által üldözőbe vétető. E vezérek hadának legfőbb erejét a királyné nehéz lovasai képezték. Az ellenséges hadak Tolna megyében a Sárviznél találkoztak; de a harcz Corvinra szerencsétlen kimenetű vala. Seregeinek egy része kincseire vágyva, mindjárt a csata kezdetén megfutamlott s a társzekerekre rohant. A harcz erre vesztve lőn, a kincs pedig nagy részben baráttól és ellentől egyiránt szétraboltatott; maga Corvin bajjal menekűlhetett a koronával Pécsre, honnan, midőn a győzők polgári vért kimélve, őt nem üldöznék, Tótországba vonúlt. E szerencsétlen harcz s a pártfelek közt támadt viszálykodás még többeket elvont Corvin pártjától; maga Újlaky és Erneszt is késznek nyilatkozott az ellenpárttal egyezkedni. Míg ezekkel alkudozás kezdetett, Dóczy püspök a julius 15-én tartott gyülésen, a trónkövetelők követeinek jelenlétében s a rendek hangos igenlése közt, Ulászlót királylyá kikiáltotta.

De alig értesűlt erről a határszéleken táborozó Albert herczeg, hadával tüstént egész Szent-Andrásig előre nyomúlt.

Sietni kelle tehát az új király pártjának, kivált, hogy a koronát kézre kerítse, Corvinnal egyességre lépni. Ez reményöknél is könnyebben sikerült az egri s váradi püspököknek. A szelíd, békeszerető Corvin, ki a polgári háborút különben is inkább pártfelei akaratát követve, mint önszántából kezdette meg, iszonyodott a polgári vérontástól, s a fönnebb említett föltételek alatt kész volt egyességre lépni s a koronát általadni. E szerződést Ulászló ugyanazon napon esküvel erősítette meg, melyen a pártjától elébe adott koronázási föltételeket elfogadta.

Corvin pártfeleit azután Miksa, római király vonta magához; Frangepán, Kanizsay, Bánffy, Székely és mások azonnal az ő zászlója alá esküdtek. Nagy igéretekkel törekvék Miksa Corvint is megnyerni; de bár ez nem sikerült, a gyakori követségek, melyeket a római király Corvinhoz küldött, mégis nagy aggodalommal tölték el Ulászló híveit; mert az egri, váradi, győri és pécsi püspökök, Báthory és Raskay őt szorosabban a király pártjához kötendők, vele külön szövetségre léptek; mi által őt mind a pártjokkal kötött szerződés pontos teljesítéséről, mind egyesek megtámadása ellen védelemről biztosították.

Semmi sem fejezi ki világosabban Corvin János békeszerető, szerény, igénytelen jellemét, mint az, hogy nem csak jelen volt vetélytársa koronáztatásán, hanem még a koronát is maga vitte a díszmeneten, melynek, ha az oligarchák dicső atyja iránt több hálával, a haza iránt nagyobb szeretettel viseltetnek, s ezt önhasznukért föl nem áldozzák, az ő fejét kell vala ékesíteni.

És vajha ékesítette volna! Mert bár, mint eddigi tetteiből kitűnik, nem birt is atyjának lángeszével, elhatározott szilárdságával, merész vas akaratával: jellemének későbbi életében tanusított tisztasága, tettvágya s hadvezéri talentumai kezeskednek, hogy alatta nem sülyedt volna a hon annyira, mint sülyedt az erőtlen Ulászló alatt.

Az újabb szerződésből, úgy látszik, kimaradt Corvin bosnya királysága; ő legalább, sem miként neki elébb igértetett, Ulászlótól meg nem koronáztatott, sem maga e czímmel nem élt; e helyett Alsó-Tót- és Dalmátországon a Drávától az Ádriáig nyert vezéri főhatalmat [1]). Miksa azonban, bár Corvin már oly elhatározottan Ulászló részére nyilatkozott, hogy ettől főkapitánynyá is neveztetett az ellene viselendő háborúban, még sem szűnt meg őt követei, kivált elébbi párthive, Székely Jakab által pártjára csábítgatni. Ez Ulászlót, ki az ifjú vezért magaként ingatagnak gondolá, mód felett nyugtalanította, s elébb a pécsi püspököt, ki iránt a vezérnek hajlandóságát ismerte, küldötte hozzá Tatára, hol Corvin tartózkodék, hogy őt Miksa csábjai ellen megerősítse; majd midőn magának a püspöknek hűsége is kétesnek látszanék, Dóczy püspököt bízta meg, hogy a vezért más szín alatt Komáromba híván, szemmel tartsa. Miksa még ide is többször küldött követet a vezérhez, de mindég sikertelenül. Corvin, hogy magától minden gyanút elhárítson, „nagylelkűleg megfeledkezve — mond Tuberó — sérelmeiről“ Komáromból 1491 elején 500 lovassal az Albert herczeg ellen indúlt király táborához csatlakozott. Miután pedig Ulászló testvérével békét kötött, Corvin Horvátországba sietett, Miksának ott nagy előmenetelt tett pártját elnyomandó. Itt ő mindenek előtt Zágráb ellen, melynek várként megerősített templomába Miksa 600-nyi őrsereget állított, vezette táborát. Ostromszerei nem voltak ugyan a vezérnek; az erősséget mind e mellett körűlvéteté. De Székely Jakab kevés nap múlva védelmére sietett a fontos helynek, mely az eleség-szállítmányok elfogására s rabló kalandok

[1]) Interea Joannes Corvinus, qui superiore mense in Ilyricum regia ornatus auctoritate contenderat etc. Bonfin. Es: „Omnia, quae ad Dravo flumine usque ad Dalmatiae et Hadriatici maris littora sita sunt, regia prorsus potestate utenda (Uladislaus ei) contulerat.“ Istvánfy.

intézésére különösen alkalmas volt. Corvin azonban Székelyt egy véres csatában visszaverte; azután pedig az erősséget is oly tűzzel rohanta meg, hogy az őrség a helyet megtartani nem reménylvén, magát, hogy szabad elmenetelt nyerhessen, az ütközet hevében megadta.

Mióta Ulászló a királyi széket elfoglalta, a milánói udvar Biankát, Corvin jegyesét, csak uralkodó fejedelemnek szándékozván nőül adni, a házassági szerződés felbontását sürgette a pápánál. Ez 1493-ban megtörtént; s Bianka még azon évben Miksa római királynak nyújtá kezét. Corvin hamar elfeledte a még különben is ismeretlen nagyravágyó hölgyet s még mielőtt a szerződés felbontatott, Beatrixet, Frangepán Bernát bájos, szellemdús leányát jegyzette el hitveséül.

Helyzete azonban vezérségében, kivált e szándékolt házasság miatt, mind kellemetlenebb lőn. Frangepán Bernát és János testvérek már több évek óta heves viszályokba keveredtek volt egymással, melyek a trónváltozás zavargásai közt többször elkeseredett harczra törtek ki. A békeszerető, igazságos Corvin ezt nem tűrhetvén, tiszténél fogva többször komolyan inté békére a viszálykodókat, meghagyván nekik, hogy ügyöket törvényszéke elé vigyék. De a testvérek IV. Bélának a család számára adott egy kiváltság levelére hivatkozván, akként nyilatkozának, hogy a királyon kivűl senki hatóságát magok felett el nem ismerhetik. Corvin hasztalan kérte Bernátot azután is, midőn már leányát eljegyzette, engedékenységre; hasztalan sürgette a királyt is tekintélyének gyámolítására. Nehogy e miatt leendő ipával kellemetlenebb surlódásba jönni kényteleníttessék, elhatározta magát, a tartomány kormányáról lemondani. Megerősíté őt szándékában, a tartományában feküdt Jaiczának is mind nagyobb veszedelme. Eddig ugyan sikerült Gyulay János várkapitány vitézségének, azt a török gyakori megrohanásai ellen megvé-

deni; de mivel a királytól védelmére nagyobb erőt nem remélhetett, nehogy az eddig is nagy áldozatával védett fontos várnak gyanítható veszedelme neki tulajdoníttassék, tartománya kormányáról önkényt lemondott.

Nászát a deli Beatrixxel ezután nem sokára (1493-ban) megülte Corvin; s egy ideig csak neje szerelmének élt. De elvonúltsága örömeit nyugottan sokáig nem élvezheté. Szapolyai István, atyjának hálátlan kegyencze, nem elégedvén meg avval, hogy jóltevője fiát a koronától megfosztotta, már jószágaira is kezde sóvárogni. Szapolyai jószágai közt volt Corvinnak Sombor nevű vára, melyre a nádor, hogy jószágait kikerekítse, már régtől fogva vágyott. Míg tehát Corvin 1493-ban tótországi birtokaiban elvonúltan élt, Szapolyai a várnagyot pénzzel és nagyobb igéretekkel megvesztegetvén, a maga részére csábította. Ez, hogy árúlása szembetűnő ne legyen, midőn arról értesűlt, hogy ura őt a vár kormányától elmozdítani szándékozik, és az új várnagy már útban van, az ágyúk nagy részét titkon beszegeztette s elásatta, a kutakat dögtestekkel bemocskolta, szóval a vár minden védelmi s eleség-szereit szándékosan megrontotta. Midőn pedig azután az így megrontott várat utódának általadta, Szapolyai azt rablóként támadta meg s a király minden intései daczára, mielőtt Corvin a távolból segedelmére mehetett volna, ostrommal foglalta el. Corvin minden önkényes élégtételszerzés módjától idegen, ügyét a király előtt sürgette. De a tekintélyét már is végkép elvesztett király hasztalan intette a rablót, hogy nem illik ily kiáltó igazságtalanságra vetemednie annak, kinek épen legfőbb tiszte a jogot az országban védelmezni. De a féktelen oligarcha daczolt a királylyal és annak követeit makacs gőggel utasítá vissza; és az erőtlen és pénzetlen király kénytelen volt tűrni alattvalója daczát.

Kinizsy Pál Derencsényinek 1493-ban Ubdinánál Horvátországban szenvedett csatavesztését, melyben maga Derencsenyi is áldozatúl esett, megtorlandó, 1494 tavaszán nagy készületeket tőn, egy a török tartományokba intézendő hadmenetre. Társúl szólítá föl Corvin Jánost is, ki szívesen követte hadával az elhiresedett hőst. Míg azonban ő künn a hon javáért harczolt, Ozvald zágrábi püspök, távollétét használván, a vezér Rakonok nevű várát elfoglalta. Méltó boszúra gyúlt ezen újabb erőszak hírére Corvin; elébb azonban most is a királynál sürgetett elégtételt s várának visszaadatását; de midőn annak sikerét ismét nem látná, mihelyt törökországi hadmenetéről visszatért, magához vonván Kinizsy, Újlaky, Kishorváth s az auránai pörjel zászlóaljait, Ozvaldot megtámadta, jószágait pusztította s három ezernyi seregét szétvervén, Rakonokot visszavette. A megszorított püspök Kanizsay László bán segedelméért folyamodott, kinek közbevetésére aztán Corvin oly föltétel alatt, hogy Rakonok birtokában többé ne háborgattassék, a püspöknek békét hagyott.

1495 elején Ulászló, míg hada a lázongó Ujlaky ellen harczolt, Verőczén, Tótországban, elébb törvényszéket, aztán országgyülést tartott, melyen a tartomány védelme a török ellen czélszerűbben szabályoztatott. Ez alkalommal a rendek egyező akarattal Corvint, a szelíd, igazságszerető, fiatal hőst, ki hadi talentumainak már is annyi fényes bizonyságát adta, kérték ki kormányzóúl; és Corvin a tisztet, melyről minap önkényt lemondott volt, annál nagyobb készséggel vállalta el, hogy mind tettvágyának tágasb tért nyisson, mind többektől megtámadt birtokait sikeresebben megvédhesse.

A törökkel való sűrűbb érintkezés 1495 nyarán dögmirígyet terjesztett az ország alsó vidékein. Corvin a ragály elől nejével liptói birtokaiba vonúlt s Bajmóczon fürdőket használa. Itt azonban élete nem csekély veszélyben forgott. Puky Péter

Bajmócz várnagya (hihetőleg ugyan az, ki Sombor várat elárúlta), valószinűleg a herczeg birtokaira vágyó Szapolyai tudtával, kinek e várat is elárúlni szándékozott, Corvin életének több ízben cseleket hányt, míg végre a merényen rajta kapatván, ezen s több más tetteiért Budán a szent György terén megnégyeltetett.

De Puky nem utólsó ellene volt a szelíd s azért büntetlenül sérthetni vélt Corvinnak. Míg ő az 1496-ki telet is liptai jószágain tölté, történt, hogy az év elején lengyel rabló csoportok kalandozták be martalék végett a felső megyéket. Ellenei azt hitették el a királylyal, hogy e kalandorok Corvin zsoldjában állanak, s ő mind többeket toborz még Lengyelországban, kiknek segedelmével Ulászlót a királyi székből elűzni szándékozik. A gyöngeségnek a gyanakodás és hiszékenység társa szokott lenni. Ulászló e hírre megrettent, s mielőtt a dolog mibenlétéről magának bővebb tudósítást szerzett volna, a felső megyéket és városokat Corvin, mint lázadó ellen fegyverre lármázta, s őt magát a bánsági tiszttől megfosztotta.

De miként kelle pirúlnia nemtelen gyanúja miatt, midőn azután értesűlt, hogy míg ő ellene hadat gyűjtött, Corvin, mit sem tudván a történtekről, liptói herczegsége fegyvereseivel a kalandorokat maga is megtámadta, s az országból kiűzni segítette. Corvin értesűlvén a király gyanújáról s ellene tett készületeiről, azon öntudattal vigasztalta magát, hogy békeszeretőbb, becsületesebb alattvalója a királynak, jobb fia a hazának nincs az oligarchiai önhaszonvágytól megmételyezett országban magánál. De a király is sietett hibáját jóvá tenni, s a vezért hivatalaiban megerősítette. A szelíd Corvin pedig kész volt az engesztelődésre.

Corvin ezután tartományába vonúlt s több évig azt nyugodalomban és bölcsen kormányozta. És a közjóra szentelt törekvéseit a legszebb díj jutalmazta, mi csak egy érdemdús

nyilvános életet, honszerelmet s tiszthűséget jutalmazhat: a közelismerés, közméltánylás, közszeretet.

1499-ben Velencze a török ellen egy nevezetes tengeri csatát vesztvén, s ennek következtében keleti birtokaiban veszélylyel fenyegettetvén, a pénzszegény Ulászlót évenkinti száz ezer arany harczdíjjal a török ellen frigyre birta. A frigy 1500-ban köttetett meg. Vezérekül a török ellen egy részről Corvin, másról Som Józsa temesi ispán, Erdélyben pedig Szentgyörgyi Péter vajda neveztettek. De komoly szándéka nem volt Ulászlónak e háborúval, s azért kellő segedelmet nem adott a kinevezett vezéreknek. Értesült erről a bosnyai basa s a béke megszegését a magyarokon megtorlandó, Jaiczát egy, többnyire martalóczokból szedett nagy számú sereggel ostromolni kezdé. A vár még most is a derék Gyulay János kormánya alatt állott, ki attól a törököt már többször visszaűzte. Most azonban Gyulay hirtelen meglepetvén, hosszas védelemre felkészülve nem vala. Corvin a fontos vár veszedelméről a királyt azonnal tudósítá s kérte őt, hogy védelmére az alvidék nemességét ültesse fel. De a nemesség csak lassan készült, bár a király Czobor Imrét arra is felhatalmazta, hogy erőszakot használjon a vonakodó, vagy késlekedő nemesek ellen. Corvin tehát ezeknek teljes számmal megérkeztét be nem várván, Geréb nádor, a Frangepánok, Zrínyiek s egyéb főnemesek zászlóaljait magához vonta, és sebes menetekben vezette a már veszélyben forgott vár segedelmére. A török korán értesült jöttéről és csatarendben várta az őt meglepni szándékozott herczeget. Ez, miután tervét meghiúsúlva s az ellent a csatára késznek látta, seregét nagy gyorsasággal négy szögű csapatokba állítá s buzdításúl vitézeihez nehány lelkes szót mondván, az ellent nagy hévvel megtámadta. A harcz mindkét részről megátalkodott, a győzedelem sokáig kétes vala, míg nem Corvin nehéz lovasságával az ellenség sorait megza-

varván, azt rendetlen futásra kényszerítette. A csatamezőt 4000 török holttest fedte; ezenkivül sokan elfogattak, sokan futtokban a Bliva folyamba űzettek. Az ellenség egész táborát, minden ágyúit a győzőknek hagyta martalékúl; ezeket a vezér a várba vitette, amazt vitézeinek engedte prédáúl. A győzedelem azonban Corvinnak 1000 bajnoka életébe került; a sebesültek száma is több százra emelkedett. A megmentett várat aztán Corvin kijavíttatta s ismét a derék Gyulay vitézségére bízta; a királynak pedig számos elfogott nemes lovat s hadi jeleket küldött Budára győzedelme tanújául. — Nemsokára aztán maga is Budára utazott, hol a királytól kitűnő tisztelettel és szívességgel fogadtatott.

Czélja ezen útjának egy csere volt, mely szerint Oppeln herczegséget a király kérelmére, ki azt testvérének, Zsigmond herczegnek szándékozott ajándékozni, a nem rég magtalanúl elhalt Dengelegi Pongrácz Mátyás birtokaiért átengedte.

Buda várán 1509-ben a király nászához zajos készületek folytak. A jegyes, Anna, candalei herczegnő, a frigyes Velenczén által vette útját.

A bosnyai basa, hihetőleg útját elzárni szándékozván, Malomfalvánál az országra tört s az Alvidéken kalandozott. A jegyes után sóvárgó király Corvint, Szentgyörgyi vajdát és Som Józsát sebes futárok által szólítá fel a rabló kiűzésére. Corvin már különben is összevonta hadait; de mielőtt ő felkészűlhetett volna, a kalandorok értesűlvén szándékáról, a Dunán által visszavonúltak. De résen várta őket szent Demeternél a Corvintól felszólított nándorfehérvári kapitány, Kanizsay György, s a meglepett rablókat nagy részben felkonczolta. Kevésre ezután Corvin az erdélyi vajda, a temesi ispán, Jaksics Márk és Demeter s a győzedelméről visszatért Kanizsay hadait a magáéval egyesítvén, Haramnál a Dunán általkelt s Bolgárországra ütött. Bodon, a tartomány fővárosa, Gladova,

s több más város első rohanásra megadta magát és szétromboltatott. E szerencsés előnyomúlás után Nikápolyt akará Corvin megkísérteni. De az erős vár daczolt az ostromszerekben szűkölködő ellenséggel; miért azt Corvin, külvárosait porrá égetvén, odahagyta s a tartomány nagy részét tűzzel-vassal pusztította. Visszatértében pedig a görög hitű keresztény népség nagy részét minden marháival együtt magával vezette s a gyakori török betörések alatt elpusztúlt temesi bánságban telepítette le. A martalék megbecsülhetlen volt. A becsesebbet ebből Corvin néhány szekér török fejjel a királynak küldé nász-ajándokúl.

És ez volt utólsó kitűnő tette a nagy király jeles fiának. 1504 őszén ragályos láz pusztította az Alvidéket, melynek a derék Corvin is, férfi korának alig 35-dik évében, rövid betegség után október 12-én áldozatúl esett. Tartománya, mely őt őszintén gyászolá, benne szelíd, igazságszerető, feddhetetlen becsületességű kormányzót, hazája egy mind nagyobb hírre jutott hőst vesztett.

Több szót szükségtelen vesztegetni a derék férfiú dicséretére, kinek érdemei az erénytelen korban, melyet általán véve féktelen oligarchiai dacz s nemtelen önhaszonlesés és zsarnok erőszakoskodás jellemez, kétszeres fényben tűnnek elő.

Ha a szeretetreméltó, tettre vágyó, tiszta jellemű hős férfiút, a még csak egy családot is, nem mondom országot kormányozni képtelen, gyáva Ulászlóval összehasonlítjuk, lehetetlen keblünk mélyéből föl nem sóhajtanunk: vajha e helyett amannak fejére tűzte volna atyjának fényes koronáját a haza nemtője; lehetetlen nem kívánnunk: vajha Corvin több jeles tulajdonaihoz atyjának merész lelkét, szilárd elhatározottságát is öröklette volna, mik neki a koronát kétségkivűl biztosítandják vala.

Özvegye a dicsőült tetemeit Tótországban, Lupoglaván takaríttatá el sz. Pál remetének templomában, melyet hajdan

gróf Cillei Hermán, tótországi bán építtetett, Corvin pedig életében s utóbb özvegye királyilag — egyebek közt Mátyás királynak egy gyönyörű, ó-mívű, aranynyal hímzett bíborpalástjával — megajándékozott. Sírkövén, melyet, bizonytalan, neje-e, vagy az iránta holtig hálás Rattkay Benedek, hadának főkapitánya, ki tőle hadi érdemeiért Urbacz vagy Nagy-Tábor és Jurketina várakat ajándékúl nyerte, s ki később magát Corvin lábaihoz temetteté — állíttatott, a következő barbarlatin sorok állnak: „Anno domini millesimo quingentesimo quarto, octobris duodecima die, hora undecima nocturnali, heros ultimos dies Joannes Corvinus clausit extremos: sub eremo corpus ad claustrum Lupoglaua tumulare jussit. Aspice rem caram: bini hinc inde cingunt gloriae virginis aram: dux Joannes et filius ejus Christopforus quibus adsint gaudia trina! Dum licuit, tua dum viguit, o Joannes potestas; fraus latuit, pax in regno isto tui tempore firma fuit, regum atque honestas.“

Corvin nejével két gyermeket nemzett, Kristófot és Erzsébetet. De Kristófot, a hős család ezen utólsó sarjadékát, még csecsemő korában kiragadta a halál bánatos szülei karjaiból. Erzsébetet atyja halála után a Szapolyai család, hogy vele a szép birtokot magához ragadja, Szapolyai Györgynek jegyzette el. De nemsokára elhalt Erzsébet is. A javak egy részét ezután a király az özvegygyel kötött szerződés következtében elfoglalta s unokaöcscsének, György brandenburgi határgrófnak ajándékozta, ki a másik részt is megszerzendő, a szép özvegyet 1508-ban nőül vette. De a gyöngéd, kedélyes nő két év múlva elhervadt a kicsapongó, kéjvadászó férj oldalán, ki azután nemtelen szenvedélyeitől űzetve, a roppant birtokot is kevés idő alatt elpazarlotta. És ez lőn sorsa történetünk legdicsőbb hős családja örökségének!

VI.

ADALÉKOK

JÁNOS KIRÁLY

KÜLVISZONYAINAK TÖRTÉNELMÉHEZ.

MEGJELENT 1859-BEN A TÖRTÉNELMI ZSEBKÖNYVBEN.

Az érdekharcz Szapolyay János, szepesi gróf s erdélyi vajda és Ferdinánd ausztriai főherczeg között, miként tudatik, mindjárt a gyászos emlékű mohácsi ütközet után megkezdetett [1]).

[1]) Azon viszonyokról, melyekbe János király, hogy magát vetélytársa, I. Ferdinánd ellen királyi székében fentarthassa, a külfejedelmekkel, különösen a franczia és angol királyokkal, a pápával és Velenczével lépett, eddigelé oly kevés adat jutott napvilágra, hogy azokról némi általánosságoknál többet alig említhetett a magyar történelem. Tudatott hogy I. Ferencz franczia király folytonosan, VIII. Henrik angol király több ízben ellenséges viszonyban lévén V. Károly császárral, nem nézték közönyösen, miként gyarapodik a Habsburgok fejedelmi nemzetségének már is nagy hatalma, a szerencsétlen mohácsi ütközet után, még Magyarország koronájának is birtokával; tudatott, hogy e reájok nézve félelmessé vált hatalmat csökkenteni minden módon törekedtek. De annak felvilágosítására, hogy e czélból mily összeköttetésbe léptek János királylyal, — s viszont ez miképen igyekezett bennök királyságának támaszt keresni Ferdinánd ellen, — igen kevés adatot szolgáltattak okmány-gyüjteményeink. Sőt még azon viszonyok sincsenek némely jelentékenyebb részleteikben kellőleg földerítve, melyek János és Ferdinánd között elébb a csatatéren, utóbb, Károly császár közbeléptével, a diplomatia mezején kifejlettek.

E viszonyokra vonatkozó okmányok kétség kivül még bőségben rejlenek a külföld levéltáraiban. A bécsiből és párisiból egy némi ugyan már közölve van, amabból Buchholtz által (Geschichte Ferdinand I.), emebből Ribier (Lettres et Memoires d'État) és Charriére (Nogitiations de la France dans le Levant) által; de kell e levéltárakban lenni még több e nemű okmánynak is; kell továbbá ilyeknek lenni a római, velenczei, londoni és a spanyol simancasi levéltárakban is. És történelmünk ezen, több tekintetben érdekes korszaka csak akkor fog ezen oldalról is teljes világosságot nyerhetni, ha majd ama levéltárak Magyarországot illető okmányai is egybegyüjtetvén, történetiróink kezébe jutandnak.

De számos, e tárgyra vonatkozó okmány rejlett eddigelé a brüsseli országos levéltárban is. Hasznos szolgálatot véle k tenni történelmünknek, midőn addig is, míg maga ezen okmányok gyüjteménye napvilágot látand,

Szapolyay János egy nagy nemzeti párt választására s a szent korona birtokára támaszkodva, — Ferdinánd több rendű családi kötményekre, s nejének, Anna herczegasszonynak, a magyar királyi ház egyetlen élő sarjának örökségi jogaira hivatkozva, — mind a ketten törekedtek az ország birtokára. Szapolyay, kedvezőbb körűlmények közt, mint vetélytársa, magát már az 1526-ki november 11-kén megkoronáztatván, elébb beült ugyan a királyi székbe; de azért Ferdinánd koránt sem mondott le a maga igényeiről. Mik voltak légyen Ferdinánd érzelmei, nézetei és szándokai, midőn János megkoronáztatásáról értesűlt, nagynénjéhez, Margit főherczegasszonyhoz, Károly császárnak az alsóburgundi tartományokban helytartójához, intézett következő levelében fejezte ki:

Bécs, 1526. nov. 24.

„Asszonyom ..... hogy magyarországi ügyeimről kezdjem, már tudtára van Önnek, miképen a vajda, megátalkodva régi vágyaiban, minden tekintet nélkül az örökösödési jogra, melylyel én, nőm, s a mi osztrák házunk birunk, és a szerződésekre, melyek ez iránt tétettek, minden igazság s Magyarország törvényei és szokásai ellenére, nem várva sz. Katalin napját, mely holnap lesz s mely napon kell, az ország rendeinek megegyezte s rendelete szerint, az igazi és józan választásnak megtörténnie (mi, úgy hiszem, meg is történendik), bement azon városba, hol Magyarország királyait megkoronázni szokták; és ott némely püspökök és pártfelei által, kik alig voltak kellő számmal, mult sz. Márton napján, magát sietve megválasztatá és megkoronáztatá Magyarország királyának. Tekintve, hogy ez igazságtalan s méltánytalan dolog, bízom

történelmi elbeszélés alakjában közlöm ama tényeket, melyek ezen okmányokból az említett viszonyokra nézve kiderűlnek.

Azóta az említett okmányok már magok is megjelentek az Akademia által kiadott Monumenta Hist. Hung. I. kötetében.

istenben, hogy az neki nem leszen hasznára, bár mennyire fog is minden módon igyekezni, hogy azt megtarthassa. És már is, miként beszélik, kötött valami szerződést a törökkel, mit könnyen elhiszek; mert az ütközet és Magyarország boldogúlt királyának halála óta mind némely fogságba esett törökök vallomásaiból, mind egyébként is jól tudatik, hogy az említett vajda a törökkel, ennek már bemenetele előtt is egyetértésben volt. És ez elég nyilván és bizonyos dolog; mert midőn a török Magyarországra ment, az ő tartományán keresztűl haladott a nélkül, hogy egymásnak bármi kárt vagy kellemetlenséget tettek volna; s bár 15—20 ezer emberével az ütközetre megjelenhetett volna, sem ő, sem az övéi nem találtattak ott. És ha a török neki segedelmet ad, félni lehet, hogy a kereszténység még inkább meg fog károsíttatni, mint azelőtt. És e miatt, tekintve a nagy szegénységet, melyben vagyok, nagyon aggódom, miként segítsek az ügyön s védjem jogaimat; mert miután szűkölködésem mindenben gátol, minden reményem csak istenben van . . . Kérem önt, Asszonyom, jó nagynéném és anyám, legyen e nagy szükségemben némi segélyemre . . .“ [1])

Ferdinándnak ezen aggodalmaiban, melyek egyébiránt, a mennyiben Jánosnak a törökkel való összeköttetéseit illetik, miként tudjuk, álhírekből, s János ellenségeinek rágalmaiból eredtek, némi vigaszt hozott bátyának, V. Károly császárnak és spanyol királynak Granadából, november 30-kán kelt levele; melyben válaszolva Ferdinándnak Linczből, september 22-kén irt levelére kijelenti: „miképen elhatározott szándoka mindenek felett, s most inkább, mint valaha, megtenni a kereszténység javára mindent, mit tenni köteles, és e végre birodalmainak összes erejét egyesíteni.“ Biztatja öcscsét, miképen „rajta nem fog múlni, hogy mind avval meg legyen segítve, mi tehetsé-

[1]) A brüsseli országos levéltárban őrzött eredetiről.

gében áll, és oly módon, hogy annak, isten kegyelméből, sükere is legyen mind Ferdinándra, mind az egész kereszténységre nézve.“ [1])

Szapolyay János, midőn Ferdinánd testvérhuga, Mária özvegy királyné ellenmondásai s tiltakozásai daczára a szent koronát Székesfehérvárott Podmaniczky István nyitrai püspök által fejére tétette, egy perczig sem kételkedhetett, hogy annak állandó birtokáért kemény harczot kellend állania Ferdinánddal. Ő azonban egyedül a jog erejére akart támaszkodni, melyet az ország birtokára nézve a nemzet választásából s megkoronáztatásából származtatott; s elmulasztá a maga igényeit, annak idején, fegyvererővel biztosítani. Bár eleinte az ország nagy része pártján állott; bár vetélytársától fél évnél tovább nyugton hagyatott: készületeit mégis igen hanyagúl rendezte az elkerülhetetlen háborúra, s Frangepán Kristófnak, ki a megtámadtatást megelőzni óhajtá, tanácsát nem követte. Ő nem akart vért ontani; minek következménye lőn, hogy az övéinek vére ontatott. Ő meg akarta győzni a világot, hogy a háborút nem ő kezdi; minek következtében nem sokára országából is kiűzetett.

A helyett, hogy magát országában fegyverhatalom által biztosítaná, diplomatiai tárgyalások, a külfejedelmekhez küldött követségek, s ezeknek elismerése, barátsága és szövetsége által, békés úton kivánta magát megerősíteni királyi székében. E törekvés, kapcsolatban czélszerű fegyveres készületekkel, minden esetre hasznossá leendett; de ezek nélkül sükeretlennek kellett maradnia, bár a körülmények e tekintetben igen kedvezők voltak reá nézve.

I. Ferencz franczia király, a Habsburg fejedelmi háznak, mely akkoron Európának törvényt szabni törekedett, kérlel-

[1]) Ugyanonnan.

hetetlen ellensége, minden alkalmat megragadott, melylyel azt meggyöngíteni remélheté. E törekvéseiben eddigelé szerencsétlen, Károly császár által több ízben megveretett, s maga is foglyává esvén, szabadságát csak egy lealázó békekötés által nyerheté vissza, mely szerint fiait is túszul kellett adni a győzedelmes császár hatalmába. Ezeket megszabadítani, büszke ellenségén boszút állani, volt most minden vágya, minden gondolata a megalázott királynak. E viszályokban VII. Kelemen pápa a franczia király pártján állott; Velencze a pápa példáját követte. VIII. Henrik, angol király, mivel nejét, egy ausztriai főherczegasszonyt, magától eltaszította, a császárral szinte súlyos viszályba keveredett; ennek s fejedelmi házának ellenségeivel örömest szövetségbe lépett. Zsigmond lengyel király Szapolyay Borbálát birta volt nőül, s úgy látszék, sógorának pártjára álland.

A franczia király, mihelyt János trónra jutásáról értesült, örűlve a körűlmény fölött, hogy a Habsburg fejedelmi nemzetségnek benne egy új ellensége támadt, ki az eddig közönyös lengyel királyt is hihetőleg ellenségévé teendi, már az 1527-ki február 24-én utnak indítá János és Zsigmond királyokhoz a maga követét. E követ Rincon Antal, spanyol kapitány vala, ki Károly császártól némi sérelmek miatt Ferencz királyhoz pártolt, s azontúl a császár elleni háborúk felszításában, számos éveken keresztűl, egyike lőn Ferencz legtevékenyebb ügynökeinek, míg végre Lombardiában spanyol katonák gyilkai alatt találta halálát.

Rincon Román, Velenczén, Ragusán és Nándorfehérvárон keresztűl jutott János udvarába, s úgy látszik, a pápától és Velenczétől is nyert ehhez némi megbizást; a franczia királytól mind Jánoshoz, mind több előkelő magyar úrhoz hozott leveleket [1]); a királyhoz szóló ekként hangzik:

[1]) Egyebek közt Batthyányi Ferencz horvát bánhoz. Közli ezt Katona: 20, 40.

St. Germain 1527-ki febr. 24.

„Kedves testvérünk és rokonunk, Rincon Antal hivünket, kamarásunkat és tanácsunkat e levéllel küldjük méltóságos Uraságodhoz, hogy nevünkben nektek kijelentse, mily bánatba estünk azon nagy és gyászos vereség miatt, melylyel igaz hitünk ellensége, a török fejedelem, Magyarországot mind a nemességnek, mind pedig a mi reánk legfájdalmasabban hatott, magának a királynak, a mi testvérünk s rokonunknak elvesztével sújtotta. De ezen bánatunkban nem kevéssé vigasztal bennünket mind az, hogy téged, ki oly jeles, irántunk oly barátságos érzelmű férfiú vagy, királylyá választottnak hallánk; mind az, hogy ama népeket, melyek elébb súlyos belviszályok hullámai által hányattak, a ti igazgatástok és eszélyességtek által kibékítendőknek hiszszük; mind végre az, hogy bennetek azon ország oly fejedelmet nyert, ki a szomszédokat félelemben tartsa, a törökök dühét pedig visszaverje, minél bizonyára nem csak alattvalóitoknak, hanem az egész kereszténységnek is, melynek Magyarország mindig legerősebb bástyája volt, semmi hasznosabbat nem tehetnétek, akár a vallás védelmének, akár a közjólét és béke gyarapításának tekintetében; minélfogva illő, hogy a ti kormányrajutástok miatt az egész keresztény köztársaság örvendjen. Azonban lehetetlen nem aggódnunk, hallván, hogy mivel a szavazatok megoszolva vannak, megválasztatástok kétségbe vonatik s nektek bajok szereztetnek vetélytársatok által. Miért, azon jó akaratnál fogva, melylyel irántatok viseltetünk, intünk titeket: erélyes lélekkel védjétek jogaitokat, tekintetbe vévén, hogy a pápa, az angol király, a velenczei köztársaság és kivált mi a segélylyel nem késendünk, nehogy vetélytársatok, a császári rokonságra támaszkodva, miként már Csehországot elfoglalta,

úgy Magyarországnak is birtokába jusson, s annyira elbizakodjék, hogy másokat is sérteni merészeljen. Mind ezeket bővebben megérthetitek magától Rincontól, kinek mindenek fölött meghagytuk, hogy bennünket serényen tudósítson, mily állapotban vannak ügyeitek; az országnak mely része s mely fejedelmek támogatják azokat; melyek légyenek megerősített váraitok s hadi szereitek; mily fegyver- és pénzerőben bizhattok; továbbá, mily segedelmet kivántok mind tőlünk, mind azoktól, kikkel már szövetségben vagytok, hogy rajtatok kivánságunk szerint segíthessünk. Ha még nőtlen állapotban léteztek, s nősülni és valakit azok közől, kik velünk rokonságban vannak, elvenni kivánnátok, eleve is kijelentjük: hogy mind barátságtokat, mind rokonságtokat nagyra becsüljük. Kérünk azért, az említett Rinconnak mindenben, úgy mint önmagunk iránt tennétek, hitelt adjatok.“ [1])

A franczia királynak e megelőző barátságát igen nagy örömmel fogadta János király; zálogát látta ebben ama kivánsága teljesülésének, hogy benne szövetséges társat nyerjen. Mert, úgy látszik, még Rincon megérkezte előtt, s ennek jövetéről mit sem tudván [2]), a maga részéről 1527-ki april 26-án szinte követet küldött, egy védő s támadó szövetség-tervével, a franczia királyhoz. A követ Laszko [3]) Jeromos, a szövetség terve következő vala:

1. Hogy örökös barátság létezzék ő felségeik, Ferencz és János királyok s örököseik között.

2. A franczia király ellenségeit és barátait János is barátainak s ellenségeinek tekintendi.

---

[1]) A párisi könyvtár kézirat-gyüjteményének másolatáról. Kiadta Charriére is: Negotiations de la France dans le Levant 1, 155.

[2]) Ezt bizonyítja legalább az, hogy Laszkó Jeromos megbízó levelében (l. Charriérenél: 1, 156.) semmi említés sincs Rincon követségéről.

[3]) Így találtam e lengyel úr nevét egy saját kezével irt levelében.

3. Ő felségeik kötelesek legyenek egymást minden ellenségeik ellen tehetségök szerint segélyezni.

4. A magyar király azon esetre, ha magának fiörököse nem lenne, fiának s országai örökösének fogadja a franczia király fiainak egyikét, s azt országúl is megerősítteti.

5. Igéri János király, hogy Ferdinánd ellen mindaddig egész erejéből folytat háborút, míg Ferencz király fiai a császár hatalmából ki nem szabadúlnak.

6. A franczia király megegyezte nélkül János nem köt békét Ferdinánddal.

7. A magyar király a cseheknél és a birodalmi fejedelmeknél mindent elkövetend, mi Ferencznek javára, Ferdinándnak pedig és a császárnak romlására szolgálhat.

8. Mihelyt János a maga országában eléggé megerősödik, Olaszországba könnyű lovasságot küldend Ferencz segélyére.

9. Ezek fejében a magyar király viszont kívánja, hogy neki Ferencz a háború terheinek viselésére mind a jelenben, mind a jövőben pénzsegedelmet adjon.

10. Ha Ferencz a császárral békét köt, ebbe János is befoglaltassék oly módon, hogy országa birtokában nyugton megmaradjon.

11. Ha pedig őt e békébe foglalni nem lehetne, Ferencz köteles leend őt pénzzel titkon segíteni.

12. Mind ezekről a követ, utóbb János maga is hiteles okmányt adand a franczia király hozzá küldendő követének. Ferencz király a biztosító okmányt azonnal adja ki a magyar követnek [1]).

Mit végzett e szövetség tekintetében Laszkó Jeromos, bizonytalan. Ő ugyan később, egy beszélgetése alkalmával

[1]) Foedera inter Serenissimos DD. Franciscum regem Franciae Christianissimum et Johannem regem Hungariae. Anno 1526. (hibásan 1527 helyett). A párisi könyvtár másolatáról.

Konstantinápolyban, avval dicsekedett Gritti Alajosnak, hogy a franczia király hónaponként harmincz ezer koronást küld segélyül Jánosnak [1]); de ő sokkal több nyegleséget követett el különféle kiküldetéseiben, semhogy minden szavának, kivált miket oly körűlmények közt mondott, minőkben konstantinápolyi követségében létezett, hitelt adni lehetne.

És valóban, a később történtek oda mutatnak, hogy Ferencz király, mielőtt e szövetséget elfogadná, meg akarta légyen várni Rincon tudósítását, kit ezúttal nem csak Jánoshoz, hanem a lengyel királyhoz is küldött volt. Rinconnal e szövetség terve közöltetett ugyan [2]); de részint, mivel ilyesmire felhatalmazva nem volt, részint mivel megvárni akarta, mi eredménye leend azon közbenjárásnak, melyet ez időben a lengyel király Ferdinánd és János megbékéltetése iránt magára vállalt, ezúttal semmit sem végezett Jánossal. Budáról ő nemsokára Krakóba utazott, s onnan, ismét Magyarországon keresztűl [3]), csak az őszön tért vissza Franciaországba.

Ez alatt a háború már kitört volt Ferdinánd és János között. Ferdinánd 1527 nyarán fegyveres erővel jövén az országba, Budának minden ellentállás nélkül urává lőn; vezérét, Salm Miklós grófot, a Tokaj felé hátrált János űzésére küldé, maga pedig sz. Mihály napra országgyülést hirdetett.

„Asszonyom, — így ir maga Ferdinánd, hat nappal sz. Mihály után, Margit főherczegnőhöz, — istennek hála, elég jó hírek érkeztek seregemből, melyet a vajda űzésére küldtem ..... Gróf Salm, az öreg, kit az említett czélból négy

[1]) Lásd Katonánál: 20, 275.

[2]) A Statileo püspök által 1528-ban kötött szövetségben e szavak fordulnak elő: „quam pollicitationem dictus rex — Joannes — fecit Ringonio, oratori regis christianissimi ad eum misso.“

[3]) Rincon egy levele Montmorencyhez: De Cassovia 23. septb. 1527. Charriérenél.

ezer gyaloggal s két ezer lóval, tüzérséggel s egyéb szükségesekkel útnak indítottam, miután az egri püspökségbe érkezett, a várost és a várat minden nagyobb ellentállás nélkül megvette. De mivel a lakosság élelmi szereket, igérete szerint, nem szolgáltatott, fegyvereseim utjokat folytatták, míg nem fél mértföldnyire jutottak a vajdához, kinek tizenkét ezernyi serege vala. Látván őt gróf Salm, azt hivé, hogy általa megtámadtatik. Hadaim szükségéről gondoskodván, Mansfeld grófot élelmi szerekkel, s erősítvényül két száz lóval utána küldöttem; kik, istennek hála! a táborba veszély nélkül megérkeztek, bár az ellenség azt meggátolhatta volna. Fegyvereseim az ellenséggel többször csatároztak a nélkül, hogy az valamely nagyobb, az enyéim pedig bármi veszteséget szenvedtek volna. Valahányszor az ellenség a tábort éjente megtámadta, mindannyiszor oly ellentállásra talált, hogy süker nélkül kellett megfordúlnia. Mult szombaton, sept. 27-én reggel, mintegy két órával napkelte előtt fegyvereseimet az ellenség meglepni szándékozván, három vagy négy felől oly dühösen rohant a táborra, hogy, az ágyukat meghaladván, egészen a tábor közepén lévő térig nyomúlt előre, ártván az enyéimnek minden módon, a mint csak képes volt. De az én katonáim is azonnal összegyűltek s oly vitézül álltak ellen, hogy az ellenséget végre megfutamították, s a közel lévő folyamig [1]) űzték. És mivel itt hadaim kárt szenvedtek egy vár [2]) ágyuitól, melyben a vajda magát megerősítette: elhatározták azt rohammal megvenni. És midőn e végett a vár alá érkezének, annak egy tornyában, isten úgy akarván, tűz esett a lőporba, s a torony, s a kik azt őrzék, megégének. A vajda ezen esemény után tüstént a folyam hidjára indítá hadait, s

[1]) A Tiszát vagy a Bodrogot érti.

[2]) Tokaj vár.

mihelyt azok nagyobb részével átkelt, a hidat sietve lerontatá, úgy hogy a menekűlni akarók közől sokan a vizbe fúltak, mások megölettek. Hadaim oly vitézűl viselték magokat, hogy az ellenség részéről tűz, víz és fegyver által mintegy kétezren maradtak halva; magok pedig nem vesztettek többet hatvan embernél. Mind ezért isten dicsértessék és dicsőíttessék. Elnyerték az ellenség egész tüzérségét s körülbelűl háromszáz podgyászszal s élelmi szerekkel rakott társzekeret.“

„De, Asszonyom, bár mily nagy is vesztesége a vajdának, az ország birtokának tekintetében mégis nagyon sajnálatos, hogy maga megmenekűlt. Ő bizonyosan nem szűnik meg fondorkodni, mennyire csak teheti, hogy fegyverét ismét fölemelje; s bizonyosan mindent megteend, hogy magát megerősítvén, a mit még bir, megtarthassa. És mi több, gróf Frangepán Kristóf segedelmével, kinek mintegy tizenkét ezernyi hada van, s ki rosz szándékában megátalkodott, még sok bajt és kárt okozhat nekem; miért is a nyert győzedelem nem oly nagy dolog, mint hinni lehetne. És megfontolván, hogy a háború szerencséje változó és bizonytalan, még inkább, mint eddigelé, szükséges előrelátónak lennem és gondoskodnom; ez pedig lehetetlen nagy költség nélkül; mindazáltal dicsérem istent, hogy ügyeimet ennyire is elősegítette.“

„A gyülés, melyre a nemeseket s az ország rendeit összehívtam, mult vasárnap (sept. 28-kán) kezdődött. De jónak láttam azt, kérelmökre, még nyolcz napig elhalasztani; mivel miként elémbe terjesztették, többen rosz hangulatban lévén, eddigelé meg nem jelentek. De reménylem, hogy az említett vereség őket meggyógyította; és nem gondolnám, hogy még más gyógyszerre is volna szükségök. Már is megjelent itt tegnap az esztergami érsek, ki szinte beteg volt, több másokkal egyetemben, kik már szinte eljöttek. . . . . Kelt Budán 1527-iki october 4-én.“

„U. i. Asszonyom, miután e levél már zárva, a pósta pedig indulásra készen állott, bizonyos híreket vettem, melyek szerint gróf Kristóf (Frangepán), midőn egy várat ostromlani szándékozván, azt szemlére vette, a benlévők némi puskásokat küldének egy szorosba, hol ő átmenendő vala; és midőn ő azon keresztűlhaladt, mindnyájan rátüzeltek, és isten akaratjából őt úgy meglőttek, hogy tüstént meghalt. Ez, mi ugyanazon napon történt, melyen a fentebb elbeszélt vereség, nagy gyöngítésére leszen ott ellenségemnek; mert tekintve hatalmát, ő nem a legkisebbek közé tartozott. Istené legyen érte a dicsőség.“

Több csatavesztések és sikeretlen erőködések után, látván hogy hatalmasabb sereget nem képes Ferdinánd vezérei ellen összeállítani, János 1528 tavaszán Lengyelországba menekűlt, hol Tarnovszky Jánosnak Tarnow nevű várában vendégszeretettel fogadtatott. Nemsokára megérkezett oda Laszkó Jeromos is sikeresen végzett konstantinápolyi követségéből, hírűl hozván, hogy Szulejmán a következő évben nagy sereggel jövend Jánost országa birtokába visszahelyezni.

A török pártfogás mellett azonban a franczia szövetség sem vált fölöslegessé; sőt azt jelenleg még szükségesebbnek tekintette János király. Becsérzete által ösztönöztetvén, még a török hadjárat előtt visszatérni óhajtott az országba; s hogy ezt tehesse, pénzre volt szüksége, melyen némi sereget fogadhasson; a franczia szövetségnek pedig, miként már a mult évben terveztetett, pénzsegély volt legfőbb tárgya. E szövetség megkötése végett tehát most Statileo János erdélyi püspök küldetett Francziaországba [1]). Statileo, mielőtt Ferencz király biztosaival alkudozásba ereszkednék, úgy látszik, Angolországba

[1]) Hitlevele Ferencz királyhoz. Tarnow 1528 maj. 16. — Montmorency-hez ugyanazon napról. Charriére: 1, 162. 167.

is tett, — mi megbizatással, nem tudjuk, kirándulást [1]), és csak miután onnan Francziaországba visszatért, látott a szövetség megkötéséhez.

Ferencz király a maga főkancellárát Antal sensi kardinál-püspököt Fontainbleauban 1528-ki oktober 23-án kelt levelében hatalmazta fel a szerződésre. Az egyesség ugyanazon alapon, melyet már fentebb közlénk, öt nap alatt létre jött: a szövetség Párisban, oktober 28-kán megköttetett. Statileo királya nevében igérte, hogy ez Ferdinánd ellen mindaddig folytatja a háborút, míg Ferencz király fiai fogságukból ki nem szabadúlnak; hogy János a franczia király tudta s megegyezte nélkül békére nem lépend Ferdinánddal; hogy János azon esetre, ha fiörökös nélkül halna meg, Henrik orleansi herczeget nevezi s fogadtatja el az ország által is a maga örökösévé. A sensi kardinál viszont Ferencz nevében igéretet tőn, hogy ez a háború terheinek viselésére pénzsegélyt mind maga nyujtand, mind szövetségeseitől eszközlend ki János részére; az összeg, mely Ferencz által azonnal lefizetendő lészen, húsz ezer aranyban (viginti millia scutorum auri) határoztatott meg. A szövetséget Ferencz azonnal megerősítendi, mihelyt az a magyar király által meg lészen erősítve.

E szerződvény következtében Ferencz király a következő évi tavaszon Rincon Antalt ismét Magyarországba küldötte, részint hogy a kikötött pénzöszveget meghozza, részint hogy a szövetség megerősítését Jánostól átvegye, s vele némi titkosabb terveket közöljön [2]).

---

[1]) Rincon Londonból 1528-ki aug. 11-kén irja Montmorencyhez: „Cum me vene uno episcopo per imbassador de parte de Re de Ungaria.“ Charriére: 1, 161.

[2]) Datum Blesiis 23. Martii 1528. Charriérenél. Az évszám mint I. Ferencz kormányéveinek száma is mutatja, hibásan nyomatott le 1529 helyett. A pénzöszveg, melyet Rincon áthozott, ezen okmányban 40,000 frankra vagy toursi fontra tétetik.

Mire Rincon az országba érkezett, ennek ura már ismét János volt Szulejmán kegyelméből. A követ Buda alatti táborában találta a királyt, ki, miután az üzenetet s a küldött pénzt általvette, a szövetség okmányát september 1. napján erősítette meg [1]). Honi kútfőink szerint a szövetségbe VII. Kelemen pápa, a velenczei s florenczi köztársaságok is befoglaltattak volna. Bizonyosabb az, hogy János Szulejmán által september 14-én Buda várának birtokába visszahelyeztetvén, a szövetségi szerződvényt Verbőczy István kancellár által Budán, a sz. szűzanya templomában, mely német egyháznak neveztetett, ünnepélyesen kihirdettette [2]). Rincon utóbb hazatérvén, már útközben, Velenczéből jelentette, hogy „Magyarországban teljesen bevégezte, mire meg volt bízva.“ [3])

Ferencz király, kinek pénztárát a császárral minduntalan meggyűlt bajai otthon is eléggé igénybe vették, a pénzküldésben, mire magát a fentebbi szerződvényben kötelezte, ezentúl, mint látszik, fukar volt ugyan; és annak sem akadtunk nyomára, hogy szövetségeseinél eszközlött volna ki pénzsegélyt a háború terheinek viselésére, szövetségese számára: ő mindazáltal, ha tán nem is annyira a szövetségese iránti rokonszenvből, mint a császár ellen táplált engesztelhetlen gyűlöletből, más módon nem szűnt meg pártolni János király ügyét. A hadjáratok, melyeket Szulejmán utóbb nem kevésbbé a Habsburg fejedelmi ház gyöngítésére, mint János érdekében tett, jobbára Ferencz király ügyes diplomatiájának voltak eredményei; valamint később a békét is csak az ő közbenjárása következtében nyerte meg Ferdinánd a töröktől. Míg Ferencz a császárral

---

[1]) Charrière 1, 168.

[2]) Istvánffy: Lib. 9, 85 (1724-ki kölni kiadás); ő mindazáltal hibásan teszi a tényt 1527-re, Rincon első követségi járatára.

[3]) Rincon Montmorencyhez. Velencze 1529 (ó styl szerint) jan. 10. Charrière: 1, 171.

ellenséges viszonyban állott, hasztalan járatta Ferdinánd a maga követeit Konstantinápolyba: a válasz ott mindig akként hangzott, hogy békét a padisah csak ugy enged, ha Ferdinánd egész Magyarországról lemond János király javára.

Ferdinánd, a töröknek ellentállhatni magát gyöngének érezvén, az ország átengedése iránt 1530-ban valóban váltott is néhány levelet a császárral; nem mintha e lemondásra magában kedvet érzett volna, hanem, hogy császári testvérét figyelmeztesse, miképen ügyei oda jutottak, hogy már e kérdés fölött is kell gondolkodnia; s ezáltal őt reábirja, hogy Ferencz királylyal békét kötvén, erejét inkább a török ellen fordítsa. A segélyezést Károly császár, ki főbb hivatásának tartá, a birodalomban mindinkább terjedő vallási szakadás, mint a török ellen harczolnia, most is mind továbbra halogatta ugyan; de, miként előre látható vala, Ferdinándnak az országról való lemondását sem hagyta helyben. Már a gondolatra is fellázadt büszkesége, hogy egy nem rég szerzett koronát oly könnyeden elragadtatni engedjen fejedelmi házától.

„A dolog igen súlyos; — ugymond válaszában Ferdinándhoz, — jól és terjedelmesen meghallgattam a török levelét, melyet tőle az ön követei hoztak, s a választ, mely nekik szóval adatott: miképen egyátalában a vajdának akarja átadni Magyarországot; csak ugy lévén hajlandó önnel békét kötni, ha ön a birtokában lévő magyar várakat is átengedi. Megfontoltam mindazon okokat és tekinteteket, melyeket ön martius 17-én irt levelében egy s más részről előad az országról való lemondását illetőleg; és miképen ön azt nem látja megférhetőnek sem a becsülettel, sem a lelkiismerettel, sem a kereszténység és Németország javával, sem továbbá azon kötelességekkel, melyekkel ön a mi osztrák házunk, országaink, húgunk a királyné, saját neje és családja iránt tartozik; nem is tekintve azon egyéb helyrepótolhatlan károkat, melyek ebből

származhatnának. És bizonyára, a mondott okok és tekintetek igen fontosak és sürgetők; melyeket figyelembe vévén, távol van tőlem, önnek tanácsolnom, hogy lemondjon az országról, s kibocsássa kezeiből, mit azokban tart.

„De más részről tekintve a török nagy hatalmát s az ön szűkölködését, s ha a jövő nyáron megtámadtatnék, hadi készületeinek hiányosságát; tekintve azt is, hogy kevés vagy semmi reménye, más fejedelmektől segélyt nyerhetnie: alig tudok egyebet tanácsolni, minthogy ön, ha teheti, a török ingerlését kerűlve, a háborútól egy ideig tartózkodjék, hogy utóbb szent hitünknek ügyét jobban elláthassa. E végett igyekezzék ön minden lehető módon akár a lengyel király közbenjárása által, akár egyébként bármi feltételek alatt, kivéve egyedűl az országról való lemondást, fegyverszünetet kötni a vajdával; és ha e törekvéseinek nem volna is más eredménye, legalább igazolva lesz ön a világ előtt. Újabb követséget küldeni a törökhöz, úgy látszik, hasztalan dolog azon válasz után, melyet az ön követeinek adott; idő sem volna már erre, mert ha ő hadjáratát elhatározta, úgy sem fog többé elállni szándokától. Ha a török jöttéről szárnyaló hírek megújulnak, szükség hogy ön, miként már elébb irtam, minden lehetőt megtegyen, hogy az első lökést kitarthassa, mi végett gondja legyen önnek a határszélek megerősítésére, a végváraknak ágyúkkal, lő- s élelmi szerekkel ellátására, mi, nem kételkedem, önnek úgy is szívén fekszik. Szükség továbbá, hogy szorgalmazza a birodalom minap megajánlott védsegélyének gyors kiállítását; valamint egyébiránt is a német fejedelmeket, hogy önt e szükségében a kereszténység közös ellensége ellen támogassák. . . . . Jónak látnám azt is, hogy, miként ön irja, némely kapitányokkal egyességre lépjen, miszerint szükség idején az ön zászlói alá fegyvereseket állítsanak. Óvakodnia kell azonban, magát fölösleges költségekbe verni, s magánál

a veszélynél is nagyobb készületeket tenni. Óvatosnak kell lennie a készületek módjában is, nehogy általok az ellenség fölingereltessék, s magát fedni akarván, önmaga idézze fel a háborút. Gondoskodnia kell végre arról is, nehogy hitünk ellenségei azt higyék, mintha a hadi készületek ellenök tétetnének, mi még roszabb következményeket vonna maga után. .... Részemről, miként önnek szóval is kijelentettem, levélben is irtam, nem mulasztok el semmit, hogy önt a szükség és tehetségem szerint segíthessem. De e fölött ne várjon ön segélyt sem a franczia királytól, sem más fejedelmektől Németországon kivül; mert bizonyosan tudom, hogy azok azt nem fognak adni. És ha tán a pápa segítené is önt, ez sem lesz nagy dolog, bár hozzá intézett levelemben ezt különösen szívére kötöttem..... Kelt Gentben 1530-ki april 3-kán."

„Mióta ez iratott, — mondja még az utóiratban, — levelet vettem velenczei követemtől, melynek másából megértheti ön a törökről szóló újságokat. Ha ezek igazak, a vajdával is könnyebben léphet ön valamely egyességre. Szükség, hogy ön ezt gondosan kikémleltesse, nehogy fölösleges költségeket tegyen s fegyveresek gyűjtése által a törököt, vagy a lutheranusokat fölingerelje." [1])

Szulejmán 1530-ban csakugyan nem jött Magyarországba. Ferdinánd azonban, a császár tanácsa ellenére, nem csak újabban követeket (Lamberg Józsefet és Jurisich Miklóst) küldött a béke sürgetése végett Konstantinápolyba; hanem más részről hadjáratot is intézett János ellen, s Budát Roggendorf által megszállatta. Gritti Alajos, ki János segedelmére némi török hadat hozván, az ostrom sikerét meghiúsítá, egyszersmind tudatta a császárral, hogy miután Ferdinánd nem szűnik János királyt háborgatni, „a török oly hatalmas készületeket teszen mind

[1]) Brüsseli levéltár.

szárazon, mind tengeren, a háborúra, minők e korban még nem láttattak. Inti ennél fogva a császárt, előzze meg a kereszténység veszedelmét az által, hogy Magyarországot adassa át János királynak. Ő most visszatér a törökhöz, hírt vinni a látottakról, s ha őt a császár biztosítja, hogy szándékai János király iránt nem ellenségesek, igyekezni fog a szultánt megengesztelni.“ [1])

Azonban Jánosnak is mind terhesebbé kezdett válni a török pártfogása, ki mint barát is rémítő pusztítást tett az országban, s ki miatt tőle párthívei is mindinkább elidegenedtek. Érzékenyen vette azt is, hogy a pápa őt, mint a kereszténység ellenségével szövetkezőt, Ferdinánd sürgetéseire egyházi átokkal sujtotta. De tán mindenek fölött leginkább sértette őt a kormányzóvá kinevezett Gritti felfuvalkodott kevélysége, ki nem csak főbb párthíveit, hanem őt magát is több ízben megsértette gőgös, magát a pártfogóra játszó viselete által. Sőt nem ok nélkül tartott még attól is, hogy a nagyravágyó ember, bízván a török kegyében, végre még az ország birtokára is kiterjeszti féktelen vágyait. Ő 1530-ban, míg az országban mulatott, semmit sem mulasztott el, hogy magának itt pártot szerezzen. És valóban akadtak is oly önző, elveteműlt urak és nemesek, kik ajándékai s még nagyobb igéretei által megnyeretve, hozzá csatlakoztak. Azon gyülések egyikén, melyek 1531 folytában a Dunán túli részeken tartattak, oly párt is merűlt fel, mely az országra nézve leghasznosabbnak állítá, Grittit választani meg királylyá, ki a török kegyét oly nagy mértékben birja [2]).

Ezek lehettek az okok, melyek Jánost arra birták, hogy a császárnál és Ferdinándnál lépéseket tegyen a viszályok

---

[1]) Buda 1530. deczember 23. Brüsseli levéltár.

[2]) Egy tudósítás a Zákonyban tartott gyülésről Ferdinándhoz, melyet ez a császárral közöl Innsbruckból 1531. deczember 1-jén kelt levelében. Brüsseli levéltár.

kiegyenlítésére. Szulejmán megegyeztével 1531 tavaszán mindenek előtt fegyverszünetet kötött, mely a következő évi májusig tartana. Majd az állandó békéről is alkudoztak a két fél biztosai; mi azonban, mivel János követei Ferdinánddal, ezéi Jánossal akartak az országról lemondatni, eredményre nem vezetett. Ferdinánd utóbb a passaui birodalmi gyülésre várt császár közbenjárása által akart a dolgon segíteni, s kivánta, küldene oda János is követeket. Ez a kisérlettől nem volt ugyan idegen, s utlevelet is kért követei számára; de inkább óhajtá a lengyel király közbenjárását, ki neki azt javasolta, hogy 1532 elején Krakóban tartassék egy összejövetel, melyen a békeügy a pápa, a császár, a franczia és angol királyok s a német birodalmi rendek követei előtt tárgyaltassék a két fél biztosai által. Ferdinándnak ez iránti megegyeztét kieszközleni, s az említett fejedelmeket is reávenni, hogy Krakóba követeket küldjenek, János ismét Laszkó Jeromost választá követévé.

Laszkó 1531-ki november elején érkezett Ferdinándhoz, ki ekkoron Innsbruckban tartotta udvarát. November 13-kán kihallgattatást nyervén, előadá, mennyire óhajtja ura és fejedelme a békét, s helyreállítani a barátságos viszonyt a római királylyal; kijelenté, hogy a békeügy előmozdítása végett meg volna bízva, a császárt fölkeresni s megkérni, vetne véget a káros viszályoknak. Elmondá azt is, hogy küldetése van egyszersmind a pápához, a franczia és angol királyokhoz, ezeket is reábirni, hogy a békeügyet a császárral s vele együtt előmozdítsák. János király, úgymond, ki Speierbe követeket küldeni szándékozik, kész azokat, ha a császárnak úgy tetszik, egyenesen udvarába utasítani mind a mellett is, hogy a török gyanújának elkerűlése végett óvatosan szükség ez ügyet tárgyalni. Az alkudozást magát legalkalmasabban a lengyel király közbejöttével lehetne megkezdeni; mert a szultán rég tudja,

hogy e király a béke létrehozásán dolgozik, vele ez iránt több levelet is váltott, s azt nem ellenzi. Végre kérte Ferdinándot, lenne ő is hajlandó a békére, miként hajlandó arra az ő fejedelme; és minthogy a fegyverszünet ideje nem sokára letelik, egyezzék meg, hogy a béke a lengyel király közbejöttével mennél előbb tárgyaltassék. Mind ezek után pedig útlevelet kért a császárhoz [1]).

Ferdinánd azonban gyanú érzelmével fogadta Laszkó úr küldetését. Azt hivén, hogy ő nem mást akar, mint kikémleni az ő és császári bátyja szándokait, átvinni leveleit az említett fejedelmekhez s látni, miként állnak az ügyek a birodalomban: egyátalában nem akart neki útlevelet adni [2]). Előterjesztésére tehát következő választ adatott neki ministere által: a követ urának, ki maga legjobban ismeri Ferdinánd király jogait a magyar koronára, rég kellett volna kivánnia a békességet a helyett, hogy a törököt az országra hozza s azt általa pusztíttassa. Minthogy azonban ura magát a békére hajlandónak mondja, a király sem idegen attól, hogy az alkudozás a császár közbenjárásával megkezdessék. Hajlandó erre maga a császár is; minek következtében ura követeinek részére már el is küldte az útlevelet. Épen azért szükségtelen, hogy Laszkó úr személyesen keresse föl a császárt; hanem tegye irásba, mit szóval előadott, s mind azt, mit a császárnak mondani akar; levelét ő felsége, a római király, az ügy gyorsítása végett, rögtön sebes póstával átküldi a császárhoz. Mi a követ szándékát illeti, miszerint más fejedelmeket is meglátogatni akar: ő felsége, bízván ügye igazságában, nem félne ugyan azt bárkinek itéletére bízni; de miután a közbenjárásra a

[1]) Laszkó levele Ferdinándhoz; és „Summarium et effectus eorum, quae inter suam Reg. Matem et D. Hieronymum Laszkó nunc in Innsbruck acta sunt.“ Brüsseli levéltár.

[2]) Ferdinánd levele a császárhoz. Innsbruck. 1531. nov. 19. Brüss. levélt.

császár van megkérve, s ezt ő el is fogadta: tőle függ, egyedűl akar-e eljárni ez ügyben, vagy társúl kérni maga mellé az említett fejedelmek valamelyikét. Ennek elhatározása tehát a császártól várandó; miért szükségtelen hogy Laszkó ama fejedelmek udvarába menjen.

Laszkó e válaszból látván, mily nagy Ferdinánd bizalmatlansága János iránt, azon volt, hogy őt ennek őszinte békehajlamáról meggyőzze. „Ő, ugymond, nem akarja sem egyik sem másik fél jogait vitatni; mert az ő megbizatása egyedűl arra czéloz, hogy a tüzet oltsa, a kibékűlést elősegítse; mit nem vonakodik az által is bebizonyítani, hogy, ő felsége kivánata szerint, a szóval elmondottakat irásba foglalja, bár az urának nem kevés bajt okozhatna, ha azon irat valamikép eltévedvén, a török kezébe kerűlne. Egyébiránt veszteglése a római király udvarában, míg a császár válasza megérkezik, a békeügy előmozdítására egyátalában nem szolgálhat. Sőt mind neki, mind urának úgy látszik, hogy az előnyére válik ő felségének, ha ő most ura nevében a császárhoz megyen; ez Ferdinánd méltóságához inkább illik, mint ha csak levele küldetik a császárhoz.“

De Ferdinánd egyátalában nem akarta Laszkót a császárhoz s az említett fejedelmekhez bocsátani; s okául ennek azt adatta november 14-én kelt válaszában, hogy ezen eljárást irat által, maga a császár hagyta meg neki, kinek akaratával nem ellenkezhetik. Egyébiránt a császár válasza sokkal elébb is meg fog érkezni, mint Laszkó úr az útat maga megtehetné; már pedig azon kell lenni, hogy az egyesség mennél elébb megtörténjék. Hogy Laszkó úr levele egyenesen a császár kezébe jutand, azért jót áll ő felsége; sőt ha egynémiről, külön akarná a császárt értesítni, irja meg azt is más levélben, mely becsületesen és gyorsan fog átküldetni a császárhoz.

A következő napon Laszkó újabban személyes kihallgattatást kért Ferdinándtól, mely a pápai követ és a salzburgi érsek jelenlétében történnék meg. Kérelme teljesíttetett; és ő a király elébe járúlván, miután urának őszinte békekivánatát még bővebben fejtegette, mondá, hogy a török részéről támadható veszélyek miatt az egyességnek mennél gyorsabban meg kellene történnie. Ezért küldetett ő a császárhoz, előkészíteni és siettetni a tárgyalások megkezdését; e végett kapott megbizást a többi fejedelmekhez is. Ő tulajdonképen nem is ő felsége, a római király udvarába, hanem egyenesen a császárhoz küldetett; ide csak utközben tért be, tisztelkedni nála s hajlandóbbá tenni őt is a békekötésre. Miket a császárnál s a többi fejedelmeknél végeznie kell, az egyedűl a béke megkötésének gyorsítására vonatkozik, s levelezés által el nem végezhető. Ne higye tehát ő felsége, mintha fondorkodni szándékoznék; hiszen a császár, kihez menni akar, testvére, kitől mindenről fog értesíttetni. Kéri tehát újabban is a királyt, bocsássa őt a császárhoz s a többi fejedelmekhez, hova utasítva van; ha pedig erre egyátalában nem hajlanék, ne tartóztassa tovább udvarában, hol ezentúl a béke ügyében mit sem tehet; hanem engedje őt haza utazni, hol urának küldetése sükeréről számolnia kellend.

Ferdinánd e nyilatkozatra más nap azon választ küldé Laszkóhoz, hogy egyátalában nem olyféle gyanú, mintha őt a császárnál és a többi fejedelmeknél a maga kárára fondorkodni vélné, hanem egyedűl a császár akarata, melyet ez a Laszkó úrhoz intézett levelében is világosan kifejezett, határozza őt arra, hogy előbbi válaszánál megmaradjon. A fölött, hogy híven el fognak-e küldetni levelei a császárhoz, a követ úr ne aggódjék; ez iránt ő felsége újabban is szavát adja; s kéri Laszkó urat, ne ellenkezzék tovább az ő akaratával, ki csak a császár parancsa szerint cselekszik, midőn kivánja,

hogy itt, Innsbruckban várja meg annak válaszát. Hogy pedig a követ úr meggyőződjék, miképen levelei híven és gyorsan elküldetnek a császárhoz, nem ellenzi ő felsége, hogy futára mellé ő is rendeljen egyet szolgái közől [1]).

Ferdinánd abban, hogy Laszkót az udvarában való várakozásra utasítá, valóban a császár akarata szerint cselekedett; s ez deczember 6-án Tournayból (Belgiumban) kelt válaszában teljesen helyeselte az irányában követett eljárást. Ferdinánd tekintetéből ő annál kevésbbé óhajtott Laszkóval személyes tárgyalásba ereszkedni, minthogy ez, mint Ferdinándtól tudá, a dolog lényegére nézve felhatalmazása nem lévén, a békeügyet tulajdonképen elő sem mozdíthatá; egyébiránt pedig őt „alattomos, fondorkodó, titkot őrzeni nem tudó, változékony embernek" tartotta. Tanácslá ennélfogva Ferdinándnak, igyekezzék őt mindaddig udvarában letartóztatni, míg maga is Németországba érkezik. A lengyel király közbenjárását anélkül, hogy iránta bizalmatlanságot árúlna el, azon indokolással mellőzze, hogy e közbenjárás az ügyet még inkább késleltetné; melylyel pedig már azért is minden módon kell sietni, mivel a fegyverszünet vége felé közelg. Inti is ennél fogva Ferdinándot, hogy János követeinek jövetelét minden alkalmas módon szorgalmazza, s egyebeket se mulaszszon el végrehajtani, mik az alkudozás sükerét biztosíthatják. A maga részéről helyesli Ferdinánd választását, mely szerint Frigyes rajnai választó-fejedelmet és a speieri püspököt kivánja az alkudozásra felhatalmaztatni, kiknek számára azonnal el is küldé a felhatalmazást, javasolván Ferdinándnak, hogy mutassa meg azt Laszkónak is, miből meggyőződhetik, hogy részökről az ügyet minden módon gyorsítani ügyekeznek.

[1]) Laszkó VII. Kelemen pápához Innsbruckból decz. 10-kén irt levelében is panaszkodik, hogy őt Ferdinánd nem ereszti ő szentségéhez. Mélanges historiques I. 49.

A békealkudozásnak e szerint, miután a krakói összejövetelt Laszkónak kieszközölni nem sikerült, a birodalmi rendek gyülése alkalmával, 1532-ki Vizkereszt napján, Passauban kell vala kezdődnie. A császár e végett, még mielőtt Laszkó Innsbruckban megérkezett, elküldé az útlevelet János követeinek számára.

Laszkó azonban látván, hogy czélját nem érheti, megunta Innsbruckban a meddő várakozást; s be sem várván a császár válaszát, magán dolgainak ürügye alatt engedelmet kért Augsburgba távozhatni. Mivel a birodalmi rendek megbizottainak egy része ott épen előleges tanácskozmányokat tartott, Ferdinánd nem szívesen hallá Laszkó e szándékát; minthogy azonban az engedelmet tőle illően meg nem tagadhatta, őt elbocsátá ugyan, de titkon egy nemest rendelt mellé útitársúl, ki őt szemmel tartaná, valljon fog-e, s mi ügyben értekezni a rendek megbizottaival? [1])

De ezen felügyelet, ha tán alkalmatlan volt is neki, nem gátolta Laszkót diplomatiai működéseiben. Maga most nem mehetvén, Corsinus Endrét, egy florenczíai nemest, ki néhány hónappal előbb lépett János szolgálatába, s Laszkó mellé rendeltetett, küldé Francziaországba János király azon levelével, melyet, ha Ferdinándtól nem gátoltatik, maga vala átadandó a franczia királynak.

Corsinus, Laszkó unokájával és egy dán nemessel utazott Augsburgból Francziaországba; kik azután ott is maradtak Ferencz szolgálatában. „Azokra, miket neki Laszkó részéről előadott, a franczia király — u. m. maga Corsinus — csak e rövid választ adá: „a rómaiak királya nem akarja, hogy én magamat az ügybe keverjem; de én sem akarom s nem is tehetem azt, hanem ha megkéretném. Szerettem volna

[1]) Ferdinánd levele a császárhoz Innsbruck. 1531. deczemb. 10. Brüss. lvt.

látni Laszkó urat; te pedig kövesd udvaromat, míg nem elbocsáttatol.“ [1])

Maga Laszkó Augsburgból Pozsonyba sietett; és csak ott vette deczember 29-én a császár válaszát, melyben ez őt oda utasítá, hogy reá Ferdinánd udvarában várakozzék; egyébiránt pedig hajlamáról biztosítá, a békeügy mennél előbbi sükerítése iránt. Laszkó még az nap válaszolt a császárnak, sajnálkozását fejezvén ki, hogy másfél holnapig hasztalan kellett várakoznia Innsbruckban, s a császárhoz utaznia nem engedtetett; „pedig, ugymond, olyanokat vala közlendő, mik reánézve kedvesek, s a békeügy előmozdítására hasznosak lehetének. De mivel hozzá utaznia nem engedtetett, s válasza is késett: kénytelen lőn némi sürgetős ügyek miatt elutazni, lelkének, isten látja, nagy fájdalmára; mert attól tart, hogy e fontos és szükséges békeügyet maga a végzet is ellenzi, s napról napra nagyobb veszély fenyegeti.“ [2])

János király azonban egyátalában szükségesnek tartá, hogy a békealkuban barátja és sógora, a lengyel király is részt vegyen. Ő ugyan legszivesebben látta volna, hogy a béke ügye Európa minden fejedelmeinek congressusán tárgyaltassék, s azon kérdés: ki birja Magyarországot? e fejedelmek szavazata által döntessék el, nem kételkedvén, hogy a Habsburg fejedelmi ház nyilvános és titkos elleneinek szótöbbsége az ő részére hajóland. De miután a császár és Ferdinánd, ezt szinte tudva, ily congressust ellenzettek: János legalább a lengyel király részvétével kivánta támogattatni a maga ügyét, a nélkül saját követeit sem lévén hajlandó Passauba útnak ereszteni. A császár erről értesülvén, végre megegyezett János kivánatában, s a lengyel királyt is felszólitá,

[1]) Corsinus Endre vallomásai 1535-kei fogságában. Brüss. levélt.

[2]) Laszkó levele a császárhoz. Pozsony 1531. deczemb. 29. Brüss. levt.

hogy küldje oda követeit. Zsigmond azonban csak az alkudozás megkezdésére kitüzött határnap után vette a császár levelét; s bár a felszólítást örömmel fogadta, követeit mindazáltal csak azon esetre igérte Passauba küldeni, ha előbb értesül, hogy oda János is elküldi a magáéit [1]).

Ez okon kivül kétségentúl még annak is volt befolyása a békealku elhalasztására, hogy mind János, mind Ferdinánd meg akarta előbb várni az ország rendei által az 1532-ki újév-napra Kenesére kihirdetett gyülés eredményét. A rendek ugyanis, megunván a két király közti hosszú viszályt, magok akarták elhatározni, ki legyen a király? Ferdinánd e gyülést oly fontosnak látta, hogy már novemberben kérte légyen a császárt [2]) és a pápát, küldenének azon gyülésre a magok nevében is alkalmas, a latin nyelvet jól értő követeket. A pápa e végett Pimpinella Antal válesi püspököt s házi praelatusát nevezte ki követül; ki azonban, a körülmények változván, nem jött az országba. A császár Rothenfelsi Montfort Farkas grófot küldé Ferdinándhoz, hogy utasitással ettől is ellátva jelenjen meg Kenesén.

Montfort küldetését a Kenesén egybegyült rendek igen kedvesen fogadták; minthogy azonban kellő számmal nem valának: sz. György napjára egy újabb gyülést hirdettek Berenhidára, melyen megjelenni mindenki köteleztetett. Montforttal a pécsi prépost által léptek a rendek érintkezésbe, kéretvén általa a császárt egyebek közt arra is, hogy Berenhidára ismét küldene követet [3]).

E késlekedések közt egy újabb, minden másnál súlyosabb nehézség fejlett ki, mely miatt a passaui alkudozás végképen elmaradt. A fegyverszünet, melyet János a szultán

[1]) Zsigmond a császárhoz. Krakó 1532. jan. 30. U. o.

[2]) Ferdinánd a császárhoz. Innsbruck 1531. nov. 29. U. o.

[3]) Tudósítás Montfort eljárásáról. U. o.

megegyeztéből a múlt évben Ferdinánddal kötött, május első napjaiban már letelendő vala; megújításához pedig nem lehetett remény. E fegyverszünetben a szultán csak azért egyezett volt meg, hogy Ferdinándnak időt engedjen, mely alatt az országot békés uton adja át Jánosnak. Minthogy pedig erre, mint látnók, sem Károly sem Ferdinánd nem volt hajlandó: Szulejmán ez évre hadjáratot készített Németország ellen.

E hadjárat magának Jánosnak sem volt kedve szerint, ki örömest megkimélte volna az országot azon károk és pusztításoktól, melyeket a keresztűlhaladó török sereg abban teendő vala. Ennélfogva Gritti Alajost még a múlt őszön Konstantinápolyba küldé, hogy Ibrahim nagyvezér közbenjárásával Szulejmánt e hadjáratáról lebeszélni ügyekezzék; mert reményli, hogy ellenségei a békét ennek következtében valahára elfogadják. Szulejmán ebben nem ellenkezett; az év vége felé megiratá Jánosnak, hogy kész ugyan kérelmére hajólni, csakhogy azután ellenségei is szűnjenek meg tétovázni [1]).

Hihetőleg e válasz reményében küldé János már Laszkó Jeromost is az őszön Ferdinándhoz, s a többi fejedelmekhez. Minthogy azonban ennek követségi járata, miként látók, sükeretlen maradt: János a török levelét vévén, a pápa által kivánt még egy kisérletet tenni, mielőtt Szulejmán a hadjáratra megindúlna. E végett 1532 első napjaiban Verancsics Antal budai prépostot indítá Rómába [2]).

Verancsics február 1-jén érkezett Rómába; s a pápa már két nap múlva, éjjeli két órakor [3]) magához hivatta őt, hogy küldetése tárgyát meghallgassa. A kihallgattatásnál

[1]) Verancsics, Corsinus Endréhez. Róma 1532-ki febr. 20. Párisi levélt.

[2]) De Bail Lázár, a franczia királynak velenczei követe már jan. 26-ról jelenti Dinteville auxerrei püspök s ugyanazon király római követének Verancsics jövetelét. Charrière: 1, 184.

[3]) Olasz szokás szerint napszállattól kezdve számíták az éji órákat.

Medicis bíbornok, nagyságos Casali György lovag s angol követ és Marsupinus Ferencz, kamarás, volt jelen. A követ előadá, „miképen János király ő felsége a békét ellenfelével mind a magán mind a közjó tekintetéből forrón óhajtja, s azt eddigelé a franczia, angol, lengyel és dán királyok s más keresztény fejedelmek által több évek óta sürgeti; nem mintha reményét vesztette volna, ha ellenfelének módja szerint fegyverrel élni akarna, az egész országnak birtokába jutnia; hanem hogy békés úton nyerné vissza a mi az övé; s a kereszténység előtt is bizonyságát adná, miképen ő ennek érdekeit minden módon igyekezik előmozdítani. Most tehát, látván ő felsége, hogy eddigelé hasztalan munkálkodott, s ellenei az ő tűrelme és szerénysége következtében, melylyel iránták viselkedik, még kevélyebbé s megrögzöttebbé levének; s e miatt a török is mind Olaszország, mind Ausztria ellen iszonyú erővel készül intézni hadjáratot, mely a kereszténységet végveszélylyel fenyegeti; tudván ő felsége s tekintvén azt is, hogy mindez az ő védelme s ellenségeinek megrontása végett történik: nem tűrheté tovább, hogy a kereszténység, melyet ő mindig buzgón védelmezett, miatta s ellenségeinek megátalkodása miatt kárt szenvedjen. Ez okból követet küldött ő felsége a török császárhoz, hogy őt Ibrahim basa, és a maga kincstartója Gritti Lajos közbenjártával megengesztelné s arra birná, hogy hagyjon föl hadjáratával, melyet a keresztények ellen készít; mert reményli ő felsége, hogy ellenségei a békét ennek következtében végre elfogadják. Ő felsége épen az ő — Verancsics — elutazása idejében vett levelet a török császártól, melyben ez neki megigérte, hogy kész hajólni kérelmére, ha ellenségei a békét gyorsan elfogadják; biztosítván őt egyszersmind arról is, hogy mindazon keresztény fejedelmeket, kik ő felségének barátjai, ő is jó barátjainak fogadja, s az ő kedvéért s közbenjárására kész békét kötni mindenkivel.“

„Mindezeknél fogva kérte a követ ő szentségét, hogy mint a kereszténység feje, atyja s főpásztora, lépjen közbe a maga tekintélyével Károly császárnál, öcscsénél Ferdinánd királynál, s a többi német fejedelmeknél, hogy ezek, tekintetbe vévén a kereszténység meggyöngűlt, megszakadozott állapotát, ... ne átalkodjanak meg tovább vágyaikban; hanem fogadják el az ő felsége által nekik annyiszor ajánlott, most pedig szinte elejökbe vitt békét. Ő felsége már öt év óta minden módon s úton, kérelmekkel is igyekezett elleneit a kereszténységnek oly igen szükséges békére hajlandóvá tenni; és ha ők ezt most sem akarnák elfogadni: ne tulajdonítsák ő felségének, ha őket és a kereszténységet baj éri, mert ő felsége isten és emberek előtt ki lesz mentve; s azontúl a maga és országa igazságos védelmére mindent elkövetend, s nem fogja tűrni, hogy tovább is kijátszassék.“ Mondjon tehát a békeügyben maga ő szentsége ítéletet: János király kész azt egészen az ő elhatározása alá bocsátani [1]).

Verancsics törekvéseit De Dinteville Ferencz, auxerrei püspök s a franczia királynak Rómában székelő követe is igyekezett elősegíteni, több ízben előterjesztvén a pápának, fogadná el a bíróságot a két király között. De a pápát erre nem találta hajlandónak. Ő szentsége azt válaszolá a püspöknek: „hogy ez oly játék lévén, melybe Ferdinánd belé ereszkedni nem akar, a két fél megegyezte nélkül abban ő sem bíráskodhatik. Egyébiránt követet sem küldhet Jánoshoz, ki egyházi átokkal volna sújtva.“ .... „A mentség azonban, mondja a püspök, nem helyes, mert miként neki a pápa más izben maga is megvallotta, János király, miután excommunicáltatott volna, négy nap múlva ismét feloldoztatott.“ [2])

[1]) Verancsics idézett levele Corsinus Endréhez; és Dinteville, auxerrei püspök Montmorencyhez. Róma 1532. febr. 22. Charriérenél: 1, 194.

[2]) Dinteville püspök Montmorencyhez. Róma 1532. febr. 17. Charr. 1, 193.

Verancsics, mialatt a válaszra várakozott, azt vélte észrevenni, hogy nemcsak a bíbornokok közől, kiket meglátogatott, s kik előtt hasonló módon beszélt, többen jó indulattal viselkednek János király iránt; hanem maga a pápa is „őszintén kegyeli őt, s mindent kíván, mi neki hasznára szolgálhat. De, úgy látja, hogy ő is többet óhajt, mint a mennyit tenni képes, mert számos bíbornok ellenkezik.“ [1])

De bármiben volt is a dolog a pápa hajlamainak őszinteségével: ő a bíráskodást magától, mennyire lehetett, jó módjával elhárítani igyekezett. És miután e tárgyban a kardinálokkal s a császár embereivel tanácskozott, február 22-én a következő válaszszal ereszté vissza Verancsicsot: miután a békeügyben a császár közbenjárása már fölkéretett; az alkudozás azonban e közbenjárás mellett még meg sem kísértetett: János király küldjön fölhatalmazott biztosokat Regensburgba a császárhoz; a siker biztosítása végett ő szentsége is küldend oda követet. Ha a békeügy ott sem sikerül: ő szentsége kész abban atyai ítéletét kimondani; erre mindazáltal szükség, hogy az ügy mind a két fél által bírósága elébe hozassék; mit a császár és Ferdinánd részéről is kieszközölni a regensburgi követeknek leend feladata [2]).

A pápa e tanácsára János Laszkó Jeromost azonnal Regensburgba utasítá. Küldött-e, és kit a pápa maga is, igérete szerint, bizonytalan. Csak azt tudjuk, hogy ott a béke ügye valóban tárgyaltatott. Laszkó mindenek előtt, hogy Ferdinándot az országról való lemondásra hajlandóbbá tegye, abban működött a birodalmi rendeknél, hogy Ferdinándnak hadi segélyt ne adjanak. A császár azonban, hitelesen értesülvén Velencze útján, hogy a török mindjárt a tavasz nyil-

[1]) Verancsics id. lev. Corsinus Endréhez, február 20.

[2]) Dinteville Montmorencyhez. Róma 1532. február 22., i. h. 194.

távál megindúlni szándékozik, minden igyekezetét oda fordította, hogy a birodalmi rendek, legalább Németország védelmére, mennél bőségesebb segélyt nyújtsanak.

János erről Laszkó által értesűlvén, a fegyverszünet leteltével a háborút tényleg megkezdette, s míg maga Lippán sereget gyűjtött, más hadaival Visegrádot vétette ostrom alá. A spanyol őrség az alsó várból már a Salomon tornyába, s a fellegvárba kényteleníttetett vonúlni, midőn Bakics Pál segélyére sietvén, a várat az ostrom alól fölmentette [1]).

E villongások mellett azonban a béke terveivel sem hagytak föl a felek. A császár három évig tartó fegyverszünetet kivánt volna Jánostól, úgy hogy abba a török is belé foglaltassék. Az aquileai patriarcha, ki nem rég tért vissza Konstantinápolyból, véleménye iránt megkérdeztetvén, azt mondá, hogy a császár azt nemcsak három, hanem több évre is megnyerheti a töröktől, ha Magyarország egészen átengedtetik János királynak [2]). Laszkó a maga részéről a salzburgi, bambergi, speieri s augsburgi püspökökhöz, Vilmos, Lajos és Henrik bajor herczegekhez, György szász, és Henrik braunschweigi fejedelmekhez intézett levelei által oda működött, hogy miután a passaui alkudozás létre nem jöhetett, a lengyel király közbenjártával igyekezzenek békét szerezni Ferdinánd és János között [3]).

A birodalmi rendek tettek is eziránt előterjesztést a császárnál, kérvén őt, hogy mindenek előtt újabb fegyverszünet kieszközlése végett tenne lépéseket. A császár oly értelemben válaszolt, hogy maga is hajlandó e végett követet küldeni a lengyel királyhoz. A rendek mindazáltal azon véleményben

---

[1]) Egy névtelen levele Frigyes rajnai vál. fejedelemhez. Pozsony 1532. május 23. Brüsseli levéltár.

[2]) Avis reçu de Ratisbonne du 7. may. 1532. Charriére: 1, 202.

[3]) A birodalmi rendek fölirata a császárhoz. Brüsseli levéltár.

voltak, hogy miután a császár méltóságához illő követség küldése több időbe kerül, mint a mennyit a körülmények engednek: az ügy gyorsítása végett, ugyanazt, mit a követre volna bizandó, csak levél által tudassa a lengyel királylyal [1]).

E közben egy nemes apród levelet hozott Minkwitz Miklóstól, János megbizottától, a birodalmi rendekhez, melyben Minkwitz, — ki a birodalomból száműzetve volt, — magának János királynak egy levelét küldé hozzájok, kérvén őket, adnának neki útlevelet, hogy személyesen is megjelenhessen Regensburgban [2]). A rendeknél hosszas vita keletkezett, vajjon felnyitandó s olvasandó volna-e János levele, melyet egy birodalmi „Acht" alatt lévő személy nyújt be nekik? Laszkónak végre az egyes fejedelmek s rendeknél tett lépései által sikerült kieszközölnie, hogy a levél felolvastassék; de Minkwitztől az útlevél megtagadtatott [3]).

János leveléből megértvén a rendek, miképen ő a békét őszintén kívánja, újabban is kérték a császárt, hogy a tervezett követség helyett e tárgyban mennél előbb csak levelet küldene a lengyel királyhoz. A császár végre hajlott a kérelemre, s levelében felszólítá a lengyel királyt, igyekeznék a felek közt fegyverszünetet kieszközölni, melynek folytában a békéről komolyan megkezdessék az alkudozás.

A császár azonban, ki biztos híreket vőn, hogy a török már april 25-kén kiindúlt Konstantinápolyból, egy roppant sereget vezetvén Németország ellen, reábirta a rendeket, hogy Bécs védelmére 25 ezernyi gyalog s öt ezernyi lovas hadat szavazzanak meg, ugyanannyit igérvén oda küldeni a maga részéről. Laszkó ennek következtében tanácslá Jánosnak, hogy miután a lengyel királynak oly sokáig ellenzett közbenjárása

[1]) A birodalmi rendek fölirata a császárhoz. Brüsseli levéltár.

[2]) A birodalmi rendek előterjesztése a császárhoz. Brüsseli levéltár.

[3]) Laszkó jegyekben irt levele Jánoshoz. Regensburg 1532. jun. 7. U. o.

a császár által valahára elfogadtatott, s a békére ennél fogva oly kedvező kilátás nyílt: igyekezzék vagy a törököt reábirni, hagyna föl ez évben a hadjárattal, vagy legalább a birodalmi rendeket győzze meg valamikép arról, hogy a török ez idén nem jövend Németország ellen; mert ha ennek hitét megalapítani sikerűlne, sem a birodalom nem küldene Ferdinándnak segedelmet, sem a császár nem maradna Németországban, kinek távozta után a maga ügyeit helyesebben el fogná intézhetni [1]).

Azonban maga Laszkó is hamar meggyőződött, hogy a török hadjáratát már nem lehet többé meggátolni. Ennélfogva további időzésével Németországban hasznot hajtani nem remélhetvén, a bajor és szász fejedelmek titkáraival Franczia országba utazott, hol Corsinus Endre még mindig a király udvaránál tartózkodék. A nyegle Laszkó nagy fontossággal lépett föl Ferencz király előtt. „Legkeresztényiebb király, — úgymond kihallgattatása alkalmával [2]) — én uramtól felségednek békét és háborút hozok, miből felséged tetszése szerint választhat. Keresztűl mentem Németországon, s ott felséged több barátaival beszéltem, kik ennek bizonyítványául, s egyszersmind hogy megérthessék, mihez kelljen magokat tartaniok, e titkárokat adták mellém. Ha felséged (a császár ellen) háborút akar, János király, az én uram, kész arra Magyarország részéről; de pénzben hiányt szenved. Ha felséged békét óhajt, az is kezünkben van, akkor egyezhetvén meg a római királylyal, mikor akarunk. De figyelmeztetem felségedet, hogy e békében felséged szövetségesei, a németek, nem akarnak megegyezni, attól tartván, hogy Ferdinánd, mihelyt Jánossal megbékült, egész erejét rájok fordítandja.“

[1]) Laszkó idézett levele, mely valamint Belleus Lauxius Vilmos franczia követnek Laszkóhoz Münchenből 1532. június 6-kán szinte jegyekben irt levele felfogatván, Ferdinánd kezébe jutott. Brüsseli levéltár.

[2]) A kihallgatáson jelenvolt Corsinus Endre vallomásaiból 1535. U. o.

A franczia királynak azonban nem volt kedve személyesen háborút kezdeni a császár ellen; Jánosnak mindazáltal, ha ő a háborút megindítaná, kész volt némi pénzsegélyt nyújtani. A feltételekről s pénzösszegről értekezvén, Laszkó százezer arany forintot kért fejedelme számára; mit azonban Ferencz igen sokallott, s Jánosnak csak húsz, a német fejedelmeknek ötven ezret ajánlott meg. Laszkó, látván, hogy a királyt nagyobb ajánlatra nem birhatja, végre ebben is megegyezett, bizton várván, hogy a király azt neki mindjárt kifizetteti. De a királyban, bár ő Laszkót előbbi követségéből eléggé, s tán épen azért, mivel jól ismerte, gyanút ébresztett az, hogy ő most megbízó levelet sem tudott előmutatni Jánostól; miért is azon válaszszal akarta őt elbocsátani, hogy az igért összeget két hónap alatt Mahault titkára által Krakóba küldendi, ki azonban csak oly föltétel alatt fogja a pénzt átadhatni, ha látandja, hogy János a háborúra fölkészült s táborba szállott, s tőle azon igéretét veszi, hogy ellenével a franczia király megegyezte nélkül nem fog megbékűlni. Laszkó e föltételeket ura nevében eleve is elfogadta; az ajánlott összeget mindazáltal, vagy annak legalább egy részét tüstént kezéhez kívánta szolgáltatni, állítván, hogy Krakó táján az ő megbíztából néhány kapitány János számára hadat szed, kiknek azonnal kell pénzt adnia. Ferencz király tehát öt ezer forintot valóban ki is fizettetett neki. Alkudozott ez alkalommal Laszkó, fejedelme részére, a navarrai király nővérének kezéért is, mire magát megbízva lenni állítá. Úgy látszik azonban, ebben sem talált nagy hitelre Ferencz királynál; ki mindazáltal őt a sz. Mihály rend jelével, öcscsét pedig egy püspökséggel jutalmazta meg.

Távozta előtt Franczíaországból Laszkó Corsinus Endrét a portugalli királyhoz küldé, hogy adná elő János király részéről, miként ennek hatalmában állna véget vetni azon ellenséges viszonynak, mely a portugalli király s a török között

az Indiában űzött fűszer-kereskedés miatt ütött volt ki. Laszkó e végre fölhatalmazást s egyéb szükséges leveleket kéretett magának adatni a törökhöz. Laszkó Portugalliában még Emmanuel király idejéből ismert lévén, Corsinus ott, miként maga állítá, igen kegyesen fogadtatott; a szükséges leveleket megkapta, s nagy jutalom igéretével bocsáttatott el Laszkó számára, ha ő e békét megszerezné [1]).

E közben Károly császár, és Ferdinánd béketerveit, egy időre legalább, egészen meghiusítá Szulejmán megjelenése Kőszeg előtt. De miután a török kitakarodott, és a Bécs körül összegyűlt nagy sereget Ferdinánd reá nem birhatá, hogy János ellen Magyarországba indúljon, a felek ismét visszatértek a békegondolatokra: Ferdinánd azért, mivel a nagy had szétoszlása után tekintélyesebb sereggel nem rendelkezhetett; János pedig, mivel látta, hogy pártfelei ezen, az országra mondhatatlan nyomort árasztott pártfogás miatt tőle mind számosabban elszakadnak.

E miatti bújában roszkor érkezett hozzá a tudósítás, hogy Mahault, a franczia király titkára, a Laszkó által kialkudott pénzzel s némi feltételekkel, a navarrai király nővérének kezét illetőleg, Krakóban megérkezett. Az ő megbiztából járt-e Laszkó Franczia országban, vagy a nélkül, hizonytalan. Annyi igaz, hogy János azon válaszszal küldé vissza a franczia hírnököt, hogy Laszkót ő csak a béke előmozdítására, nem pedig hadi segély kieszközlésére bizta légyen meg; miért a küldött pénzt el nem fogadhatja; hasonlókép nem adott légyen semmi megbízást alkudozni a házasságról; mert egyátalában nem is akarna nősülni, míg állandó békét nem szerezhet [2]).

---

[1]) Corsinus idézett vallomásai.

[2]) U. o.

Es valóban János ezentúl csak békegondolatokat forgatott elméjében. Mialatt a török Kőszeget ostromlá, ő Esztergomot szállotta volt meg; most azonban, bár jó tudósításai voltak, hogy Ferdinánd hadai szétoszlottak, s a vár ennélfogva segedelmet nem várhatván, sokáig ellent nem állhat, az ostrommal mégis felhagyott; és még a táborból bizonyos Smyl Cunát Innsbruckba Ferdinándhoz küldé a császárhoz intézett levelekkel, melyekben őt újabban is fölkéré, küldene hozzá követet, ki a békét közte és Ferdinánd közt előkészítené [1]).

A császár szinte véget óhajtván valahára vetni a hosszú viszályoknak, november 13-kán a maga titkárát, Scepper Cornélt küldé Ferdinándhoz, hogy általa a szükséges utasításokkal elláttatván, János követeivel a béke föltételei iránt alkudozásba ereszkedjék [2]). Mielőtt azonban Scepper Ferdinándhoz megérkezett, Nádasdy Tamás, kit korán sem hajlama, hanem a budai várban történt elfogatásakor adott becsületszava tartott eddigelé János pártján, sürgetései következtében engedelmet nyert tőle, Katziánerrel, Ferdinánd vezérével a fegyverszünet iránt előleg értekezni. Az értekezlet, melyben Nádasdyval Frangepán Ferencz és Verbőczy is részt vőn, Megyeren folyt, a Csallóközben. Ferdinánd ennek eredményét bevárandó, Sceppert hosszabb ideig udvarában tartóztatá.

Sceppernek a császártól hozott utasításában kötelességévé tétetett, a béke tárgyalását mennél inkább siettetni; annak folytában mindazáltal csak Magyarország birtokának egyes körűlményeire terjeszkedni, s a felek közti béke állandóvá tételére törekedni. A császárnak ekkoron még nem volt

---

[1]) Scepper levele Mária királynéhoz. Innsbrück 1533. jan. 1. Brüss. lev.

[2]) A császár utasítása Scepper számára. Mantua 1532. nov. 13. Brüss. levéltár.

szándoka a törökkel is alkuba ereszkedni; miért is meghagyatott a követnek hogy, ha János a törököt is befoglalni kivánná a békébe, ez iránt csak azon igéretet tegye a császár részéről, miképen ő, ha meg nem támadtatik, maga sem fogja megtámadni a törököt; szerződést azonban a követ ne kössön a törökkel, valamint abba se ereszkedjék, hogy átadja-e, vagy ne János a maga birtokának egy részét a töröknek: lévén ez oly dolog, mely Jánost és a törököt külön illeti.

Míg Scepper a megyeri tárgyalás eredményére Ferdinánd innsbrucki udvarában várakozott, deczember elején a lengyel királytól követ érkezett Ferdinándhoz, megbizatása lévén, ezt a békére ösztönözni s fejedelmének közbenjárását újabban is felajánlani. A követ meglátogatá Sceppert is, kérvén őt, sürgetné ő is ugyanazt a császárnál. Scepper az alkalommal élve, kitapogatni igyekezett a lengyelt, hogy mily feltételek alatt kivánja János megkötni a békét. Csodálkozását színlelé a követ irányában, hogy királya békét akar eszközölni ott, hol az, ugymond, lehetetlen, tekintvén, hogy a dolog már annyiszor megindittatott, s mindig azon szirten szenvedett hajótörést, hogy a vajda vonakodik lemondani arról, mi nem az övé, az országról és a koronáról; mert, hiszen, ha ő ezt tenni akarná, a császár és a római király azonnal kezet nyujtana neki a békére.

„Nagy ideje pedig — válaszolá neki a nem kevésbbé ügyes lengyel, — hogy a fejedelmek e békéről komolyan gondolkodjanak. Ő nem tudja, hajlandó-e János egészen lemondani az országról; annyit azonban teljes tudomással állíthat, hogy az ő fejedelme leginkább azért igyekezik békét eszközölni Magyarországon, mivel attól tart, nehogy János a pártfogás díjául végre is átengedni kényteleníttessék Erdélyt a töröknek; mi ha megtörténnék, fölötte nagy veszély fenyegetné nem csak Magyarországot, hanem a lengyel és más szomszéd

tartományokat is, miként ezt a római királynak bővebben előadta bemutatott utasításában."

A lengyel egyébiránt, ki régi ismerőse volt Sceppernek, s kiről ez azt állítá, hogy a Magyarországot illető dolgokat igen jól érti, megvallá Sceppernek, hogy az ő véleménye szerint János, míg él, soha sem fog lemondani a királyi czímről; s ha megszoríttatnék, készebb volna egészen a török szolgájává alacsonyodni s annak Erdélyt is átadni, mint a királyságról végkép lemondani. Meg van mindazáltal győződve, hogy ő, ha neki a királyi czím s azon országrész, melynek a szerződés alkalmával birtokában lesz, meghagyatnék, teljesen meg fogna elégedni. Rá lehetne tán őt venni arra is, hogy Ferdinándnak évenként tíz vagy húszezer arany forintnyi adót fizessen, s a bányavárosokat és bányákat, melyektől neki a Fuggerek most húszezer forintot fizetnek, visszaadja [1]).

Ferdinánd a lengyel király követségéről azonnal tudósítá császári testvérét; kitől viszont azon tanácsot vette, hogy minden módon, ha tehát azt mellőzni nem lehetne, a lengyel király közbenjárásának elfogadásával is igyekezzék a fegyverszünetet s aztán a békét is megkötni [2]). Sürgette más részről a békének érdemleges tárgyalását maga János is az Innsbruckba küldött hírnöke, Smyl Cuna által, tudtára adván egyebek közt Ferdinándnak, hogy az alkudozásra Frangepán Ferencz kalocsai érseket fogja megbízni. Ferdinánd tehát, kivált miután a lengyel követ is igen buzgóan működött a békeügy mellett, elhatározta magát, hogy mihelyt Katzianertől a megyeri értekezlet sükeréről bővebb tudósítást veend, Sceppert azonnal a lengyel királyhoz küldi, hogy vele az alkudozás alapfeltételeiről, helyéről és idejéről előleg végezzen. A császártól mind-

[1]) Scepper levele a császárhoz. Innsbruck 1532. decz. 3. Brüss. levélt.
[2]) A császár Ferdinándhoz. Mantua 1532. decz. 6. Brüss. levélt.

azáltal azt kivánta hogy, miután János egy érseket szándékozik kinevezni a maga biztosául, a császár is hasonló méltóságban lévő férfiut bízzon meg; mi végre a három spanyol bíbornok valamelyikét hozta javaslatba [1]).

Scepper, ezen időzése alatt az innsbrucki udvarban óhajtott volna Jánosnak ott levő ügynökével is értekezésbe ereszkedni, mitől azonban őt Ferdinánd letiltotta, mivel, ugymond, ama követ erre nincsen minősítve [2]). Utóbb a lengyel követtől is hallá Scepper, hogy ezen ügynök különben is gyanús, rosz hírű ember, nemcsak Magyar-, hanem Lengyelországban is.

Végre január közepén (1533-ban) megérkezett a megyeri értekezletről Katzianer tudósítása, kiről Scepper egy levelében a császár kancellárához oly módon nyilatkozik, hogy jó katona lehet ugyan, de kevés ügyességű diplomata [3]). Megyeren négy hónapi fegyverszünet köttetett, s e fölött határoztatott, hogy február 7-kére Óvárra mind a két részről biztosok küldessenek, a békét teljes hatalommal tárgyalandók. Ferdinánd ennek következtében a lengyel követet oly válaszszal bocsátá el, hogy, ha Óváratt valami jó végeztetnék, azt Zsigmond királynak tudtára adatja; különben az ő közbenjárását veendi igénybe [4]).

A lengyel követtel egy időben távozott el Innsbruckból Smyl Cuna is, kinek Scepper a császár részéről egy levelet adott át János számára, s ez alkalommal némi értekezletbe is ereszkedett vele; a gyanakodó Ferdinánd rendeletéből gróf Schlick Albert is tanúja volt e beszélgetésnek. A követ igen

[1]) Scepper a császárhoz. Innsbruck 1532. deczember 13. Brüss. levélt.

[2]) Ledict Seigneur roy nest pas dadvis que je traicte avec le personnaige dudict vayuode quest icy, pour non estre qualifie a entendre en telles matières. Scepper a császárhoz. Innsb. 1532. decz. 13. Scepper e követet Smyl Cuna de Constatis néven czímezi.

[3]) Scepper Granvelle Miklóshoz. Innsbruck 1533. január 2. Brüss. lev.

[4]) Scepper ugyanahhoz. Innsbruck 1533. január 17. Brüss. levélt.

elégedetlen volt a miatt, hogy távollétében értekezletek tartattak; s kijelenté, hogy semmit sem vár az óvári alkudozástól, ismervén a magyarok változékony indulatát. Mondá azt is, mit Scepper már a lengyel követtől is hallott, hogy a magyarok egy pártja mind Ferdinándot mind Jánost mellőzni s a lengyel király fiát kivánja a trónra emelni; miben most különösen Laszkó Jeromos működnék a lengyelek országgyülésen. Ezen kivül még több fölfedezéseket is tőn a híretlen nevű Smyl Cuna. Mondá egyebek közt, mikép az ő urát, János királyt, korántsem Ferdinánd seregének közeledte birta reá, hogy felhagyjon Esztergam ostromával; mert ő óráról órára értesítve volt, miként és mikor oszlottak szét Pozsony mellől Ferdinánd hadai; hanem azért szállott légyen el a vár alól, mivel meggyőződött, hogy a békét Ferdinánd is óhajtja. Ezt maga a táborban akkoron jelen volt Schlick is igazolta. Mondá még a követ, hogy az általa hozott levelekről, melyeket a kalocsai érsek irt, mit sem tudott Laszkó; Gritti pedig azon időben, midőn ő útnak eresztetett, az Eszéknél álló török táborba ment, melyet ott a végett hagyott a szultán, hogy Budának segélyére lehessen, ha azt távozta után Ferdinánd hadai megszállanák. Mondá végre, hogy a török, ha Magyarország János kezén marad, nem fogja azt többé háborgatni, miként eddig tevé. Ellenkező esetben János király el volna határozva az oláh és moldvai vajdákat, kikkel ez iránt már értekezett is, ellene fellázítani [1]).

A császár Ferdinánd ama kivánatára, miszerint a János által fölhatalmazandó kalocsai érsekkel egyrangú biztost küldene az óvári gyülésre, Wese János rhosildeni püspököt s lundeni választott érseket, — ki elébb II. Christiern dán király titkára volt, s miután onnan elűzetvén, Károly császár

[1]) Scepper a császárhoz. Innsbruck 1533. január 17. Brüss. levéltár.

szolgálatába állott, egyike lőn legügyesebb s tevékenyebb ügynökeinek, — küldé Ferdinánd udvarába, hogy onnan Scepper Cornéllal együtt menne az óvári gyülésre.

Azonban, miként Scepper idő közben tudósítá Granvelle császári kancellárt, maga Ferdinánd sem várt nagy eredményt e gyüléstől. Több bizodalmat helyezett most Záray Jeromos eljárásában, kit még a múlt ősz végén küldött volt Konstantinápolyba, helyesen itélvén, hogy inkább a szultán akaratától, mint az önállástalan János változékony hajlamaitól függ a béke megalapítása. Ezenkivül a fondorlatokról is, melyek, János követének állítása szerint, a lengyel király fiának javára szövettek, vett bővebb tudósítást. Miknél fogva, midőn a lundeni érsek nála február első napjaiban Linzben megjelent, megváltozottnak állítván a körülményeket, maga is megváltoztatni kivánta a lundeni érseknek a császártól hozott utasítását. Miért, bár az óvári gyülés határnapja megérkezett, a császárt arra kérte, küldene követeinek újabb utasítást, melyben világosan kifejezve legyen, hogy a béke tárgyalásában ellenfelének egyenes kérelmére egyezett meg; továbbá, hogy az utasításból a lengyel király említése, kit a dolog egyáltalában nem illet, s ki a tanácskozásban képviselve sem lesz, egészen kihagyassék; végre, hogy az utasítás akként fogalmaztassék, miszerint a követeknek csak az állandó béke s nem csupán hosszabb fegyverszünet tárgyalására adatott meghatalmazás; mert volnának többen az ellenpárton, kik csak ideiglenes fegyverszünetet, nem pedig állandó békét óhajtanak, s ezek törekvéseit nem kell ez okmány által is elősegiteni. Ezeken felül még János tanácsosai számára is más leveleket kivánt a császártól, melyekben a lengyel király meg ne említtessék [1]).

[1]) A lundeni érsek és Scepper Granvellehez. Linz 1533. febr. 12. Brüsseli levéltár.

A kivánt levelek február vége felé megérkezvén, az értekezletek, nem ugyan mint előleg határozva volt, Óváratt, hanem, mivel itt ragályos nyavalya dühöngött, Pozsonyban valahára megkezdettek. A tárgyalások egy ideig oly kedvezőleg folytak Ferdinánd részére, hogy a lundeni érsek már a legjobb reményekkel biztatá magát a végsüker iránt [1]), midőn Záray Jeromostól, Ferdinándnak Konstantinápolyba küldött követétől levél érkezett, hírűl hozó, hogy a békét a török hajlandó megkötni Ferdinánddal. Nem sokára ezután Záray Vespaziánnal, Jeromos fiával, egy török követ is érkezett Bécsbe, s igazolá a hírt, hogy a szultán a békére hajlandó, kész az iránt alkuba is bocsátkozni s Ferdinándot az általa birt országrészben magyar királyúl elismerni, mihelyt ez neki hódolata jeleűl Esztergam kulcsait átküldendi.

Ferdinánd ennek következtében Sceppert újabb utasítással [2]) s Esztergam kulcsaival april 12-kén Konstantinápolyba küldé.

E hírek nagy kedvetlenséggel fogadtattak János udvarában, ki hogy a maga érdekeit támogassa, melyeket, mint látszék, Gritti nagyon önzőleg s hanyagúl képvisel, Laszkó Jeromost nyomban Konstantinápolyba küldé [3]); pozsonyi biztosait pedig visszahívatá. Mielőtt azonban a gyülés feloszlott, a fegyverszünet egy évre meghosszabbíttatott.

E váratlan fordulat után mily feltétel alatt köttetett meg a béke Ferdinánd és Szulejmán közt Konstantinápolyban, tudva van; valamint az is, hogy a két király birtokhatárainak kitüzésére Gritti neveztetett ki biztosúl a szultán által. De Ferdi-

---

[1]) A lundeni érsek Granvelle kancellárhoz. Bécs 1533. april 17. Brüss. levéltár.

[2]) Kiadta ezt Gévay: Urkunden u. Actenst. II. 1, 108.

[3]) A lundeni érsek Granvellehez. Bécs 1533. jul. 3. Brüss. levélt.

nándot, követeinek megérkezte előtt, nagy aggályban tarták János és párthíveinek azon híresztelései, hogy a konstantinápolyi egyezés szerint az egész ország az ő birtokában marad [1]); és bár e hír valótlanságáról meggyőződött is követeinek megérkezte után, Záray Vespaziánt mégis, némely kétes értelmű pontok meghatározása végett újra Konstantinápolyba küldé.

Más részről János is, bár a békét óhajtá, újabb diplomatiai fondorkodásokba keverte magát. Corsinus Endre 1533-ki augusztusban Francziaországból visszatérvén, s Jánost Pécsett, hol akkor udvarát tartá, felkeresvén, előadta neki, miként a franczia királytól a múlt évben küldött pénznek el nem fogadása, s válasza a navarrai király nővérét illető házasságügy iránt Párisban annál nagyobb kedvetlenséggel fogadtatott, minthogy Ferencz udvarában nem onnan eredtnek hiszik János válaszát, mintha Laszkónak azokra, miket ott tárgyalt, megbizása hiányzott volna; mert Mahault, franczia követ bizonyítása szerint, ő a kezéhez vett pénzen csakugyan fogadott hadakat Krakóban: hanem a barátságtalan választ egyenesen János király barátsága meghülésének, szándékai megváltoztának tulajdonítják. Ez okból Ferencz király tanácsosai, midőn ő, Corsinus, elbocsáttatott, világosan kijelentették neki, hogy franczia követ nem menend többé, mint eddigelé, Magyarországba.

János e választ hallván, bár eddigelé kevés tényleges segélyt vett a franczia királytól, a jelen kétes körűlmények közt mindazáltal, midőn Ferdinánd követei a békéről mind nagyobb sükerrel alkudoztak a portánál, nem akarta magától elidegeníteni Ferencz királyt. Miért is Corsinust némi mentségekkel nem sokára visszaküldé Francziaországba, egyszersmind arra nézve is megbízván őt, kérné meg Ferenczet, hogy azon

[1]) A lundeni érsek a császárhoz. Bécs 1533. aug. 4. Brüss. levélt.

értekezlet alkalmával, mely a császár, a franczia király és a pápa részéről Marseilleben tartatni tervben vala, Magyarország érdekeit is pártolni szíveskednék.

Mielőtt Corsinus utnak eredt, Laszkó is megtért Konstantinápolyból, s hallván Corsinustól a franczia udvar válaszát, — bár elébb Jánosra nem kevéssé neheztelt, hogy őt a Mahaultnak adott válaszában meghazudtolta, — dicsekedve állítá, hogy azok után, miket ő Konstantinápolyban végezett, ugy hiszi, Ferencz király indulata is meg fog változni. Ő ugyanis, ugymond, elhitette a törökkel, hogy a franczia királytól is meg volna bízva vele egyezkedni; s nem csak azt elrontotta, mit Ferdinánd követei ott az ő megérkezte előtt végeztek, hanem oly igéretre is birta a fényes kaput, hogy a jövő évben a franczia királynak a tengeren segélyt nyujtson a császár ellen, csak aztán Ferencz is megkezdje a háborút Olaszországban.

János, Laszkónak ezen újabb csínyéről Corsinus által értesülvén, reá igen megbosszankodott, s meghagyta Corsinusnak, hogy a halottakról híven tudósítsa Ferencz királyt. Épen ez időben érkezett Jánoshoz Casalius Gergely levele, ki, mint mondók, az angol királynak s egyszersmind Jánosnak is megbízotta volt Rómában. Casalius tudósítá a királyt, hogy a pápa már megindúlt légyen Marseillebe, s mivel ő hasznosnak látta, hogy ott neki is legyen ügynöke, ki a franczia király közbenjárásával a pápánál oda működnék, hogy a király ő felsége az egyházi átok alól fölmentessék, a maga testvéröcscsét, Casali Ferenczet, küldte légyen oda a pápa kiséretében. János ennek következtében még azon póltlék-utasítást adta Corsinusnak, hogy vigye meg Casali Ferencznek, miképen nincs ugyan ellenére, a pápánál lépést tenni a feloldoztatásért; de ezt csak azon esetben tegye, ha elébb értesül, hogy a pápa nem fogja megtagadni a hozzá intézendő kérelmet, s elismerendi, hogy igazságtalanúl sujtatott légyen az egyházi átokkal.

Corsinus 1533-ki deczember 10-kén indúlt meg Budáról, s megértvén Velenczében, hogy a pápa már visszatért Rómába, a Casali Ferenczhez intézett utasítást a harmadik Casali-testvérnek, János választott belluni püspöknek adta át, hogy öcscsével közölje. De e lépésnek a pápánál sükere most nem lett: sem a pápa sem a kardinálok nem akarván megismerni, hogy az egyházi átok igazságtalanúl mondatott légyen ki Jánosra.

Corsinus a franczia király udvarába érkezvén, híven teljesité a reábizottakat. Ferencz király igen rosszalta Laszkó tettét, kinek ő megbízást nem adott; János királynak pedig köszönetet mondott, hogy azt vele tudatta, viszont azt izenvén neki, hogy a sváb szövetség, mely eddig a császárt támogatta, feloszlott, s a háború nem sokára kiüt Németországban; minek következtében János jó békére fog szert tehetni.

Meglátogatta Corsinus az angol királyt is, ki szemrehányásokat tőn Jánosnak, mivelhogy feloldoztatását a pápánál sürgette. „Nem tudja-e, ugymond, hogy azt országa legkisebb káplánya is megteheti?“ Egyébiránt azon válaszszal bocsátá el Corsinust, hogy nem sokára ő is követ által fogja viszonozni János király barátságos érzelmeit; a minthogy Casali Gergely eszközlésére ennek testvérét, János választott belluni püspököt egy levél átvitelével meg is bízta. Ezen viszonyok azonban az angol királylyal, semmi fontossággal sem birtak. Miként Corsinus állítá, Casali Gergely csak azért eszközlötte ki e követséget, hogy testvérének János királytól valamely jövedelmes püspökséget nyerjen szolgálatai jutalmául[1]).

E közben, 1534-ki márczius 3-kán Záray Vespazián is visszatért a portától Ferdinánd prágai udvarába[2]). De bár a

---

[1]) Corsinus vallomásai. Brüss. levéltár.

[2]) A lundeni érsek Granvellehez 1534. márczius. 7. U. o.

levelek, melyeket magával hozott, megnyugtatók voltak: a kötött békében Ferdinándnak mind addig nem lehetett teljes bizodalma, míg Gritti, ki annak végrehajtásával bízatott meg a szultán által, be nem végzi küldetését. E kevély, elbizakodott, önző embert Ferdinánd már elébb minden módon igyekezett megnyerni a maga követe által Konstantinápolyban; aggodalmat ébresztett azonban hosszas elmaradása; s a lundeni érsek szinte tűrelmetlen kezde lenni, hogy Ferdinánd, kémrendszerének hiányossága miatt, semmi hírt nem vesz róla. Megérkezett végre Gritti is; és eljárásának Ferdinánd udvarában a legfeszültebb várakozással néztek elébe, midőn oktober első napjaiban egy katona hírül hozta, hogy Grittit fogva s megsebesítve látta. A lundeni érsek bővebben kérdőre akarta vétetni a hírnököt; de az, nem tudni miért, hirtelen eltűnt az udvarból [1]). A lundeni érsek keserűen kikel a király tanácsosainak gondatlansága ellen, kik ily fontos ügyekben semmi buzgalmat s még annyi előrelátást és eszélyességet sem tanusítanak, hogy biztos híreket szereznének. „S a király, ugymond, mégis bízik bennök. Félek, ha a császár másként nem intézkedik, e király végre is veszélybe bonyolódik.“ [2])

Azonban Gritti halála a mily váratlan volt, szintoly vérmes reményeket ébresztett Ferdinánd udvarában a magyar ügyek jobbrafordúlta iránt. Előrelátható volt, hogy kedves emberének halálát a török nem hagyja boszúlatlanúl; János pedig bajosan fogja magát kimenthetni a részvét gyanúja alól. A lundeni érsek már arról gondolkodott, hogy a császár, ha bár némi áldozattal járna is a dolog, most igyekezzék fejedelmi nemzetsége birtokában biztosítani Magyarországot; és

---

[1]) A lundeni érsek Granvellehez. Bécs 1534. okt. 10, és a császárhoz okt. 16. Brüsseli levéltár.

[2]) U. o.

ha ennek következtében többször ki lenne is tán az téve a török támadásainak, legalább, ugymond, Sziczilia és Nápoly maradna az alatt nyugton a töröktől [1]).

És valóban János ezen eset után mindinkább simúlni látszott Ferdinándhoz. „A vajdával, ugymond a lundeni érsek, — a legjobb viszonyban áll ő felsége; s az ügyek kedvező kimenetéről semmit sem kételkedném, ha a király tanácsai a közügyet inkább szívökön hordanák, mint magánhasznukat.“ [2]) János nem csak a török haragjától félhetett, hanem méltán tarthatott attól is, hogy Majláth és mások, kik Gritti ellen fegyvert fogtak, ezen ember miatt tőle is elidegenedvén, Erdélyt Ferdinánd pártjára hajlítják. „A kapitányok és nemesek, — írja a lundeni érsek [3]) — a király részén állanak, s megigérték neki, hogy a néppel egyesülve, a vajda ellen, ha Erdélybe megy, fellázadnak. És ez meg is történhetnék, ha a dolog élén ő felsége hívei volnának; de kik azt vezetik, gyanúsak, mind a két féltől elveszik a kegyelmeket.“ Majláthban mindazáltal sokáig bízott Ferdinánd. Ő Nádasdy Tamásnak sógora s meghitt barátja, soha sem viseltetett nagy ragaszkodással János iránt; s most Ferdinánd által nagy jutalmakkal is kecsegtetvè, mihelyt vajdává neveztetik, az egész tartományt az ő részére vonni igérte. De bár szavát ő sem tartotta meg, s mihelyt vajdává lett, Szebenen kivűl, mely állandó maradt Ferdinánd hűségében, egész Erdélylyel Jánost fogadtatta el királylyá [4]); Ferdinánd mindazáltal a magyar urak e változékonyságáról tett tapasztalatai után sem szűnt meg munkálkodni a maga pártjának erősítésén. S egyebek közt minden

[1]) A lundeni érsek levele a császárhoz. Bécs 1534. okt. 1. Brüss. levélt.
[2]) A császárhoz okt. 16. Brüss. levélt.
[3]) A császárhoz 1534. nov. 3. Brüss. levélt.
[4]) Ugyanaz ugyanahhoz nov. 17.

módon támogatta azon János-parti urat, ki (valószinűleg Nádasdy Tamás) ez időben egy titkos terven dolgozott, mely által Buda várát Ferdinánd kezére játszani igérte; a csel azonban, bizonytalan miért, dugába dőlt [1]).

De bár első ijedtében Gritti halála után simúlni látszott is János Ferdinándhoz; kitűnt nem sokára, hogy czélja nem más mint őt jó szavakkal kecsegtetni, míg a maga ügyeit Konstantinápolyban rendbe hozza, s vagy újabban megnyeri a szultán kegyelmét, vagy a franczia és angol királyok bonyolódnak újabb háborúba a császárral; mikor aztán ő is jobb feltételek alatt kötheti meg a békét Ferdinánddal. E czélból, míg egy részről Verancsics Antal budai prépostot, az európai ügyek állásának kikémlése végett némi megbizásokkal a franczia királyhoz küldé [2]); más részről Ferdinánd jó indulatát Brodarics püspök által igyekezett ébren tartani. A püspök november havában ismét útlevelet kért Ferdinándtól, biztosaival némi értekezletbe bocsátkozandó. A király Thurzó Elekhez utasította őt; de a találkozás semmit sem eredményezett [3]).

E közben a portán Gritti halála miatt egymást kölcsönösen gyanúsítgatta a két király. A porta gyanúja természetesen inkább terhelte Jánost, kinek birtokában s párthívei által hajtatott végre a biztos megöletése; s a tény megvizsgálása végett 1535-ben a diván fő tolmácsa, Junis bég küldetett Magyarországba. János eleve tudván, hogy a béget a múlt évben Konstantinápolyban járt Scepper évdíj biztosítása által Ferdinánd iránt lekötelezte, jöttének hírére mindentől tartott. Egy részről tehát a szultán haragjának megengesztelése végett a franczia király közbenjárásáért folyamodott, — ki hajólván

[1]) A lundeni érsek a császárhoz nov. 12.
[2]) Corsinus vallomásai.
[3]) A lundeni érsek a császárhoz 1534. decz. 8. Brüss. levélt.

is kérelmére, Gozzi Szeraphin raguzai nemest küldé e végett Konstantinápolyba [1]; más részről Frangepán, Brodarics és Verbőczy által komolyabban megkezdette Bécsben a béke-alkudozást.

Az egyesség mindazáltal most sem jöhetett létre. Ferdinánd nemcsak leánya kezét megtagadta Jánostól, ki azt igényelte, hanem, a kedvező körülményeket felhasználva, különben is igen kemény feltételeket szabott elejébe. A főpontok a körül forogtak, hogy János a koronát s az ország nagyobb részét engedje át; miért viszont Ferdinánd királyi czímét elismerni igérte s évdíjat biztosított neki. A hosszú tanácskozásnak egy évi fegyverszünetnél nem lett más eredménye.

János látván, hogy a bécsi alkudozással czélt nem ér, az új pápa III. Pál tekintélye által kívánt nyomatékot szerezni ügyének. Frangepán érsek által hozzá s a befolyásosabb kardinálokhoz leveleket iratott, kérvén őket, támogatnák részökről is az oly szükséges békekötést, mit leginkább az fogna elősegíteni, ha egy pápai követ küldetnék Budára. Ugyanezen czélra működött Casali Ferencz is, ki pár év óta Jánosnak állandó ügynöke volt a szent széknél. De nem volt könnyű feladat a pápát arra birni, hogy Jánoshoz, ki, mint mondók, a törökkel kötött szövetsége miatt VII. Kelemen által egyházi átokkal sújtatott, követet küldjön. De sikerült végre ez is az ügyes Casalinak. A pápának igen meghitt embere volt Latinus Juvenal, előkelő római polgár; általa igyekezett tehát a két Casali, Ferencz és bátyja Gergely, ki Latinus nővérének leányát birta nőül, czélhoz jutni. Latinus közbenjárására a pápa végre hajlott, s a maga kamarását, Rorari Jeromost küldé Magyarországba, színleg Frangepán és Brodarics püspökökhöz, hogy tőlök megtudja, miként lehetne a békét Ferdinánd és

[1] Corsinus Endre vallomásai. Brüsseli levéltár.

János között valahára megalapítani. Ferdinánd e követséget minden módon meggátolni igyekezvén, az útlevelet tőle megtagadta, minek következtében Rorari titkon jött be Magyarországba [1]).

Nemsokára Rorari megérkezte után tért vissza Franczia- s Angolországban elvégzett követségi útjáról Corsinus Endre is, ki Velenczéből a Casali-testvérek harmadikával, János protonotariussal s választott belluni püspökkel indúlt meg Magyarországba. Midőn Corsinus az angol udvarnál járt, ott volt akkoron Casali Gergely is, ki, mint említők, a királytól hitlevelet eszközlött ki testvére, a belluni püspök számára János királyhoz. Megbízása nem volt egyéb, mint viszonüdvözlet s Henrik király barátságának általános szavakban teendő bizonyítása. Casali János útlevelet Ferdinánd kormányától többszöri sürgetéseire sem kaphatván, álruhában, mint kereskedő, kisérlé meg, Corsinus társaságában, áthaladni Ferdinánd birtokain, bár többek által intetett, ne tenné ki magát az elfogatás veszélyének. És valóban, Ferdinánd éber kémei által fölfedeztetvén, mind a ketten elfogattak s Németújhelyt börtönbe zárattak [2]).

Ferdinánd azon hitben, hogy mind Casali, mind Corsinus a béke meggátlásában fondorkodott a külföldön, őket Herberstein Zsigmond és Preiner Fülöp tanácsai által szigorú vallatás alá vétette. A foglyok, kínzással is fenyegettetvén, mindent őszintén megvallottak; miből kitűnt, hogy Casali János követjárásának az volt legfontosabb oka, hogy János királytól, a maga testvérei Gergely és Ferencz szolgálatainak fejében valamely egyházi javadalmat nyerjen. De Ferdinánd és tanácsosai azt hivén, hogy ezek, miután a franczia és angol királytól

[1]) Corsinus vallomásai. — Ferdinánd a trienti kardinálhoz 1534. deczember 3. 1535. január 25. Rorarihoz 1534. deczember 31. Buchholtznál: Urkunden-Band 60. és köv. lap.

[2]) U. o. 127. lap.

jőnek, csak a béke ellen fondorkodhattak, nem adának hitelt az őszinte vallomásnak. Még a tridenti bíbornok, Ferdinánd főkanczellára is sürgette egy levelében Casalit az őszinte vallomásra. „Egész szivemből elfogadom a tanácsot — úgymond válaszában a fogoly — mert én inkább kivánom megvallani, a mit tudok, mint mások (a királyi vallató biztosok) azt megérteni.“ [1]) Casali, bár szabadon bocsáttatását a pápa is sürgette Ferdinándnál, ennek Rómában lévő követe, Sanchez által [2]), mindazáltal hosszan sínylett a fogságban; s ennek ajtaját végre is csak az 1538-ban létre jött nagyváradi béke nyitotta meg neki. Corsinusnak a vallatások után semmi nyoma sincs többé az emlékekben.

Azonban János király ügyei mind rosszabbra fordúltak, kivált miután Junisz bég, a porta biztosa, ellene oly engesztelhetlen gyűlöletet tanusított, hogy hívei közt Váradon és Budán nem csak nyilván hirdette kegyvesztését a szultánnál; hanem Ferdinánddal is több levelet váltott, s ennek biztosával, Nogarola gróffal Esztergomban János érdekei ellen hosszabban értekezett. Minthogy kételkedni sem lehetett, hogy ő Jánost a portánál még inkább elmerítendi; más részről ennek hívei közől is mind többen elpártolának: úgy látszék, a veszélytől Jánost csak gyors békekötés mentheti meg. Eddigelé leginkább a jobb körűlményekre váró kincstartó s váradi püspök Frater György késleltette Ferdinánd föltételeinek elfogadását. Most végre ő is engedett, s Frangepán és Brodarics még az év végén a császárhoz küldettek megkötni a békét [3]).

[1]) Ferdinánd utasítása Herberstein és Preiner részére a vallatás iránt. Bécs 1535 május 11. Egy névtelen levele Ferdinándhoz. Velencze 1535 május 7. A biztosok kérdő pontjai s a foglyok vallomásai. Casali János a tridenti bíbornokhoz. Németújhely 1535 május 31. Brüsseli levéltár.

[2]) Buchholtz: Urkunden 127.

[3]) János a császárhoz. Nagyvárad 1535 november 22. A két püspöknek adott felhatalmazó s ajánló levelek. November 22. Brüsseli levéltár.

A császár némely függőben maradt nehézségek elintézése végett 1536 nyarán Wese János lundeni érseket küldé János udvarába. Az érsek három hónapig mulatott Nagyváradon; a békét azonban ekkoron még sem sikerült megkötnie. De miután Frangepán újabban a császárnál járt, a lundeni érsek, Fels Lenárttal 1538 elején ismét visszatért Nagyváradra, s a békét az „uti possidetis“ alapján február 24-én valahára megkötötte [1]).

János az annyi sikeretlen kisérlet, annyi baj és boszúság után létrejött szerződés okmányát ismét Frangepán érsek által küldötte meg a császárnak, kérvén egyszersmind őt, most már legyen segélyére az országnak, ha a töröktől, miként méltán félhetett, megtámadtatnék. Mert bár a szultán haragjának félelme miatt titokban igyekezett tartani a békét: az mind a mellett is hamar tudomására jutott Szulejmánnak, s mint hírlék, már is háborúra készül.

A császár, kit az érsek Toledóban talált, nagy örömet nyilvánított a szerződés sikerültén, s igéré, hogy mind maga teljes erejéből készülend, mind a többi keresztény fejedelmeket is részvétre szólítandja a török ellen; s a német fejedelmek segélyének kieszközlése végett a lundeni vál. érseket (kit szolgálataiért a konstanzi püspökséggel jutalmazott meg) már el is küldötte légyen a birodalomba [2]).

Itt azonban a kilátások egyátalában nem voltak kedvezők a segélyre, bár a török készületeiről szárnyalt hírek minduntalan megújultak. A csehek és más örökös tartományok rendei csak önhatáraik védelmére kivántak szorítkozni. A smalkaldi szövetség tagjai igértek ugyan némi segélyt, de azon feltétel alatt, ha a vallási viszályoknak egy általános béke által vala-

[1]) Ezen s az 1536-ki békealkudozás részleteit lásd alább Frater György életirásában.

[2]) A császár János királyhoz. Toledo 1538. (A hónap és nap hiányzik.)

hára vége vettetik; a birodalom többi rendeinek sem volt kedve egy költségesebb hadjáratra [1]).

János 1539 folytában ezt eléggé tapasztalván, ismét ingadozott az osztrák és török barátság közt, s ez utóbbikat, úgy látszik, még a franczia király által is, kihez 1540 tavaszán Statileo püspököt követségben küldé, újabban is kereste; de mielőtt arról biztosítást vehetett volna, még ez évben megszűnt élni.

---

[1]) A lundeni érsek Mária királynéhoz. Frankfurt 1539. april 12. Brüsseli levéltár.

VII.

AZ 1764-KI ORSZÁGGYÜLÉS

TÖRTÉNETE.

1842-KI DOLGOZAT. MEGJELENT AZ AKADEMIA ÉVKÖNYVEI VII-DIK KÖTETÉBEN.

Nemzetünk történetének nincs érdekesb, nincs tanúlságosb részlete, mint országgyüléseink története. Az országgyülések a nemzeti élet üterei, a nemzet műveltségének, szellemi és erkölcsi életének tükrei, anyagi s társadalmi viszonyainknak óramutatói. Azon férfiak, kiket a helyhatóságok kebelökből a törvényalkotás életfontosságú munkájara kiküldenek, magokkal hozzák e gyülésekbe az eszméket és elveket, melyek az összes polgári s társas viszonyokra nézve az ország külön részeiben uralkodnak; magokkal hozzák a szellemet, a kisebb s nagyobb értelmi súlyt, a forróbb és lanyhább honszerelmet, mely a helyhatóságokat átlengi; magokkal a buzgalmat, melylyel ezek a közügy iránt viseltetnek; a nemzeti érzetet, mely az ország külön vidékeinek lakóit, külön népelemeit lelkesíti. Szőnyegre hozatnak e gyüléseken a nemzet összes közügyei; megvitattatnak polgári, alkotmányos intézetei, társadalmi viszonyai, erkölcsi s anyagi állapota; kifejtetnek valamint az egész haza, úgy az egyes vidékek mindennemű szükségei. A vitatások kulcsúl szolgálnak az újabb intézmények indító okainak ismeretére, a törvények igazi értelmére, az átalakulás irányának s a legtöbb beleségek megfejtésére. Szóval, az országgyülések a nemzet összes életének leghívebb tükrei, történetének legdúsabb, leghitelesebb forrásai.

Mind ezek felett különös fontosságot nyernek még országgyüléseink azon viszonyok által, melyek hazánk és szomszédai

s kormányunk között léteznek. Oly népektől környeztetünk, melyek noha velünk együtt ugyanazon fejedelemnek hódolnak; nyelvre, nemzetiségre, polgári intézményekre, s erkölcsi állapotra tőlünk mégis egészen különböznek; és oly kormány szárnyai alatt vagyunk, mely több más tartományokra is kiterjed, s míg nálunk a hármas hatalomban a nemzettel osztozik s csak alkotmányos formák közt működhetik; egyéb tartományaiban mind a három országlati hatalmat önkénye szerint kezeli, és egyeduralmi hatalom-gyakorlatának lelki ismeretességén s igazságérzetén kivül semmi más korláta nincsen. E viszonyokból többnemű körülmények fejlettek ki, melyek a hon és testvérszomszédai, a nemzet s kormány érdekeinek sokban s különféleképen elágazó, nem ritkán ellenkező irányt nyitottak. És ezen érdekharcz mezeje kiváltképen az országgyülés; itt kell az elágazó érdekeknek kiegyenlíteniök s ezek egymással összeütköző eszközeinek egyensúlyba hozatniok.

Ily érdekes, ily fontos részét alkotván történetünknek az országgyülések, lehetetlen az e részben még elég parlag történetünk érdekében forrón nem óhajtanunk: vajha a levéltárak, melyek az országgyülési irományokat rejtik, valahára fölnyilnának; s vajha akadna férfiú, ki a nemzeti életnek ezen ereklyéit összeszedné s okszerűleg kidolgozva nemzetének átnyujtaná! Ha valaki, ez bizonyára nagy hasznú munkát vállalna fel; mert abban apáink nyilvános életét, nemzetünk polgári s erkölcsi állapotát, a jelen s utókornak tanúlságára híven ábrázolván, a legdrágább kincset tenné a haza oltárára. Én, kinek ily kedvező viszonyok osztályrészül nem jutottak, szerencsésnek vallom magam, ha jelen munkácskám által, melyben az 1764-ki országgyülés történeti vázolatát kisértem meg, más hivatottabb lelkében kedvet gerjeszthetek a roppant munkára.

* * *

Mióta az 1715-ki törvénykönyv 8-dik czikkelye által az állandó katonaság s ennek tartására szükséges évenkinti adó megállapíttatott, a nemesség fegyverszolgálata pedig, bár törvényileg fenmaradt, de csak rendkivüli esetekre szoríttatott, s a honvédelem terhe majdnem egészen a kiváltságtalan nép vállaira tétetett: azóta oda irányzott kormányunk minden törekvése, hogy az állandó hadseregre szükséges költségekben a nemesség is részt vegyen; mindenekelőtt pedig legalább az adó alapja állandólag meghatároztassék.

A lefolyt lázadások, melyeknek egyik nem legkisebb oka a nemesség törvénytelen adóztatása volt, eléggé meggyőzhették a kormányt, hogy a köz-teherviselés leggyöngébb oldala a kiváltságaihoz nem kevésbbé mint életéhez ragaszkodó nemességnek, s hogy az egyenes adózást szóba sem lehet hozni lázongó mozgalmak támasztása nélkül.

Halkan s mintegy észrevétlenül akart tehát a kormány haladni czélja felé a kényes tárgyban, s első lépésül azt tűzte ki, hogy az adó alapja országúl kimutattassék s törvény által akként határoztassék meg, hogy abból a kiváltságos osztály ezután a közjó kárára, a kincstár kisebbségére vagy az adózók szerfeletti terhelésére, semmit el ne vonhasson. Az eddigi adót a jobbágy-osztály mind személyétől, mind telkétől fizetvén, mi volt természetesb, minthogy, miután a személy-adó sem állandó nem lehet, sem az adózók szegényebb részének túlterhelése nélkül igen magasra nem emeltethetik, a jobbágyok telkeit kivánta kitűzetni az adó alapjául, ez lévén a dolog természeténél fogva is legigazságosabb elv az adó részletes felosztására.

Az adó-ügyet ily szándékkal az 1723-ki országgyülésen hozta először a kormány szőnyegre; a tárgy azonban eléggé felvilágositva még nem lévén, a törvényhozás az újdonan alakított helytartó-tanácsot bízta meg annak kidolgozásával, melynek

munkálata aztán a következő országgyülésen irányúl, az alkotandó törvénynek anyagúl szolgálna. Az országgyülés 1728-ban tartatott meg; s a kormány ebbeli kivánságát, hogy az adó állandó alapjául a jobbágy-telek tűzessék ki, mind az ország rendeihez leküldött királyi előadásokban, mind a törvényhozásnak eleibe terjesztett helytartótanácsi munkálatban határozottan kijelentette. De az igazság és méltányosság szelleme nem hathatott keresztül az önérdektől körülbástyázott kebleken, s a kormány indítványa véltnél nagyobb ellenkezésre talált.

A nemesség úgy tekinté a jobbágy-telket, mint sajátját, melyet a jobbágy csak haszonvételben tart; s gyakorolta is e tulajdoni jogát, kénye szerint foglalván el a telkeket, s űzvén el azokról, ha tetszett, a jobbágyokat. Nem tartozik ide megmutatni, mennyire volt e jog igaz birtoka a nemesi osztálynak, s nem volt-e hasonló azon több másokhoz, melyek ama korból vették származásokat, midőn egyedül a kar ereje szabott az önérdeknek korlátot s a kard éle határozta meg az „enyém és tiéd“ viszonyait. Csak azt kérdem itt, nem volt volna-e az igazság s méltányosság kivánata, hogy, miután a honvédelem rendes kötelessége — ezen különben elidegeníthetlen kötelesség, mely minden polgárnak oly arányban követeli mind személyes, mind vagyonbeli hozzájárúlását, milyenben a közhaza jótéteményeiben részesül, — nem a legszentebb igazság kivánta volt volna-e, mondom, hogy miután e legterhesebb kötelesség rendes viselete a kiváltságos osztály vállairól levétetett s a semmi joggal meg nem áldott parasztokéra tétetett: a nemesség legalább abban egyezett volna meg, hogy mi azon korban adó alá vetett jobbágy-telek volt, az mindég olyan maradjon, vagy, ha úri kézre jön is, az adózástól fel ne mentethessék? De az igazság nemtője még nem illette meg annyira a nemesség lelkét, hogy azon, különben is igen kétes

alapú joggyakorlatát, miszerint a jobbágy-telket majorsággá tehette, hazája védelmének, melytől egyébiránt úgyis majdnem egészen fölmentetett, áldozatúl hozza.

A rendek azon való félelmökben, hogy ha netalán megszaporodott családjaiknak a jobbágy-telekre szüksége lenne, vagy kedve jőne a jobbágyot elűzni telkéről, evvel együtt szűz vállaira adózás háramlandik, a királyi előadásokat heves ellenmondással fogadták. Eszterházy József és Zichy Ádám vezérszónoklata alatt választmány ment a királyhoz, mely őt meggyőzné, hogy az „onus non inhaeret fundo“ alkotmányos elv, s az ellene tett indítvány a haza alkotmányát gyökerestűl felforgatja. A főrendek közől számosan még a gyülést is odahagyták alkotmány-védelmi buzgalmokban. De a kormány sem hagyott fel az indítvány sürgetésével, s miután az adó alapjának meghatározását mégis csak szükségesnek látta, országos választmányt neveztetett ki a tárgy elintézésére. A nemesség azonban kiváltságától elállani nem akarván, sükerre ez sem vezetett.

A kormány nem szándékozott az ügyet élére állítani, s végre megelégedett avval, hogy a rendek a következő országgyülésig, az adó-alap kimutatása nélkül két millió ötszázezer forintot ajánlottak az állandó katonaság tartására. Országgyülést azonban, noha még tizenkét évig uralkodott, Károly többé nem tartott.

A vitatkozásokban, melyek az országgyülésen e tárgy iránt folytak, alig tudott a birtoknál egyebet felhozni a kiváltságos osztály kétes alapú, homályos származású jogának védelmére; s lehetetlen volt át nem látnia, mily gyönge e joga, mily bizonytalan jövendőjü e birtoka, melyet a kormány, az egész kiváltságtalan osztály, s e fölött még az örök igazság is szünetlen ostrom állapotban tart, és ezóta aggodalmasan

kezdett gondoskodni, hogy megtámadott jogát újabb oklevelekkel körülbástyázza.

1741-ben erre a legkedvezőbb, rég várt alkalom kinálkozott. Károly király 1740-ben az élők közől kiköltözvén, koronáit egy gyöngéd nő, a magaslelkű, de még tapasztalatlan Mária Terézia öröklötte. A leányági öröködést sokszoros szerződések, az úgynevezett pragmatica sanctió biztosították; de mivel Károly nem fogadta tanácsát a már régebben elhúnyt, valamint a harczok úgy a politika mezején is mély belátású hős Eugen herczegnek, — ki helyesen állitá, hogy kétszázezer szurony s telt pénztár leend legjobb biztosítéka leánya örökségének: — alig takaríttattak el Károly meghűlt tetemei, örökösének a csak irott malasztokkal, csak papiroson álló szerződvényekkel biztosított trónja már is ingadozni kezdett. Hat ellenség támadta meg az ősi örökséget, s Párisban tervek készíttettek a birodalom felosztása iránt. Az állandó hadsereg, melynek a hat részről megtámadt birodalmat védenie kell vala, oly rosz lábon állott, hogy egynek is alig felelhetett meg; a pénztár pedig, melyből e hiányt pótolni kellett volna, kiürűlve szállott az új kormányra.

Ily körülmények közt nyitotta meg Mária Terézia 1741-ben, junius 21-dikén a koronázó országgyülést. A kiváltságos osztály ennél valóban nem lelhetett volna kedvezőbb alkalmat arra, hogy az 1728-ban fenyegetett jogát új királyi oklevéllel biztosítsa. „A megszorult királyné, úgy mondának, kénytelen lesz megadni kivánságunkat, ha segedelmünkre számot akar tartani.“ A felavatási oklevelek, melyeket a királyok koronáztatásuk előtt esküvel szokták megpecsételni, régtől fogva legnagyobb biztosítékúl szolgáltak a nemesség kiváltságainak. Ebbe akarták tehát most az ország rendei beszúrni az „onus fundo non inhaeret“ elvét. De az éles eszű, ritka bátorságú nő, határozottan kijelentette, miszerint a felavatási oklevélben semmi

újítást nem enged tétetni. Mivel azonban világosan látta, hogy az országos rendek ezen kívánatának meg- vagy nem adásától függend a tőlök várt segedelem, körülményeitől kényszerítve, megegyezett, hogy az említett elv a törvényczikkelyekbe fölvétessék.

Az adó alapja az alkotott törvényczikkely szerint még a törvényhozás tárgya is megszűnvén lenni, Mária Terézia azt az utóbbi országgyüléseken többé szóba sem hozatta, s csak az adónak tettleges nagyobbítására fordította e tárgybani gondoskodását. 1751-ben sikerült is neki, noha nem kevés bajjal, hosszú, heves szóharcz után, az 1728-tól folyó adót hétszázezer forinttal fölemelni s három millió kétszázezer forintban megállapítani. Azonban Európának megváltozott politikai rendszere, a körmön font porosz Fridrik szomszédsága s az öröködési és a hét éves háború alatt meggyült status-adósságok következtében a felemelt adó sem volt elegendő, s a kimerített kincstár újabb pótlékot kivánt. És ennek megszerzése volt az 1764-diki június 17-kére kihirdetett országgyülés czélja.

A királyi előadásokban, melyek jul. 5-én olvastattak fel, kijelenté Mária Terézia, hogy uralkodása kezdetétől fogva egyéb kormány gondjai közt leginkább Magyarország dicsőségének, külbátorságának s beljólétének gyarapítása fekiidt anyai szívén; ez leend czélja a jelen országgyülésen is, melyet, bár miként kivánta elébb megtarthatását, a súlyos hét éves háború miatt mind eddig kénytelen volt elhalasztani. Tudják az ország rendei, mennyi költséget nyelt el az öröködési háború; a hadsereg tartásának terhe pedig, melyet Európa megváltozott politikai rendszere lerázhatatlanná tesz, a hétéves háború által annyira súlyosodott, hogy ő felsége újabban számos milliónyi adósságokkal kénytelenítttetett terhelni pénztárát, minek következtében hitelének fentartása végett nemcsak a kamarai jószágokat, hanem még a közadónak egy részét is előre

le kelle kötnie. Reménylette ugyan ő felsége, hogy helyreállván az áldott béke, mind kincstárát felszabadíthatja e bilincsekből, mind kedves Magyarországát annyival nagyobb gonddal ápolhatja, mennyivel több készséget talált annak rendeiben őt a háború szorongattatásaiban segedelmökkel gyámolítani. De a háború viszontagságai s kimenete isten kezében vannak; s e kimenet oly kevéssé felelt meg reményeinek, hogy nem csak azt, mit magában Magyarországra nézve elhatározott, anyai szívének gyöngédsége szerint nem teljesítheti, hanem újabban is terhelni kénytelen az országot. Mert ámbár a béke helyreállott, de tartományainak biztosítása folyton roppant sereget kíván tartani; mi által kénytelenítve érzi magát a rendeket felszólítani, hogy Magyarország adóját is egy millió forinttal szaporítsák. Mivel továbbá megtörténhetik, hogy a birodalom egyszerre több felől megtámadtatik, midőn aztán a rendes had egy megtámadt rész védelmére küldetvén, a többi részek védetlenül maradnának: nehogy tehát ily esetekben pótolhatlan károk s pusztítások csorbítsák az országot, eleve szükség gondoskodni.

Magyarország védelmére fenáll ugyan a nemesi fölkelés intézete, de ez mind a készületi lassúságot, mind a hadviselés megváltozott módszerét tekintve, nem adhat már oly védelmet, mely az ország szükségeinek s a rendek buzgalmának megfelelhetne. Minél fogva kívánja ő felsége, hogy a nemesi fölkelés is akként szabályoztassék, miszerint az ország abban szükség idején biztos védelmét találhassa.

Julius 9-kén, az 5-dik gyülésben kezdettek meg a tárgyalások. A rendek tábláján báró Koller Ferencz, kir. személynök beszédére, melylyel a királyi előadások mellett felszóllalt, a képviselők közől számosan válaszoltak; elismerték ugyan, hogy a királyi előadások közjóra czéloznak, azokat mindazáltal igen súlyosoknak állítottak, melyekhez lehetetlen volna a ren-

deknek kimerítőleg szólniok, míg az ország állapotát s fizetési tehetségét meg nem ismerik, mi végre előbb a sérelmeket s kivánatokat szükség tárgyalniok, mi aztán a tábla végzéséül is kimondatott.

De alig történt meg ebben az egyesség, midőn váratlanúl egy idegenszerű, magában véve igen érdekes tárgy hozatott szőnyegre. Kollár Ádám, a császári könyvtár őre, nem rég egy munkát adott volt ki a királyok rendelkezési hatalmáról az egyházi ügyekben. Czéljául szerző a királyi hatalomteljesség öregbítését s a köznép érdekeit tűzte ki munkájában. Nem tagadhatni ugyan, hogy Kollár az egyeduralom elvét egynémiben túl is űzte, a törvényalkotásban a királyoknak általában nagyobb hatalmat tulajdonítván, mint a mennyi alkotmányos országban a nemzet befolyásának megsemmisítése nélkül megállhat; de egyszersmind oly tanokat is hirdet, melyek korának eszméit, legalább Magyarországban, messze túlhaladva, a közjó kárára fenálló némely kiváltságokat s ezekkel összeforrt előítéleteket az igazság verőfényében szégyenpadra állítják. Éles tollal állítja elő többek közt azon kiáltó aránytalanságot, mely szerint az előnyök s közterhek a külön néposztályokban felosztvák, s mely szerint míg a közhazából kifolyó minden előnyöket s jótéteményeket kizárólag a gazdag nemesség éldeli, azalatt minden közterheket azon néposztály hord, mely sem személy-, sem birtokjogban nem részesül.

Határozottan állítja máshol, hogy a magyar korona tulajdoni és szabad rendelkezési jogát a papi jószágokra nézve mindigre fentartotta; valamint tovább azt is, hogy a királyoknak teljes hatalmok van, az egyház külviszonyait elintézni stb.

Ezen s hasonló érvek Magyarországban ez időben még teljesen ismeretlenek voltak, s úgy járt velök Kollár, azokat közzé tévén, mint az, ki sokáig sötétben lévőnek szemei elébe rögtön nagy világot állít; a meg nem szokott fény fájdalmasan hat a

szemre, s a szenvedő szitkokra fakad a fényt derítő ellen. Így tőnek a rendek is Kollárral. Feljajdúlt az egész képviselő testület; pap és világi egyaránt sértve érezé magát az igazság meztelen szózata által. És lőnek keserű kifakadások a szerző ellen, ki, mint mondatott, „istentelen, gonosz, rágalmazással, kárhoztatott hibákkal teljes“ munkája által a dicső magyar nemzetet Európa színe előtt ekként meggyalázta, ki „épen akkor, midőn az ország rendei a királyi fölség által a közboldogság végett összegyüjtettek, a törvényeket gonosz értelmezés által az egyház és nemesi rend kiváltságainak sérelmére elcsavarja, s a király s nemzet közt konkolyt hint, gyűlölséget gerjeszt. Ő felsége ugyan számos bizonyítványokkal tanúsította a magyar nemzetnek mind honn a tanácsban, mind künn bajnoki munkákban véghez vitt dicső tetteit; de mivel e könyv messze földekre elterjed, hihetetlen, hogy a magyar törvényeket s a magyar nemzet kiváltságait nem ismerő nemzeteknél a magyarokról rosz véleményt ne támaszszon.“ Kérték aztán a királyi személynököt, munkálna velök közre, hogy a nemzetnek hányt ezen cselek megsemmisíttessenek, s a gyalázat bélyege lemosassék a nemzetről. És hasztalan veté ellen a személynök, hogy az országgyülés méltóságával meg nem férhet egyes irókkal bibelődni, kiknek állításai akár kedvezők akár gáncsolók, különben is csak úgy találnak hitelre, ha kiállják az ész próbáját; miszerint annálinkább megvetendő volna e magánember, minthogy a mit irt, ő felsége tudta nélkül irta. De a rendek, úgy látszik, azon, noha világosan ki nem mondott véleményben voltak, hogy, mint valóban történt, Kollár e munkát a kormány tudtával és megegyeztével bocsátotta közre; és keserűen ismételvén fájdalmokat, az ügyet a felségtől kérendő orvoslás végett ugyanazon küldöttség által üzenték meg a főrendeknek, mely hozzájok a sérelmek elő leges tárgyalása iránt keletkezett végzést megvitte.

A főrendeknél Kollárnak, mint mondák, istentelen munkája szintoly benyomást tőn mint a rendeknél, s a királyhoz intézendő föliratban egész készséggel megegyeztek. Más nap azután (a 6-dik gyülésben) hosszú, keserű kifakadásokkal dús viták után azt végezték a rendek: adassék elő a föliratban ő felségének, mily veszedelmesek a szerző cselei, mily súlyos az ország gyalázata és sérelme, s mily nagy a zavar, mely e munkából a közügyre háramlik; s kéressék meg a királyné, miszerint ezen botrányos könyvet tiltsa el, s égettesse porrá, a szerzőt pedig, mint a haza ellenségét, kárhoztassa száműzésre, mi aztán törvényczikkelybe is foglaltassék. Utóbb a főrendek javaslatára országos választmány neveztetett, mely a szerző bűnét egész nagyságában kimutatandó, minden törvénybe ütköző s a kiváltságokat gáncsoló állításait a felirathoz való kapcsolás végett összeszedné. És csak miután ezen, a kedélyeket lázas ingerültségbe hajtó tárgyban ekként intézkedtek, fogtak ismét a rendek az országos ügyek tárgyalásába.

Meglévén a két tábla közt az iránt az egyesség, hogy a sérelmek és kivánatok a kir. előadások előtt vétessenek munka alá, julius 14-kéről, a 9-dik gyülésből következő tartalmú feliratban válaszoltak a kir. előadásokra: „Mennyire ügyekszik fölséged az ország közjavának előmozdításán, számtalan a bizonyság. Most is alig végezte be a hosszú, súlyos háborút, már is tanácskozni hívta meg a rendeket a közjólét gyarapítására; miért örök hálával adóznak. A kegyelmes kir. előadásokat élénk emlékezetben tartják az ország rendei, hogy azonban azokra fontosságukhoz képest válaszolhassanak, előbb a velök kapcsolatban lévő sérelmeket s kivánatokat szükséges meghányniok. Azon lesznek mindazáltal, hogy ő felsége várakozásának mennél előbb megfelelhessenek.“

Valamint az országos rendek előlegesen tárgyalták Kollár munkájának ügyét, úgy a választmány is gyors volt annak

megvizsgálásában: tudósítását már julius 16-án (a 10-dik gyülésben) beadta mind a két táblához. Érdekes ugyan azon egész tudósítás, mert hű tükréül szolgál azon kor elfogúltságának, ferde eszméinek s tulajdonságának: rövidség okáért mindazáltal csak néhány vádpontot fogunk említeni. Büntetésre méltó vakmerőségről vádolják Kollárt, midőn állítja, hogy sz. István első könyve nem tartozik törvénykönyveink közé, nem egyéb levén, mint Bazil görög császárnak fiához, Leohoz intézett tanácsainak másolata.

Lázítónak jellemzik továbbá a szerző azon tételét, melyben mondja, hogy oktalanúl és eszélytelenűl cselekszik, a ki a régi törvényes szokásokat csodálja, s a hazának ártalmára van, a ki a régi szokásokhoz konokúl ragaszkodik; és a legtűrhetlenebb rágalomnak s bújtogatásnak nevezik azon állítását, miszerint számos szokás van nálunk, melyek a féktelenség s erőszak korában keletkeztek, s mind megannyi makacs koranyagként a haza boldogságát, sőt magát annak fenállását is többször a legnagyobb veszélybe ejtették. Igen rosz néven veszik, hogy Verbőczyt egynémiben tudatlansággal vádolja, és szemtelen rágalmazónak nevezik őt, mivel Verbőczy hármaskönyvét korának előítéleteivel elárasztottnak mondja. De mindenekfelett azon két állítás volt a botránkozás legnagyobb köve, melyek egyikében azt vitatja Kollár, hogy a magyar szent korona birtokjogát s uraságát az egyházi javakra fentartotta; s a királyt, hogy több módja legyen az országot boldogítani, azoknak elfoglalására ösztönözi; a másikban pedig így szól: „A gazdagabbak a szükséges adózási terhet viselni nem akarják, s a régi kiváltságok hiú czíme alatt a szerencsétlen jobbágyot, kinek nyomorú életén kivűl semmi tulajdona, sokféle adózásra kényszerítik; s ez az oka, miért hogy a nemtelenek akár hol inkább laknak mint hazájokban; mert ki laknék örömmel oly hazában, hol a közterhek mindenkitől igazságosan

nem viseltetnek, hol az előnyöket s kiváltságokat a gazdagok mind magokhoz ragadják."

A rendek igen meg valának elégedve a választmány munkálatával s noha a főrendek azt ohajtották, hogy ezen gyalázó tévtanok rendszerbe állíttassanak, ők mindazáltal abban állapodtak meg, hogy a kiszemelt állítások, úgymint vannak, kapcsoltassanak a felirathoz. — Míg ezután a rendek kerületileg s választmányilag dolgoztak az ország sérelmeinek s kivánatainak összeszedésében, augusztus közepéig csak nehány gyülés tartatott azoknak felolvasására. A királyné időközben megértvén, mily nagy ingerültséget szült az ország rendeiben Kollár munkája, nehogy ezen lázas kedélyállapotnak a kir. kivánatok megajánlására is káros hatása legyen, sőt hogy inkább e körülményből is hasznot húzzon, megelőzve a rendek föliratát, Kollár könyvét egy, velök is közlött, udvari parancs által árúltatni s újra nyomatni megtiltotta, a már eladottak beszedését pedig megrendelte. A RR. ezért augusztus 16-dikán tartott gyülésökben hálafeliratot szavaztak a kegyes királynénak; hogy azonban ő felsége mind Kollárnak még súlyosabb megbüntetésére indíttassék, mind más íróknak hasonló vakmerőségre vetemedése örökre meggátoltassék, a Kollár munkájából kiszedett tételeket a felirathoz kivánták kapcsoltatni. És az oly nagy ingerültséget, annyi keserű kifakadásokat okozott tárgy evvel befejeztetett.

Ily előzmények után a kerületileg már meghányt sérelmek aug. 22-kén, a 17-dik gyülésben végre olvastasni s következőleg tárgyaltatni is kezdettek. Az összesen 228 pontra terjedő roppant tömegből 22 pontot, melyek az adózó nép sanyarú állapotát, a kereskedés akadályait s pangását s általában az adót közelebbről illették, külön választottak, hogy azokkal a kir. előadásokra adandó válaszukat támogassák.

September 3-dikáig végre keresztül haladtak a táblák a sérelmek halmazán s a főrendek felszólították a képviselőket, hogy miután az országgyülés tartására törvényesen kiszabott két hónap már eltelt, s a királyné is nem sokára visszajövend, de azon okból is, nehogy az országgyülés költségeivel a nép igen terheltessék, vennék már elő a kir. előadásokat. A RR. azonban az adóval kapcsolatban lévő 22 sérelmi pontot mintegy bevezetésül még egyszer s a többi sérelmektől külön kivánták tárgyalni, hogy azoknak öszpontosított fölterjesztése által a kormánynyal is világosan láttassák az adó alapjának gyöngeségét, az adózó nép nyomorult állapotát.

Ezek meghaladtatván, a sept. 4-dikén tartott 27-dik gyülésben végre a kir. előadások felett kezdének a RR. értekezni. Bacskády, Nyitra megye alispánya s követe emelt először szót. Elismeré, hogy nagy a kincstár szüksége; de az adózók sorsát is sanyarúnak állitá, miszerint őket újabban terhelni teljes lehetetlenség; sőt ha rajtok nem könnyíttetik, még az előbbi teher alatt is leroskadnak; minélfogva küldői nevében az adó leszállítására szavaz. Takács, Pozsony megyei alispán és követ, ezt annál sürgetőbbnek állította, minthogy 1751 óta, midőn az adó fél millió forinttal fölemeltetett, nem csak nem javult az adózók állapota, minél fogva újabb teher elviselésére képesekké váltak volna, hanem inkább a hét éves háború alatt annyira meggyöngültek, hogy az eddigi adót sem fizethetik, s bár számtalanok biróilag is elmarasztaltattak, a be nem hajtható adótartozás mégis évről évre a végtelenségig szaporodik. És ekként még számosan nyilatkoztak a RR. közől. Az elnök azonban ellenveté, hogy e nagy fontosságú ügyet nagyobb gonddal kell megfontolni. Történhetik, mert alaposan várható ő felsége kegyelmétől, hogy a sérelmekre adandó válasz által az ország anyagi állapotát egynémiben jobb karba állítandja: leszállíthatja például a vámokat, könnyítheti a kereskedést, elő-

segítheti a gyárak felállítását, az ország kivánata szerint benn készíttetheti a katonaság ruházatát. Ezek mind megannyi források lesznek az adózók állapotának gyarapodására; minek fejében aztán az ország is ajánlhat valamit a felségnek. — De Okolicsányi, liptói alispán és követ, a még csak remélhetőért semmit sem vél igérhetni, s csak a jelent gondolja szem előtt tartandónak. Balogh, nógrádi követ s alispán pedig, elismeri ugyan, hogy az elnök által előszámlált előnyök a nép fizetési tehetségét elősegítendik annyira, hogy régi terheit viselhesse, de annyira nem, hogy újabbak viselésére is képes legyen. Egyébiránt a kereskedés könnyítését már sokszor kérte az ország, sokszor igérte a kormány, de mindég süker nélkül; abban tehát bízni most sem lehet. A gyárak végre csak lassan, húzamosb idő után gyarapíthatnák a népet. Bárhová tekint is tehát, nem látja módját, miként lehetne megfelelni a királyi kivánatnak.

E nyilatkozatot mindnyájan magokévá tévén, átmentek a királyi előadások második pontjára, a nemesi fölkelés szabályozására. De ebben is egyezőleg oda ment ki a RR. véleménye, hogy, miután a fölkelést már számos törvények szabályozzák, szükségtelen volna alkotni új törvényeket. Hasztalan veté ellen az elnök, hogy más volt a régi, más az újabb hadakozás módja, mi kivált azon esetre, ha a rendes had távollétében váratlanúl törne be az ellen, szükségessé teszi a szabályozást. Úgy látszik, a kormánynak e tárgyban az volt a kivánsága, hogy, miután a rendes honvédelem rendes terhét egészen a jobbágyság viseli, a nemesség pedig, ámbár az állandó had megállapítása következtében a honvédelem súlyos kötelességétől majdnem egészen fölmentetett, az állandó had kötelességeiben mégis csak annyiban sem akart részesülni, hogy az adó alapjául a jobbágyi telkek mindigre s változatlanúl kitűzessenek; sőt azon elvet, hogy az adó nem fekszik a jobbágy

telkén, 1741-ben a kormány szorult körülményei közt törvényben is kimondotta; s azért az elnök is csak oda irányzott beszédében, hogy megmutassa, miképen a nemesi fölkelés a régi mód szerint már elégtelen az ország biztosítására. De a rendek, valószinűleg átlátván a kormány czélzatait, a tárgyba mélyebben nem akartak beereszkedni. Bacskády azt válaszolta az elnök beszédének ama részére, melyben a hazát érhető veszedelmeket érintette, hogy az irgalmas isten, ki az országot eddig annyi viszontagságok közt fentartotta, ezen veszélyeket is elfordítandja, s adand kegyelmesen időt, hogy a törvények által kijelölt esetekben mindig felülhessen a nemesség. Mások rosz néven vették az elnöknek, hogy a felülést az eddigi mód szerint már kevés hasznúnak állította a jelen körülmények között, és a nemzet és haza ellen vétkezni mondák azt, ki a nemesség dicső tetteit nem méltányolja. Ezután küldöttség által tudatták a felső táblával abbeli végzésöket, miszerint az előadásokra teendő feliratban az adónak leszállítása kéressék, a nemesi fölkelés szabályozása pedig szükségtelennek jelentessék.

A főrendek erre akként válaszoltak a következő napi gyülésökből, hogy magok is átlátják ugyan a nép szegénységét, figyelmeztetik mindazáltal a rendeket, valjon illik-e tagadó választ adni a közöttök oly sokáig mulató fölségnek? Óhajtják tehát, hányják meg az ügyet bővebben a RR., hogy ő felségének kielégítő választ adhassanak. A nemesi fölkelést illetőleg, ők sem akarnak a régi törvények és kiváltságok sérelmére újítani, s csak azt kivánják bővebben megvitatni, valjon nem lehetne-e a fölkelés módján könnyíteni? Ne ijedjenek meg a RR. a fölkelés szabályozásának eszméjétől; a felső tábla biztosítja őket, hogy ebben a régi elvek s kiváltságok megsértetni nem fognak, s a szabályozást magok is csak annyira óhajtják, menynyiben a régi elvek s jogok engedik. Tanácskozzanak tehát a RR. s az ellenkező véleményeket is tűrelemmel hallgassák meg.

A főrendi küldöttség eltávozta után az elnök más utat kisérte meg, osztályonként akart szavaztatni s legelőbb is a papságot szólítá föl véleménye nyilvánítására. Kis Pál veszprémi prépost és kanonok tehát osztálya nevében kijelenté, miképen a megyei követek hivataluknál fogva is legjobban ismerhetik a nép állapotát; saját tapasztalásukból szólva, melyet jószágaikon merítettek, a káptalanok is azt kénytelenek vallani, hogy a jobbágyság valóban annyira elszegényedett s eladósodott légyen, miszerint úri munkáit is alig róhatja le; mondani pedig nem lehetne, hogy a földesuraktól nyomatnék. Ennél fogva tehát a papság valamint az adó úgy a fölkelés iránt is egyezőleg szavaz a nemesi renddel. — A megyei követek közől azután többen ismételték előbbi nyilatkozatukat és valamennyi közől csak egy szózat emelkedett a királyi kivánatok mellett. Jeszenák János, özvegy Zichy Miklósné képviselője, azt állítá, hogy az előbbi országgyülésen is sokáig azon vitatkoztak légyen a RR., miképen az adót fölemelni teljességgel lehetetlen, s végtére mégis fél milliót ajánlottak. A sérelmekből az adófölemelésnek csak nehézsége, nem pedig lehetetlensége tűnik ki. A nemesi fölkelésre nézve önmaga, mint az akkori nádor mellett hivataloskodó, tapasztalta, mennyi számtalan bajba s nehézségbe, pénz- és időveszteségbe kerül annak létreállítása; ez tehát javítást igényel. — De a RR. az adóra nézve ezután is az előbbi okokat ismételték; a fölkelés kérdésébe pedig még csak beleereszkedni sem akartak, attól félvén, nehogy oly valami végeztessék, mi a kiváltságokat megsértené.

Az adóra nézve csekély ellenvetések után a fő RR. is megegyeztek az alsó táblával; de a fölkelés szabályozását még azután is sürgették; mit azonban a rendek állhatatosan ellenzének, egyebek közt azt hozván fel okúl, hogy a fölkelés a törvények szerint csak rendkivűli esetekben történhetik,

miért azt szabályozni ama törvények sérelme nélkül nem is lehetne; a mi pedig azt illeti, hogy a felkelő nemesség száma nincs meghatározva: azon felül, hogy ezt tenni nem is lehet, még oly üdvös titoknak is mondották azt, melytől az ország fenmaradása függene; mert ha ez nyilvánossá tétetik, az ellenség, hadait megszaporítván, könnyen felforgathatja az országot. Ha az értetnék a szabályozás által, hogy a nemesség fegyverben gyakoroltassék, úgy ez minden más osztálynál boldogtalanabb lenne, egész életében hadi gyakorlatokra kényszeríttetvén. Ezek után a főrendek is hozzájárúltak az alsó tábla végzéséhez, s a felirat megkészűlvén, a sérelmek egész tömegével együtt benyújtatott a pár nap előtt Pozsonyba érkezett királynénak.

A fölirat tartalma következő: „Az országgyülés elejétől fogva minden igyekezettel azon voltak az ország rendei, hogy ő felsége várakozásának megfeleljenek; de mennél többet tanácskoztak, minél szigorúbban vizsgálták lelkiismeretöket, annál nagyobb nehézségekre akadtak az adó tárgyában; mert bárminként érzik is magokat sürgettetni a birodalom szükségei s az anyai indulatú királyné iránt való gyöngéd szeretetök által kivánatainak teljesítésére, azt mindazáltal az adózó nép insége teljesen lehetetlenné teszi. A mult országgyülésen is egyedül az ő felsége iránt való szolgálati készségből, s csak a három év múlva tartandó gyülésig emelték fel az adót fél millióval, remélvén, hogy a nyomorú állapotban sanyargó nép attól, mi őt már is erején fölül terhelte, három év múlva megszabadúl. Azonban már tizenhárom év óta viselik azt nyilvános romlásukra, a mint ezt az adónak behajthatlansága s a nép eladósodott állapota, melybe a behajtás szigorúsága által vettetett, eléggé bizonyítja. Ehez járultak 1751 óta a számos természeti csapások, melyek a nép fizetési tehetségét annyira megcsökkentették, miszerint az nemcsak hogy nagyobb adót el nem

bir, de az eddigi összeget sem fizetheti. Meggyőződhetik erről ő felsége, ha kegyesen meggondolja, mily és mennyi újabb terhek háromlottak a hét éves háborúból is a szegény adózó népre, mely a felett, hogy a szükség-kivánta szállítások s e körüli veszteségek alatt majdnem leroskadott, még azon ötvenkétezer munkás lakossal is megkevesbedett, kik ő felsége zászlói alá újonczokúl állíttattak. Ha még ezen kivül figyelemre méltatja ő felsége, hogy a kereskedés több magyar termesztményekkel mód felett meg van nehezítve; a marha kihajtása Buccari kikötőbe, a bor kivitele a német tartományokba egészen meggátoltatik; a vámok pedig általában oly magasra emeltettek, hogy még a többi örökös tartományok adójának nagy részét is Magyarország viseli: nem fogja rosz néven venni ő felsége, ha az ország rendei kijelentik, miképen lekiismeretök által az adónak nem csak fölemelésétől eltiltatnak, hanem arra is kényszeríttetnek, hogy azon fél millióval, melylyel az 1751-ben megszaporíttatott, leszállításáért könyörögjenek.“ A fölkelés szabályozása iránt adott tagadó válaszukat pedig a már fönebb említett okokkal támogatták.

A királyné már öt nap múlva, september 19-én s azon elhatározott hangon, mely leiratait jellemzi, válaszolt az ország feliratára, kijelentvén, hogy mind az adó fölemelését, mind a nemesi fölkelés szabályozását egyedül az ország biztossága s dicsősége végett kivánta, s kellett is azt tiszte szerint cselekednie. Megértette a feliratból a nép nyomorú állapotát; s maga is inkább könnyíteni óhajtaná azt, mint újabban terhelni, ha a közszükség s a meggyült státus-adósságok ellenkezőt nem parancsolnának. Midőn azonban ennélfogva az adóra nézve előbbi kivánatánál tovább is megmaradni kénytelen, igéri egyszersmind, hogy más részről semmit sem fog elmulasztani, mi által az adózók állapotát javíthatja; s ha részökről a RR. is megteszik a lehetőt, akként van meggyőződve, hogy a nép az

eddiginél kissé nagyobb adót is elbirhat. A fölkelést illetőleg, tudja ugyan, hogy az iránt már számos törvény intézkedik; de ebből még korán sem lehet következtetni minden újabb intézkedés fölöslegességét. Az állandó had rendes esetekben védheti ugyan az országot, de minden körülményekben elegendő ez már nem lehet, s történhetnék, hogy annak távollétében a fölkelés mostani lassúsága mellett az ország egy része elpusztíttassék; minél fogva szükségesnek látja a fölkelést gyorsítani s módját általában könnyíteni. A sérelmeket ő felsége megvizsgálandja s mit az ország javára válandónak talál, örömmel megteendi.

Ugyanezen alkalommal egy más leirat is érkezett az ország rendeihez. Ezek t. i. a múlt országgyülésen az igazságszolgáltatásának könnyítése iránt is kezdének tanácskozni, de a kiküldött választmánytól e tárgyban készített munkálatot az idő rövidsége miatt akkor megvizsgálniok nem lehetett. A kormány azt időközben a királyi tábla által újabban kidolgoztatta, s most azon czélból küldötte a rendekhez, hogy országosan meghányatván, törvénynyé emeltessék.

Felolvastatván a királyi leiratok, azt, mely az adót és fölkelést nézi, september 27-én, a 36-ik gyülésben fogták ismét a RR. tárgyalás alá, ha mégis nyilatkozataik tárgyalásnak nevezhetők. Szóltak számosan, de valamennyien csak azon értelemben, hogy, miután az adó tárgyában kelt előbbi feliratukra a nép állapota s lelkiismeretök által kényszeríttettek, az ország viszonyai pedig azóta nem változtak, most is csak előbbi véleményöket kénytelenek ismételniök. A nemesi fölkelés szabályozását hasonlókép most sem látják szükségesnek. Az egész táblán az elnökön kivül csak két szózat hallatott a kir. kivánatok mellett. Az egyik Nagy Pál, nádori itélőmesteré, ki szinte megismerte ugyan az ország szegénységét, de még nagyobbnak, sürgetőbbnek állította a kincstár szükségét, miután

a hét éves háború kezdetétől fogva kétszáz milliónál többre szaporodtak a státus-adósságok. E szerint bár maga is szinte birtokos és hű fia hazájának, mégis úgy vélekedik, hogy a királyi kívánatot az adóra nézve legalább némi részben kell teljesítniök. Hasonlókép a felkelést is lehet szabályozni a nélkül, hogy, mitől a RR. félnek, a nemesség sarkalatos kiváltságai legkevesebbé is megsértetnének. A másik szót ismét Jeszenák emelte, mondván, hogy valamint 1751-ben a sok lehetetlenséget állító beszéd után végre mégis lehetségessé vált az adófölemelés, úgy nem lehetetlen az most sem. A fölkelésre nézve pedig állította, hogy szükség idején megajánlják ugyan a RR. a fölkelést, de annak sem elveit, sem szerkezetét, mint hajdan volt, nem ismerik, miért erről szükség volna határozottan intézkedni. — A RR. azonban mind a két tárgyban előbbi véleményöknél maradtak. Darvas, nógrádi követ, a fölkelésre nézve még azt is mondá, hogy annak szabályozása már csak azért is veszedelmes volna, mert félhető, hogy az istennek, ki a népét megszámító Dávidot mirígyhalállal büntette, a RR. sem tennének kedves szolgálatot.

Küldöttség neveztetett tehát Bajzáth esztergami kanonok s káptalani követ vezérlete alatt, mely a RR. végzését a felső táblának megvigye. Bajzáth még megbizatásán túl is fejtegette az okokat, melyek a RR.-t a fölkelés szabályozásától elrettentik; mert, u. m., akár készpénzzel váltassék meg a fölkelés, akár állandó katonaság tartassék helyette, az adót, melytől a nemesség ment, mégis csak a nemeseknek kellene viselniök. Eleink minden erejökkel meggátolni igyekeztek, hogy az adó terhe ne feküdjék a telken — ne onus inhaereat fundo. De ha a fölkelés szabályoztatnék, az adó mind a személyt, mind a telket terhelné. Bajzáth szokás szerint a RR. előtt is elmondotta a felső táblánál tartott előadást, mit azok annyira lelkökből szakadtnak érzettek, hogy neki hangos él-

jenek közt köszönetet szavazának; egy rögtönző pedig a következő verspárban fejezte ki a RR. kivánatait:

„Orator Patriae, mytram tibi Patria vovet,
Vox tua, vox populi, vox sacra, voxque Dei est.“

A főrendek három órai tanácskozás után válaszoltak a rendeknek, kijelentvén, hogy lelkiösmeretöket az adóra nézve azon általános nyilatkozattal: ‚nem lehet‘ — bővebb megfontolás után már meg nem nyugtathatják, s annál szükségesebbnek látják a részletekre való lépést, minthogy az adóról törvény szerint is országgyülésről országgyülésre kell egyezkedniök a királylyal; e törvényt pedig a lehetetlenség puszta említgetése által nem teljesítik; ezenkivül némely részletekről, például a testőrségről, melynek díjazása csak a jelen országgyülésig folyt a közadóból, múlhatatlanul kell is határozni ez országgyülésen. És nem is látják azt a teljes lehetetlenséget, melyről a RR. nyilatkozatában van szó; hogy elébb a fölségnek közös akarattal tagadólag válaszoltak, azt csak azon régi szokásból tették, miszerint az ország a király kivánataira nem szokott mindjárt kedvező választ adni. A fölkelésre nézve a főrendek sem hagyják legkevésbbé is megsértetni a kiváltságokat, s azért soha eszökben sem volt azon gondolat, hogy a fölkelés pénzen váltassék meg, vagy rendes haddal pótoltassék; hiszik mindazáltal, hogy e tárgyban is lehet az előjogok minden sérelme nélkül, sőt kell is intézkedniök.

Más nap, sept. 28-án, a királyné Holicsba utazván, a nádor a RR.-ket búcsútisztelkedésre a várba rendelte. A királyné azonban a kivánataira adott tagadó válasz miatti kedvetlenségét kijelentendő, minden szó nélkül távozott a RR. közől; kik aztán gyülés-termökbe viszatérvén, az elnök sürgetéseire újonnan szőnyegre hozták a királyi kivánatokat. S most már az előbbiekhez hasonló, eskűvel is erősített tagadó nyilatkozatok közt mégis hallatott nehány szó mind a papság, mind

a világiak köréből, miszerint a kivánt egy milliónak némi részét mégis csak meg lehetne, meg kellene ajánlani. Különösen Csiba, Mosony megyei követ, állítá, hogy tüsténti meg fog szűnni az annyiszor ismételt fizetési lehetetlenség, mihelyt a RR. a királyné valóban anyai intése szerint a nép nyomorú állapotán az úrbér méltányosabb szabályozása által könnyítenek. De az igazság és méltányosság szent igéi hatástalanúl hangzottak el a RR. között. Ők a népet a kormány ellenében a nagyobb terheléstől oly hajthatlanúl igyekeztek megóvni; arról azonban önzés-teljes elfogúltságukban hallani sem akartak, hogy az úrbéri terhek alatt még inkább roskadozó népnek a magok részéről valahára már igazságot szolgáltassanak; hogy azon nagy különféleségnek, mely az úrbéri munkák s adózások tárgyában az ország külön vidékein létezett, s azon korlátlan önkénynek és zsarnokságnak, melylyel számos földesúr egész a kétségbeesésig zaklatta jobbágyait, valahára véget vessenek; hogy e néposztályt, mely noha sem személyes sem birtoki joggal a hazától megáldva nem volt, mégis az összes közigazgatási és honvédelmi terheket viselte, ha jogokkal fel nem ruházzák is, legalább egyes kiváltságosak kegyetlen bánásmódjától megoltalmazzák. Valóban, úgy látszik, mintha azért nem akart volna a nemesség nagyobb hadi adót vetni a nép vállaira, hogy azt is önmagának zsarolhassa ki tőle, mit ez az adó fölemelése esetében a közszükségre fizetendett; erre mutatott legalább az, hogy midőn a mosonyi követ az úrbér szabályozását megemlítette, arról a többiek még csak hallani sem akartak; hanem tovább is az adó-fölemelés lehetetlenségét ismételve, előbbi végzésöket újra megerősítették, s azt némi, az 1741-ki törvénykönyvnek a nemesi fölkelést illető 8-dik czikkének értelme fölött támadt viták után a felső táblának változatlanúl átküldötték.

A főrendek ezután, hogy az ügyön fordítsanak, részint a tárgyalás könnyítése s gyorsítása, részint a végett is, hogy ha talán a fölkelés iránti királyi kivánat ezen országgyülésen nem létesűlne, vele együtt az adó is el ne maradjon, a két tárgyat egymástól elválasztani óhajtották; és emerre nézve sürgették is a rendeket, hogy meggondolván, mennyire igyekszik a királyné előmozdítani az ország javát, s mennyire becsüli a magyarokat: feleljenek meg ők is azon kivánatának, melylyel egyedűl az ország javát s biztosságát czélozza. Az ország békéje s boldogsága Károly király óta kezdődik, mióta t. i. rendes katonaság van; nehogy pedig ezt a kormány az ország veszélyeztetésével megkevesbíteni kényteleníttessék, szükséges fölemelni a már elégtelen adót.

Az oktober 1-sö napján tartott 39-dik gyülésben avval kezdé meg aztán az elnök e fordulat után tárgyalni az adót s rábeszélni a RR.-eket annak elfogadására, hogy az ország anyagi állapotának javítására nincs semmi hasznosb, mint gyárak felállítása. Most, úgymond, évenkint egy millió forint folyik ki az országból idegen gyártmányokra. Ezenkivűl a katonaság ruhájának itt benn, s honi anyagból készítése által is nyerne az ország egy milliót, mely két összveg aztán tetemesen gyarapítaná az országot. Igaz, hogy a gyárak rögtön nem árasztják el ugyan pénzzel az országot; de ezeket valahára mégis csak meg kell már kezdeni; már pedig úgy ezek felállítása, mint a katonaság ruhájának készítése ügyében leginkább ő felségének kegyelme szükséges; s nem is fogja azt megtagadni az anyai indulatú királyné, ha látni fogja, hogy az adózók ily sanyarú állapotában is kész az ország teljesíteni kivánatait.

Bezerédy, Győr megyei követ, erre oly értelemben válaszolt, hogy igaz ugyan, miszerint a kereskedelmi s gyáripar más országoknak lelke s leggazdagabb kincsforrása, s az

Magyarországnak is kétségkivül nem csekély hasznára fogna lenni; de annak haladása igen lassú, gyümölcse későn érik, ugy annyira, hogy e remény fejében megajánlani most semmit sem lehet. — Bacskády, nyitrai követ pedig előadná, hogy érzik a RR., mily nehezen eshetik elnök ő kegyelmének, hogy a RR. tőle ekként különböznek véleményben; de nekik is nehezen esik, hogy annyi felszólításaira sem hajólhatnak. Az irgalmas istent kell kérniök, javítsa meg az ország állapotát, miszerint aztán idővel többet adózhassanak a közjóra; de jelenleg kétségkivül megbántanák az istent, ha lelkiismeretök ellen cselekednének, már pedig megkötötték a RR. lelkiismeretöket, midőn hittel mondták, hogy még az eddigi adót is lehetetlen megadniok. „És hogy nem lehet megadni — folytatá Szüllő, Pozsony megyei követ — a tábla lelkiismerete alatt kimondotta; s evvel vége van.“ Mihez Luby, liptói követ, még azt vetette hozzá: „a mi lehetetlen, azt végtére is csak lehetetlen akár megajánlani akár megadni.“

Midőn ezután, elhangozván e bölcs nyilatkozatok, a papság köréből szó emelkedett volna a királyi kivánat mellett, Darvas, nógrádi követ, azt mondotta, ha valakinek, bizonyára a papságnak kell gondoskodnia a nép sorsának javításáról, mert sok helyt már oly szegény az, hogy ruha híjában a templomba sem járhat. Valóban szomorú dolog, hogy a rendek igy ismervén s elismervén a nép állapotjának nyomorúságát, mégis, sem arról, mi azon leginkább segíthetett volna, az úrbér szabályozásáról, gondoskodni, sem az ipar s kereskedés előmozdításáról, mi az ország virágzatának alapját megvethette volna, tanácskozni nem akartak. A kereskedelem s gyárak ügyének emelése még többször is szóba hozatott e gyülés alatt néhányaktól; egyebek közt a már többször említett Jeszenák könyörögve kérte a rendeket, gondolkodnának már mégis komolyabban az ország állapotának emeléséről s ren-

delnének egy országos választmányt, mely a kereskedelem s gyárak ügyét s a jobblétnek egyéb hasonló tárgyait megvizsgálná. De a rendek egy része ezen indítványt, mint haszontalant, elvetette; a többség pedig aztán abban nyugodott meg, hogy a királyi helytartótanácsnak 1741-ben a 116-ik t.-czikk által már úgy is meghagyatott, miszerint az ipar s kereskedelem ügyében munkálatot készítsen; felszólítandó volna tehát a kormánytanács, adja be, ha mégis készített, munkálatát az országgyülésnek. És evvel a mondhatlan fontosságú életkérdés végkép mellőztetett.

Ezután küldöttség vitte meg a felső táblához a RR. abbeli végzését, miszerint 1-ször a királyi előadások két pontjának egymástól külön tárgyalásában megnyugszanak ugyan, de csak azon feltétel alatt, hogy felirat mind a kettőről egyszerre tétessék. 2. Hogy a királyi testőrsereg tartása a közadóból csak a jelen országgyülésig levén megajánlva, arról külön kell végezniök. 3. Hogy lelkiismeretöket abban már megkötötték, miszerint az 1751-ben ajánlott fél milliónyi adópótlék elengedéséért ő felségének tovább is könyörögjenek, mert hogy a nép azon terhet nem viselheti, hittel erősítik.

A fő RR. azonban visszaüzenték, hogy nagy szomorúsággal és szívfájdalommal veszik a rendek iránt ok való bizalmatlanságát s oly zavarba jöttek, hallván azoknak előbbi véleményöknél maradásokat, miszerint készek volnának tőlük külön válni, ha irva nem volna, hogy „minden magában meghasonlott ország elpusztúl“. Eskűvel bizonyítják mindazáltal, hogy lelkiismeretök a RR. határozatában meg nem nyughatik. Az ország elleneinek száma növekedett, erejök gyarapodott: szaporítani szükség tehát az adót is, melyről már az 1715-ki 8-dik t.-czikkben meg van irva, miképen az ország védelmének legjobb, sőt múlhatatlanúl szükséges eszköze. Nem látják tehát, miképen lehet annak még leszállításáról beszélni; s határo-

zottan kijelentik, hogy azt ezután szóba hozatni sem engedik. Ők azonban ebben még nem nyughatnak meg, s a királyné szükségeit megfontolván, s nem is látván a fizetésre oly nagy lehetetlenséget, mint a RR. állítják, felszólítják őket, tanácskozzanak arról, mi módon lehetne pótolni a kincstár szükségeit? Gondoskodjanak továbbá a testőrsereg tartásáról, mi a közadóból csak ezen országgyülésig folyt. Végre még egyszer figyelmökbe ajánlják a rendeknek, mi veszélyes következései lehetnek annak, ha tőlök a felső tábla elszakadni kényteleníttetnék.

De a RR. ezután is csak lelkiismeretökkel állottak elő, s egyebek közt Szüllő, pozsonyi követ, így nyilatkozott: „A nemes RR. már hittel bebizonyították, hogy a királyi kívánatot megadni nem lehet; istenért! mi egyebet kívánnak még tőlök?“ Ezen s több hasonló, minden alkudozást kizáró nyilatkozatok után a következő napon (oktober 2-kán) és gyülésben (40-dik) a királyi tábla tagjai szóllaltak fel az adó fölemelés mellett, egyebek közt azzal biztatván a RR.-et, hogy majd ő felsége is bebizonyítandja kegyelmét a sérelmekre adandó válaszában, ha tapasztalni fogja a RR. készségét. De erre többen azt felelték: miként lehetne valami jót várniok a leirattól, miután még most, e gyülés alatt is újabb sérelmek történnek; nem rég fölemeltetett a dohány váma, s a kisebb ezüst pénz becse kárpótlás nélkül leszállíttatott. Attól pedig nem kell féliök hogy, miként nehányan állították, a királynét határozatuk által megsértik, mert hiszen az ország állapota és java kényszeríti őket a tagadó végzésre. — Mind e mellett is azonban már mind többen nyilatkoztak eltérőleg a tábla előbbi végzésétől; különösen Borsod, Heves, Esztergam, Csanád és Arad megyék követei is elállottak az adó leszállításától; mit a nagyobb ellenzék észrevevén, felkiáltának, hogy ők előbbi határzatuknál állhatatosan megmaradnak.

Miután az elnök a lehetetlenséget hangoztató konok véleményt több királyi táblai tag s öt vármegye ellennyilatkozata által némileg megingatva látá, a papságot is felszólítá véleménye nyilvánítására; de egy-kettőt kivéve még a káptalani követek is a megyék többségével szavaztak. Hosszas szóváltások és feleselések után tehát délutáni négy órakor küldöttség ment a főrendekhez megvinni az alsó táblának ismét tagadó határzatát s megkérdezni őket, mely oknál fogva látják lehetőnek megváltoztatni előbbi véleményöket? A főrendek őszintén megvallották válaszüzenetökben, hogy újabb okokat felhozni nem tudnak ugyan, de meg vannak győződve lelkiismeretökben, hogy nem oly teljességgel lehetetlen megfelelni a királyné kivánatának, mint a RR. állítják. A nádor s az esztergami érsek holnap Bécsbe mennek; de minő arczczal jelenjenek meg ő felsége előtt?

A RR.-ket azonban ez sem indította, s utasításaikra hivatkozván, maradtak előbbi végzésöknél; mit a főrendekkel újonnan tudatván, kérették egyszersmind a nádort, lenne közbenjárójok ő felsége előtt. — A főrendek azonban az utasításokról akként vélekedtek, hogy azok föltétlenül senkit sem kötnek: a RR. nemcsak követei, hanem felhatalmazottjai is a vármegyéknek, minél fogva alkalmazhatják magokat a körülményekhez. A közbenjárást a nádor és érsek el nem vállalhatják, ha a RR. el nem állnak végzésöktől. — De a fő RR. ezen csele nem sikerült; a RR. visszaüzenték, hogy az érsek már a királyi előadások átvételénél kijelentette a királynénak, hogy ne akarat, hanem erő hiányának tulajdonítaná, ha várakozásának az ország meg nem felelne. A nádornak pedig épen a súlyosabb ügyekben teszik a közbenjárást tisztévé a törvények.

A közbenjárást a nádor, ámbár elutazta előtt a RR. ismételt kérelmére is azt felelte, hogy elvállalni nem meri, mindazáltal mégis elvállalta, s a királynénak a RR. véleményét

mind az adó mind a nemesi fölkelés iránt híven előadta. Visszatérte után pedig magához hívatta a RR.-et s közlötte velök a királyné válaszát. Igen kár, hogy az előttem fekvő napló ezt, mint a teremen kivűl történtet s úgy is tudvalevőt, közleni elmulasztotta. De hogy az szintúgy mint a nádor rábeszélése is, meg tette a maga hatását, kitűnt a következő, október 10-kén tartott 41-dik gyülésben. A megyei követek közől néhányan ismét csak a régi húrokat kezdték ugyan pengetni; a papság mindazáltal megváltoztatta véleményét, s Bajzáth, esztergami káptalani követ, a többiek nevében hosszú beszédben előadta, hogy már a RR. is nyugodt lelkiismerettel közeledhetnek a királyi kivánatokhoz, miután ő felsége s a főrendek, bár szinte ismerik s meg is vallják az ország szegénységét, a szükségtől kényszerítve mégis lelkiismeretök szerint lehetőnek, sőt mellőzhetetlennek látják az adó fölemelését. Aggodalmát fejezte ki aztán a felett, nehogy ő felsége, megsértve a RR. hajthatatlansága által, egészen elfordítsa szívét a nemzettől; a testőrséget ime máris elmozdította szolgálatától; mi a nemzetnek nem válhatik dicsőségére. Ha ellenben a RR. a királyné várakozásának, bár csak némileg is, megfelelnek, remélhető, hogy ő felsége, látván az ország állapotát, kegyelmes választ adand az ország sérelmei s kivánataira. Mind ezek felett végre még az is indíthatja a RR.-et, hogy már nem csak a felső táblával, de magok között is meghasonlottak, miből lehetetlen jó következéseket várni az országra. — Végezvén Bajzáth e beszédet, az egész papság felkiáltott, miszerint mindnyájan osztoznak a szónok véleményében; mi nem különben, mint a szónok nyomos beszéde, meg tette hatását. A RR. rögtön felhagytak az adó leszállításának sürgetésével, s már csak a fölemelés lehetetlensége iránt nyilatkoztak. Tersztyánszky, Esztergam megyei követ azonban fél milliót megadhatónak állított.

Minekutána tehát már az egész papság, kilencz megye — név szerint Borsod, Heves, Esztergam, Csanád, Arad, Tolna, Baranya, Szerém és Verőcze — a városok közől Pozsony és Esztergam, és számos távollévők küldöttei nem csak a leszállítástól elállottak, hanem a fölemeléshez is hozzájárúltak: a többség határozata szerint a leszállítás kérdése letétetett. De a fölemelés ellen ezután annál nagyobb hévvel kezdének vívni számos megyei követek, mennél kevesebb reményök volt már a győzedelemhez. Ezek nyilatkozatai közől legérdekesb Márjásy szepesi követé, ki isten előtt eskűvel bizonyítá, hogy lelkének kárhozata nélkül nem járúlhat az adó fölemeléséhez, s hiszi, hogy ő felsége csak még sem kivánja lelke kárhozatát. Küldöttség ment tehát megvinni a főrendekhez, hogy a többség elállott ugyan a leszállítástól, de a fölemeléshez nem járúlhat.

A főrendek azonban válaszolták, hogy annyi üzenetek után, melyekben ő felsége szüksége és a tagadó válasz veszélyei annyira kifejtettek, más végzést vártak volna a RR.-től. A leszállítástól való elállással a RR. még semmit sem tettek, mi ő felsége várakozásának megfelelhetne. Vegyék tehát a RR. fontolóra, miképen a királyi kincstár szükségei oly sürgetők, adósságai oly roppantak, hogy, ha a RR. a kir. kivánatára nem hajlanak, ő felsége vagy hitelét veszti, vagy az ország veszedelmére a hadsereget megcsökkenteni, a kormány-tanácsosok s egyéb tisztviselők díjait leszállítani s más hasonló végsőségekre lépni kényteleníttetik. De ezeknél még nagyobb veszély is történhetik; mert ha a RR. ő felsége kivánatára konokúl tagadólag válaszolnak, valjon nem félhetni-e, hogy a kormány, a mellőzhetlen szükséget fedezni kellvén, a nemes rend jogainak s kiváltságainak sérelmével gondoskodjék nagyobb adó-alapról? Vagy nem vetemedik-e elkeseredésében arra a királyné, hogy biztosokat küldjön az országgyülésre?

mi aztán mily súlyossá tenné az ország állapotát, tudhatják a RR. az 1723-diki példából, midőn az ország hasztalan mondott ellen a biztosok nem kivánatainak, hanem követelő parancsainak. Reméllik tehát, hogy ezen okoktól meggyőzetve, az adó fölemeléséhez valahára mégis csak hozzájárúlnak. — A papság s világi rendek közől is számosan csakugyan még e gyülésen hajlottak a főrendekhez, egyességre azonban a tábla e napon még nem léphetett.

A következő napon és gyülésben az elnök rábeszéllése után több ellenzéki tag nyilatkozott a szokott modorban. Különösen Bacskády mondá, hogy már a negyedik hónapra terjedő annyi viták és szorongattatások között gyakran említtetik a lelkiismeret sugallata; a papság ugyan fölmenté őket tegnapi nyilatkozatában a bűnsúlytól; de neki csak egy a lelke, s azt meg akarja menteni; lássák, mit művelnek azok, kik a lelkiismeret szavát elfojtani törekednek. És a megyék, városok s távollevők követeinek többsége e szóra javalólag kiáltott fel. Majd az alnádor szóllalt fel, s hogy a RR.-et e kopár mezőről eltérítse, indítványt tőn, egészítenék ki az adóösszeget negyedfél millióra, beleértvén a testőrsereg tartását is. Nevezetes volt utóbb néhány ellenkező nyilatkozatok után Pető Esztergam városi követnek felszólítása, mely által kivált a fizetés könnyítésére akarta fordítani a RR. figyelmét. „Alapi követ úr, úgymond egyebek közt, tegnap az úrbér szabályozását indítványozta, és valóban, ha arról országúl nem végezünk, a tisztviselők soha sem fognak eléggé intézkedhetni; a tisztújításoknál pedig ezeknek leginkább az vettetik szemökre, holott mégis nem csak törvénytudónak és bölcsésznek, hanem még theologusnak is kellene lennie, hogy mindennek eleget tehessen.“ Ez után példákkal mutogatta, mily iszonyú zaklatásoknak van kitéve a szegény paraszt, miknél fogva az árva lelkén kivűl semmit sem mondhat tulajdonának. „Ha e részről mind

a királyi kegyelem, mind a RR. igazságszeretete orvoslatot szerez, az adó fölemelését lehetségesnek véli.“ Néhány szózat után, melyet a királyi kivánat mellett a királyi tábla tagjai emeltek, Ordódy, szintazon törvényszék ülnöke, ekként egészíté ki a Petőtől ábrázolt képet: „Igaz, hogy az adózók állapota nyomorú és gyors orvoslatot igényel; de ki fogja azt adni, — a vármegyék? Hiszen ezek még a kivetés szabályozása s a népösszeirás által sem szerzik meg soha a kivánt orvoslatot, sőt öregbítik a bajt. Vagy talán a földes urak? hiszen közönséges dolog, hogy a helység egyik végén a katonai kar jó formán még el sem végezte az „executiót“, a másik végén a földesúr azt már megkezdi; és e fölött még a lelkész és iskolamester is terheli a népet követeléseivel.“ Hozzá adta még ehez Szlávy itélőmester, egyebek között: „Óvakodjanak a RR., nehogy megátalkodott ellenszegűlésök sok oly következéseket szűljön, miknél fogva a szegény nép azt kényteleníttessék mondani: az uraknak mellettünk való buzgalma rontott meg bennünket; óvakodjanak, nehogy ártsanak, hol mégis használni akarnak.“ — Az úrbéri terheknek szóba hozott szabályozása azonban most nem talált viszhangra a RR. között, s a sürgető szükséget előadó néhány szózat ismét hatástalanúl hangzott el a teremben. De az alnádor indítványa, az adónak negyedfél millióra fölemelése iránt, mind több pártolókra lelt, s a tábla tagjainak többsége már mellette nyilatkozott, s még csak a semmi alkuba bocsátkozni nem akaró megyék ellenzették. Ezek ugyan többséget alkottak a megyék között; de nagy volt már ezekben is a meghasonlás; történt, hogy még egy megyének követei is ellenkezőleg nyilatkoztak, mi aztán vitatkozást idézett föl az utasításokról, melyben egyebek közt mondatott is, hogy az utasítás nem köt, hanem csak utat, irányt mutat.

E viták közben az elnök egyességre intette a RR.-et s néhány megyei követet e latin szóval: „morosi“ érdeklett; mire a megyei követek nagy zajt ütöttek, s Márjásy fölkiáltott: „becsületesebben bánjék ő kegyelme a rendekkel!“ Az elnök aztán szóhoz jutván, avval csillapítá le a kedélyek ingerültségét, hogy az említett szó alatt csak az egyességben való késedelmességet értette. Utána több ellenkező nyilatkozatok közt Ráday, Pest megyei követ, azzal igyekezett az ellenzéket engedékenységre hajtani, hogy az ügyet különben szavazatra kell bocsátani, s ezen esetben ő utasítása szerint kérdést teend: mennyibe kell venni a vármegyék szavazatát? „Szavazatra nézve, folytatá Dobay királyi táblai ülnök, meggyőzetnek az ellenzéki rendek; de javasolja, szavazatra az ügyet ne bocsássák; ez nem csak szokás ellen, hanem veszedelmes is fogna lenni, kivált ha talán majd valamikor a nemesi rend kiváltságai kerülnének szőnyegre.“ — Az ellenzékiek nem tagadták ugyan, hogy a szavazatok számát tekintve kevesebbségben maradnának; de, úgy mondák, közölök már csak hat megye is harmad részét viseli az adónak, minélfogva a szavazatoknak netalán kevesebbsége miatt oly könnyen nem mellőzhetők. A viták közben kineveztetett már a küldöttség is, mely a főrendekkel tudassa a tábla végzését; de egyességre ez iránt nem jöhetvén, a tárgy elhalasztatott.

A más napi, szám szerint 43-dik gyülésben az alnádor ismételt felszóllalására az előbb vonakodó megyei követek közől is, leginkább a szavazástól való félelem miatt, többen hozzájárúltak az adónak negyedfél millióig fölemeléséhez, s már csak az iránt nyilatkoztatták aggodalmokat s óvásokat, hogy ezen öszveget elfogadván, a fő RR. még többet ne kivánjanak. Voltak azonban még többen, kik azon okból, mivel a fő RR. ezen csekély ajánlattal úgy sem fognak megelégedni, a fölemelés ellen általában még ezután is sokáig vitáztak. De

a többiek már nem igen ügyeltek, s a nádori itélőmester olvasni kezdé a föltételeket, melyek alatt az ajánlat teendő volna; miközben újabb vitákra adott okot ama kérdés: szükséges-e új összeirás és arányosabb kivetés? mi aztán el is fogadtatott. Végre az üzenetben is megegyezett valahára az ellenzék, de csak úgy, hogy a küldöttség akként nyilatkozzék, miszerint a RR.-nek csak többsége, nem összesége fogadta legyen el az adónak három s félmillióig való kiegeszítését, s az is csak oly föltételek alatt, hogy ezen fölemelt adó csak a következő, három év múlva bizonyosan megtartandó, országgyülésig folyjon; a behajtásért a RR. jót nem állanak, s a sérelmekre ő felsége is kegyelmes választ adjon.

Válaszokban a főrendek örömüket nyilvánították ugyan a valahára megtörtént egyesűlésen; kijelentették mindazáltal, hogy az ajánlat oly csekély, miszerint az sem az illendőségnek, sem a fejedelem szükségeinek meg nem felelvén, a felső tábla kénytelen a RR.-et többnek ajánlására felszólítani. Ez üzenet hallására hosszú s mély csönd lepte meg a rendek tábláját, melyből csak az elnök ismételt felszólítására ébredtek föl. Nagy, nádori itélőmester, a néma hallgasást végre azon indítványával szakasztá meg, ajánljanak a RR. a testőrsereg tartására még százezer forintot. Megnyílván erre a lekötött nyelvek, újra megkezdettek a lehetetlenségről szóló nyilatkozatok; s nem sokára oly üzenet küldetett a főrendekhez, miszerint számos megye még a negyedfél millióban sem egyezett meg; elégednének meg tehát evvel a főrendek. De ezek a másnapon adott válaszukban előbbi nyilatkozatuknál maradtak; mire Nagy itélőmester újonnan ösztönzé a RR.-et indítványa elfogadására, annál sürgetőb szükségnek állítván kitűzni a testőrsereg tartására bizonyos összeget, minthogy már nem lévén alap, miből díjaztassék, ő felsége ezt egészen elmozdította szolgálatától. A rendeket azonban sem ez, sem az utóbb felhordott okok

nem indították, s hosszú vitatkozás után ismét a múlt napi üzeneténél való maradásukat küldötték át végzésképen a felső táblához.

Ily ellentállásra találván a fő RR., ismét cselhez nyúltak, mi nem maradt hatás nélkül. Visszaüzenték t. i. a RR.-nek, hogy már csak azért is lehetetlen véleményökhöz járúlniok, mivel, midőn minap a nádor ő felsége előtt közbenjárólag megjelenvén, ugyanazt igérte volna, hogy negyedfél milliót majd csak megajánlanak a RR.; ő felsége erre azt válaszolta légyen, hogy, ha a RR. ily csekélységet ajánlanak, úgy üdvözlő küldöttségöket sem akarja elfogadni közelgő nevenapján. — A fő RR. ezen üzenete többeket lefegyverzett az ellenzék soraiban, s miután az elnök is ünnepélyes igéretet tőn, hogy, ha a RR. még a százezer forintot elfogadják, ő is minden erejét ráfordítandja, hogy a sérelmi föliratra az ország kedvező választ nyerjen: a többség az indítványt végre elfogadta; miben aztán a fő RR. is megnyugodtak.

Meg lévén a két tábla közt az egyesség, a 45-dik gyülésben, mely a királynénak közbejött névnapi ünnepe miatt október 19-kére halasztatott, a kir. előadások második pontja, a nemesi fölkelés szabályozása, vétetett tanácskozás alá. Ebben mindazáltal most is annál szilárdabban ragaszkodott előbbeni tagadó végzéséhez az alsó tábla, minthogy azt a fő RR. sem sürgették erélyesebben, s némi ellenvetések után magok is hozzájárultak a RR. véleményéhez. A 48-diki gyülésből tehát, október 23-kán, mind a két tárgyban felirat küldetett az udvarhoz. Különösen ki volt benne emelve az, hogy mit előbbi feliratukban a nép nagyobb terhelésének lehetetlenségéről hittel állitották s melynél fogva az adó leszállításáért könyörögtek, azt most is kénytelenek ismételni, s csak ő felsége iránti határtalan buzgalmok s azon biztos remény által indíttattak légyen az adónak újabb háromszázezer forinttal s így összesen három millió hatszázer

forintig való fölemelésére, hogy ő felsége is mind az ország sérelmei s kivánataira adandó válaszában, mind egyéb kormányintézkedéseiben kegyelmesen javítani fogja a nép állapotát, gyarapítani fizetési tehetségét. Kívánják azonban, hogy a testőrsereg tartására az összes adóból kivonandó százezer forint ne a hadi tanács, hanem a m. udv. kancellária által kezeltessék. A nemesi fölkelés szabályozását végre, mint előbb, úgy most is, fölöslegnek látván, mellőzni kívánják.

Tizennyolcz nap múlva — melyek alatt a honosítandók s más egyesek kérelmei s az országos pénztár számadásai megvizsgálására, továbbá az ország határainak szabályozására s az igazságszolgáltatás gyorsabbítására kiküldött választmányok munkálatai s tudósításai olvastattak fel, — október 10-kére, az 53-dik gyülésbe érkezett meg a kir. válasz az adó és nemesi fölkelés tárgyában. Hogy az adó iránt a RR.-ket engedékenyebbé tegye a királyné, a nemesi fölkelés szabályozását tovább sürgetni nem akarta, s kijelenté leiratában, hogy az ország rendeinek azon nyilatkozatában, miszerint valamint eddig, úgy ezután is készek véröket s életöket a szükségben feláldozni, megnyugodott. Az újonnan ajánlott háromszáztízezer forintot azonban a mellőzhetlen szükséghez képest igen aránytalannak nyilatkoztatván, el nem fogadhatja. Elismeri ugyan maga is az adózó népnek nyomorú állapotát, de mivel a rendkivüli szükség rendkivüli erőfeszítést kiván, kénytelen felszólítani az ország RR.-eit, mérjék ajánlatukat a szükséghez. Különben hiszi ő felsége, hogy valamint ő maga semmit el nem mulasztand, mi a nép állapotának javítására szolgálhat, úgy az ország rendei is azon lesznek, hogy a népet terhei elviselésére képesebbé tegyék, s az 1723-diki 18-dik törvény-czikk értelmében minden elnyomások és zsarolások ellen védelmezzék; e mellett pedig még ha a közügyek újabb szabályozása által az adókivetés is arányosabbá tétetik, mire az ország rendeit

fel is szólítja, nem leend ok, mely az adónak szükséges fölemelését tiltaná. A testőrségre nézve az egyedüli czélja, hogy személyét a magyarok hűségére bízván, a nemzet iránti kegyes indulatát világosabban bebizonyítsa, s a magyar nemes ifjaknak előmenetelre alkalmat adjon; s azért hiszi, hogy a RR. ezt hálásan fogadván, annak tartása végett a közszükségekre is alig telő adót megcsökkenteni nem fogják s más forrást nyitandnak fel annak díjazására.

Mielőtt a kir. válasz s az adó ügye ismét országos gyülésbe vitetnék, a nádor s az esztergami érsek magánkörökben mindent elkövettek, hogy a RR.-ket az ajánlat nagyobbítására hajlandókká tegyék, s a minapi hosszú s heves viták ismétlését megakadályozzák. E végre egyebek közt november 16-án tanácskozmányt tartottak az alsó tábla tagjaival, mi nem is maradt sükeretlen: a következő napi 54-dik gyülésben a tárgy nagy ellenzésre többé nem talált; s miután az elnök fölmelegítvén a nádornak a tegnapi tanácskozmányban felhordott okait, egyebek közt kijelentette, hogy ámbár a kir. előadásokban egy millió forint kéretik; meg van mindazáltal győződve, hogy ha a RR. az eddig ajánlott három százezerhez közadóúl még kétszázezret, a testőrsereg tartására pedig százezret hozzáadnak, ő felsége a RR. ajánlatát kegyesen elfogadja; a káptalanok követei az elnök indítványához egész készséggel hozzájárúltak, s magok is intették a RR.-ket, hogy, miután ő felsége a nép szegénységét szinte ismeri s kész is azon kitelhetőleg segíteni, bízva a királyi szó szentségében, ők is feleljenek meg a királyné kivánatának. Hasonlókép nyilatkoztak azután Heves, Békés, Arad, Tolna, Esztergam és Nógrád vármegyék, több távollévők és kir. városok követei, ámbár a többi vármegyék követei, mint előbb, úgy most is ellenkeztek; mindazáltal egy pár királyi táblai tag újabb sürgetéseire, s az elnök oly értelmű nyilatkozatára: miszerint

a főrendek készségét ő felsége jól ismeri s e szerint a tagadó válasz következményeinek egész súlya a RR.-re nehezednék, — az ellenzék végre elhallgatott, s az elnök indítványa végzésképen a főrendekhez vitetett, mit ezek örömnyilatkozatok közt el is fogadának.

A királyi leiratból, ki látni akart, világosan megérthette, hogy a király valamint azon módok alatt, melyekkel a népet a zsarolástól megóvni kivánta, az úrbéri terhek szabályozására czélozott: úgy a testőrség iránt is az volt kivánata, hogy miután testőrökké kizárólag nemes ifjak vétetnek föl, azoknak tartására a nemesség saját erszényéből áldozzon. De a nemesség ekkor már nem emlékezett meg az adózó népnek nyomorú állapotára, s most a magok fiainak tartását is azoknak vállaira tolták, kikről előbb, midőn a közszükség forgott fenn, eskűvel is erősítették, hogy többet fizetniök lehetetlen. A királyné ez iránt kifejezett óhajtása a rendeknél szóba sem hozatott; s a kizárólag nemes ifjakból szerkesztett testőrséget mind máig a szegény adózó nép tartja!

Miután az adó iránt a két tábla megegyezett s a felirat, melyben összesen három millió és kilenczszázezer forint ajánltatott meg, gr. Battyányi József, kalocsai érsek, és Nádasdy Ferencz, horvátországi bán által november 23-kán, az 56-dik gyülésből felküldetett, a királyné által sürgetett kapuszabályozás vétetett tárgyalásba. Felolvastatott s meghányatott mindenekelőtt az 1751-diki országgyülésnek e tárgyban készült munkálata, mely szerint aztán utasítás készíttetvén, a szabályozásra kinevezett s fölesketett országos választmány a múlt idők példájára teljes hatalommal ruháztatott fel, úgy, hogy mit az végzend, minden változás nélkül érvényes legyen.

És e tárgygyal megszűnik minden érdekessége ezen országgyülésnek. A RR. belefáradva az eddigi vitákba, a tél is közeledvén, haza kivánkoztak; s a kormánytól még a gyülés

elején átküldött törvénykezési munkálatból is, melynek átdolgozása több hónapokra terjedt volna, csak néhány, a törvényszékek előtt gyakrabban előforduló pontot fogtak tanácskozás alá, melyek aztán két rövid gyülés alatt be is fejeztettek. Ezután mintegy húsz napig csak a választmányok munkálkodtak, s csak deczember 17-én ült össze országosan mind a két tábla, meghallgatni az adó tárgyában leérkezett királyi választ. Kegyesen fogadván a királyné az ország ajánlatát, inté a RR.-et, hogy mennél élénkebb színekkel ábrázolták feliratairkban az adózó nép nyomorúságteljes állapotát, annál nagyobb buzgalommal gondoskodjanak is, hogy a nép a reá rakott terhek viselésére képes legyen, s minden elnyomások és zsarlásoktól úgy megóvassék, hogy mind maga a nép érezzen könnyebbséget, mind ő felsége megnyugtathassa lelkiismeretét. Evvel a királyné kétségkivül ismét a földesurak s jobbágyok közti úrbéri viszonyok szabályozására czélzott, s talán csak azért nem fejezte ki szándékát világosabban, mivel egy részről nem sokat várt az ország rendeinek nagylelkűségétől, másról pedig, mivel az úrbér szabályozását országgyülésen kivül kir. rendelet által könnyebben hitte létesíthetőnek.

És valóban is, mihelyt az ország rendei értesültek, hogy adóajánlatuk a királyné által elfogadtatott, egy szóval sem említették többé sem az adózó nép szegénységét, sem a módokat, melyek által azon segíteni lehetett s kellett volna. Nagyobb gondjok volt ennél arra, hogy a nemes ifjakból alkotott, de a szegény néptől fizetett testőrsereg kapitánya az ország zászlósai közé felvétessék; mit aztán a királynétól meg is nyertek. — Az adót illető leirattal egy időben érkezett meg a királyné válasza a sérelmek és kivánatok iránt. Untató volna itt, valamint a sérelmek roppant tömegét, úgy az azokra adott választ is részletesen előadni. Mint szokás szerint egyébkor, úgy most is leginkább a nemesi kiváltságok sérelmét illetik

azok, s a 228 pont között alig van nehány, mely az ország valódi javát érdekelné. Legfontosabb kétségkivül a kereskedelem akadályainak elmozdítását néző kérelem. Ebben is mindazáltal nagy tudatlanságot árúltak el az ország rendei, midőn némely kényelmi és fényűzési czikkelynek, mikre védelmül a külföld ellenében nagyobb vámok voltak vetve, jutányosabb behozatása iránt könyörögtek. Különben a kereskedelmet, kivált a vámokat illető kérelmekre azt felelte a kormány, hogy szándéka lévén az egész birodalomra nézve új vámrendszert alkotni, abban Magyarország javait is kellő figyelembe fogja venni. A RR. azonban a sérelmekre adott kir. válaszszal egyáltalában nem voltak megelégedve, s azok iránt 1765-ki január 4-én újabb felirattal járúltak a felség elébe, mire aztán ugyanazon hónap 16-kán némely pontok iránt kielégítőbb választ nyertek.

Ezután még a kapuk számának s adókivetésnek arányosítása, a királyi ügy-igazgatótól a korona birtokjogai iránt az ország elébe terjesztett néhány pontok meghányása, s a magánkérelmek s honosítások iránti vitatkozások egész mártius közepéig foglalták el az ország rendeit, mikor aztán mindenek bevégeztetvén, s a 47. törvény-czikkely a királyné által is megerősíttetvén, az országgyülésnek mártius 19-én vége szakadt.

És ez hű története az 1764/5-ki országgyülésnek, mely annyi millióknak sovár reményei közt nyittatott meg, melyhez annyi fohászok emelkedtek az országos és úrbéri terhek alatt roskadozó néposztályból. És mennyire megcsalattak mind ezen remények, mily foganatlanúl lebbentek el mindezen jámbor fohászok! Valóban, ha az ország rendei, ha a kiváltságos osztály önzetlen lélekkel tekintett ezen országgyülés végzéseire, lehetetlen volt meg nem ismerniök, meg nem vallaniok, hogy mégis igaza volt az általok száműzéssel fenyegetett Kollár Ádámnak, midőn a legkiáltóbb igazságtalanságnak állította,

hogy minden közteher a már viszonyainál fogva is eléggé nyomott, jog- és birtoktalan néposztályra tolatik, a gazdag kiváltságosak pedig tőle fölmentetnek; minélfogva a nemtelent semmi rokonszenv, semmi szeretet nem csatolhatja a hazához, hol a közterhek elavúlt, s nagy részben az erőszak vas korában igazságtalanúl szerzett kiváltságok ürügye alatt ily aránytalanúl vannak felosztva.

De a megváltás ideje még nem derült fel az utána sóvárgó nemetlen osztályra. A mély tudatlanság, mely a lelkekben borongott, s az alacsony önzés, mely a kedélyeket érzéketlen kéreggel borította, az igazság nemtőjének még nem adott tanyát e hazában, melynek kiváltságos osztálya minden jogot, minden birtokot kizárólag magának tulajdonított, s a milliókat maga alatt aljasabb anyagból gyúrt rabszolgáknak tekintette; a kormány ellenében mindig igazságot követelt, de maga a nép iránt igazságos lenni nem akart, nem tudott. Az önzéssel párosúlt tudatlanság s mind a kettőből eredt aggodalmas féltékenység a kiváltságok iránt, szóba hozatni sem engedte azt, mi a kiváltságokat a közjó tekintetéből, nem mondom, öszébb szorítani, hanem csak szabályozni képes volt volna. A javítás szükségét valamennyien érezték ugyan, mert a nagy szegénységbe sülyedett jobbágy-osztályban már nem találtak oly bő jövedelem-forrást, minőt önzésök óhajtott: de tudatlanságukban nem láttak módot a dolgon segíteni; s bár végtelen panaszokra fakadtak is a nép szomorú állapota iránt a kormány kívánatinak ellenében, annak javítására magok mégis semmit sem indítottak; azt pedig, mit a jobb belátás és igazságérzet felűlről pendített meg, bizalmatlanságokban és szűkkeblűségökben meg sem vizsgálva vetették el magoktól.

És e leirt országgyülés ezen eredménytelenségének az ország rendeitől akkor nem is álmodott, messze kiható következményei lettek a jövőben. Ez volt oka, hogy Mária Terézia,

látván, mily kevés haszon ered az országgyülésekből az országra, kormányának hátra levő 15 esztendeiben országgyülést, bár arra különben több körülmények s egyebek közt a nádori tiszt megürülése által is felhivatott, többé nem tartott. Mivel azonban lehetetlen volt nem látnia, mily sok a teendő s javítandó az országban, melynek a fenmaradásáért szintúgy mint nemzetisége s alkotmányáért vívott százados harczok alatt minden intézménye elavúlt, anyagi, szellemi és társas állapota egyaránt fejletlen maradt: mellőzve az országgyülést, melyet, mint az előitéleteihez s öröklött kiváltságaihoz konokúl ragaszkodó nemesség gyülését az ország állapotának átalakitására alkalmatlan eszköznek tapasztalt, azontúl kormány-parancsok által igyekezett tenni, mit jónak látott s tehetett.

Különösen szivére hatott a gyöngéd lelkiismeretű királynénak azon szomorú kép, melyben az ország rendei az adó fölemelése ellen intézett feliratai által az adózó nép szánandó állapotát ábrázolták; mert, hogy az nem volt túlzott, tapasztalta maga is az országban tett utazásaiban; hiszen egyebek közt ép ezen országgyülés alatt is Pozsonyból Halicsba utazván, tanúja volt egy faluban afféle jelenetnek, miként hajtja be az adót katonai kar alkalmazása által a megyei adószedő. Eljutott ezenkivül trónja zsámolyához azon zsarolások híre is, melyekkel számtalan földesúr a terheitől különben is súlyosan nyomott, nagyrészben még a középkori, erőszak-szülte viszonyokban, félig-meddig rabszolgaságban létező jobbágyait sanyargatta.

És midőn a remények, melyeket e néposztály állapotának javítása iránt ezen országgyülés előtt lelkében ápolt vala, meghiúsúltak; midőn látta volna, hogy a magyar kiváltságos osztály a műveltségnek azon lépcsőjére még fel nem jutott, hogy a jobbágy-osztály iránt igazságos tudna lenni: emberszerető lelkében azon hallhatatlan érdemű eltökélés támadt, hogy mit a törvényhozás ismételt felszólitására tenni elmulasztott, azt ő egyenesen

s egyedül királyi hatalma által hozza létre. Raab tanácsosnak, ki azelőtt már a német tartományok földnépének viszonyait is jobb rendbe állította, mindjárt az országgyülés után meghagyta, dolgozzon ki a magyar tartományok számára is igazságosbb úrbéri rendszert, melyet aztán az e végre kinevezett biztosok által mindjárt a következő évben életbe is léptetett. És ámbár szent czélját az úr és jobbágy közti viszonyok méltányosb megalapításában, úgy mint óhajtotta, egészen nem érte el a jó akaratú királyné; ámbár az előitélet sokkal több, az önzés nagyobb, az ember- és honszeretetet hidegebb, az igazságérzet tompább volt is a kiváltságos osztályban és azokban, kikre e szabályozás végrehajtása bizatott, mintsem hogy kegyes czéljai sokfélekép ki ne játszattak volna; ámbár magoknak e biztosoknak egyike is ekként nyilatkozott egy bizodalmas körben: „Lusimus Mariam Theresiam“: — mind e mellett is az emberszerető királynénak ezen kegyes intézkedése, mely első lépés volt a magyar jobbágy-osztálynak egykori teljes kiszabadulására a zsarnoki erőszakszülte, rabszolgasággal határos, nyomasztó viszonyaiból — ezen intézkedés, mondám, egyik legragyogóbb gyöngye a dicső királyné fényes érdemkoszorújának.

De volt még egy más tárgy is szőnyegen ez országgyülés alatt, melyen szinte reményteljesen függött és hasonlókép meghiúsult az anyai indulatú Máriának várakozása. A törvénykezésben mindaddig Verbőczynek harmadfél százados, zavart, hiányos, a kor szükségeinek meg nem felelő Hármaskönyve szolgált szabályúl. Idő folytában pótolni igyekezett ugyan egynémi tárgyban a törvényhozás e hiányokat; de mily tökéletlenek voltak ezen újabb törvények is, eléggé mutatja az, hogy miután e szabályok a már több oldalúvá lett élet szükségeit ki nem elégíthették, a vármegyei hatóságok belátások szerint külön-külön szokásokat és szabályokat vittek a törvénykezésbe, mik által aztán az ország egysége az igazságszolgáltatásban

annyira megzavartatott, hogy a külön megyei törvényszékek ugyanazon ügyben gyakran egészen ellenkező itéletet mondottak; azonfelül pedig a birói önkénynek és zsarnokságnak is korlátlan tér nyittatott. Mária e hiányt is pótolni igyekezvén, a kir. táblának e tárgyban készült munkálatát oly meghagyással küldé le az ország rendeihez, hogy azt újabb vizsgálat alá vetvén, szerinte az igazságszolgáltatás ügyét szabályozzák. De miként lehetett volna e részben is korszerű javítást várni azon törvényhozó testülettől, mely elfogultságában Kollár Ádámot a haza és törvények szentsége ellen való bűnről vádolta, száműzéssel fenyegette, mivel Verbőczy Hármaskönyvét hiányosnak, elégtelennek állítani merészkedett? S valóban egy-két csekélyebb fontosságú pontot kivéve, tanácskozás alá sem vették a rendek a nagy munkát. Mária tehát ezen kiáltó szükséget is fedezendő, 1769-ben gróf Niczky Kristóf, Vörös Antal és Kelcz József itélőmesterek által a főtörvényszékek itéleteit összegyüjtetvén, s külön szakjaikra osztatván, oly szabályokat dolgoztatott ki a törvényszékek számára, melyek a törvények által eléggé meg nem határozott mind polgári, mind bűnvádi keresetekben vezér-elvekül szolgálnának.

Érintenünk kell még itt Mária kormányának egy nagy fontosságú, az egész nemzeti életbe ható eredményét is, melynek előhozására több más okok is összefolytak ugyan, egynémi rész mindazáltal a lefolyt országgyüléseknek is tulajdonítandó. Mária részint hálából a veszély idején nagylelkűleg nyújtott segítségért, részint azon tervből, miszerint a nemzeti szokásokhoz s intézményekhez oly féltékeny szeretettel ragaszkodó, magától minden idegent büszkén ellökő magyar népiséget a németéhez közelebb állítsa, mennyire lehet, összeolvaszsza s az uralkodó házzal erkölcsi tekintetben is szorosabban összekösse, a főnemességet mindenféle kedvezésekkel, udvari kegyek s kitűntetésekkel mindjárt kormánya elejétől fogva elhalmozta.

Ezen országgyülések után pedig, midőn azok várakozásának meg nem feleltek, s kormányparancsok által látta szükségesnek létrehozni az ország elhanyagolt közigazgatásában tervezett javításokat, annál nagyobb buzgalommal folytatta a főnemesség irányában a megkezdett, czélját tekintve valóban igen ügyes tapintatú kormánypolitikát, hogy ha netalán kormányparancsai némi ellenhatást szülnének, a régihez oly szenvedelemmel ragaszkodó nemességben e részről is biztosságot találhasson. Tudjuk pedig, mennyire sikerült Máriának e kormányfogás, mily rövid idő alatt s önkényt bekövetkezett az, mit elődei kényszerítő eszközökkel századok folytán nem létesíthettek: a kényelem és kéj élveiért, melyekkel a bécsi lakás kínálkozott, a fény és kegyekért, rang és kitüntetésekért, miket az udvar osztogatott, a főnemesség nagy része nemzeti erkölcseit és szokásait, nemzeti nyelvét s öltözetét, nemzeti érzetét s hazafiságát vitte áldozatúl.

Ez országgyülés idején József korona-örökös még nem nagy befolyással birt ugyan a kormány ügyeiben; de nagyratörő lelke már élénk figyelemmel s részvéttel kisérte a közügyek folyamatát. És a tapasztalások, melyeket ő a magyar nemesség újítási iszonyát illetőleg merített e gyülésből, vezették őt is részben sajátságos kormánymodorára; a nemesség viselete ezen országgyülésen kétségkivül kulcsúl szolgálhat József belpolitikájának indító okaihoz. Ő ezen országgyülés után nemsokára megkezdte utazásait Magyarországban; és itt elég alkalma volt önszemeivel látni a nyomorúságot, mely a rosz vagy hiányos intézményekből a különben szép és gazdag tenyészetű ország viránya in eláradott; alkalma volt öntapasztalatából meggyőződnie, mily igazak voltak a rendek panaszai az adózó nép sanyarú állapota iránt. Midőn pedig ezt látván, visszaemlékezett azon kiáltó igazságtalanságra, mely szerint a jogokkal és javakkal gazdagon felruházott nemesség nemcsak

a közterhekben részesűlni s a haza állandó védelmére, mely különben őt illette kiváltképen, bármi keveset is áldozni vonakodott; hanem még egyedűl a nemesség diszére váló, egyedűl a nemes ifjakból alkotott testőrseregben szolgáló fiak tartását is a szegény népnek különben is túlterhelt vállaira vetették: akkor villant meg igazságszerető lelkében azon, idővel mindinkább meggyőződéssé ért gondolat, hogy az eddigitől egészen eltérő módon kell s lehet csak segíteni ezen, az aristokratia szűkkeblű önzése s visszaélései miatt sorvadozó, virágzatra egyébiránt oly képes, oly méltó országnak százados bajain.

VIII.

AZ ORSZÁGTANI THEORIÁK

EREDETE,

KIFEJLÉSE S GYAKORLATI BEFOLYÁSA

AZ ÚJABB EURÓPÁBAN.

HEEREN UTÁN.

MEGJELENT A TUDOMÁNYTÁR XII. KÖTETÉBEN.

Azon országok alkotmányai, melyek az újabb Európa politikai rendszerét alakíták, kivévén azon próbákat, melyek a lefolyt század utólsó tizedében tétettek, nem voltak általános theoriákra építve. Azok nagyobb részint a hűbéri rendszerből keletkeztek s azon külső hatások szerint képződtek, melyeket a kor körűlményei és a szükségek hoztanak elő. Hasztalan volt volna tehát várni, hogy azok s közőlök még a tökéletesbek is, valamely politikai theoriának megfeleljenek. Mindazáltal a tudományos műveltség haladtával politikai viták is támadának ezen országok némelyikében. Ezen viták rendszerekre s theoriákra vezettek az alkotmányok alakjai fölött. E rendszerek s theoriák pedig a franczia forradalomnál jóval előbb kezdének már nyerni gyakorlati befolyást, mi végre oly nagygyá lőn, hogy midőn több fenálló státus-alakok szétbomlottak, még ezen erőszakos rendüléseket is azon theoriákból akarták származtatni.

Miként ébredt föl, általánosan véve, az újabb Európában az országformák fölötti vizsgálódás szelleme? Miként fejlett ki ezáltal a politikai vitázat? Miként vezetének ezek általános theoriákra? Minő gyakorlati befolyást nyerének ezek közönségesen? S minőt különösen a legújabb forradalmakra? — Ezen kérdések megfejtése van czéljául kitűzve a jelen értekezésnek. Ez tehát csak az ország-alkotmány tanára, nem pedig az országlásra fog kiterjeszkedni. Egy gondolkodó ember sem lehet pedig közönyös ezen tárgy iránt: vajha a kivitel is megfelelne fontosságának.

Első tekintetre úgy látszhatnék, mintha itt fölösleges volna, magokra a történetekre visszatekinteni. A szemlélet, azt mondja talán valaki, önmagában állott s független volt a valóságtól. De ezen vizsgálat folyama elég világosan bebizonyítandja, hogy ez épen nem így történt. Habár felemelkedett is a politikai szemlélődés a valóság fölött, az mégis ebből eredt, s tőle nemcsak támadásában, hanem haladásában is mindig bizonyos mértékben függő maradt. Azon kérdéseket tehát nem fejthetni meg egyébként, mint összeköttetésben a történelemmel s részint magokból a történetekből.

Hogy a politikai szemlélődés valamely népben fölébredjen, arra szükséges mind bizonyos külső indító ok, mind egy jelentékeny foka a philosophiai kimíveltségnek. Ott, hol az alkotmányok alakjairól viták támadnak: hol különböző alkotmányú országok egymással viszonyokban állanak, hol kiváltképen gyarmatok által új státusok alkottatnak: ott léteznek külső indító okok, alkotmányaik alakjairól elmélkedni. Ha ehez még a philosophiai kimíveltségnek bizonyos magosabb foka hozzájárúl, s az ember már megszokta, szellemét a különösről az általánosra fölemelni: akkor azáltal megnyittatik az út a politikai szemlélődésre. Így támadt ez s fejlett ki a görögöknél, hol az indító okok oly számosak s oly különfélék valának. Más részről kiviláglik az is, miként a középkor évszázadaiban lehetetlen volt ily tüneményeknek mutatkozniok. A hűbéri alkotmányok, melyek, szigorúságok szerint véve, szabad polgári állapotot nem ismertek s különbözést nem tűrtek; hol az, mi szabadságnak nevezteték, közönségesen nem egyéb volt a nemesség harczánál a fejedelem ellen; mi ha balúl ütött ki, zsarnoksággá, ellenkező esetben fejetlenséggé és ököljoggá fajúlt el: a politikai szemlélődésre semmi hely sem létezhetett, habár azt nem tette volna is lehetetlenné a philosophiai műveltség hiánya.

Európa tartományai közt pedig, hol annak föléledése legkorábban vala várható, kétségkivül Olaszország volt az első. Minden egyesülni látszék itt, mi arra indítást adhatott. Alakúltak itt egymás mellett sok apró státusok; támadtak köztársasági alkotmányok: mindenfelől mozgásban voltak a politikai pártok, s e mellett ugyanazon időben emelkedtek virágzatra a tudományok s müvészetek. A tekintetnek, melyet Olaszország a 15-dik században nyújtott, Görögország emlékezetét kelle fölébreszteni. És mégsem jutottak itt érettségre a politikai elméletek, miként amott! Oly tünemény ez, mely bizonyosan nem egy könnyen fejthető meg!

De véleményem szerint mégis megfejtetik már azáltal is, ha az ember tudja, hogy jelentékenyebb s nagyobb hatású philosophiai rendszer sohasem tenyészett az olasz ég alatt. A művelt Európának egy nemzete sem vala kevésbbé rendszerek teremtője s egynek sem volt azokra egyáltalán kevesebb képessége az olasznál. Bizonyítja ezt már a philosophiának története a rómaiak alatt, mi nem egyéb volt, mint a görögökének viszhangja. Az új Olaszhonban szint így történt. Midőn a tudományok ismét föléledtek, az olaszok Plátóra és Aristotelesre támaszkodtak; akkor is, mikor ezeknek bilincseiből kibontakozni törekvének, egy öngondolkodó sem lépett föl, ki a philosophia történetében korszakot alkotott volna. Ha pedig itt a szemlélődés egyáltalán nem tenyészett, miként tenyészhetett volna a politikai, ez, természete szerint csak azon későbbi ágak egyike, melyet ama törzs hajtani szokott.

De annál inkább szított az olasz a politikában a gyakorlathoz. Ő Európában a legsimább, legfinomabb politikusnak tartaték; s politika finom álnokság nélkül, előtte képtelenség vala. De épen ebben feküdt ismét annak egyik főoka, hogy nála igazi politikai szemlélődés nem tenyészhetett. A legfőbb, mivé a politika reá nézve lehete, egy gyüjteménye volt a

maximáknak; de tudománynyá az ő nála sohasem érhetett meg. Azon korszak egyetlen s itt említendő irója, Machiavelli, a legmeggyőzőbb bizonyságát adja e tétel igazságának. Az ő *Principe*-je és *Discorsi sopra Livio*-ja e nemből olyatén okoskodásokat foglalnak magokban, melyeket részint a történet studiumából, részint saját tapasztalásaiból vont le. Azt bizonyítják ezek, hogy itt a történet pragmatikai studiuma megfogamzott, s remény biztatott ugyan nagy történetirókat, de nem theoretikusokat nyerni.

A 16-dik századnak még első negyedében kitört a reformátio. Ez nemsokára politikai irányt nyere s következményei gyakorlati tetintetben jelentékenyek valának. Hogy az ama hatása által, melyet Németországra, Németalföldre, Angolországra s még Francziaországra is sok ideig gyakorlott, Európában a politikai szabadság teremtőjévé lett légyen, csak azoktól hozatik kétségbe, kik, mint egy német közmondás tartja, „az erdőt csupa fák miatt nem látják“. Mihelyt pedig ez bebizonyítva vagyon, nem nehéz bebizonyítani azt is, hogy a reformátio épen ezáltal lett légyen teremtőjévé a politikai szemlélődésnek.

Azonban már a reformátio lényegéből s az általa gyakorlott első hatásokból érthető, mikép az nem csak hogy közvetlen nem történt, hanem arra is több idő kivántaték, hogy közvetve történhessék. Az irány, melyet az az emberi szellem munkásságának adott, egészen másra, mint politikailag elméleti tárgyakra vala fordítva s még soká is maradt arra függesztve. Itt nincs helyén ezt bővebben megmutatni; mert ki nem tudja, mi sokáig valának a vallásos viták az egyetlenek, mik közérdeket gerjesztének? De mindazáltal csodálatosnak látszhatik, hogy azon nagy gyakorlati befolyás mellett is, melylyel a reformátio az ország-alkotmányokra hatott, azoknak theoriája mégis oly kevéssé, oly lassan fejlett ki.

Nem szólok Németországról. Itt az országrendek s a császár közti viszony, s mi ezzel közvetlen kapcsolatban állott, a protestáns és katholikus pártok közti viszony volt a főpont, mely szóban forgott és kard által határoztatott el. Hanem azon ország, melyben ez legelőbb volt volna várható, a szövetséges német alföldi köztársaság vala. Ezen státust a reformátio alkotá; a szabadság zászlója itt módszeresen tüzetett ki; köztársasági elvek voltak és maradtak uralkodók; az új státus a közönséges politikának bonyodalmaiba legszorosabban besodortatott; benne a tudományok is virágzának: és a politika theoriájának tekintetében itt mégsem érlelődtek gyümölcsök.

De ennek okai tüstént mutatkoznak, mihelyt az ember az egész irányát ismeri a forradalomnak, mely által a köztársaság alkottaték. Ezen irány épen nem az alkotmányos újításokat czélzá, hanem ezekkel inkább egyenesen ellenkezett. Nem arra törekvének, hogy országformát alkossanak; hanem inkább hogy a rendek régi jogait és szabadságait fentartsák. Csak kényszerítve tevék azon lépést, hogy a spanyol király uraságáról lemondjanak; ismételve kerestek új urakat s az ország csak azért maradt köztársaság, mivel olyant nem találtak. Miként fejlődött volna ki itt, hol alkotmányos újításokról nem is gondolkodtak, a politikai theoriák csírája?

Azonban a köztársaságnak egy hosszú harczot kelle vívnia a függetlenségért. Az idegen hatalmakkal sokféle viszonyba lépett, és ezen korszak általában a nagy háborúk időszaka volt. Ámbár tehát nem jött is szóba az alkotmányok alakjairól való kérdés, a státusok kölcsönös jogairól s viszonyairól szóló kérdések mégsem maradhattak érintetlenül. A köztársaság egy nagy polgárral birt, ki ezen tárgyat sajátjává tette: Grotius Húgo, híres munkát szerzett *De jure belli et pacis.*

Az ország-alkotmányok theoriája ugyan semmit sem nyert ezen mű által, miután az más tárgynak volt szánva. Maga a

mód is, melylyel e tárgy kezelteték, a könyvnek kevés olvasót szerezhet a mi korszakunkban. A szerző ugyan általa némi vizsgálatokra vezettetik, kivált a természetjog és annak alapja fölött, melyek nélkül főtárgyát nem vélte kifejthetni. Azonban Grotius inkább tudós és literator volt, mint philosophikus fej; s a munkának megterhelése tudományossággal, kiváltkép históriai- és philologiaival, annak kedvező épen nem lehetett. De mégis nemcsak saját korának, hanem a jövendőnek is legfontosabb művei közé tartozik. Nyereség volt már figyelmeztetni is arra, hogy népjog létezik, vagy legalább kell léteznie. A szerző nagy neve, ki nemcsak mint kora első tudósainak egyike, hanem mint országférfiu is ismeretes vala s fejedelmekkel és udvarokkal állott összeköttetésben, neki még oly körökbe is vívott ki bemenetet, melyekben gyakorlatilag is munkálkodhatott. Az egész munka úgy vala tekinthető, mint a kor műveltségének virága, mely egykor érettebb gyümölcsöt igért.

A vallási zajlongások és hugonott háborúk Franciaországban, egykorúak a szövetséges német alföldi köztársaság eredetével, irányok által sokkal alkalmasabbaknak látszanak az ország-alkotmányok theoriájáról elmélkedések fölélesztésére. Itt nem egyedűl a réginek megtartásáról, hanem újításokról is volt szó. A hugonott-pártnak, ámbár köztársaságot sohasem alkotott, mégis bizonyosan sokkal erősebb iránya volt köztársaságra, mint a német alföldi zendülőknek. De a polgári háborúk kora, nem kora a nyugodt elmélkedésnek. A harczzaj, mely nemsokára merő gyilkolássá fajúlt, igen szilaj vala; az irodalom majdnem egészen megsemmisűlt, s a figyelem, melyet még nyert, csaknem kizárólag theologiai vitatárgyakra fordíttaték.

Mindamellett is azon dúlongásoknak közepette tűnt föl egy iró, ki akkor sokkal nagyobb figyelmet vont magára, hogy sem itt hallgatással mellőztethessék, Bodin János a stá-

tusról irt munkájával [1]). Bodin nem egyedűl tudós volt, hanem részt vőn az akkori vitákban is. Ő a hugonottákért, kiknek vallásához szított, harczolt a bloisi országgyülésen s mind a mellett is birta III. Henrik kegyét s különösen szorosabb viszonyba jutott annak öcscsével, alaçoni Ferenczczel.

Mint politikai literator nevezetes helyet érdemel; ő magában azon két jelességet egyesíté, miszerint eszméibe, mint szemlélődő, nagy világosságot és határozottságot öntött, és a régi szintúgy, mint az újabb alkotmányok bő és helyes ismeretével birt. Habár némi hasonlatossága van is vizsgálatai folyamának az Aristoteleséivel, mégis semmi kevésbbé, mint annak vak utánzója; és senki sem tagadhatja meg tőle azon érdemet, hogy a tudományt előmozdította. A politikának nehány fő eszméi általa fejeztettek ki, világosíttattak s határoztattak meg legelőször. Ő a státusnak azon eszméjéből indúl ki, miszerint az „egy összege a családoknak, melyeknek közügyeik egy főhatalom által, de törvényszerűleg igazgattatnak.“ Szerinte a főhatalom a törvényhozó- és végrehajtó-jogban áll [2]). Tehát már nála is föltalálható a hatalmak különbözésről való ideának csirája, melyet azonban későbbi irók fejtettek ki szorgalmasabban. Ő vala első, ki a legfőbb hatalom vagy felségiség (maiestas) oloszthatlanságról való tételt fölállította [3]), miből azt következteti, hogy a vegyes alkotmányokról szóló tan hibás elveken alapszik, miután ezek a fölségiség megosztása nélkül nem is gondolhatók. Ő a között, mit mi korlátlan egyeduraságnak nevezünk (regia potestas), s a kényuraság és zsarnokság közt élesebb határokat vont, mint követői [4]). Övé

[1]) Joannes Bodini, de Republica Lib. VI. E munka legelőször francziául jött ki 1576-ban; de azután önmagától kijavítva s megtoldva latinul adatott ki 1584-ben. Bodin született 1529-ben, meghalt 1596-ban.

[2]) De Republica. Lib. II. p. 275.

[3]) Ugyanott.

[4]) Lib. II. p. 313. köv.

végre az a nagy érdem, hogy a politikai legnyomosabb igazságok egyikét, mely kedvencztételei közé tartozik, kellő világosságba állította, hogy t. i. „az alkotmány alapjáról épen nem tehetni egyenes következtetést az igazgatás szellemére s hogy ez az egyedurasági státusban is lehet köztársasági szintúgy, mint a köztársaságban lehet kényúri“ [1]). Ő volt végre első, ki távol attól, hogy valamely alkotmányt, mint tökéletes eszményt állítana föl, mely minden státusban illenék, részletesen kifejtette azon okokat, melyeket a törvényhozónak az égöv s a külön nemzetek testi és szellemi idomának különneműsége szerint tekintetbe venni kell [2]). Ez egy olyan s oly jegyzetekkel is gazdag szakasz, melyek Montesquieunek, kinek méltó előde volt, sem válandottak gyalázatára.

Azonban ezen s más tagadhatatlan jelességek s azon nagy figyelem mellett is, melylyel Bodinnak e munkája kortársai legjobbikaitól fogadtaték, mégsem nyerte meg az a megérdemlett gyakorlati fontosságot. Az általa elhintett mag oly földbe esett, mely még sokkal kevésbbé volt elkészítve, mintsem abban kikelhetett s tenyészhetett volna. A fönnebb tett észrevétel, hogy a politikai szemlélődés csak a philosophiával összekötve tarthatja fenn magát, itt figyelemre méltóképp bizonyodik be. A nemzet még nem érett meg reá.

A 17-dik századnak legközelebb következő korszaka sem oly nemű volt Francziaországban, hogy ily érettség bizton várható volt volna. Mihelyt a hugonották elnyomatva, vagy legalább lefegyverkeztetve valának, Richelieu a korlátlan királyi hatalmat megállapítá, XIV. Lajos pedig megerősíté azt a nélkül, hogy a nemzetnél további ellenállásra talált volna. Habár föl-ébredt volna is történetesen egyeseknél a politikai vizsgálatok szelleme, hol találhatott volna az itt táplálásra? Lehetetlen volt

[1]) Lib. II. p. 305 köv.
[2]) Lib. V. p. 707 köv.

ezt várni egy nemzetnél, mely a reá vetett bilincsekbe nem csak türelmesen engedé szoríttatni magát, hanem — dicsőségre sokkal inkább, mint szabadságra törekedvén — azokban még kevélykedett is.

Egy másik tartományba térünk tehát, hol a kedvező környületek egyesűlvén, a politikai theoria nem csak kifejtetett, hanem gyakorlati s pedig nem dúló, hanem fentartó befolyást is nyert volt, — Angolországba. Ez itt csaknem egyedűl volna nevezendő, ha Európa legkisebb státusainak egyike, melyet most majdnem észrevétlenűl elnyelt a forradalom örvénye, ha Genf e tekintetben némikép kétségessé nem tenné amannak az elsőséget.

Hogy Angolországban a politika theoriájának kifejtésében több nem tétetett, mint akárhol is egyébütt, annak okai részint a külső körűlményekben fekvének, s azoknak kimutatására szükség ezen ország alkotmányának történetére néhány pillanatot vetni. Az épen úgy, mint egyéb európai tartományokban, merő hűbéri alkotmány volt eredetében, mi a hódoltató Vilmos által midőn 1066-ban a tartományt elfoglalta, itt egész szigorúságában behozatott. Ezen szerkezet szétbomlott ugyan itt is, miként egyéb tartományokban, miután a jobbágyok, a kor körűlményeitől segíttetvén, Vilmosnak mindjárt legközelebbi utódai alatt magoknak nagy szabadalmakat vívtak ki, s azután is minden kedvező időpontot arra fordították, míg (1213-ban) szabadságaik fő palladiumát, a magna chartát, kicsikarták; de Európa melyik más tartományában nem szegűlt volna gyakran fegyveres kézzel királya ellen a nemesség? S nem is egy polgári állapot támadása, sem csupán követeinek a parlamentbe, vagy a rendek gyülekezetébe bebocsátása adá a britt alkotmánynak a maga sajátságait; mert mind ezen jelenések mutatkoztak Francziaországban is szintúgy, mint Spanyolországban. Az okok inkább azon

különböző alakban fekszenek, melyet itt a nemesség nyert, annak különböző viszonyaiban a polgári osztály iránt s az alsóháznak ez által lehetségessé vált későbbi alakja szerinti képzésében.

Azt kellene hinni, hogy annyi s oly nagy iróktól kidolgozott történetirásban mind ez tökéletes világba vagyon már helyezve; s e történet mégis igen hiányos, s nem is fog soha egészen világba hozathatni. A britt parlament régibb történetében, kivált miként annak alakja a 13-dik században tűnik elő, épen nem tanúsíthatni mindent úgy, miként kivánnók s hinni akarnók. De nem fogunk ezen csodálkozni, mihelyt megtudjuk, mikép minden nagy intézetek Angolországban, szintúgy mint a középkor egyéb státusaiban nem egyszerre, nem kitűzött szabály szerint, hanem lassan, esetleges történetek és szükségek szerint alakúltak; mikép igen sok hiányzott attól, hogy az, mi később felette fontossá vált, mindjárt eleinte olyan volt, vagy olyannak látszott volna, s hogy tehát az egykorú évkönyvirók fáradságra méltónak nem tarthatták azokat följegyezni. — Miként a középkornak sok más intézményeivel, úgy volt a dolog a britt nemesség és parlament történetével is. A nagyobb nemességnek a kisebbtőli elkülönözése Európa egyéb országaiban is megtörtént; de e világrésznek egy tartományában sem olvadt a kisebb nemesség a polgári osztálylyal annyira össze, hogy az országrendek gyülekezetében amattól elvált, s emezzel egy házzá egyesült volna. Ha pedig ezen kérdések tétetnek: Mikép történt tulajdonképen a nagyobb s kisebb nemesség elválása? Mikép esett, hogy a kisebb nemesség személyes megjelenés helyett követeket külde, kik a grófságok szerint választattak? Mikor vált ez szokássá? Mikor kezdének a városi követek először megjelenni (nem hogy mikor említtetik ez legelőször az évkönyviróktól)? S végre mikép és mikor egyesültek a grófságok követei a városokéival egy testületté? A britt tör-

ténetek legszorgalmasabb búvárai sem állíthatnak egyebet, mint valószínű gyanításokat a nélkül, hogy véleményeiket tanúsíthatnák. Nem is szükséges egyéb, az itt uralkodó bizonytalanságról meggyőződni, mint ismerni azon különböző előadásokat, melyek még alkotmányjok régiebb történetéről is találtatnak a britt történetnyomozóknál. S mi több, még első rangú irók is vannak, kik egész komolysággal merik állítani, hogy a brittek szabadságukat még az erdőkből hozták legyen magokkal!

Az ezen tárgyakróli mélyebb vizsgálódásokba bocsátkozás nélkül, mi itt helyén nem állana, elég legyen megjegyezni, hogy a britt alkotmány fővonásaiban már rég megalakúlt, a nélkül azonban, hogy Anglia e miatt egyéb európai országoknál nagyobb politikai szabadsággal dicsekedhetett volna. Fenállott egy felsőház az egyházi s világi peerekből, s egy alsó, a grófságok és városok követeiből szerkesztve; de mi egyéb volt ezen parlament, nem csak a Tudorok kora előtt, hanem azután is közönségesen, mint eszköz a kormány kezeiben, melyet egy VII. és VIII. Henrik s még Erzsébet is igen jól tudtak használni akaratuk létesítésére? S ekként itt is megvalósúlt, mily kevéssé vonhatni az alkotmány alakjáról annak szellemére következtetést! Mindazáltal a forma itt jobb, szilárdabb s meghatározottabb volt, mint egyebütt; csak kedvezőbb körűlmények összetalálkozására volt szükség, hogy az életre üdűljon, s magába a nemzetbe is beöntse a szabadság szellemét.

Ez a reformátio által történt. Általa nem csak a tan megváltoztatott, hanem Erzsébet alatt s által Anglia politikai nagysága is megalapíttatott; s épen az által a hazafiság szelleme is felkeltetett. Mivel pedig ez a nagyság nem közvetlenűl az alkotmányból folyt ki, azért még mindig elmúlhatlanok valának a belzajlongások, mik által az nem csak megrázatott,

hanem némi időre össze is romboltatott, míg annak egész becsét érezni megtanúlták, s azt helyreállításától fogva, a vallás-hoz feloldhatlan kötelékkel kapcsolván, a szabadság palladiumául tekintették.

Azon nyugtalanságok története, melyek a polgári háborút okozták, a trónt felforgatták s annak helyreállásával befejeztettek, eléggé ismeretes, mintsem hogy itt csak meg is érintessék. Ez itt csak azon egyetlen szempontból érdekes, mivel okára vezet annak, hogy miért kedveztek ezek inkább, mint egyéb országok hasonló zajlongásai a politikai szemlélődés fölcsirázásának úgy annyira, hogy legnemesebb gyümölcseinek néhányai itt megérhetének?

Véleményem szerint ezen ok ama körülményekben fekszik, miszerint a belső nyugtalanságok és háborúk Angliában nem egyedűl gyakorlati indító okokból származtak, mint egyéb országokban, hanem mindjárt eleitől fogva valamely elméleti vitatárgy által okoztattak, mely szükségkép további vizsgálódásra vezetett.

Midőn t. i. a Stuartok a britt trónra léptek (1603) egy elvet vittek arra magokkal, mely házokban mintegy öröklő s kiirthatlan maradt s melyet I. Jakab elég vigyázatlan volt minden alkalommal s még nyilvánosan is a parlamentben fölállítani. Azon elvet t. i. „hogy a királyi hatalom istentől származik; hogy ez épen e miatt korlátlan, vagy legalább olyannak kellene lennie; hogy az, mi a nép s parlament jogainak neveztetik, épen nem tulajdonképi jogok, hanem engedmények s kiváltságok, melyeket a királyok adtak, hogy tehát a királyoknak hatalmában is áll, ezen kiváltságokat ismét visszahúzni, épen úgy, miként azokat adták vala.“ Ezen elvek azonban homlok egyenest ellenkeztek azon eszmékkel, melyek a reformátio által hozattak forgásba, s azon felekezetnél, mely épen akkor kezde Angliában oly igen kiterjeszkedni a (presbyteria-

nusoknál), vagy is a szigorú reformátusoknál (puritanusoknál), kik vallási szerkezetökben köztársasági s még demokratiai elvekhez is ragaszkodtak, s így igen hajlandók valának azokat a polgári alkotmányra is alkalmazni, — találtak legtöbb pártolókat. Erzsébetnek a maga hatalmáról bizonyosan nem csekélyebb fogalma volt, mint a két első Stuartnak; gyakorlatilag pedig korlátlanúl uralkodott mint ők: de nem követte el azon balgaságot, hogy oly tételeket állítson föl mint I. Jakab; s oly dolgokat hozzon szóba, melyekkel az uralkodóknak saját érdeköknél fogva mint titkokkal, mint dominationis arcanakkal kell bánniok.

Ezen elvek s az általok okozott összeütközések a király és parlament között, élesztői valának a most Angliában kitört belső zajlongások s polgári háborúk lángjának; Károlyt ezek vérpadra vitték s a trónt felforgatták. De még akkor is midőn ez ismét helyreállíttaték, a tűz folyvást hamu alatt pislogott. A trónnak ezen helyreállítása inkább a pártszellemnek s az uralkodó kormánytalanság s a katonai zsarnokság nyomása által megváltoztatott gondolkodásmódnak műve volt, mint a csendes okosságé. Az időpont, melyet az alkotmány alakja hiányainak megigazítására kellett volna fordítani, használatlan maradt; és II. Károly minden bővebb meghatározás nélkül, úgy vette kezeihez a hirályi hatalmat, miként elődei birták. De fájdalom! arra sokkal kevésbbé vala méltó szerencsétlen atyjánál. Ő is ragaszkodott azon elvekhez, melyek amannak életébe kerűltek; s hajlama a gyakorlati zsarnokságra sokkal nagyobb vala mint atyjáé. De mi szükség itt bővebben fejtegetni a pápai hatalom és zsarnokság beállítására tett azon próbákat, melyek öcscsének a trónba kerűltek, — miknek elbeszélése minden történetirásban találtatik?

Midőn azonban ily körűlmények közt a belső forrongás folyvást tartott; midőn a szakadások eddigi dúlongásai a

whigek és toryk pártjaivá oszlottak fel; midőn II. Károly alatt egyszersmind oly időszak állott be, melyben az irodalom felvirágzott s Angliában már sokkal több könyvek irattak: alig vala egyéb várható, minthogy a politikai szemlélődés is tenyészni fog oly országban és korszakban, melyben annyi táplálékot talált; s ez a remény nem is hiusúlt meg.

De mivel ez a szemlélődés közvetlen a gyakorlati életből sarjadzott ki, azért elkerűlhetlen is volt, hogy annak nyomait magán ne hordaná. Viták tartattak oly kérdések fölött, melyekre az idő körűlményei vezettek, s melyeknek ekként közvetlen gyakorlati nyomosságuk vala. S e kérdések lényegök szerint mind egyetlen egybe vonathatnak össze: valjon korlátlan-e a királyi hatalom vagy nem? Tehát más szavakkal: valjon a királynál legyen e a legfőbb hatalom, vagy a nemzetnél? Ilyetén, gyakorlatilag oly nagy nyomosságú kérdéseknél egy könnyen senki sem maradhata közönyös, ki csak valamennyire is szerette hazáját; a hevességet tehát, melylyel a csata vívaték, nem csodálhatjuk.

Ha nincs az ember az akkori irókkal ismeretségben, alig hihető, mily okokkal támogatják állítmányaikat a királyi fölségiséget védők! Említeni kell itt egyet közölök, ki ugyan már rég a megérdemlett feledékenység martaléka, de itt azért nem mellőzendő el, mivel e czím alatti irománya: *Patriarcha or the natural pover of Kings* [1]), a más részről legnagyobb íróknak mintegy köszörűkőűl szolgált, melyen lángeszöket élesíték. Filmernek s a hozzá hasonlóknak túlságos állítmányai tőnek épen legtöbbet az általok védett ügy megbukására. Miután ők a királyi hatalmat közvetlen az istentől származtatták, szükséges volt azt történetileg is kimutatni. Isten népének történetéhez folyamodának hát; de mivel a királyi hata-

[1]) Ez egy részét teszi értekezéseinek: Political discourses of Rob. Filmer, Baronet, London. 1682.

lom szerencsétlenségökre itt is csak bizonyos időpontig vala felvihető, a patriarchákra tértek át, s állíták, hogy már Ábrahám, tehát Noe s végre Ádám is királyok voltak légyen. S ezt bebizonyítandók, megmutatni törekvének, hogy a királyi hatalom az atyaiból származott vagy keletkezett; s e szerint a királyok, mint népeik atyai, szintoly korlátlan hatalmat gyakorolhattak jobbágyaik fölött, mint amazok gyermekeik fölött. De mivel minden gyermek már születése által esik az atyai hatalom alá, következik, hogy egy ember sem születik szabaddá; s mivel tehát az atyai hatalom a királyokra viteték át, az emberek is születésöknél fogva esnek ezeknek hatalmába, s pedig úgy annyira minden korlátozás nélkül, hogy azoknak tulajdonaikúl születnének. Ez uton azon következtetéshez jutott Filmer, melynél fogva a legkorlátlanabb kényuraságot jogszerűnek védelmezte; úgyannyira, hogy a jobbágyok személyei, nem különben mint javaik, sajátjai volnának a királyoknak, mikkel ezek tetszésök szerint bánhatnának; épen e miatt tehát a jobbágyok minden ellenkezése zendűlés; és a királyt uraságától semmi esetben sem foszthatni meg.

Ezen állítmányok ellenkezők nélkül is nem sokára ledöntötték volna a theoriát. De a korlátlan hatalom védői közt még egy másik férfiú is fölkelt, ki helyét a legelső gondolkodók közt minden századokon keresztűl megtartandja, s ki véleményét egészen más fegyverekkel védelmezé, mint Filmer, s ezen férfiú Hobbes Tamás. Munkái közől, melyek a philosophia határait körűlfogják, ide tartoznak könyvei: De cive és Leviathan-ja [1]).

---

[1]) E könyv, De cive, harmadik szakaszát teszi Elementa Philosophiae művének. A Leviathan, sive de materia, forma et potestate civitatis, csak egy bővebb dolgozata amannak. Hobbes szül. 1588- és meghalt 1679-ben. Elementája legelőször megjelent 1650-, a Leviathan pedig 1651-ben, tehát Cromwell szakában. Összesen megjelentek művei legelőször 1668-ban.

Hogy Hobbes a korlátlan királyi hatalom védelmezőjeként lépett föl, bizonyosan külkörűményeitől kellett arra némikép indíttatnia. O nem csak szított a királyi párthoz, hanem tanítója is volt második Károlynak, midőn ez Cromwell alatt Franeziaországban számüzésben vala. Azonban a külső befolyásnak bizonyosan nem volt reá egyéb hatása, minthogy a kor eseményei és saját viszontagságai által egy bizonyos irányt nyert vala azon egész módja, melylyel a dolgokat tekinteni szokta; de igen igazságtalanok lennénk iránta, ha őt a hizelgés és kétszinűség vádjával terhelni akarnók. Ő inkább úgy tűnik elő, mint egyike a legkövetkezetesb gondolkodóknak, ki soha sem tőn állítmányt, melyet oly egész pontossággal nem vélt megmutathatni, minő annak bizonyosságára szükséges vala.

Hobbes már azért is korszakot alkotott a politika theoriájában, mivel ő volt első, ki azt a természetjogra, s az úgynevezett természeti állapotra ügyekvék alapítani. Ezen eszme a természeti állapotról (bár mily különbözőleg volt is kifejtve), melyből társasági törvényes állapotra léptek légyen át az emberek, egész Rousseauig valamennyi utóbbi theoretikusoknál alapúl szolgált; s azon önkényesség által, mely ezen eszmébe beoltatott, nem kevéssé segítette a theoriát megzavarni.

Ha a természeti állapot alatt az embereknek a statuson, vagy is a polgári társaságon kivűli állapotját akarjuk gondolni, úgy semmi esetre sem tagadható: miként voltak s még vannak is népek, melyek ilyetén állapotban, tehát, ha úgy nevezni akarjuk, természeti állapotaikban léteznek. De hogy itt státus és természeti állapot között határvonal huzathassék, világos, miként okvetlen szükség megérteni, mi légyen a státus lényeges bélyege; s mikor vannak hát az emberek polgári állapotban? A theoretikusok azt közönségesen a fölségiség (souveraineté) birtokában keresik, akár magától a néptől gyakoroltassék ez, akár egyre vagy többekre tétessék át annak

gyakorlata. De ezen meghatározással nem messze mehetni gyakorlatilag a történet studiumában. Sok népek vannak, melyekre azon beljegy illik, s melyekről még sem mondhatja senki is, hogy státust képeznek s polgári állapotban élnek. Minden nagy pásztor-népek birtokában vannak vagy legalább voltak a fölségiségnek, mint független népek; s keblökben a nemzetség fejei valának az uralkodók, kikre a hatalomgyakorlat áttéteték; s még sem fogja senki állítani akarni, hogy a kalmukok, a kirgizek s az aráb beduinok státust (civitas) képeztek. Ily státus, azon értelemben, minőben ezen kifejezés a történetben használtatik, csak oly néptől (bár mily nagy vagy kicsiny legyen az) alakíttathatik, mely tulajdonosa s lakosa (ez utóbbik a szónak tulajdonképi értelmében) egy meghatározott tartománynak. Vagy más szavakkal: állandó lakhely s földsajátság képzik második lényeges bélyegét minden státusnak, a szó gyakorlati értelmében. Alapja ennek abban fekszik, hogy az egész intézet, melyet státusnak nevezünk, csak teleksajátság által válik gyakorlatilag lehetségessé. Első (bár nem egyedűli) czélja a státusnak, a birtok bátorsága. A birtok ugyan állhat szintúgy ingó, mint ingatlan javakból; de csak ott, hol az emez utóbbiakból áll, tűnik elő nem csak a sajátsági jog egész fontosságában, hanem válik a szükség is eléggé észrevehetővé, annak formáit törvények által meghatározni; mert csak ott látszik egy, természete szerint mindig fenmaradó tárgya a birtoknak. Legyen bár tehát a státus földsajátság nélkül is gondolható theoriában, de valóságban még sem fog az e nélkül soha is alakúlhatni. Ezen igazság elhanyagolása okozta pedig leginkább, hogy a politikai theoriák üres agyvázakká lőnek; mert mi egyéb ennél a theoria, mihelyt azon föltételek hiányoznak, melyek nélkül azoknak gyakorlati alkalmazása nem sikerűlhet?

Látjuk ennek tanúságát a természeti állapot eszméjében, s ennek alkalmazásában. Ha ezen természeti állapot a polgári társasági állapotnak ellenébe állíttatik, s ha ezen utóbbik csak ott alakúlhat, hol földsajátság s állandó lakhely létezik; akkor kétségtelenűl megengednünk kell, hogy mind azon népek természeti állapotban élnek, melyeknél amaz intézvények hiányzanak. Azonban ebből az is közvetlen foly, hogy ezen természeti állapot mind azon különböző körűlményeket magában foglalja, melyek a polgári társaság fölállása előtt létezhetnek. Ezek közt már tetemes lépcsőzet vagyon, mikép mindenki tudja, ki az emberiség történetébe csak néhány pillanatott is vetett. Tehát más szavakkal: a természeti állapot fogalma merő nemleges fogalom, mennyiben az polgári társaság létezését kirekeszti; épen nem tevőleges fogalom pedig, a mennyiben annak mint olyannak, egy meghatározott állapotot kellene jelenteni.

Erre azonban nem figyelmeztek a theoretikusok. Mindenik úgy tekinté saját természeti állapotát, mint valami tevőlegest, s ekként azt tetszése szerint ábrázolá. Nem csoda tehát, ha ezen rajzok egymástól annyira különbözők! Ezt Hobbes kezdé meg. Szerinte az emberek a természeti állapotban szünetlen ellenségeskedésben élnek. Az emberek a természeti állapotban mind hasonlók egymáshoz, miután mindenik kölcsönösen bir azon hatalommal, miszerint egymás ellen nem csak háborút indíthatnak, hanem egymást meg is ölhetik. Mindegyiknek van akaratja egymást megsérteni, s ekként azt teendik is. S így valamennyi fog háborúskodni valamennyi ellen, valamennyien szünetlen veszedelemben vannak: miután a gyöngébb kénytelen magát az erősebbnek alája vetni. Azonban természetes, hogy az emberek e veszélytől magokat megőrzeni törekszenek; és szembetünőleg világos, hogy nem csak egyes ember, hanem általánosan az egész emberi nem sem tarthatná fenn magát

egy közönséges háború mellett, melynek örökös háborúnak kellene maradnia. Mivel ezt az emberek átlátták, azért léptek ki a természeti állapotból, s alkottak egy törvényes állapotot, a polgári társaságot; mely tehát ekként a félelem gyermeke volt.

Ezen hypothesisre, melynek határozatlansága s alaptalansága a fentebb tett észrevételekből kiviláglandik, épité Hobbes politikai theoriáját. A második lépés egy új hypothesisre vezetett. Ezen természeti állapotból a jogszerűre csak szerződés által lehete általmenni; s innét eredt az azóta oly fontossá vált tétel: a státus szerződésre van alapitva. Ezen szerződés t. i. abban állott [1]), hogy mindnyájan megegyeztek, magánakaratjokat egy akaratjának (legyen az egyén vagy gyülekezet akaratja) alája vetni, kinek akaratja ekként közakarattá lészen. Az tehát, akár egyén akár gyülekezet, ki ezen akaratot gyakorolja, birja a legfőbb hatalmat vagy is fölségiséget: ő a főúr vagy kormányzó, a többiek alattvalók. Mihelyt pedig valamely uralkodó a főhatalommal felruháztatik, minden magánakaratok épen ezáltal alávettetnek; ő nincs a törvények által, melyeket ezek alkothatnak, megkötve, ő magában egyesíti a legfőbb végrehajtói, birói és törvényalkotói hatalmat; ő egyáltalán korlátozatlan [2]) s egyszersmind sérthetlen s bűnheszthetlen. A neki átadott hatalom többé vissza nem vétethetik tőle; mert mihelyt azt a nép általtette, nem marad többé erkölcsi személy, hanem csak csoportozata (aggregatuma) az egyénnek. A főhatalom ugyan egyre, vagy néhányakra, vagy a legnagyobb részre is áttétethetik; s ekként tehát Hobbes theoriájával az aristokratia és demokratia szint-

[1]) De cive V. 6. Submissio voluntatum omnium unius voluntati.

[2]) Imperium absolutum. De cive VI. 13. A végrehajtó hatalomnak Hobbes még nem adott általános kifejezést, hanem csak az igazgatás főműködései szerint bélyegzi meg azt.

úgy megférhet, mint a monarchia, de mindegyik ezen státusmodorok közől csak korlátozatlanúl; azonban igyekszik aztán Hobbes megmutatni, hogy a monarchia, a többinek eleibe teendő; s így ezen az úton az egyeduraságnak nem csak általánosan, hanem annyiban is védője lőn, a mennyire az korlátozatlan. Mert miután a főhatalom ellenmondásba keveredés nélkül el nem osztható, az úgynevezett vegyes alkotmány sem létezhetik; de sokkal jobb, miként azt Hobbes részint történeti, részint észbeli okokkal megmutatni törekszik, ha a főhatalom egynél, mint ha többeknél vagyon.

Ezek a Hobbes rendszerének főtételei. Ő kétségkivűl atyja a politikai szemlélődésnek az újabbak között. Előtte senki sem okoskodott ezen tárgyak fölött oly élesen, következetesen, mint ő. Ő túlemelkedett a tapasztaláson, megállapítá a státus fogalmát, s következményeit ebből vonta le. Rendszere e három tételen épűlt: 1. A legfőbb hatalom elosztható. 2. A főhatolom áttétethetik. 3. De csak oszthatlanúl tétethetik által. A második pont ellentételét, t. i. a főhatalom nem vitethetik át, hanem elidegeníthetlen, később Rousseau állítá; miért néki szükségkép a demokratiát kelle egyetlen jogszerű alkotmányúl állítani. Midőn ellenben Hobbes a már kimutatott úton a korlátlan monarchiára s aristokratiára jutott, ki nem zárván azonban a demokratiát sem, de jogszerű alkotmánynak, az ő elvei szerint, azok egyikének szükségkép korlátlannak kellett lenni.

Miután Hobbes, mint gondolkodó, oly magasan fölemelkedett kora, valamint átalánosan az egész 17-dik század minden egyéb politikai irói fölött, remélhető vala, hogy ő a legnagyobb gyakorlati befolyást is megnyerendi. Ez azonban nem valósúlt meg. Igaz, hogy tekintélyét önmagától el kelle vesztenie, miután honának alkotmánya egészen más kifejlést nyert, mint az ő elvei kivánták. De a korlátlan hatalom védel-

mezőitől sem nevezteték közönségesen legelűl, nem helyezteték legfölűl. Az előbb említett Filmer, bár megmérhetlen mélységben állt is Hobbes alatt, mégis sokkal nagyobb tekintélyt nyert; úgy annyira, hogy magok az ellenkező párt fejei is ellene s nem Hobbes ellen irtak. Oka ennek abban látszik feküdni, hogy munkája sokkal inkább megegyezett az uralkodó korszellemmel, mint Hobbesé. Ez utóbbik, mint gondolkodó, annyira kitűnik kora fölött, hogy csak egyedűl állott: oly elvont gondolkodásra s fogalmakbóli következtetésre kortársai épen nem valának szokva. Ellenben Filmer politikát s vallást egymással összekapcsolt; s tekintélyét a bibliából s az ó frigyi történetből kölcsönözé. De ez vala akkor az uralkodó hang, s így állítmánya sokkal több figyelmet gerjeszthetett, mint Hobbesnek philosophiai okoskodása.

Fölöslegesnek tartom, egyéb kevésbbé ismeretes iróknál, kik a korlátlan hatalom védőiűl léptek föl, tovább mulatni, miután a theoria általok semmi lényeges előlépést nem tőn, s nékem is semmi kevésbbé szándékom, mint a politika literatúráját adni. Sőt inkább a korlátlan monarchia akkori védőitől Angliában a szabad alkotmány védőire megyek által; kik közől itt kitünőleg hasonlókép kettő nevezendő meg: Algernoon Sidney és John Locke. Mind a kettő Filmer ellen irt, de mind a kettő tovább is ment még annak megczáfolásánál.

Algernoon Sidney egy vala azon éles bélyegzetű jellemek közől, minők a forradalmak viharaiban nem ritkán szoktak kifejleni [1]). Ifjú éveitől fogva buzgó tisztelője lévén a szabadságnak, szellemének a kor eseményeiben bő táplálékot talált; az üldözések által, melyek őt zaklatták, elveiben még csak inkább megerősítették. Sok évekig kellett számkive-

[1]) Született 1642-ben; fölségsértésről vádoltatván, 1683-ban lefejeztetett, a nélkül, hogy ellene legkevesebb is bebizonyíttatott volna. III. Vilmos alatt ezen itélet eltörültetett, s ő a vád alól ünnepélyesen fölmentetett.

tésben tévelyegnie, s midőn végre honába visszatérhetett, nem sokára, bár nyilvánosan ártatlan, a vérpadon lelé halálát. Gyakran ismételt jelszava:

— — Manus haec inimica tyrannis
Ense petit placidam sub libertate quietem.

elveit s jellemét helyesebben s élénkebben kifejezi, mint azt hosszú ábrázolás tehetné. Sidney híres Discourses of government-ját egyenesen Filmer megczáfolására irta, s ezen polemiai irány már előre gyaníttatja, mikép műve nem lehete a politika rendszerévé. Ő egyáltalán nem vala tudományos fej, mely mélyebb szemlélődésre lett volna alkotva. Politikája néhány kedvencz tételek körűl keringett, melyeket majd észokokkal, majd a történetből ügyekvék bebizonyítani. Legelőször is megczáfolta Filmernek azon állítását, hogy a királyi hatalom istentől származik; ki inkább az emberekre bízta státus-szerkezetöknek választását. Természet szerint való tehát, hogy a népek önmagok igazgassák magokat, vagy válaszszanak kormányzókat. Az előjáróság egész hatalma (magistratical power), hogy jogszerű legyen, a néptől ered; s a kormányzás nem a kormányzók, hanem a kormányzottak javára létezik. Mily nagy legyen pedig az előjáróság hatalma, minden nemzetnél a törvényektől függ, melyeket önmagának alkotott. Miként pedig minden népnek van joga önmagának státus-formát alkotni, azt szintúgy ismét megis változtathatja, vagy eltörűlheti. Magában is érthető tehát, mikép ő ezen elvek szerint jogszerű alkotmánynak ismerhette ugyan a monarchiát. Azonban, ha bár nem veti is el az egyedurasági alakot; még sem titkolhatja legkevésbbé is, hogy azt a köztársaságinak messze utána teszi; melynek jelességét részletesen, noha helyenként gyönge okokkal, iparkodik támogatni.

Miként ezen rövid előterjesztésből is könnyen megérthető, a politika theoriája Sidney által semmi nyomos előlépést

nem tőn. Ő azonban a szabadság legbátrabb védelmezői közé tartozék; s mivel a vérpadon ártatlanúl halt meg, emlékezete feledhetlen lőn. Mi munkáját illeti, mely csak halála után III. Vilmos alatt nyomathaték ki: erről igazán mondhatni, hogy inkább a név örökítette a munkát, mint ez a nevet. Soha sem feledteték el, de soha sem is számoltaték a nemzetek klasszikai művei közé. Ennek oka a modor vala; részint a polemiai irány, mely, miután Filmer feledékenységbe merült, azt is megfosztá érdekétől, részint pedig a hosszadalmasság s a logikai rend hiánya is elárúlta a kevéssé gyakorlott gondolkodót és irót. — Ha tehát Algernoon Sidney segítette fentartani nemzetében a szabadság szellemét, azt inkább élete s halála, mint irományai által eszközlé.

De egészen más viszonyban állott azon férfi, kire most térünk s kinek neve már fenebb említteték, Locke John [1]). Ő azok sorába tartozik, kik nemzetök kifejlésében a legnagyobb gyakorlati befolyással birtak s még most is folyvást birnak. Mert, bár miként itéljünk is róla mint gondolkodóról, még sem tagadható, hogy az angolok philosophiai műveltségének ő adott légyen irányt.

Irományai közől ide tartoznak two Treatises of government-ja [2]). Ezen két iromány elsőbbike, miként már a czím is jelenti, szinte Filmernek megczáfolása. Azonban Locke ennél nem állott meg, hanem a második részben az általános státusjognak theoriáját törekvék fölállítani, ezen második résznek kell tehát előttünk is a legfontosabbnak lenni.

---

[1]) Született 1632-ben, életének egy részét külföldön, kivált Franczia-országban tölté, meghalt 1704-ben.

[2]) Two treatises of government. In the former the false principles and foundation of Sir Rob. Filmer, and his followers are detected and overthroun. The latter is an essay concerning the true original, extent and end of civil government.

Locke is a természeti állapotból indúl ki, miként Hobbes. De az az önkényes, mi, miként fönebb mondaték, ezen észfogatba becsúszott, itt már nyilvánosan mutatkozik azáltal, hogy Locke ezen állapotról egészen más rajzot adott mint Hobbes. Midőn emez szerint a természeti állapot egy állandó háborúja mindnyájának mindnyája ellen: Locke ellenben az embereket ezen állapotban a természeti törvény alá veti, mely nemcsak mindenkinek parancsolja önfentartását, hanem mindenkinek tiltja is másoknak megsértését, vagy épen éltektől megfosztását; mi végre a megsértettnek jogot tulajdonít önfentartása végett magát védelmezni, s a megsértőt annyira megbüntetni, menynyire magának kárpótlást szerezhet, s az megsértéseit nem ismételheti, vagy azok ellen biztosítva vagyon. Mindamellett tehát, hogy a természeti állapotban minden ember szabad s egymáshoz mindnyájan hasonlók, miként Hobbes és Filmer ellen bebizonyítja; mégis mindeniknek eredetiképp annyi hatalma van mások fölött, mennyi szükséges a természeti törvény megszegőit annak megtartására szorítani, s így a természeti törvényt fentartani. Szerinte tehát azon állapot vala a természeti, melyben az emberek semmi egyéb uraság alatt nincsenek, mint az észé alatt. Ily állapot igen is gondolható; azonban míg az emberek nem csupa eszes lények, hanem szenvedélyeiknek szintoly gyakran engedelmeskednek, mint az ész szavának, valósúlnia lehetetlen; s ha mégis valósúlna, mi szükség volna közönségesen státusra? Ennek szüksége azonban Locke szerint főkép onnét származik, mivel a természeti állapotban mindenki önügyében bíró s azért a részrehajlatlanság itt nem várható, minőt a nyugott ész kíván.

A legfontosabb haszon, melyet Locke vizsgálódásai hajtának, kétségkivűl abban állott, hogy az emberek eredeti szabadságát és születésök általi egyenlőségét bebizonyította Filmer s követőinek képtelen állítása ellen a szolgaságról s az atyai

hatalomtól való függésről s mind arról, mi ebből következtetek. Locke által fejtetett ki tehát legelőször az emberi jogok tana, mennyiben azok a személyes szabadságban s a birtok bátorságában állanak, miknek fogalmát ő sokkal szabatosabban törekvék adni s megállapítani, mint akármelyik elődei közől.

Minthogy aztán Locke a státust a természeti állapot után úgy következtette, hogy az emberek ebből amarra mentek át; midőn t. i. minden egyén jogáról, a természettörvényt mások ellen, kik azt áthágják, gyakorlandóról lemondott s azt egy külső nyilvános hatalomra ruházta át; így az ő elvei szerint a státusnak szükségkép szabad emberek gyülekezetének kellett lennie; s a személyes szabadság lényeges föltétel maradt a társaság tagjainál, kik együtt véve a státust képezik. Azonban egész munkájának czélja még messzebb volt kitűzve. Iránya ennek általában vala: a britt alkotmányt a közönséges státusjog elveinek kifejtése által mint ennek megfelelőt, s tehát mint jogszerű alkotmányt adni elő. Ehhez pedig nemcsak a személyes, hanem a polgári szabadság, azaz a törvényhozásbani részvétel föltétele is tartozott. Valamely státusnak támadása, szerinte mindig előre föltételezi azoknak önkénytes egyezését, kik a társaságban egyesülnek. Ezen egyesülés által a társaság egy politikai testületet képez, ezen testületben pedig a szavak többségének kell határozni; mert különben saját működését gátolandná meg; minélfogva tehát köteles minden egyes a maga akaratját a többségének alávetni. A többség ezen akaratja pedig törvényhozó hatalom, mely egyáltalában legfőbb a státusban s aztán mind magától a néptől gyakorolható, mind pedig egyre vagy többekre is átruházható, miből a különböző státusformák származnak. Ettől meg kell különböztetni a végrehajtó hatalmat, mely amannak szükségkép alája van vetve, s melynek a törvények teljesítése teszi czélját.

Ez úton Lockenak szorosabb vizsgálatokra kellett jutni a törvényhozó és végrehajtó hatalom lényegéről, s ebben áll tulajdonképen a politika theoriája iránti főérdeme. Előtte egy iró sem választá el egymástól oly határozottan a státusalkotmány ezen egyes elemeit, egy sem vizsgálta meg külön mindeniket s iparkodott azoknak egymás iránti viszonyaikat megállapítani. Midőn pedig Locke a törvényhozó hatalmat a legfőbbiként állapítá meg, midőn ezt a népnek vagy képviselőinek egészen vagy csak részben fentartani akará, ezáltal útat készített magának azon tételre, hogy csak oly alkotmány tekintethetik jogszerűnek, melyben a törvényhozó és végrehajtó hatalom az uralkodó kezében nincs föltétlenül egyesülve, mert különben ezen jogszerű viszony benne nem léteznék; sőt inkább az uralkodó itt tulajdonképen mindig csak a természeti állapot viszonyában áll alattvalói iránt.

Ezen kifejtése a státusban létező különféle hatalmak tanának egyáltalában szükséges vala, hogy a politika theoriája tökéletesbűljön; s ezen érdemet, valamint általában, úgy azért sem, hogy a szabad alkotmány elsőségét kifejtette, tagadhatni meg Locketól. Ő ezáltal megvetette az alapot, melyre utódainak épitvényei is emelvék, bármily különbözők voltak légyen is ezek az övéitől. Más részről azonban, ő sem látta át előre azon következményeket, melyekre tételei vezethettek. A törvényhozó és végrehajtó hatalmat theoriában tagadhatatlanúl mint egymástól különbözőt kell tekinteni. De mennyire kelljen azoknak gyakorlatban elválasztva lenniök, egészen más kérdés. Azoknak végképi elválasztások, mikép már fönnebb is mondaték, chimaera a gyakorlati politikában. Ezt ugyan Locke sem kivánta; ő a törvényhozó hatalomból egyrészt engedett a fejedelemnek; s ekként tehát abban eltávozott Hobbestől, midőn így magának a vegyes alkotmányra útat nyitott; míg ellenben Hobbes, ki a legfőbb hatalom minden elosztását félre-

veté, csak a tiszta alkotmányt engedte meg. Azonban, mihelyt azon elméleti elválasztásból csak azon elv is vonaték le, hogy gyakorlatban mind a kettő lehetőkép elválasztassék, már azáltal is út nyílt a legveszedelmesebb hibákra. Fájdalom! az újabb tapasztalás bebizonyítá, miként ezen aggodalmak épen nem valának alaptalanok; s ha azokat a szerencsétlen következményeket áttekintjük, melyek azon elvből erednek, hogy ezen elválasztás egész a lehetségig vitessék: nem tagadhatni, hogy az abból származó hibák tán a legártalmasbak mind azok közől, melyek valaha huzattak ki félreértett theoriákból.

Angliára azonban nemcsak nem áradott veszély Locke theoriájából, hanem igen meg is fogható, miként válhatott az itt mintegy evangéliomává a nemzetnek. A törvényhozó és végrehajtó hatalomnak azon elválasztása, minőt Locke akart, itt már valóban létezett; habár volt is a királynak az elsőben saját része, az mégis egyenesen a parlament kezében vala. Azon elvek, melyek a legfontosabbaknak s legszentebbeknek tekintettek, minők: nem adózni a nemzet képviselőinek beleegyezése nélkül, a jogok egyenlősége a törvény előtt stb., Locke által világosan taníttattak; az ő theoriája tehát minden lényeges részleteiben megegyezett a valósággal. E megegyezés egyedül elegendő volt volna már, Lockenak nagy tekintetet vívni ki. De ehhez járult még az is, hogy nemzetében egyszersmind közönségesen első philosophusnak és klasszikus írónak ismertetett. Munkái tehát kezei között maradtak, ha nem mindjárt a nagy csoportnak is, de bizonyosan a nemzet műveltebb részének. S még az is idejárult, hogy Nagybritannia első gyakorlati országférfiainak néhányai, — elegendő közölök csak egy Chathamot nevezni — az ő elveit minden alkalommal helybenhagyták, parlamenti beszédeikben az ő tekintélyére hivatkoztak s ezáltal őt mintegy csalhatatlan világbölcs tekintetével ruházták föl.

Egy nagy és felvilágosodott nemzetnek, mely a legmélyebb gondolkodók és első országférfiak közől oly sokakat neveze magáéinak, közönséges szava mindig nagy nyomosságú — s távol legyen tőlünk Locke halhatatlan érdemeit kisebbíteni akarni. Azonban mégis, az a majdnem vak tisztelet, melylyel iránta viseltettek, igen sokat tőn Angliában a politikai szemlélődésnek némi tekintetben veszteglésben maradására, mi meg sem is szűnt azután. Locke ellen szóllani csaknem menthetetlenül annyi volt, mint az alkotmány ellen beszélni. Voltak ugyan Angliának Locke után sok politikai irói, s ezek közt nehányan első rangúak. Azonban a politikai speculatió az óta más irányt vőn. Nem annyira a közönséges státusjog és országalkotmány, mint inkább a státusgazdaság fölötti vizsgálatokkal foglalatoskodott. Az országalkotmányról való eszmék, a mennyiben a nemzetre nézve gyakorlati fontosságúak voltak, maga a constitutió is, Locke által megállapíttattak; de a közviszonyoknak s növekedő szükségeknek annyival inkább kellett a közfigyelmet a státusgazdaságra fordítani; s miként egykor, a Stuartok alatti forradalmak kora után, az idő körülményeiből fejlett ki az országalkotmány theoriája, szint úgy fejlék ki most azokból a státusgazdaságé. Nincs tervünkben azon klaszszikus irókat jellemezni, kik e nemben fölléptek. Ők már Európa tanítóivá lőnek s hatáskörük nem keskenyűl, hanem inkább tágúlnia kell.

De bár mi nagyra teszszük is Locke érdemeit a közönséges országjog körűl, mégis elmaradhatlanúl kelle egyoldalúságnak s hiányoknak létezni oly theoriában, mely egy bizonyos országra tekintve készítteték. Legvilágosabban észre vehetni ezt, midőn elveit oly más országokra alkalmazzuk, melyeket a helyesebben elrendezettek közé számítunk. Minden országban, hol a fejedelem hatalma korlátozatlan, hol t. i. a törvényhozó és végrehajtó hatalom benne egyesűlve

van, szerinte még bár minemű polgári társaság sem, hanem csak szolgaság létezik [1]). Igaz ugyan, hogy mindenkinek szabadságára kell hagyni, a kifejezéseket meghatározni, miként akarja; de azon theoria, melyben a státus fogalmának oly szűk kör szabatik ki, nem illő a historiába. Ha státusok, minő Dán-, minő Poroszország, még ezen nevet sem érdemlik meg; ha alkotmányaikat nem is tekinthetni jogszerű alkotmánynak; úgy legigazabb okunk van gyanakodni, hogy a hiba bizonyosan kevésbbé e státusokban, mint a theoriában fekszik. S valóban is ugy van. Locke, miként minden elődei s utódai Kantig, az országalkotmány tanában a monarchiára, aristokratiára és demokratiára való feloszlatásból indúltak ki. Míg pedig ezen felosztást teszszük az országalkatok alapjául, addig ezen egész tannak igen ingadozónak s határozatlannak kell maradnia; mert általa csak az igazgatás különféle szerkezete jelöltetik ki, nem pedig a kormány s a nép közötti különböző viszony, miből egyedűl erednek a különféle státusmodorok, vagyis az alkotmányok nemei. Kiváltképen pedig nem vonathatik akkor azon igen nyomos határvonal a korlátlan monarchia — mennyiben az a törvényhozó és végrehajtó hatalomnak egy személyben egyesítéséből származik, vagy miként helyesebben neveztetik, az autokratia — és a despotia (kényuraság) között; s innét ezen státusformáknak szünetlen fölcserélése, melyek mégis lényegesen kölönböznek egymástól.

Midőn ekként Angliában a külső körülmények behatása mellett folyvást fejledezett a politika theoriája; az alatt a fönebb említett kis státus, Genf is hasonló, noha másképszínezett jelenetet mutatott. E kis státus kétségkivül Európa legnevezetesb helyei közé tartozik, mely megmérhetlen gyakorlati befolyásánál fogva a politikára, sokkal inkább magára

[1]) L. Cap. XIV.

vonja a történet-buvár figyelmét, mint némi nagy országok. A körülményeknek csodálatos találkozása által itt oly gyúpontja támadt a politikai szemlélődésnek, minő Európában sehol másutt, honnan nem sokára jótékony és melegítő, de fájdalom! rontó is és égető sugarak lövelltek ki. Calvin és Servetus, Voltaire, Rousseau és Necker nevei — minő emlékezeteket költenek föl ezek bennünk! De e tárgy megitélésére egyáltalában szükséges, ezen kis köztársaság helyzetébe s történetébe nehány pillanatot vetni.

Ezen város geographiai fekvése kétségkivül igen segitette itt eszközleni az eszméknek oly surlódását, minő másutt nem könnyen támadhatott. Francziaország, Olaszhon és Schweicz határaitól környezett s látogatott lévén annyi más országbeli idegenektől is, oly műveltségre vergődhetett föl az, mely ezen országok mindegyikéből föl vett egynémit; azonban a belső politikai viszonyok kifejlése által egy sajátságos bélyeget mégis megtartott. Annak alapját, mivé Genf lőn, a reformátio veté meg. Midőn ez ott bemenetet talált, a város megszabadúlt püspökétől (1533), ki addig némikép főura volt; ámbár e mellett, miként más városokban is, már egy municipalis alkotmány fejlett ki. Ez időtől fogva megtartá függetlenségét, melyet tőle a szavójai herczegek elrabolni ismételve törekvének; és a papság lefoglalt jószágai egy részben azon egyetem alapitására fordíttattak, mely a leghíresebb férfiak egynémelyikét számítá később tagjai között. Akkor azonban egy férfinak, ki itt reformátorként telepedék le, Calvin Jánosnak volt fentartva, Genfet a reformátio által oly politikai fontosságra emelni, minőt nála nélkül nem nyerendett volna. Ezen rendkivűli ember, szintoly nagy erejű s munkásságú mint tudományosságú, születésére franczia, itt tanítói helyet nyere; s nemcsak legnagyobb befolyással volt a politikai viszonyokba, midőn a reformátio keresztül vitele mellett egyszersmind egy szigorú

egyházi fegyelmet alkotott, mi neki s a papságnak állandólag nagy tekintélyt biztosított; hanem ő vala a közönséges reformátor is s feje azon pártnak, mely róla nevezteték. Genf vala tehát annak középpontja, honnét kivált Francziaországba terjedt el s a hugonott név alatt oly nagy mozgalmat okozott, mely a legvérengzőbb polgári háborúkra vezetett. Nem is csupán Calvin személyében feküdt Genfnek ez a vallási fontossága, hanem egy másik körülmény is segítette azt állandósítani. Genf vala az egyetlen státus, melyben az új tan uralkodóvá lőn, hol franczia nyelv divatozott. Épen ez által kelle tehát ezen városnak majdnem elmaradhatlanúl a franczia reformált papság nagy nevelő iskolájává lennie s ezen annyira kitágított hatáskör által egy világtörténeti fontosságot nyernie.

Mindazáltal nem egyedűl ezen körülmény által nyomaték Genfre sajátságos bélyege; nem kevesebb hatású volt ebben azon mód is, mely szerint a belső viszonyok kifejlének. Ugyanazon évben, melyben Calvin Genfben letelepült (1536), egy változás tétetett itt ezen kis köztársaság alkotmányában, mi azon termékeny csirává lőn, melyből a belső viszonyok egész sora fejlett ki. Genf municipalis szerkezete, mennyire az már a püspökök alatt is alakúlt, demokratiai alkotmány vala. A polgárok gyülése (conseil général), mely minden polgári joggal biró házi gazdát magában foglala, tanácskozék minden fontos ügyekről; s kebeléből évenként négy előljárót vagy syndic-et választa, kik azonban a gyülekezetnek felelősséggel tartoztanak. Már jó időtől fogva szokása volt vala, ezen syndic-ekhez ülnököket választani, kiknek száma huszonötre emelkedett, s kik együtt a kis tanácsot (petit conseil) tevék. De még ennél sem állapodtak meg, hanem némi okokból, miket történetileg pontosan nem fejthetni ki, a kis tanács ezen tagjaihoz más ülnökök is kapcsoltattak, kiknek száma már 1526-ban kétszázra s később kétszáz ötvenre emelkedék s kik

a nagy tanácsot (grand conseil) [1]) képezék, s melyből a kis tanács, melynek minden tagjai üléssel és szavazattal birtak, egy kisebb választmányt tőn.

A dolog természetében vala, hogy miután a püspök eltávoztatásával a város egészen szabaddá lőn, ezen intézetek nem csak fenmaradtak, hanem még sokkal nagyobb fontosságot is kelle nyerniök. Addig pedig mind a két tanács, valamint a syndic-ek is évenként választattak a polgárok gyülekezetétől, tehát csak úgy tekintethettek, mint ennek választmánya. De épen azon évben s oly időpontban, midőn a közönséges figyelem a vallásos tárgyakra fordúlt, intéztetett, hogy mind a két tanács, nagy és kicsiny, évenként önmaga újítsa meg magát, tagjait vizsgálat (censura) alá bocsátván.

Ezen változásnak fontosságát s következményeit ez időben aligha átlátták a polgárok. De ezeknek önmagoktól ki kellett fejleniök. A demokratiába termékeny magva vetteték el az aristokratiának, melynek kikelését s tenyészetét alig lehetett már meggátolni. Mind a két tanácsnak közös volt érdeke; s most természetesen állandó testületekké váltak; mert mi volt természetesb, mint hogy a mindenkori, önmagokra bízott választás csak hamar üres szertartássá lett? Az ügyeknek csak közönséges folyamát kell az ilyetén kis státusokban ismerni, hogy előre átláthassuk, miként ily aristokratiának családi aristokratiává kell válnia. Azonban több időnek kelle elfolyni, míg az vitákra adott okot; s épen e miatt gyökeresűlhetett meg annál inkább. Azonkivűl a savójai herczegek törekvése is, Genfet meghódoltatni, igen sokat tőn, hogy a figyelem ez oldalra fordíttassék s az egyesség szelleme fölébresztessék; mi, kivált az ily nemű utósó sükeretlen próba, az ismeretes ostromi roham (Escalade) által 1603-dik évben,

[1]) Nem kell tehát a nagy tanácsot, grand conseilt, a general-lal, vagy is a polgárok gyülekezetével felcserélni.

egész erőre kapott. Míg általánosan a szerencse javaiban nagy különbség nem támadott; míg a teljes polgári jog megnyerése az idegeneknek meg nem nehezítteték; s míg az alsóbb s felsőbb osztályok közt a komaság által eszközlött viszonyok létezének, mit a rómaiak pártfogói jogához nem helytelenül hasonlíthatni: addig nyugtalanságtól nem volt mit félni. De mindez változni kezdett, midőn a nantesi edictum eltörlése óta Franczia-országból számos hugenották kerestek Genfben menedékhelyet. Ez időtől fogva nehezíteni kezdék a polgári jog megadását; s a lakosok közt különböző osztályok alakúltak, miután már a polgárok közt is megkülönbözteték a citoyen-eket vagyis régi polgárokat, kik már négy nemzedék óta olyanok valának, az újaktól vagyis bourgeois-októl, és ismét a csupa lakosok közt a habitant-sokat azoknak utódaiktól a natifs-októl, s ezen különbözéshez egyszersmind különböző jogokat is függesztének. Azon új mesterségek által, melyeket ama kiköltözöttek hoztak be magokkal s az azokból származó gazdagság által nemsokára fölébresztették a politikai viták szelleme is, s már 1707-ben kitört a demokratia és aristokratia közötti harcz, ez időtől fogva koronként megújulandó s a legtanúlságosabb példáját adandó a római patriciusok és plebejusok közti harcznak, mihez abban is hasonlított, hogy egy Fatióban és Micheliben ez is szintúgy mint amaz vértanúkat számlált. Ennek részletes története nem tartozik ide; de igen is méltó megjegyzésre, hogy a vita gyakran oly kérdések fölött folyt, melyek egyszersmind a politikának jobban kifejtett theoriájával közvetlen kapcsolatban állának. Európa legnagyobb státusainak valjon melyikében fejtetett volna ki gyakorlatilag annyira a népfölség, a törvényhozó és végrehajtó hatalom határai iránti kérdés, mint Genfben kifejtetett? Bizonyára igen meglepő tekintetet nyújt, Európa legnagyobb monarchiainak közepette a legkisebb köztársaságok egyikét látni, mely a hajdankor köztársaságaira oly élénken

emlékeztet, hogy Európának egész területén hasztalan fognánk azokhoz oly commentárt keresni! De mi méltán még nagyobb csodálkozást gerjeszt, az ama részvét vala, melyet Európa legnagyobb országai közől többek, kiváltképen pedig Francziaország vőnek ezen kicsiny köztársaság belső mozgalmaiban, s a mód, melylyel ezt tevék. Majdnem minden franczia minister, ki a külső ügyek kormányánál ült, XV. Lajos alatt Fleury és Choiseul, XVI. Lajos alatt Vergennes és Necker a legélénkebb, leghatékonyabb érdeket mutatták ezen kis státus ügyei iránt; de a hatalom közti mérhetetlen különbség mellett is oly kiméllettel és tisztelettel bántak vele, minőt csak nagy országok kívánhattak; s habár egyik vagy másik pártot segítőleg, azon végső eszközökhöz is nyúltak, hogy sereget állítottak ellenébe, a státus függetlenségét mégis tiszteletben tarták. Bizonyára ez oly jelenet, mely a 18-dik századot bélyegzi s melyet a 19-dik aligha fog ismét látni egy város kapui előtt, miszerint t. i. három hatalmasság, Francziaország, Sardinia és Schweiz seregei valának egyesülve szemlélhetők, nem hogy azt elfoglalják, hanem hogy fegyveres közbenjárás által annak belső nyugalmát helyreállítsák. Csak oly ország-rendszer, melynek alapját a birtokos osztály szentsége s a politikai súlyegyen fentartása teszi, mutathat ily jelenéseket.

Midőn ezen gyakran megújult zajlongások s a nagy hatalomnak azokban tiszteletteli részvéte Genfet Európa szemei előtt oly politikai fontosságra emelte, minővel egy hasonló kis státus sem dicsekedhetett, azt egyszersmind a politikai theoriák fölötti szemlélődésnek valódi gyúpontjává is tevék. Genf bizonyosan a legmeglepőbb példáját adá annak, miképen ébresztetik föl az állam-szerkezet által egy köztársasági státusban az okoskodás szelleme általánosan, mely igen természetesen akkor foglalkodik kiváltképen a politikai tárgyakkal, midőn ezek legközelebb állanak. Genfre azonban

ugyanazon időben a franczia műveltség egész erejével visszahatott a nyelv közössége által; minden Francziaországban szülemlett eszmék itt is igen hamar forgásba jövének; s mielőtt a politika theoriájára nézve oly fontossá vált genfi polgárra jönnénk, szemeinket előbb Francziaországra kell visszafordítanunk s a politikai szemlélődésnek itteni folyamát megismerni tanúlnunk.

XVI. Lajos kora ennek épen nem vala kedvező; s csak utóda alatt történt itt eziránt némi változás. A nemzet szellemének itt egyetlen egy férfiú hirtelen hatalmas lökést adott s a figyelmet tekintve, melyet gerjeszte, körűlbelől olyan volt az Francziaországra, mint Locke Angliára nézve; mert egyébiránt igen különbözők valának egyik s másik eszméinek viszonyai honuk fenálló alkotmányára nézve, mintsem ezen hasonlítás tovább folytattathatnék. Montesquieu előtt egy irója sem volt Francziaországnak, kit a politika nemében önmaga is klasszikai irónak tekintene; de alig jelent meg az *Esprit des Loix*, már is oly nagy tekintélyt nyere, hogy még az annak megczáfolására tett próbák is növeszték azt. Miben fekszik tehát e műnek igazi becse, mi vagyon adva általa?

Montesquieu-nek egész munkája a történet studiumából eredt. Azon dicséretet ugyan nem adhatni meg neki, hogy történeti studiuminak terjedelme által az egyetemes történetiró nevét megérdemlené; e tekintetben azok igen korlátozottak valának. Ő a római történetet tevé mély studiumává; sokkal kevesebbé a görögöt; a többi régi népekről kérdést is alig tehetni. Ismeretei a keletről — vizsgálataira nézve pedig oly annyira fontos tárgyról — csaknem egyedűl néhány utazási rajzokból merítvék. Európa újabb történetei közől leginkább a franczia s ezután a német s angol foglalá el őt. Históriai studiumainak terjedelme igen is korlátolt vala; de mégsem hiányzott belőle azon különféleség, mely czéljaira szükséges

volt, s ezen studiumait oly lélekkel folytatá, minővel előtte senki, nem véve ki magát Machiavellit sem, ki egyébiránt mint a históriai okszerűség (pragmatismus) teremtője, az újabbak közt mellette méltán foglal helyet.

Montesquieu czélja volt: a státusok és státus-alkotmányok lényegét a históriából megismerni tanúlni, azok tulajdonságait meghatározni s aztán a különböző alkotmányokbani törvényhozás különböző ágaira onnét maximákat vonni le. A látkör tehát mérhetetlen terjedelmű vala s a tárgyak bősége, melyekre a vizsgálatnak terjedni kellett, nem csekélyebb. De mindezek oly tárgyak valának, melyek már önmagokban a legnagyobb gyakorlati érdekkel birtak, s az olvasót magokhoz vonniok kellett, habár ily terjedelemben először csak középszerűleg adattak volna is elő. Mennyivel inkább, ha ily szellemdús férfiú foglalkodék velök. Mégis bizonyosan sokkal kevésbbé magok a tárgyak, mint az előadás módszere ingerlék föl azon nagy s állandó érzeményt, melyet munkája okozott. A modor, semmit sem vinni ki összefüggő előadásban, hanem mindent vázlatokban mutatni elő; egy tárgyat sem meríteni ki s kevéssel mégis oly sokat mondani róla, nemcsak az értelmet foglalatoskodtatni philosophiai okoskodás és definitiók, hanem a helyett gyakran a képzeletet is képek által, s általánosan az a szünetlen villogása és csillámfénye a lángésznek, mely talán épen annyiszor vakít mint fölvilágosít — mindez valóban arra munkált, hogy az irónak is épen oly nemzetnél, minő az övé vala, tetszést és csodálatot szerezzen. Műve végtelen gazdag anyagot foglalt magában a gondolkodásra annak, ki gondolkodni akart, s ki öngondolkodásra röst vala, legalább hiheté, hogy belőle gondolatokat s pedig ragyogó gondolatokat bőven szedett össze.

Azonban a lángésznek e gazdagsága ő benne a tulajdonképi philosophiai szellem hiányával volt összekapcsolva.

Ő ügyes volt a tapasztalásból éles jegyzeteket vonni le; de ellenben a szemlélődésre, mennyire az a tapasztalástól független fogalmak meghatározásában s szétbonczolásában áll, majdnem egészen alkalmatlan. Mi több, ő annak még szükségét sem látszik érezni. Munkájának mindjárt első sorai mutatják — mi már máskor is igazságosan vették szemére — miként a törvények szellemének szerzője nem volt képes a törvények meghatározását adni. De munkájának folyamata is bizonyítja, hogy Montesquieu a politikának első alapeszméivel nem vala tisztában. Kinek ezen itélet igen szigorúnak látszik, az kísértse meg az ő művéből a státus-alkotmányok, kényuraság, aristokratia, demokratia stb. — lényeges bélyegeinek fogalmait levonni. S mégis erre tétetett le egész munkájának alapja, s az az ingatagság és határozatlanság, mire csaknem minden lépten akadhatni, ezáltal eléggé kiviláglik.

De bár oly keveset nyert is Montesquieu által a politika általános theoriája, bár munkája nem lehetett is több, mint a maximáknak tartalomdús gyüjteménye, melyeknek helyességét s használhatóságát kipuhatolni, az olvasóra van bízva, az e miatt még sem hatott kevésbbé. Először is egy mérhetetlen kincset foglalt az magában a történet pragmatikai studiumára nézve; s habár még oly sok egyes tételekben s állításokban sem egyezhetni is meg Montesquieu-vel, munkája mégis nem kevésbbé bizonyítja, mily gyakorlati haszon légyen kivonható a történet studiumából, s miként kelljen e tudományt ezen tekintetben tanúlni. Ezenkivűl pedig nemzetének szellemére s gondolkodása módjára még sokkal foganatosabban hatott vissza az idő körűlményei által, melyekben az megjelent. Francziaországban az orleansi herczeg kormánya alatt szintúgy, mint XV. Lajos uralkodása alatt az ország-igazgatásban a legnagyobb romlottság vala látható. Ennek főokait igen hajlandók valának az ország-alkotmánynak elkorcsulásában,

a nemzeti szabadságnak — habár annak maradványai a parlamentekkel folyt vitákban még mindig mutatkoztak is — elnyomásában keresni; noha az inkább az erkölcsiségnek, kivált a magasabb osztályoknál, elkorcsulásában állott, melynek elébe semmi alkotmányforma nem vethet vala gátot. Montesquieunek főeszméi tehát a korszellembe itt legmélyebben bevágtak. Nem titkolt előszeretete a vegyes alkotmányok, kivált a britt iránt, természetesen számos barátokat szerzett neki. Ő kezet fogott a már uralkodó gondolkodás-móddal: mi csoda aztán, hogy oly nagy tetszéssel fogadtatott? A politikai okoskodás szelleme nemzetében úgy annyira fölébresztetett, hogy többé el sem is aludt; és a törvényhozás s annak czélszerű elrendezése ez időtől fogva egyike volt a főtárgyaknak, melyekre a gondolkodó fejek figyelmöket függesztették. Montesquieu tehát abban sokat tőn, hogy azok a philosophia tárgyaivá legyenek; saját vizsgálatait azonban nem a kor philosophiájából, hanem egészen a történetből következtette. Azon férfiak közől, kiket később a philosophus névvel tiszteltek meg, eleinte Francziaországban, valamint azzal őket most meggyalázni hiszik, egyik sem nyert még nagy nevet, midőn Montesquieu a törvények szelleme munkájával már rég foglalatoskodott [1]).

Minden tökéletlenségek s hiányok mellett tehát, melyek e művét terhelik, Montesquieu mégis a tapasztalás útján haladott vizsgálataiban, s ha elvei uralkodók maradnának s gyakorlati alkalmazást nyernének, azoktól újítások igen, de a fenállónak egész megbuktatása nem volna várható. Ámbár ő kikiáltott barátja volt is a korlátozott monarchiai alkotmánynak; azért mégsem törekedett egyet is megrázni azon oszlopok közől, melyeken a fenálló szerkezet magában Francziaországban is a régi időktől fogva nyugvék.

[1]) Saját vallomása szerint húsz évig dolgozott e munkáján; l. az előbeszéde végét.

Ő nem követelte minden státus-polgárok politikai egyenlőségét, hanem kikiáltott védője volt a nemességnek, mit ő monarchiában, hol szerinte a becsület elvének kell uralkodónak lenni, hogy az nép- vagy kényuraságggá ne fajúljon, szükséges alkotó résznek tartott; a papságot sem veté el, mint rendet, habár óhajtá is kiváltságainak, kivált törvényhatóságának összeszoríttatását [1]). Hogy egy a nemzeti képviselet által korlátozott monarchiának eszméje Franeziaországban a nemzet nagyobb részének kedvencz-eszméjévé lőn, — miként azt az első nemzeti gyülés eredménye bebizonyította — Anglia példáján kivűl, mindenesetre Montesquieu munkájának van abban legnagyobb része. De hogy mennyire haladá túl ezen első nemzeti gyülés a politikai egyenlőség felállított és létesített elve által Montesquieu eszméit, azok után mik fönebb mondattak, bővebb kimutatás nem szükséges.

S így alkalmasan jövünk már azon iróra, kinek műve evangeliumává lőn a lázadóknak. Mennyire illék ez olyanúl, mennyire foglaltattak ebben a gyakorlatiakká vált elvek, mindenesetre szorosabb meghatározást kiván. Azonban, ha a *Contract Social*-t kellőleg méltányolni akarjuk, előbb egy tekintetet szükség vetnünk annak származására.

A *Contract Social* ugyanis épen ellenkező úton támadt az *Esprit des Loix*-val. Míg ez gyümölcse volt a tapasztalásnak, miként azt a történet nyujtá; amaz ellenben gyümölcse volt a merő szemlélődésnek, mely Rousseaunál előbbi vizsgálatai által, melyeket az emberek közötti különbség fölött folytatott, a politikára fordíttaték. Azonban bármennyire abstrahált is mindig Rousseau minden tapasztalástól, mégis nem kevésbbé bizonyos az is, hogy az egész politikai szemlélődés, miként az Rousseau fejében kifejlett, csak a genfi polgár fejében fej-

[1]) Esprit des Loix II. Cap. 4.

lődheték ki. Igaz ugyan, hogy az általa fölállított elvek nem vágnak össze azokkal, melyek Genfben gyakorlatilag uralkodtak; de ha azokat, melyeket ott a demokratiai ellenzéki párt divatosakká tenni akart, egy szemlélődő ész philosophiailag megállapítani s politikai rendszerképen fölállítani törekvék: oly munkának kellett az eredménynek lenni, minő a *Contract Social*. Csak egy kis ösmeretség szükséges ezen munkával annak megértésére, hogy kidolgozása közben Rousseaunak mindig egy kis köztársaság forgott szeme előtt, melyben egyedül nyerhetnek elvei egész terjedelmökben alkalmazást. Alappal mondhatni tehát, hogy azon politikai műveltség nélkül, minő Genfben kifejlett volt, egy *Contract Social* sohasem irathatott volna; s ezen kis köztársaságnak nagy befolyása, habár közvetett volt is az, Európa gyakorlati politikájára azáltal megmérhetetlenné lőn.

Rousseau nem akarta művében, miként Montesquieu, gazdag gyüjteményét adni a politikai, tudományosan rendezett szabályoknak és maximáknak. Ő inkább a politikát vagyis a közönséges státusjogot akarta tudományosan megalapítani. E jelen értekezés czéljának megfelelőleg szükség megmutatni, miként tette ő ezt; s különösen hol tért el ösvénye elődeiétől, melynek aztán őt egy más czélra kelle vezetni.

Rousseau is egy természeti állapotból indúlt ki (melynek rajzában azonban sem Hobbessel, sem Locke-val nem egyez meg), melyből az emberek szabad szerződés által polgári társaságba léptek. Ezen szerződés azonban nem a nép s az uralkodó, hanem magok a nép tagjai közt köttetik; s mivel a magához hasonló fölött természeti joga senkinek sincsen, csak önkénytes egyezés gyümölcse lehet. Ezen szerződés (pact social) czélja nem más, mint egy társasági szerkezetet föltalálni, melyben a közös hatalom egyeseknek személyét s tulajdonát védelmezi; melyben minden egyes, midőn magát mind-

nyájával egyesíti, mégis csak önmagának engedelmeskedik s oly szabad marad, minő azelőtt vala. Ezen szerződésnek minden czikkelyei azon egyetlen egyben folynak össze: hogy minden kikötés nélkül adja át magát jogaival együtt a társaságnak; vagy más szavakkal: hogy személyét és mindenét mindenki a köz-akarat igazgatása alá veti. Ily módon egy erkölcsi személylyé alakúl a társaság, vagyis egy testületté, mely mint olyan a fölséget képezi, azaz a fölségiségnek birtokában vagyon. Ezen fölségiség pedig nem egyéb, mint a közakarat gyakorlása; s mint olyan nem csak elidegeníthetlen, s tehát senkitől és senkire át nem tétethető; hanem mi magától következik, eloszthatlan is. A közakarat gyakorlása pedig a törvények által történik; a törvényhozó hatalomnak tehát szükségkép a nép kezében kell maradnia.

A nép tehát a fölség; s nem szűnhetik meg az lenni mivel fölségisége elidegeníthetlen. De ez nem gyakorolható máskép, mint a népgyüléseken, melyekben mindenki szavaz, s egyiknek szava annyit nyom, mint a másiké. Egy némi képviselőség pedig azon értelemben, hogy a fölségiséget ez gyakorolja, képtelenség, miután a fölségiség át nem ruházható. Azon úgynevezett képviselők nem lehetnek egyebek, mint merő megbizottak, kiknek határozataik mindig a nép jóváhagyása alá vetendők. A társasági szerződés alkotásánál mindnyájan, kik abban részt vőnek, szabadok s egyenlő jogúak valának. Ezen szabadságnak s egyenlőségnek fentartása pedig szükséges czélja minden törvényhozásnak, mert nélküle a társaság nem állhatna fenn. Ezen egyenlőség azonban nem tételezi föl szükséges korlátlan egyenlőségét a hatalomnak és tehetségnek; hanem csak azt, hogy senkinek hatalma se váljék erőszakoskodássá, s hogy senki oly gazdag ne legyen, miszerint másokat megvegyen, valamint senki oly szegény, hogy magát eladja. Mivel pedig a státus, mint testület,

nem csupán akar, hanem cselekszik is: innét jő a törvényhozó hatalom mellett támadó végrehajtó hatalom. Ez utóbbi kiván egy kormányt, azaz egy közép-testületet az alattvalók és a fölség [1]) között. Ezen kormány nem egyéb, mint a fölséges néptől kinevezett biztosság, melynek alkotása tehát semmi szerződést nem kiván, s nem enged meg, miután az mindig függésben marad a fölségtől. Egyébiránt vagy egyből vagy többekből, vagy mindnyájából is állhat ezen biztosság; honnét aztán a három alkatok: a monarchia, aristokratia és demokratia erednek; ámbár az utólsó forma, ezen értelemben, mint kormányforma tekintve, képtelenség [2]). Legjobbnak látszik azonban, hogy a kormány egynek kezében legyen, de nagy monarchiákat lehetetlen egynek kormányozni, s az öröklő monarchiának legnagyobb ártalmai vannak.

Ezek a közönséges státusjognak alapeszméi, miként azokat Rousseau előadá. Most már könnyen kijelölhetők a pontok, melyekben ő elődeitől, Hobbestől és Locketól eltért.

Hobbes-vel megegyez ugyan Rousseau abban, hogy a státust szerződésre alapitá; de Hobbes ezen szerződést a társaság s általa rendelt kormány közt kötteti, mintegy hódoló szerződést s pedig mint absolutus hódoló szerződést, mely által amaz a fölségiséget minden feltétel nélkül a kormányra tette át. Ellenben Rousseaunál az alapszerződés csak egyének közt köttetik, melyek a polgári társaságot alkotják; e közt pedig és a kormány közt semmiféle szerződésnek nincsen

---

[1]) Mennyire tudniillik a nép, s még mint alattvaló is (saját törvényeinek engedelmeskedve), fölségnek tekintethetik. Alattvaló tehát és fölség itt ugyanazon személy, de különböző tekintetben.

[2]) Rousseau volt az első általam ismert iró, ki ezen kifejezésnek „demokratia" kétértelműségét, midőn az alatt majd státus-formát, majd egyedül kormány-formát érthetni, érzette, de a nélkül, hogy azt fölvilágositotta volna. Mint kormány-formát alaposan mondja Rousseau képtelenségnek, mint státusforma pedig épen az volt, mit ő alapitani törekvék.

helye, miután ez egyéb nem lehet, mint a felséges néptől alakított bizottmány. Hobbes és Rousseau ösvényei tehát mindjárt az első lépésnél elváltak egymástól és soha többé össze nem jöhettek, miután egészen ellenkező czélokra vezettek: a Hobbesé korlátlan fejedelmi hatalomra: a Rousseaué korlátlan néphatalomra. Csak annyiban hasonlók egymáshoz, mennyiben mind a kettő hasonlókép könnyen fajúlhat el kényurasággá; ambár Rousseaunál egy a szenvedélyektől elvakított s dühöngő népnek kényuraságа a szabadság tiszteletes neve alatt még mindig akadálytalanúl lappanghat. Fölösleges volna a kettő közötti összehasonlítást még tovább is folytatni, miután a különbség önmagától mutatkozik.

Locke-val ellenben nehány lépéssel tovább ment kézfogva Rousseau, mielőtt tőle eltávozott volna. Vele együtt vitatá az eredeti szabadságot és egyenlőséget, melyet a korlátlan hatalom védelmezői tagadának. Az alapszerződést is tehát Lockeval megegyezőleg kötteté a szabad emberek között, kik polgári társaságba egyesültek; Lockeval együtt a személy és birtok bátorságát tevé a polgári egyesületnek főczéljává; végre a fölségiség bélyegét vele együtt a törvényhozó hatalomba helyezé, s ezt szinte vele együtt a népnek vagy társaságnak tulajdonítá. De ez a fölségiség Locke szerint átruházható vala, Rousseau szerint pedig teljességgel elidegeníthetlen; Locke szerint az többek közt elosztható; Rousseau szerint annak eloszthatlanúl a népnél kelle maradnia. Itt tehát a pont, melyen ösvényeik egymástól eltértenek; s könnyű a czélokat kimutatni, hová mindkettőjöknek saját útjokon eljutniok kellett. Locket ez a képviselő (repraesentativ) rendszerre s a korlátozott egyeduraságra vezette; melyben a törvényhozó-hatalom vagy egészen, vagy legalább főrészeiben a a népképviselőség kezében maradt, bár részt abban a fejedelem is vett legyen. Rousseaunak a tiszta demokratiára kelle

útján jutnia, mennyire ennek bélyege abban helyeztetett, hogy a törvényhozó hatalom gyakorlása az egész népközönség kezeiben marad, vagy képviselőkre tétetik át, a kormánynak abban való részvéte nélkül.

Reménylem, ezen jegyzetek elegendők lesznek ezen férfiak politikai rendszerének lényeges bélyegét s egyszersmind azon pontokat is kiemelni, melyekben egymással megegyeznek, s aztán egymástól eltávozván, különböző utakra térnek.

Mit a polgári társaság alapításáról s jogszerű elrendezéséről a puszta szemlélődés mondhat, főrészeiben általok kimerítve látszik lenni. Miután Hobbes és Rousseau — mindenik egyikét a két végletnek, az első t. i. a törvényhozó hatalom vagy fölségiség a fejedelem kezébe való teljes áttételének elvét, a másik a törvényhozó hatalom vagy fölségiség teljes elidegeníthetlenségének elvét állította föl; Locke pedig a kettő közt a középutat tartá meg.

Hátra van még ezen rendszereket, kivált Rousseauét, gyakorlati alkalmazhatásuk tekintetében megvizsgálni. Mind hárman szerződésből indúlnak ki; mely miként föltétetik, valódilag soha sem köttetett s nem is köttethetik. Mind a hárman eltértek tehát abban a valóságtól s oly utakra tévedtek, melyek, ha attól mindig távolabbra vinnének, veszedelmes hibákra téveledhetnének. Ezt azonban Hobbes politikai elvei annyival kevésbbé tehették, minthogy a fejedelmek korlátlan hatalma, melyet jogszerűleg megalapítani törekvék, ily jogszerű megalapítással keveset gondol s magát a nélkül is erős lábra helyezi; honában pedig azokat tekintélyöktől s egyszersmind gyakorlati alkalmazhatásuktól az események ottani folyamata egészen megfosztotta. Ellenben Locke elveinek lényegesbei Angliában már befogadtattak, de egyéb országokban csak azt segíték eszközleni, hogy azon előszeretet a britt

alkotmány iránt, mely az újabb politikai forradalmak előtt majdnem egész Európában elterjedett, philosophiailag megerősíttessék. Rousseau rendszere ellenben minden támasz nélkül a valóságban, mintegy egészen szabadon függött a légben, hasonló a madarak országához a fellegekben Aristophanesnél. Kiváltkép pedig két hiba fosztja meg azt gyakorlati alkalmazhatóságától, vagy ezt legalább igen megnehezíti.

Az első hiba abban fekszik, hogy Rousseau a polgári társaság tagjait csak mint embereket, de nem mint birtokosokat tekinti. S pedig mégis csak a birtok biztosítása főczélja ezen társaságnak. Nem való tehát hogy a társasági szerződés (ha ilyent akarunk a polgári társaság alapjául fölvenni) az emberek, mint csupán csak olyanok közt köttetett; hanem köttetett emberek közt, mennyire azok birtokosak. Kinek nincsen birtoka, csak annyira tartozhatik a társasághoz, a mennyire eszköze s akaratja van, magának olyant szerezni — milyen a szolga és napszámos. Ki azzal sem bir, minő a koldus, a társaságnak terhére esik, s legfölebb csak türethetik. Ha pedig a birtokos fogalma a státuspolgárétól elválhatlan, úgy a politikai egyenlőség elve is dugába dűl; mert akkor magától értetik, hogy a nagyobb birtokosnak a törvény alkotásában is nagyobb részt kell vennie, mint annak, ki kevéssel vagy épen semmivel sem bir. S csak egy tekintetet szükség vetni azon státusok történetére, melyekben a törvényhozás tulajdonképeni népgyülésekben gyakoroltatott, hogy észrevegyük, mily hamar jutottak ezen igazságra, s adtak a gazdagabbaknak előjogokat, ha bár nem következik is még abból, hogy a gazdagság határozza meg az egész politikai becset.

Midőn továbbá Rousseau állítja, hogy a közönséges akarat mindig helyes és mindig a közjóra irányzó: abban ugyan igaza van annyiban, hogy ezen közakaratnak, a mennyiben a józan ész eredménye, mindig a közjóra kell irányoznia. De ezen

közakarat gyakorlati tekintetben csupa üres eszme, a meddig annak eszköze nincs, mely által magát tisztán s biztosan kinyilatkoztassa. Rousseau ezen eszközzé magát a nép szavát s annak gyüléseit akarja tenni; de önmaga sem tagadhatja s nem is tagadja, hogy ezen organum gyakran igen csalékony; vagy az ő nyelvén szólva — mindeniknek akaratja épen nem mindig a közakarat. A nép eltántoríttathatik, elcsábíttathatik, s Rousseau ez ellen nem tud egyebet tanácsolni, mint — hogy attól őrizkedni kell [1]). Itt pedig azon elhatározó ponton állunk, melytől elveinek gyakorlati alkalmazhatása függ. Hogy tovább következtethessünk, szükség a közakaratnak legjobb s legbiztosabb organumát föltalálni.

Egy merő önkényes s igen valószinűtlen állítás, hogy a nép nagy tömege ilyen leend; sokkal valószinűbb, hogy egy tanúlt s feddhetetlen tagokból álló testület, vagy épen egyes, kit néhány bölcs tanácsos vezet, olyan leend; s ha eddig követtük is elveiben Rousseaut, itt útjától elhajólhatunk s oly ösvényre térhetünk, melynek czélján a korlátlan aristokratia vagy monarchia áll.

Mind azon politiko-metaphysikai szemlélődések által tehát, mihelyt a gyakorlati alkalmazhatásról vala szó, voltaképen igen kevés, vagy semmi haszon sem hajtaték. Ha pedig a főkérdést: minek kell a közakarat organumának lenni? Rousseauval egyetértőleg akarnók is megfejteni, ebből sem sok kár eredhetnék, mert rendszere minden némikép nevezetes státusban egyáltalán kivihetlen. Mivel a fölséges akaratnak képviselőkre átruházását meg nem engedi, szükségkép közönséges népgyüléseket kell föltennie, minden alkalomkor összehivandókat; mi városokban vidékeikkel együtt igen is, de nagy országokban nem lehetséges. Rousseau maga is mondja,

---

[1]) L. a Contract Social II. 3-dik fejezetét.

hogy a nagy státusoknak egyedűl sok aprók szövetsége által kellene alakúlniok. Ha tehát azon párt, mely irományait Franczíaországban evangeliomává tevé, következetesen akart volna cselekedni, könnyen ellátható, mi sorsra kell vala Rousseaunak jutnia, ha még életben létezett volna. Mint a képviselő rendszer ellensége, melyet azon párt egész terjedelmében föllállított, s mint a szövetséges köztársaság védője, mi ennek elvei szerint halálos vétség vala, kétszeresen érett leendett a nyaktilóra!

Mind a mellett is mérhetlen nagy volt Rousseaunak a forradalomra befolyása. Nem azon értelmében ugyan a szónak, mintha ő s a többi úgy nevezett philosophusok annak szerzői lettek volna; csak azok, kik (miként egy közmondás tartja) az erdőt csupa fáktól nem látják, vagy kik szemeiket becsukják, mivel látni nem akarnak, állíthatnak ilyesmit! — hanem annyiban, a mennyiben az irány, melyet a forradalom vőn, nagy részint általa határoztaték meg. Szükség vala egy híres névre, egy magas tekintélyre; felfogták tehát egyes eszméit; a nép fölségiségét; a szabadságét s egyenlőségét; a teljes vagy lehetőbb elválasztását a törvényhozó- s végrehajtó-hatalomnak; s ezeket az új rendszer alapjává tevék le. Igen is, Rousseau vala, ki ezen eszméket — ha nem legelőször állította is föl, — de leginkább kifejtette s elterjesztette; azonban, ha ő akarta volna is valaha a dolgok fenálló rendének szétrombolását, rendszerét gyakorlativá tévén, (de Rousseau soha sem adott okot, magáról azt elhitetni) azt a részletes alkalmazást mégis soha sem hagyta volna jóvá. Ez visszaélés volt, — s igazságtalanság őt azért felelet terhe alá vonni akarni.

A világ most már meggyőződve van, miként csupa szemlélődés által nem találhatni meg a státus-alkotmányok tökéletesbítési eszközét. Minden, mit az adhat, nem egyéb, mint egy theoriának minden föltételektől, melyeket minden

egyes országban máskép szab elő a valóság, független fölállítása.

De épen azért keveset is használhat ily theoria. Szerencse pedig, hogy azon igazságok nem oly mélyen rejlenek, melyektől az ország benső tökéletesbítése függ, hogy azoknak kipuhatolása végett oly elvontságokra kellene szorúlni. Ha úgy tekintjük az országokat, mint intézeteket, melyek minden metaphysikai alap nélkül támadtak s fejlődtek ki; ha meggyőződünk, mikép ezen intézetek általános czélja, természetünk idomainak kifejtése, mi csak a társasági egyesülés által érhető el; ha e czélt szintoly kevéssé szorítjuk a bátorság szűk, mily kevéssé terjesztjük ki, a boldogság határozatlan fogalmára, — könnyen átlátándjuk, miként azon igazságok sokkal inkább a tapasztalásban, mint a szemlélődésben keresendők. S aztán önként következik, hogy a személyes szabadságnak, s a birtok leglehetőbb biztosságának kell minden czélszerűleg szerkeztett státus-alkotmány alapját képezni, s hogy nem csak kötelessége, hanem érdeke is kívánja minden fejedelemnek, ezeket megalapítani. Következik továbbá, hogy ha már ezek megalapítva vannak, habár nem közönyös is, de mégis sokkal kevésbbé lényeges a státus fönebb említett czéljának elérésére, hogy miként vagyon a státus további szerkezete elintézve: az aristokratiai vagy köztársasági modora uralkodó-e a fönebb kijelölt értelemben? Könnyen átlátándjuk aztán, hogy a köztársasági alkat, mely szerint a nemzetnek a törvényalkotásban rész adatik, magában is igen helyes lehet; de egyszersmind azt is, hogy itt a nemzetnek nemcsak műveltségi foka, hanem jelleme is, a mennyiben az nagy gyülésekre is inkább vagy kevésbbé alkalmas, veendő tekintetbe. Mert ha valamely bár miként fölvilágosodott nemzetnek jellemében a könnyelműség, szenvedélyesség s hirtelen felforrás uralkodik: miként illenék ahhoz köztársasági alkotmány, hol a nép

vagy annak képviselői tanácskozásaiban nyugottság s komolyság a legelső föltétel, hogy az okosság uraságát gyakorolhassa vagy fentarthassa?

Ha pedig a politikai theoretikusoknak gyakorlati befolyását a fönebbi észrevételek szerint összeszorítjuk is, bár mily távol vagyunk is attól, hogy szemlélődéseiket nekik tétbűnül rójuk föl, mert ha tévedtek is, nem rosz szándékból tévedtek; — mégis nehéz őket a mulasztás bűne alól fölmenteni; s úgy hiszem, ebben fekszik az ellenök tehető szemrehányás. Azoknak, kik az országalkotmányok formái fölött szemlélődtek és e tárgyban új elveket állítottak föl, egyszersmind megkisérteniök is kellett volna a státusformák valódi fontosságának méltánylását; megmutatniok kellett volna, mi lehet s mit adhat a státusforma általánosan. Azonban midőn ezen átszöktek, midőn magokat metaphysikai szemlélődéseiknek minden tartalék nélkül átengedék, mindinkább okozták s megerősíték azon fonák véleményt, mikép minden a modortól függ; s tulajdonképen ezekből; nem pedig a kormány és igazgatás szelleméből ered minden boldogsága vagy boldogtalansága a státusoknak. Így vált mindinkább szokássá a státust gép gyanánt tekinteni; s midőn aztán státus-gépekről beszélének, azon ártalmas vélemény támadott, hogy ezen gépeket is egyéb másneműekként szétbontani és ismét összerakni lehet. Elfeledék tehát, hogy itt nem csupa erőművi, hanem szellemi erők hatnak. Mi egyéb pedig minden státusforma magában, mint üres forma? Mi egyéb — hogy egy ily tárgyhoz talán nemtelen, de bizonyosan helyes hasonlattal éljek — mint a kerékvágás, melyben a kocsinak mennie kell? Épen nem közönyös ugyan, minő ezen keréknyom. Ha sima s kényelmes, úgy a menés is könnyebb s kényelmesb leend; ha egyenetlen, többszöri fölakadás a következmény s javitásra leend szükség; ha pedig haszonvehetetlen, végkép elhagyandó;

de bár mi jó legyen is, következik-e innét, hogy a kocsi bizonyosan benne maradand? Szoríthatná-e azt arra a keréknyom? Ez az előfogattól és kocsistól függ!

Kép nélkül! Minden státusformával magában még kevés van téve, ha a kormányhoz s nemzethez erkölcsiség s felvilágosodás nem járúl. Oly státusformát alkotni, mely állandóságának biztosítását önmagában hordja, még sokkal nagyobb képtelenség, mint örök mozgonyt, mely szünetlen önmagától mozogjon, föltalálni akarni!

Nyomatott Bécsben, Holzhausen Adolfnál.